

Василь Білошапка, Іван Петренко

**ГОЛОДОМОР 1932-1933:
ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ
ВИМІР**

Кіровоград
2006

ББК-63.3(4УКР)-4КІР-5ОЛЕ 622,013
УДК 94(477)
Б 61

ISBN 966-583-127-5

Білошапка В. В., Петренко І. Д. Голодомор 1932-1933: Олександрівський вимір. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2006. - 296 с.

Книга містить спогади, фотографії, архівні документи, що розповідають про голод 1932-1933 років на території Олександрівського району Кіровоградської області. Розрахована на широке коло читачів.

Рецензенти:

Барабаш С. Г., доктор філологічних наук, професор Кіровоградського національного технічного університету, член Національної спілки письменників України, заслужений працівник освіти України,

Кіян О. І., кандидат історичних наук, доцент Кіровоградського педагогічного університету імені В. Винниченка.

ISBN 966-583-127-5

© Центр.-Укр.вид-во, 2006.

© В. Білошапка, 2006.

© І. Петренко, 2006.

Жить стало лучше, жить стало веселее

Йосип Сталін

Ми покінчили назавжди і безповоротно зі злиднями в селі, з постійною загрозою голоду, яка за царя і поміщиків висіла над десятками мільйонів селян.

Сергій Кіров. 3 промови 12 березня 1933 року

Голод в Україні

Факти

Факти про наявність голоду в Україні у 1921-1922, 1932-1933 та в 1947 роках більше не підлягають ніяким сумнівам. Хоча протягом багатьох років ці факти, зокрема, голоду 1932-1933 та 1947 років, категорично заперечувалися радянською владою. Будь-які спроби в середині країни озвучити ці малоприємні для влади факти піддавалися жорсткому переслідуванню авторів цих спроб. Це тривало до початку 90-х років ХХ століття. Найжорстокішим за розмахом та наслідками був голод 1932-1933 років, тому мова в пропонованій книзі йтиме лише про нього.

Походження голоду

Хто і як би нині не трактував причини голоду 1932-1933 років, цілком зрозуміло, що його походження полягало у цілеспрямованому прагненні тогочасної держави до хоча б часткового винищення українського народу.

Тривалість голоду

Перебіг подій голоду не дає підстав точно визначити день початку і закінчення голоду, однак незаперечним є те, що суцільно з продовольством, особливо на селі, було вже в 1929-1930 та двох наступних роках. Власне голод розпочався в кінці літа 1932 року, досяг своєї вершини на весну 1933 року і закінчився влітку 1933 року. Найтрагічніша ситуація склалася у березні-квітні 1933 року. Саме в цей період, перенісши тяжкі випробовування суворої зими, вичерпавши останні запаси продуктів,

селяни помирали голодною смертю у великих кількостях. На середину літа 1933 року масове вимирання українців припинилося, хоча потрібні були роки і десятиліття для пом'якшення трагічних наслідків голоду.

Географія голоду

Голод охопив всю без винятку територію України, не оминувши і місцевостей, населених іншими народами. Голод не оминув і територію сучасного Олександрівського району та не обмежився лише Україною. В цей період він охопив території Дону, Кубані, Північного Кавказу. Однак, немає фактів або їх дуже мало про те, що території з російським населенням власне Росії, білоруським населенням Білорусії, які межували з Україною, теж голодували. Тобто, голоду в сусідніх республіках не було. Хоча в 1921-1922 роках голод не оминув і їх.

Кількість жертв

Не існує точного обліку жертв голоду 1932-1933 років, як не існує кількості загиблих у розрізі областей та районів, сіл та хуторів. Немає таких даних і по Олександрівському району. Міжнародна, а тому максимально об'єктивна, комісія з розслідування голоду в Україні 1932-1933 років, засідання якої відбулися в Монреалі (Канада) 29 серпня - 4 вересня 1982

року, констатує: жертв було від 4,4 млн. чол. до 7,5 млн. чол. До прямих жертв голоду варто віднести й інші жертви сталінської політики: від розкуркулення, примусової колективізації, політичних репресій, численних хвороб тощо, щоб у повній мірі уявити втрати, що їх поніс український народ у 30-х роках.

Причини голоду

Безпосередньою причиною голоду 1932-1933 років були надзвичайно величезні, а тому непосильні заготовки зерна, проведені в Україні в ці роки. До цього варто додати примусову колективізацію, розкуркулення, жорстокі політичні репресії, що тривали не один рік. Однак головна та найбільш трагічна причина полягала у навмисному винищенні українців та проведенні масової денационалізації. Найефективнішим інструментом для цього було обрано штучний голод, який, як і планувалося, призвів до загибелі мільйонів українських селян. Москва голод використала максимально і покінчила з ним, як тільки мети було досягнуто. Важливо і те, що голод в Україні чомусь оминув місця з переважанням неукраїнського населення, в той же час у сільській місцевості, де лютував голод, жодним чином не постраждали представники місцевої влади (в більшості випадків не українці).

Наслідки голоду

Прямими наслідками голоду було масове вимирання населення, спустошення сіл, страхітлива розруха і неймовірні моральні і фізичні страждання українського народу. Ці страждання ускладнювалися серйозними фізичними і психічними розладами у тих, хто пройшов через недоїдання. Вони проявилися в шокуючій моральній деградації внаслідок безкінечних і безуспішних пошуків їжі. Заздрість, бійки, доноси, вбивства, самовбивства, людоїдство і трупоїдство свідчать про справжню деградацію українського народу, про його відчай та загальну депресію. Страждання і страхітливу бідність живих посилювали обшуки, конфіскації, арешти, страти, депортації, глумління, жорстокість властей.

Відповідальність за голод

Оскільки голод мав штучне походження, тобто виник у результаті винятково людського фактора, а не через природні чинники (засуху, градобій, проливні дощі тощо), то відповідальність за голод повинні нести

Йосип Сталін і Лазар Каганович.

конкретні фізичні особи. Їх дуже багато. Тому зробимо узагальнення: відповідальність за голод лежить на керівництві Радянського Союзу, керівництві республіки, областей, районів і т. д. Оскільки вирішальну роль в організації цієї влади відіграла Комуністична партія, то її роль в організації голоду є головною, визначальною.

Однак є багато фактів і про те, як низові партійні і державні структури, в тому числі і в Олександрівському районі, намагалися безуспішно пом'якшити голод, у результаті чого самі зазнавали гонінь.

Негативна роль у проведенні голоду належить т.зв.

активістам, часто декласованим і деградованим елементам, які виступали безпосередніми виконавцями цього масштабного злочину. Їхня робота щедро винагороджувалася матеріальними благами. Офіційного статусу ці особи не мали.

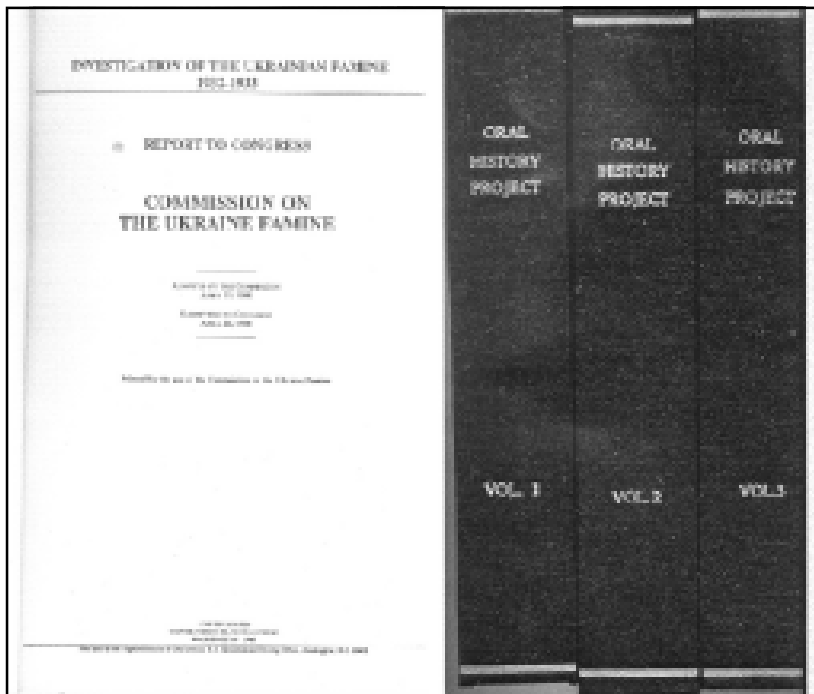
Отже,

“Українське селянство було піддане терору не за те, що продукувало і мало хліб, а за те, що було носієм і підґрунтям відродження української національної свідомості” (*Раїса Іваниченко, український історик*).

“Дух селян був зломлений, рідко хто з них усвідомлював себе не те що українцем, а й взагалі людиною. Країна і народ були пограбовані до нитки, в ярках, на цвинтарях, в погребях поховано мільйони людей, вина яких лише в тому, що вони мали нещастя народитися українцями” (*С. Піддубний, історик, краєзнавець*).

“Це жахіття, коли на унікальних українських чорноземах лягли кістками мільйони..., вкидає у моторош нормальну людину, бо ж мільйони! І чи треба доводити, що це злочин проти людяності, оскільки вбивалась людина в людині, адже до канібалізму вдавалися вже не люди, а живі трупи?! Хіба цього не досить, аби світ і ми самі вжахнулися масштабами цього велетенського лиха?!” (*Борис Олійник, поет*).

“Голодомор в Україні найтрагічніша сторінка ХХ століття. На Україні віддавна шанувалися християнські вартості, висока етичність праці, поведінки, почуття обов’язку, пошанування старших. Жорстокий, безбожний більшовизм витолочив людські душі, землю, звичаї, вимордував найкращих синів і дочок!” (Іван Плющ, політичний діяч).

Титульна сторінка і томи звіту Конгресу США про голод 1923 – 1933 років в Україні.

Від авторів

Немає жодного сумніву в тому, що голод в Україні 32-33 років - явище рукотворне, що це цинічна форма політичного терору проти українського населення. Наслідки та масштаби голодомору в містах та селах України, в тому числі і в нашому районі, засвідчують велетенську гуманітарну катастрофу в історії всього людства, а не лише українства.

За своїми масштабами цю страшну катастрофу можна порівняти тільки з жертвами у другій Світовій війні, правда, із суттєвою поправкою: восні

Пам'ятник жертвам голодомору. Київ.

витрати понесені на полі брані за святу справу, а жертви голодомору - результат війни держави проти тієї частини народу, яка була невгодною тогочасним партійним та державним керманічам.

Подвиги героїв війни оспівано народом, увічнено в бронзі і мармурі, у книгах пам'яті. Про жертви голодомору заборонялося говорити. Чого б то? Бо голодомор, його перебіг і наслідки, стали найстрашнішим злочином у ХХ столітті, який з повним правом можна зіставити із злочинами фашистів. Нині греблю мовчання прорвано. Доказом цього і є наша книга.

**Голод 1932-1933 років був у всіх населених пунктах
Олександрівщини.**

**Втрати населення - еквівалентні втратам військовослужбовців-
земляків на фронтах Великої Вітчизняної війни.**

**За відомостями, зібраними представниками влади у 1993 році, на
Олександрівщині голодною смертю загинули (чоловік):**

Підлісне – 677,	Любомирка – 91,
Красносілка – 406,	Триліси – 82,
Красносілля – 286,	Івангород – 81,
Цвітне – 255,	Григорівка – 68,
Слизнаветградка – 254,	Вищі Верещаки – 58,
Розумівка – 250,	Липівка – 58,
Родниківка – 221,	Хайнівка – 43,
Нижчі Верещаки – 222,	Михайлівка – 50,
Бандурове – 204,	Іванівка – 38,
Ставидла – 161,	Ружичево – 35,
Омельгород – 135,	Ясинуватка – 21,
Нова Осота – 116,	Могилів Курінь – 17,
Китайгород – 109,	Стримівка – 8,
Голикове – 102,	Антонівка – 4.
Кримки – 100,	

Відомості ці далеко не повні...

Бірківська сільська рада

Село Бірки

*Пам'ятний знак на честь жертв голоду 1932-1933 років,
що відкритий на цвинтарі села Бірок у 1990 році.*

БРАЙКО Петро Григорович, народився 22.06.1923 року в селі Бірках Других (тепер Бірки), учасник бойових дій Великої Вітчизняної війни. Записав Коніченко Сергій.

Голод у Бірках почався з осені 1932 року. Уповноважені від влади восени почали забирати у людей все, що було: пшеницю, жито, ячмінь, горох, квасолію. Люди вимушені були їсти коріння, яке копали на пісках – воно мало смак петрушки, також рвали суцвіття з верби, рвали цвіт акації, сушили і мішали з якоюсь половиною і пекли “оладки”. Пам’ятаю, як мати забрала мене із старшим братом Кирилом Григоровичем Брайком (жив у с. Новій Осоті) на поле сапати буряки. Мама одломила нам по кусочку коржа і налила по чашці молока. Почали сапати. Через хвилин 5 - 10 мама помітила, що ми сапаємо не вулички, а зрубуємо буряки, та й каже: “Що ви, діти, робите, нащо ви зрубуєте буряки?” А ми кажемо: “Ми не зрубуємо, а сапаємо вулички...” Мати здогадалася, що ми почали сліпнути та й відрядила нас додому. А сліпнути почали від голоду.

У червні – липні 33 почалися жнива. Брат мій Кирило, якому було 12 років, водив коні у жатці, а я у 10 років носив воду в’язальницям снопів. Брав по піввідра води і носив по полю. Ходив по стерні босим, то часто сідав відпочивати. Як сяду, то крадькома виминав з колосків зерно, і, щоб ніхто не бачив, з’їдав похапцем. І так за цілий день наївся, що живіт надуло до підборіддя. Мати цілу ніч мене спасала. Всі ми були дуже голодні. Мій дід заховав від активістів хліба мішок, кукурудзи мішок і дав трохи цього зерна моему батькові, щоб діти не померли. Так ми і виживали. Дід не схотів вступати у колгосп. Він казав: “Чого я буду на всіх працювати! Я буду сам працювати і буду мати своє господарство!” Пізніше діда зробили “куркулем” і розкуркулили: зняли залізний дах з повітки, із хати забрали, забрали коня і пару волів. Тоді в селі розкуркулили Підлипного Миколу, Федоренка Семена, Досужого Івана. Їх вислали в Сибір. Активістами були Руденко Андрій, Москаленко і його брат, Гнида Петро Климович, Євенко Федот.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 5098. - Д 2675.

ЖАДАН Тетяна Іванівна, 1923 року народження, **ЖАДАН Євдокія Іванівна**, 1927 року народження, село Бірки. Записано учнями Бірківської загальноосвітньої школи I-III ступенів під керівництвом Бондаренко Н. П.

Жили ми в Бірках від дня народження, нас, дітей, було четверо. Ходили

селом у ці роки виконавці. Забирали всі продукти, крупи. Хто чинив опір – виселяли у Сибір, арештовували і ніхто не міг сказати і слова – люди були налякані. Ми – діти, вимушені були йти на поля і крадькома намагалися назбирати колосків, але не завжди це нам вдавалося, бо поля охоронялися. У нас була корова, завдяки якій ми і жили. Але і молока було мало, тож їли гичку, буряк, лободу, щавель, їжаків.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8019. - Д 4294.

ПОНОМАРЕНКО Галина Калениківна, 1916 року народження, село Бірки. Записано учнями Бірківської загальноосвітньої школи I-III ступенів під керівництвом Бондаренко Н. П.

Настав 33-й рік. Було дуже важко. Ходили по чотири рази на день на містечко (в Олександрівку) по хліб, а черги були великими-великими. В кого в селі була корова, той залишився живим, а в кого не було – ох і натерпілися, а потім помирали. Вже на початку літа ходили на поле по колоски, сушили їх, мололи та робили оладки, такі, щоб лише не розпалися. Дістали одного разу якогось борошна. Яка то була радість. Наїлися, а воно було з чимось змішане. Потруїлися, що ледь вижили. Зрідка носила молоко на базар в Олександрівку, купляла кукурудзяну крупу. Так і виживали. А ще коли на городах почав сходити кріп, то зривали його й з усім їли. Так і перебувалися.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8019. - Д 4294.

ШОСТАК Володимир Єфремович, народився 1923 року в селі Бірках.

У той страшний рік, мабуть, чи не найтяжчий з усіх, які пам'ятає наша історія, я закінчував третю групу. Так називались тоді класи. Період був сутужний у всьому. Не кожен з нас мав тоді зошита, ручку, чорнильницю. Загубити олівець чи перо для школяра було великим горем: другого не купиш, хоч і копійки якісь вони коштували.

Влітку 1932 року із колгоспної комори усе забрали і вивезли. Абсолютна більшість колгоспників залишились без хліба, без свиней, курей... Почалися обшуки, штрикання залізними гострими шпичками всієї території подвір'їв колгоспників. У наших Бірках цією

роботою керував Гупало. Після таких обшуків залишали сім'ї колгоспників на вірну голодну смерть.

Вже взимку 1932-1933 років спалахнув голод. Найстрашнішим він став після Різдва 1933 року. До того люди їли залишки зерна, висівки, лушпиння картоплі, буряки. Хліба в селі ніхто не випікав. Його не бачили з січня по серпень 1933 року. Із картопляного лушпиння, до якого додавали півжмені стовченого у ступі якогось зерна, випікали на воді коржі - "маторженики". Це вже була радість! А варений буряк вважали за делікатес. Баланда із двох-трьох картоплин (на всю сім'ю, на день!) урятувала від смерті багатьох людей.

*Перший випуск Другобірчанської неповної середньої школи. 1937 рік.
Фото з сімейного архіву Шостака В. Є.*

З травня варили юшку лише із зелених листочків буряків, шавлю, лободи, щиріці, кропиви. Колгоспники поспішали в поле на роботу, де один раз давали бідний обід — суп з сочевиці. Кухарем у колгоспі імені Крупської (село Бірки Другі) був Нечипір Савустіянович Комнатний, хліб випікав Степан Антонович Грицевський. На початку літа люди вживали різні рослини: квіти акації, листя липи, калачики, козельці, шавель.

Декому вдавалося діставати мелясу, сухий жом, брагу. З цього випікали "маторженики".

Колгоспники були худі, жовті.

Людей нашого села від масового вимирання врятувало те, що село знаходиться поблизу залізниці, недалеко від базару, в багатьох господарствах

Бовтиська сільська рада

Село Бовтишка

Пам'ятний знак жертвам голодомору в селі Бовтищі.

ВИХРИСТ Федоря Прохорівна, 1899 року народження, уродженка села Івангорода. Записав Білошапка Василь у 1978 році.

У селі Бовтищі жили чоловік і жінка. У нього це була друга дружина, а від першого шлюбу залишився син. У новому шлюбі у подружжя народилась дочка.

Коли в 1933 році прийшов голод, то чоловік помер. Згодом сина забрали в армію.

Мати й дочка під час голоду вбивали і їли людей. Дуже звикли до людського м'яса. Наступного року вже і їсти було що, а вони все вбивали людей і їли людське м'ясо.

Приїхав якийсь син з армії у відпустку. Побачила його мачуха і каже тихенько дочці:

- Оце хороша буде їжа. Він червоненький, жирненький.

Сестрі стало шкода брата і попросила вона його не ночувати вдома, а повертатись назад в армію: «Не можу сказати чого, але, молю, їдь звідси. Тобі залишатись тут небезпечно». Послухав брат сестричку.

Через деякий час мачуха померла і її донька залишилась одна. Тут і брат з армії повернувся. Бачить, що сестра тане на очах.

- Сестро, чому ти така худя? Чому ти нічого не хочеш їсти?

Розповіла сестра братові страшну історію, як вони з мамою, щоб вижити в голод, вбивали людей, та так до людського м'яса звикли, що харчувались ним до самої материнної смерті.

- Я так звикла до людського м'яса, що нічого не хочу їсти, - заплакала сестра.

Повів брат сестру до лікарні. Та що там могли зарадити. Сказали тільки, що вона все одно помре, бо організм звик до людського м'яса. Скоро сестра справді померла.

ПЕТРОВА Марія Аврамівна, народилася 1928 року у селі Бовтищі. Записано у Знам'янці.

Голод 33-го спостиг мене п'ятирічною дівчинкою в селі Бовтищі. Батьки працювали в колгоспі, а мене, малу, відводили до дитячого садка. Це був садок не за назвою тільки, як тепер узвичаєно, а таки садок у повному розумінні слова. Він розташовувався на колишній "куркульській" садибі, поспіль засадженій фруктовими деревами, здебільшого вишнями. "Куркулів" хтозна-де поділи, а садибу віддали малечі.

Та тієї весни не розцвів садок і не закучерявився зеленим листом. Стояв під сонцем голий, чорний, ніби обвуглений, або об'їдений гусінню. Тільки гусінню тією поробили нас, дітей. Я не пам'ятаю, щоб у нашому садку нам наливали щось у мисочку весни тридцять третього. Тому нікали ми по садку, залазили на дерева і рвали листя. Складали акуратненько листочок до листочка — утворювався ніби листковий пиріжок. Обережно відкушували по крихітці, щоб протягти насолоду. Якою ж смачною видавалася нам ця “їжа”, якими ласощами було це молоденьке вишневе листя! Ми лише й товклися в цьому “куркульському” вишняку і не їли, а смакували споконвічний харч гусені.

А вже пізніше, з настанням літа, вибиралися в поле. Там зривали молоденькі гарбузики, робили з них ляльки, “корівки”. А затим поїдали. Сирими. Були в смерть голодні і рятувалися від Костомахи, як лише дозволяла нам наша дитяча кмітливність.

Мені з дитинства запам'ятався смак оладок з “борошна”, яке мати виготовляла із засушеного цвіту білої акації (сушила суцвіття на підвіконні, лаві, припічку, а потім товкла в ступі). А вже в розпалі літа ходила ненька по городу та вибирала на житнищі ледь достиглі колоски, аби нагодувати чимось своїх чотирьох дітей. Живилися ми ще й плодами бур'яну: калачиків, пасльону.

А до всього ще одна біда: їли без солі. Не було в селі солі, і коли тратялось, давали щось у дитсадку, то й там несолоне.

Та хіба голодували ми лише тридцять третього? З голодом пов'язане усе моє дитинство! Щовесни в довоєнні літа голодувала вся родина та всі у селі. У колгоспників хліба вистачало тільки до весни. Це я хочу зайвий раз нагадати тим, хто й досі стогне-плаче по Сталіну та сталінському “порядку”. Хто вслід за відомим радянським поетом не соромиться повторювати “перлину” української поезії:

Коли були комуністи,

То було що їсти.

А як стали демократи...

(Далі хай уже автор сам прочитає — я не наважуюся: дуже добірну риму відшукав, гідну поета-комуніста!).

Наша хата стояла недалеко від кладовища. Ми, малеча, бігали туди дивитись, як ховали небіжчиків, померлих від голоду. Це була у нас така “розвага” того літа 1933-го. Приїжджала брудна грабарка, похмурі дядьки, самі такі ж страшні, як і померлі, скидали з неї, мовби якісь колоди, закоцелі трупи мерців. Скидали не до могил, а просто до так-сяк викопаних ям. Погім, увечері, я довго не могла заснути. А коли засинала, бачила жахливі сни. Так повторювалося кожного дня і навесні, і влітку. Чи лічив хто тих

померлих? Ніхто в селі й досі не може назвати хоча б приблизної цифри загиблих. Та хіба тільки голод мучив у дитячі літа? Прийшов час іти мені до школи. Перший день занять. У хаті нікого, всі старші десь порозбігалися, а мати ще вдосвіта на артільному полі, на буряках. Кинулася я: в чому йти? Ні спіднички, ні тим паче платячка. Що робити? А до школи так же хочеться. Кинулася сюди-туди по хаті. Гола жердка, голі стіни. Бачу: фіранка біля припічка марлева. Я за ту фіранку, зняла, зшила, як уже вміла, спідничку. Зодягла й побігла до школи. А перед входом отямилася: побачила дітей, і мені соромно стало за свою одіж. Соромно до сліз. Останньою шмигнула до класу. А потім першою вибігла на перерву і заховалася в дерезі. До дзвоника. Останньою прокралася за парту — не хотіла, щоб бачили мою одіж. А так же хотілося вчитися. А ще більше їсти, їсти!

Пізніше, коли я сама вже стала вчителькою, приходив до нас дідусь, часто розповідав про минуле. Якось побачив у мене підручник. А в тому підручнику фото: Сталін тримає на руках дівчину — дочку свою Світлану. У нашого гостя сльози навернулися на очі. Голос йому затремтів і готовий був зірватися, коли оповідав: “Він свою дитину на руках носив. А мій синочок годочків дванадцяти колгоспну череду пас: не ївши, не пивши, опухлий, ледве ноги переставляв. У кінці села остання хазяйська садиба дротом колючим обгороджена була. Михайлик гнав худобу на випас, та видно, пристав — схилився на ту огорожу перепочити. Та так і знайшли його потім на дроті — уже заholолим”. Було це в селі Станишиному (пізніше Костянтинівка, потім Сокольники) Знам’янського району у той вікопомний тридцять третій. Так проводилося нищення нашого народу. Звіряча система, проклята пора, задушене дитинство!

*Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині). – Кіровоград:
Центрально-Українське видавництво, 1993. – С. 47 - 49.*

ДУБІВКА Євдокія Романівна, 1921 року народження, село Бовтишка, нині жителька села Родниківки. Записано учнями Родниківської загальноосвітньої школи.

Ще з осені 1932 року почали ходити бригади, які забирали все, що було. Коли приходили забирати, то заглядали кругом. Забирали квасолу в горщиках. Були такі, що приходили, застромляли рогача в піч, та й поперекидали все, які там наварене в горщиках.

У голод були такі, що кидали дітей у хаті, а самі кудись йшли на заробітки. У нас так зробили сусіди. Самі пішли в Івангород, в радгосп, на роботу, взяли з собою Вустю і Дениса, а Альошу й ще одну дівчинку покинули

запертих у хаті. А ми бігали біля їхньої хати та заглянули у вікно й побачили, що ці діти витягують попіл з лежанки і їдять. Навіть те, чим вони оправлялись, теж вслід поїдали.

Ми дуже не голодували, бо в нас була гарна одежа і ми міняли її на їжу. Люди мерли в кожній хаті, найбільше мерли діти й чоловіки.

Були такі, що їли людей. Наш сусід Поліщук мав хлопчика Івана, то люди казали, що вони його з'їли.

А через дорогу од нас жила сім'я: батько, син і дочка. Колись моя мати йшла до Клима (мого брата) і побачила, що сусіди копають яму в садку, вона й спитала, хто помер, а вони відповіли, що мабуть помре Онія. Та сусіди збрехали, бо вона вже порубана варилась.

Ще до одної жінки бігала п'ятирічна дівчинка гуляти, вона її зарізала. А мати цієї дитини прийшла з роботи і кинулась, а дівчинки нема. Сусіди сказали, що бачили, де бігала дитина. Мати заявила в сільську раду. Цю жінку-вбивцю знайшли. І порубану дитину в мішку. Коли її привели в сільську раду, ми стали заглядати у вікна, щоб побачити, хоч яка ця жінка, бо село здорове й ми всіх людей не знали. А вона витягує з мішка м'ясо і гризе. Ми й повтікали.

Один хлопчик йшов у ясла, ліг на лавку та й помер. Матері переказали, вона його витягла за ноги на глинище, картузиком лице прикрила, привалила глиною. А що вона мала робити, як в неї ще двоє дітей в хаті сидять, пухлі від голоду, що й не встануть.

Поліщука Івана з'їли. Його батька в Олександрівці, коли підбирали мертвих і лежачих, теж підбрали, хоч він був ще живий і кричав, що сам піде. Та його так живим і закопали.

Моя сестра поїхала у Боксити за Ленінград, а там голоду не було, то вона збирала в їдальні недоїдені шматки хліба, сушила і висилала нам.

Ще ми їли листя з липи. Терли його, мішали з висівками і борошном, пекли. Їли телячі шкури: мочили, скоблили, а потім довго варили.

Це було страхіття, і хай Бог милує нас від такого.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8054. - Д 4265.

ДУБІВКА Юхимія Кононівна, народилася 1910 року в селі Бовтищі.
Записано Григоренком Валерієм.

Нас зачислили до “куркулів”. Мій чоловік, щоб заробити хоч якусь копійку, носив на продаж у Кіровоград деревне вугілля. Саме тоді, коли він був у місті, прийшли комнезамівці і сказали : “Винось все з хати! Ми забираємо її”. Забрали посівний матеріал, рядна – сказали, що коней

вкривати. Я одне дала, а він друге з печі тягне. Потім зняли з хати і повітки всю черепицю. Я пішла в колгосп, бо іншого виходу не було. Працювали на полях з раннього ранку і до пізньої ночі. Одного разу прийшли до мене – я саме топила в плиті. Вони взяли відро води, залили геть плити і виштурхали з хати. Ми працювали навіть у великі празники. Бува позгукують хлопців років по дванадцять, по п'ятнадцять і заставляють їх свистіти, коли в церкві правиться. І яка була плата за роботу? То вже було як прокопаєш канаву метрів у шістдесят, то й дадуть грамів сто хліба. Так і голод підкрався. Їсти не стало чоґо. Дочекалися весни та вишукували калачики. Тільки з явився цвіт на акації, то дітей на деревах, як мух. А як вже геть не було що їсти, то вже мій батько іду́ть у Косарі по брагу. А та брага була як висівки, як полова з ячменю. То ми вже її розстелимо попід хатою, і коли вона висохне, то вже жаримо такі оладки. На нашому кутку жив Юхим. І коли його племінник заліз до нього на город, то той як схопив, кинув його через тин і вбив. У мене ще раніше був платок, який дорого коштував, то ми вимушені були пом'янути його на відро зерна. Так і вижили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4902. - Д 2580.

ПЕТРЕНКО Данило Семенович, 1920 року народження, село Бовтишка. Записано ученицями Олександрівської загальноосвітньої школи № 3 I-III ступенів Петренко Мирославою і Петренко Аллою у 1997 році.

Нас у матері Соломії Іванівни було двоє дітей – я та старший брат Лука. Сім'я наша, як на той час, була невеликою. Хоча моя мати була 18 дитиною у своїх батьків. Її батько, а мій дід, Левченко Іван спромоглися всім своїм дітям, і нашій матері в тому числі, поставити хату, дати землі, коней, реманент. Так і господарювали на своїй землі аж до колективізації. Вимушена мати з батьком вступити до колгоспу. Все туди віддали. Залишився лише шмат землі біля хати.

Голод пам'ятаю добре. Виручала корова, яку держали на дві сім'ї по тижню. Вже зимою 33–го вирядила мати нашого батька на Кубань за харчами. Наскладала йому повний мішок ряден, рушників, полотна. Тижнів через три приїхав наш бідолашний батько увесь у вошах: воші у кожусі, у чоботях так їх багато, що аж хлюпотіло від роздавлених комах, адже ніде не роззувався і не роздягався у весь цей час, що був у дорозі. Привіз трохи кукурудзяної дерті, потім заслаб і помер. Пам'ятаю, як ми з братом Лукою

пішли за підводою, що везла нашого батька на кладовище. По дорозі підібрали ще якусь мертву жінку. Так їх обох в одну яму і скинули.

Мої дядьки – материні рідні брати, були добрими теслями – ставили людям хати, робили прядки, сани, вози, колеса. Заарештувало їх Кам'янське ГПУ, там так били, вимагаючи хтозна чого, зерна, якого і в помині не було, що один дядько з'їхав з глузду.

Ходив я до Бовтиської школи. Полотняні штани, через плече полотняна торба, пофарбована бузиною. Бузинове чорнило. На весну учнів у школі не стало. Не міг ходити до неї і я – живіт роздутий, як м'яч, ноги напухли.

Одного дня сиджу під хатою на сонці і вигрібаю з землі шпориш, поволі жую цей бур'ян. Аж тут ватага хлопців вулицею йде, серед них і мій брат Лука: "Пішли, Даня, патоки поїмо!" Пішли до радгоспного поля, де поналивали у дерев'яні жолобки отруєної патоки – щоб довгоносиків на буряках потравити. Уже і поле близько, навкруги якого патока розлита. Хлопці, хто дужчий, побігли до неї. Я ж з пухлими ногами і животом, що нависав над колінами, бігти не міг, а тому сів у полі і гірко заплакав – мені нічого не дісталось з тієї патоки! На вечір помер мій брат Лука і з ним понад десяток моїх ровесників, таких голодних дітей, як і він – всі потруїлися. Як ховали Луку, я не пам'ятаю.

СІРЯК Марія, 1924 року народження, з села Бовтишки.

Нас було шестеро: мати, батько, четверо дітей. Я — найстарша. У хаті нічого не було, бо ще раніше їздили підводи і все забирали, навіть квасоллю. І мати ще, пам'ятаю, не давала ту квасоллю, примовляючи: «У мене ж діти!» Худоби не було ніякої.

У колгоспі якийсь час була їдальня і там годували дітей, які бідували, а потім годувати перестали. Батько не робив у колгоспі — хворів, а мати робила; тим, хто робив, давали по триста грамів хліба та по шматку оселедця. Я їй собі хотіла заробити, ходила на наряд, ставала навшпиньки, але бригадир проминав мене, вибираючи доросліших, кріпших.

Весною я ходила в школу, а там вчителька (вона жила при школі) підгодувала тих, хто голодніший. Якось і мене запросила до себе і нагодувала капустою та буряками. А вже літом, коли почали достигати жита, мати зрізала жмут, трусила і з тих зерен, що опадали, варила куліш. Далі стало краще з харчами.

33-й: голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 432.

РУЛА Ольга Павлівна, народилась у 1930 році в селі Бовтишці, нині жителяка смт Олександрівки. Віршовані спогади надала Фощій Л. І.

Голодомор

Заридина Україна в 33^{ми} році,
коли страшний голод її всю покритв,
По дворах усею потам шербі люди,
та їх ніхто не хоронив.

А як було страшно на ці всі дивитися,
що люди голодні і мучили були.
А хліб уродив, і все уродило,
та все геть до кришки у них родило.
Усе забирали і хліб і картоплю,
сиджали у яриках і далес в горшках.
Тут забирали, що негика збирала,
Обоїм унес мужиків, шилів дітоквал.
Усе забирали вивозили тейо,
і ево, і тучилицю, обес і згину.
А дітоквал мужиків і їх іди провали,
поясали хобі Тримиди, та їм не дали.

В Ожесі зрадили на боргах шилівце,
вивозили в море і тосили її.
Обоїс сайд шилів, за цим така кара,
була Україні, в т. страшний ді.
Плоши, могола, по всі Україні,
також не шилів, їх все пошитаєв,
Тогож і зрає за дітоквал шилів,
і тучилиці буде мока це шилів.
Заридина Україно, зрадою її страхитня,
коли оставалого теромни ево.
Відже люди потам, і в широк колони,
і їх хоронити не було вже шилів.
Туди проклаті ти, що все це зробили,
нехай не простилося і в шилів зрим.
Заридина Україно, і видана все шилів,
Вонак і шилів доє в шилів шилів.
А шилів шилів, шилів твої і доки,
до шилів шилів це шилів шилів,
шилів шилів шилів, шилів шилів шилів,
і шилів шилів шилів до шилів
ЕЛАНЕШЕВ.

мрш зовиса

Букварська сільська рада

Село Букварка

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Букварці.*

ВІЗІРЕНКО Клавдія Семенівна, 1917 року народження, село Букварка.
*Записано вчителем Букварської загальноосвітньої школи I-III ступенів
Головко І. Л. у 2005 році.*

Вже літом 1933 року, після жнив, посідали їсти, хліба напекли, балабушок. А я привикла так, що раніше юшку там, чи що, поїла, а кусочок хліба – маторженик нехай лежить. Тоді, наприкінці “обіду” той сухарик чи млинець до рога. Закусить, значить. Імо ми той борщ, а хліб мій лежить, тоді батько і каже: “Та чого ти, доню, не їси хліба? Бери та їж! Це ж усе твоє!” А я не їм, бо така привичка від голоду.

В 33 році вже не було чого в людей відбирати, бо все, що було, те забрали. Був у погребі буряк – залазили і викидали. А у нас же ще й послід був. Требують: “Здай!” Перевіяли послід, здали, а вони: “Мало! Здай ще! Здай і край!” Андрей, брат мій, у комсомолі був, тоді лаяли його і обіжались дуже на нього. Було там, де Полька живе, чи Лавруха, то і кажуть: “Ну був ваш Андрей, заліз до мене у погріб, викинув усі буряки, і куди він їх забрав?” А щоб зерно де в кого, то не можна було! Не дай Боже знайдуть!

Була у мене менша сестра Маша і на пшеницю придумала “щечевичка”. На людях не можна сказати, що є жменя зерна. Сидить у нас Пантелей, а вона ж дитина, жує зерно, жує. Пантелей дивиться та дослухається, а Маша: “Я хочу ще “щечевички!”, значить хоче їсти зерна. А його ж немає. Але знає, що при чужому не можна казати нічого.

Ходили забирати зерно і всяку їжу наші, сільські. Оце ж Лаврусь, бригадиром був! А теща його – кухаркою. Варила їсти у колгоспі так: на великий котел жменню пшона. І це на всіх! І ліи ми кружку гарячої води, в якій плавали кілька крупинок того пшона. Ось прийшла Трійця, Лаврусь, теща його – кухарка, на роботу квіткою йде - червона спідниця, фартух вишитий, малороска на ній, а намиста скільки. Оце ж ходив він по хатах та все собі забирив, людей оббирив. Оце йде вона на Трійцю, бо робили тоді в усі свята, як квітка, а люди в селі пухлі лежать з голоду. Весною просить нас скопати її бугор коло саду: “Я вам хліба дам!” – пообіцяла. Вилами копаємо. Приходить вечір, а її зять, цей Лаврусь: “Детки, не получилось, у мене хліб вкрали!” Так голодні і пішли.

Весною пішли сіяти поля. Була у нас Машка, діда Василя, Тернавська. В обід вона каже: “Ви, дівчата, ідіть до котла, а я не можу, така слаба!” І залишається. А в полі мішки з зерном, то вона, ця Тернавська, візьме кілька жмень зерна та й приховає у ямку, тільки їй відому. Так і виживали.

А батько наш працював сторожем на фермі. То оце вони вночі сторожують, а рано худобу пасуть, бо коровами тоді робили. І придумав батько: брав коли не коли лійку, пляшку, доїв яку корову та мав трохи молока. Приносив додому, бо Маша була така мала.

А то ще Андрей, комсомол, знав, де мерзла картопля, то приносив її, мерзлу. Ми сушили її і оладки пекли. Вже під жнива ходили в поле та м'яли зерно та їли. А Дунька в карман нам'яла, а Лаврусь підмітив та до неї забирати. А Дунька карман розірвала і викинула на землю, у бур'ян і каже: "Ні тобі, ні мені!" Бо він же забере та додому собі понесе.

Ох і люди мерли! Оце де Кальцови жили – була там сім'я велика. Всі вимерли. А Омелько Босий був назначений з підводою, то він ходив попід хатами, та людей мертвих збирав та на кладовище! А там, де яка ямка, то туди і скидали, бо хто тоді ті ями рив. Не стелили, не вкривали.

Бо хіба після бугили, листя берестку, дикої моркви, гички та акації наїсися? Наїлася я тих оладків з берестка та й поїхала у степ, по траву. Візьму вилами, а підняти не можу. Жінки старші дивляться на мене та й кажуть: "Ідь собі в село. Бери ті корови!" Поїхала, а сама в пшеницю – їм колоски. Пасуся, одним словом.

Вся вулиця Ламанівка вимерла. Вулицями вимирали! Оце де Оля Шевченко жила, вулиця була – всі вимерли, де бригада – вулиця була, всі вимерли!

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8017. – Д4292.

ВОРОНІНА Єля Кузьмівна, 1927 року народження, село Букварка.
Записано учнями Букварської загальноосвітньої школи I-III ступенів у 2005 році.

У моєї мами було четверо сестер. Всі з голоду померли, залишилася тільки моя мама. У маминої сестри Марії залишився хлопець. Він та моя мама - єдині з роду, хто вижив. У Єлисавети – у самої меншої маминої сестри, було четверо чи п'ятеро дітей, всі вимерли.

А трусили як нас. У нас забрали останню квасолю. Поставили ми квасолю у горщик та в піч. Мама дивиться у вікно, чи проїхали ці торбохвати – «комісія». Проїхали. Затопили піч, а тут вони з цього боку хати заходять і позабирали. А в комісії були Пашка Карнаушка, дід Демченко, Серафима – Гальки нашої мама.

Наш дід був оголошений куркулем. А він наймитом був у пана. Посватав нашу бабу, купили коняку сліпеньку, тоді хату поставили, а тоді ота коняка лошатко привела, а тоді молотарку купили. А потім розкуркулення почалося, і розкуркулили нашого діда-груженника і все забрали, а самого вислали.

А в хату вже Чернявські увійшли. Шукають у нас у скрині, все перерили,

а мама взяла якісь копійки в жменю, та й стоїть. Не знайшли! А їли ми тільки бавовняну макуху. Ото так жили.

Посадили нас мама в голий ящик і повезли коровою трое дітей у ліс – там дрова заготовляли для колгоспу. Працював у лісі і батько. То в лісі вже й жили. Там дали якусь комірчину. То листяники їли, то обчухрували дерева та теж їли. В селі хто з наших залишився, всі померли. А ми тут у лісі вижили.

Під весну сильно трусить у селі почали людей. Нашого дядька – чоловіка маминої сестри били сильно: “Признавайся, є в тебе пшениця?” А він каже: “Я в ліс віддав!” Прийшли до нас у ліс, шукають. А яка там у нас пшениця? А мама до нього: ”Яка ж пшениця? Де ж вона в нас та пшениця?” А він тоді мамі: ”А що ж я буду робити, як вони мене б’ють! Мусив сказати!”

Померла мамина старша сестра. У дворі, оце де Повалійша живе, оце тут мамина сестра жила, оце у дворі там і поховані. Вся сім’я і похована. Ніхто їх не перепоховав. Там вони і лежать досі.

У Марії всі померли, а вижив один син Іван, бо до нас у ліс прийшов. Вже на фінській його убили.

Над балочкою дід Лалак жив, сім’я була – Маша, Соня - дочки, дружина, а хлопчика – сина, з’їв. Або ще: тато йдуть на роботу, а дві жінки стоять та й кажуть: «Оце буде м’ясо!» А тато їм каже: «А, ну, підійдіть, я вам дам м’яса!»

Підлісненські (федварські) дві жінки їли, що попалось. Ні котів, ні собак, ні пташок – нічого у селі не було.

Мама наша пусті качани ховала на горище, то ми товкли їх і пекли, а сковороду воском помазали і спекли качанів тих. Отак, як подумаєш!.. Я й зараз не можу, щоб у мене щось пропало. Ось скільки пшениці получили (на пай)! Подивися – подивися та й думаєш: «Господи, скільки людей померло без неї!» Як мамина сестра, найменша, Єлизавета, схопила колоски і говорить: «Колосочки, мої колосочки, я ж без вас умираю!» І вмерла. Василь, брат мій, поніс їй молока, а вона мертва.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8018. – Д 4293.

ТЕРНАВСЬКА Катерина Савівна, 1919 року народження, село Букварка. Записано учнями Букварської загальноосвітньої школи I - III ступенів у 2005 році.

Получили ми хліб у 32-му. Хто три, хто два, а той й чотири мішечки. Возиками, тачками возили додому. Ото і вся получка!

А потім почали той хліб «трусить». Вивісили в селі об'яву, щоб зносили в колгосп хліб. Ходила по селу комісія, Чернявської батько був. Спочатку добровільно віддавали, а то все більше «однекувались». То викликали людей і допрос чинили. Довго це тяглося.

У нас, що бачили, то все забрали. Їж, що хочеш! А ми з Олею малі були, кажемо мамі: «Мамо, зваріть нам галушок із берестка, із листя». «Та яке воно буде?» - мати нам. Але зварила, а воно розпливлося по воді. Але їли і таке.

Хтось заявив на батька, що він у цеглі ховає хліб. Прийшли, почали трусить, у всі дірочки заглядали. Нічого не знайшли, бо не було чого ховати. Викликали на комісію: «Савка, признавайся, в тебе є хліб!» Не вірять, посилають знову комісію.

До ями, у провалля, звозили коні дохлі. Прив'язують до барка та й тягнуть, кидають там. Люди йдуть з мішками, рубають ту конину дохлу, варять, їдять і помирають. А коні дохлі, бо їм теж не було чого їсти. А скільки в селі було «гавкунів» з тієї комісії!

Вже весною, коли вийшли у поле, то почали у колгоспі варити їжу, та якось людей підтримувати, бо не було ж кому працювати у колгоспі! Одна жінка свою порцію ділила у чашки кожній дитині. «Бо б'ються!» Лука, бувший наш сусід, каже жінці: «Знаєш що, ти з малою дитиною останешся, будеш їсти оце, а ми - помремо – Маша, Коля і я!» Так воно і сталося. Сусідка із Стешеною залишилася, а ті...

Всі люди пухлі ходили, їсти ж немає чого.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8018. – Д 4293.

Вищеверещаківська сільська рада

Село Вищі Верещаки

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Вищих Верещаках.*

БУГАЙ Лідія Іванівна, жителька села Вищих Верещаків. Записано ученицею Вищeverещаківської загальноосвітньої школи I – III ступенів Бугай Наталією у 2005 році.

У 1933 році люди мерли на ходу. Неживенку Григорію виділяли підводу і він їздив по вулицях і підбирав мертвих і напівмертвих людей. Їх він віз на кладовище, де була викопана яма для поховання.

Коли прийшли жнива і почали дозрівати колоски, матері ходили і зрізали їх, щоб прогодувати хоч тих дітей, які залишилися.

Селяни змушені були їсти собак, котів, щурів, трупи коней, листя, кору дерев.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8016. – Д 4291.

ВЕЛЬМОЖКО Параска Макарівна, 1923 року народження, село Вищі Верещаки. Записано учнем Чернецьким О.

У селі люди ходили пухлі через те, що не було чого їсти. Нашу сім'ю 1933 року врятувала корова. Батько і старший брат ходили на заробітки. Ми з матір'ю і молодшими братами і сестрами ходили збирати листя, жолуді та кукурудзу.

Старші хлопці їздили по селу і збирали трупи померлих з голоду. В лісі була величезна яма, в яку звозили мертвих.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8014. – Д 4289.

ДНПРОВСЬКА Лідія Юріївна, 1922 року народження, село Вищі Верещаки. Записано учнями Вищeverещаківської загальноосвітньої школи I – III ступенів 15.10.2005 року.

Коли почалася колективізація, то колгосп усуспільнював землю, велику рогату худобу, коней. У той час було утворено три колгоспи. Внаслідок такого поділу не вистачало посівного матеріалу. Восени почали орати землю і, щоб засіяти поле, організували групу людей, які ходили од хати до хати і забирали в людей зерно, в кого яке було. Це зерно звозили у комори край села. Люди не мали вибору і, віддавши все зерно, залишилися без хліба. З осені, коли на городах ще була картопля та буряки, то люди якимось ще могли прохарчуватися, але

весною, коли не залишилося ні картоплі, ні навіть буряків - людям уже не було що їсти. Почався голод.

Для того, щоб якось прохарчуватися, рвали лободу, цвіт акації, м'яли їх у ступі і жарили оладки. У нашій же сім'ї була корова, завдяки якій ми, мабуть, і вижили. Люди, в яких не було нічого, приходили до нас і просили хоча б кружку молока. Мати давала їм потроху, а те, що залишалося, скисляла і давала нам потроху з тими оладками.

У той час діти ходили з школи на поле і збирали бурячний довгоносик, бо тоді не було чим їх кропити. За це нам давали по малесенькому кусочку хліба, але цей хліб багато чого нам коштував.

Коли мерли люди, то від хати до хати їздили кіньми люди, які складали мерців на кучі у вози і вивозили на кладовище. Забирали навіть таких, які ще не померли, але були в дуже важкому стані. Ніхто не чекав, поки вони помруть. На кладовищі викопували одну яму і всіх їх у неї скидали.

Від голоду дуже пухли ноги і навіть лопала шкіра і від цього починалось зараження.

Були навіть такі випадки, коли батьки їли своїх дітей. Я пам'ятаю, що на **Колоні** мешкала сім'я Мазурів: мати, дві дочки і син, який із своєю дружиною і сином жив через сіни. Якимось мати помітила, що її внук пропав. Вона запитала в сина, де хлопчик. Той відповів, що відвів його до матері дружини. Проходили дні, а хлопчика все не було і жінка заявила в сільську раду про дитину. Коли із сільської ради приїхали в цю сім'ю, то знайшли рештки хлопчика під ліжком у макітрі.

Були навіть такі банди, що підстерігали і різали людей. Одного разу навіть за мною гналися. Я пасла телицю і вона чогось злякалася і тікала із колгоспного стада. Я за нею погналася. У байраку, в кущах, раптом хтось свиснув, а з другого боку на той свист відповів ще один. З кущів вийшло два чоловіки і почали підходити до мене, я кинулась тікати. Вони гналися за мною і пересвистувалися. Я встигла добігти до колгоспної череди. Якби не встигла добігти, то, мабуть, нічого і не розказувала б.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7992. – Д 4267.

КОТЕНКО Марія Іванівна, народилася 1922 року в селі Вищих Верещаках. Записала Дзема Ольга.

Я закінчила тільки чотири класи нашої сільської школи. Не було в чому ходити до школи – чоботи були одні-єдині на всю сім'ю: порвані, обідрані. Інколи надівала мамині біті валянки, які пізніше конфіскували, свитку, інколи одягала платок, але мама його більше носила – він у нас був один, а мені так кортіло надіти мамин платок у школу ... Ми держали одну корову, двох

овець і двох маленьких козенят. Крім мене, з дітей було двоє менших братів: 1924 та 1928 року народження. Нас розкуркулили, бо тато не хотіли йти до колгоспу. До нас прийшли, забрали биті валянки, козенят, всю картоплю, рядна. Яке краще – забрали собі, яке гірше – продавали. Ми лише встигли заховати два мішки картоплі до повітки, де стояла коняка – під передні копита, легенько притрусили сіном. Коли конячку забирали, то картоплі не знайшли. Кожен день мама брала по дві картоплини, кришила буряка, та й виходила така лемішка. По вечорам приходила комісія і питала, чим ми живемо, чому не вмираємо. А то ще батько приносив по жменьці борошна, або якоїсь січки, інколи по півчарочки жиру. Весною 33-го не стало чого їсти, а їсти так хочеться! Так як я в сім'ї з дітей була найстарша, то послав мене тато пошукати їсти. Я одна йшла до лісу і збирала дикий щавель, торішні жолуді, мох на грабових деревах, бо мох з кленка був гірким. Іноді доходила аж до Антонівки. Поверталася додому зарошена, мокра і страшенно голодна, але завжди несла оберемочки трави, кілька десятків жолудів. Коли мені виповнилося 11 років, взяв мене батько пасти телят. Пасла я щоденно по сорок телят. З голоду в нашій сім'ї ніхто не помер, але вимучилися добре.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4903. - Д 2581.

ЛУШПАЙ Марія Дорوفіївна, 1927 року народження, уродженка і жителька села Вищих Верещаків. Записала учениця Вищеверещаківської загальноосвітньої школи I – III ступенів Нелень Тетяна у 2005 році.

Під час голоду 1933 року ми цілими днями їли калачики.

Пам'ятаю, у нас за хатою був терен. Біля нього росла трава, схожа на горох і вона поплелася на терен. Маленький хлопчик виліз на терен і їв ті стручки. Коли його знімали, то він сильно плакав.

Ще ми їли млинці з гички. І зараз пам'ятаю їхній присмак.

Виручала нас і корова.

Люди ходили пухлими і синіми. Одного разу до нас у гості приходили чоловік і жінка. Вони були такими голодними, що жінка, ще не дійшовши від нас додому, померла.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7993. - Д 4267.

ЛЮБЧИЧ Іван Матвійович, уродженець і житель с. Вищих Верещаків.

Сьогодні про голодомор 1933 року говорять як про трагедію. Бо це й справді була трагедія нашого українського народу. Довго, ой як довго її

намагались замовчувати, робити вигляд, що нічого не було. Але хіба можна витравити з пам'яті людей ті жахливі події? А свідків тих подій є ще чимало, і правда про голодомор потрібна насамперед їм. Потрібна і молодшому поколінню, потрібна, врешті, нам усім, аби більше таке ніколи не повторилося.

Страшно згадувати ті далекі страшні роки. Але й не згадувати їх не дає права пам'ять про безневинні жертви. Скільки їх було, важко навіть сказати по одному нашому селу Вищих Верещаках.

А починалося все з горезвісних хлібозаготівель ще в 1932 році, коли спеціально створені комісії буквально вигрібали все до зернини з осель колгоспників. У хаті селянина Дементія Будяка комісія нічого не знайшла, тоді заглянули у сарай, а там сиділа гуска на яйцях. Гуску, звичайно, забрали. Того ж вечора її обпатрали члени комісії (а було там ще й дві жінки), влаштували добрий сабантуй. А тим часом у голодних муках корчилились діти того ж таки Дементія і десятків інших селян.

Пригадую, що жив у нашому селі веселун на ім'я Кир'ян, забув, правда, прізвище. Без роду, без племені чоловік, років 25 було йому тоді, жив він при колгоспній хлібопекарні і кухні. Допомагав там, а жінки-кухарки годували його за це. А співав як гарно Кир'ян. Бувало, як затягне “Ой при лужку, при лужку...”, заслухаєшся, всіх розважав. Ще й пританцьовує, бувало, босими ногами. А як пам'ятаю, він завжди ходив босий. Та в 1933 році хлібопекарню закрили, залишився Кир'ян без роботи і без хліба. Перебивався, як міг, а одного ранку знайшли його мертвим на городі в соломі.

Страшною була боротьба з голодною смертю. Люди їли листя з дерев. Навесні 1933 року ми ходили в ліс, обривали молоденькі листочки з липи, сушили їх, переминали. Хто мав хоч трохи борошна, перемішував з листям і пік якісь оладки. Переминали, підсівали на сито і облужані качани з кукурудзи. Рвали кропиву і варили з неї сяку-таку юшку. Наша сім'я їла жолуді. Ми з братом і матір'ю назбирали їх ще з осені у лісі. Самі товкли у ступі, підсівали і потім пекли з них коржі.

Трапився тоді і страшний випадок у селі, коли мати зарізала дитину. Знайшли дитяче м'ясо, заховане у скрині. А жінку забрали, так більше її ніхто й не бачив.

Кажуть, голод – не брат. Отож, доведені голодомором до відчаю, люди часом не контролювали свої дії.

Нашу сім'ю, крім жолудів, врятувала ще й корова, яка сяк-так доїлася тричі на день, і, дякуючи цьому, ми залишилися живими.

Коли я бачу сьогодні, як необережно поводяться з хлібом, буває що й ногами підкидають, особливо діти, мені хочеться кричати і плакати, бо в моїй пам'яті ніколи не зітреться отой страшний голодний 1933 рік.

І, боронь Боже, знову повторитися такому голодомору!

Знаю, що в Бірках жертвам голоду насипано могилу і по-християнському звичаю встановлено на ній великий хрест. Гріх нам буде, якщо ми скрізь, в усіх селах, по всій нашій Україні не встановимо такі знаки, знаки пам'яті про тисячі і тисячі жертв голодомору.

Газета «Вперед» за 19 березня 1991 року.

МАЛИНА Галина Трохимівна, жителька села Вищих Верещаків. Записала учениця Вищеверещаківської загальноосвітньої школи I – III ступенів Малина Віта у 2005 році.

Це були дуже страшні часи, коли люди пухли з голоду, помирали. Якщо в когось і було якесь зерно, його закопували, але все одно це зерно знаходили і забирали.

У нашій сім'ї дітей було семеро і кожен хотів їсти. Батько, щоб прогодувати сім'ю, вивозив всю одежину, яка в нас була, в обмін на якусь їжу. Але цього було мало. І мати чухрала листя з вишень, з лободи і жарила нам оладки. Варила борщ: кип'яток з кропивою. Ми крадькома пробирались на поле, збирали колоски і їли. Словом, споживали все, щоб вижити.

Пам'ятаю, біля нас мешкала сім'я Пидоричів. У цій сім'ї жили батько, мати, син і батькові дві тітки. Вони не вижили. Син вивіз підводою на кладовище спочатку двох тіток, а потім і батьків.

Люди вимирали, як мухи. І коли їхала підвода з кіньми і збирала трупи людей, серед них траплялися і напівживі. Їх також викидали, щоб завтра по них не вертатися.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8015. – Д 4290.

СУХИНА Іван Карпович, народився 1924 року в с. Вищих Верещаках, нині житель смт Олександрівки.

Весна і початок літа 1933 року припали на дев'ятий рік мого життя. Тому окремі епізоди з тогочасних подій, враження, навіть смакові відчуття збереглися так, як їх закарбувала дияча свідомість.

Я був один у батьків, діда і баби. Взимку перехворів запаленням легень, а вслід за цим — черевним тифом. Турботу про моє здоров'я відчував по-дитячому, глибину ж її і почуття неоплатного боргу перед рідними зрозумів значно пізніше.

Що запам'яталось? Виряджаючи пасти корову, мама чи бабуся Марина давала мені оладок з віки, липового листя, акацієвого цвіту і особливо багато (можливо так тільки здалося) кропу. В печі, в жаровнях, сушили жолуді, роздрібнювали в ступі і також додавали в оладки.

Дід і батько возили на Кавказ рядна (там дід до революції працював на залізниці) і обмінювали на хліб. Запам'яталась скибка хліба з великої білої паляниці, яку мені дали по приїзді. Батько, мати й дід працювали в колгоспі. Я приходив опівдні в колгоспний двір, де давали по місці щось подібне до затірки, і їв з матір'ю її порцію.

Справжнім рятівником нашої сім'ї від голодної смерті була корова. Ніхто з нас не був пухлим. Запам'яталась особливо урочиста подія, напередодні якої я бачив, як на печі сушилися колоски жита (на городі була його невеличка смужка), а потім мати і бабуся виминали з них зерно. Коли всі сіли за стіл, мама поставила велику миску каші з молоком — жито ще не повністю дозріле, але вже тугеньке. Цей обід, мабуть, був ознакою того, що страхиття голодної весни ми пережили.

Смак і запах кропу в оладках, вигляд і смак каші з жита, урочистість за столом, коли її їли, залишилися в пам'яті на все життя.

Страшно було дивитися на пухлих від голоду людей. Шкіра на ногах, мабуть, не витримувала розтягу і тріскалась, з тріщин виступала якась рідина. Часто такі люди ходили попід дворами, просили чогось поїсти. В нас для них знаходилася чашка молока.

Сухина Іван. Фото другої половини 1930-х років.

ШПАК Олена Кузьмівна, 1922 року народження, жителька села Антонівки. Записано 12 вересня 2005 р. Крикун І. Г.

Жила я тоді в селі Вищі Верещаки, мені було 10 років і тому пам'ятаю про голод.

Ходили вдень попід хатами, збирали продукти. Спочатку просили, щоб добровільно здавали хліб, а потім питали: “Чи у вас є що? А чи не приховали?” Починали шукати. Мати віддали один мішок проса. У погребі мати викопали ямку і сховали туди зерно, то вони одкопали і забрали. Правда, їй нам трошки покинули.

Хто йшов до колгоспу, то там варили їсти. Я теж ходила, жуки збирала, виконувала по силі роботу. Якщо у кого з колгоспників вдома зосталася дитина, то ще їй додому давали їжу.

Поля охороняли. Одна дівчина набрала у фартух буряків, то її засудили на три роки.

У 1933 році дуже мерли люди. Деякі самі на кладовище приходили. Копали ями лягали і вмирили.

У нас була корова. То ми не були пухлі. Дадуть мати чашку молока. А я в миску та додаю ще чашку води, щоб було більше. Буряки, листя і кору із дуба м'яли та мішали і теж їли.

*Олександрівський районний краєзнавчий музей.
– 8011. – Д 4286.*

ЮХНО Павлина Дмитрівна, 1930 року народження, уродженка і жителька села Вищих Верещаків. Записала учениця Вищeverещаківської загальноосвітньої школи I–III ступенів Ясиненко Анна в 2005 році.

У 1933 році ми з братом були дуже голодні і завжди чекали, доки мама спече листяники. Вони готувалися з сушеного листя липи. Листя товкли в ступі, додавали борошно з облущених качанів кукурудзи. Перед цим качани висушували в печі до такого стану, щоб можна було їх товкти в ступі. З листя і качанів робили суміш і випікали листяники. Вони були дуже несмачні, але мусіли їх їсти, щоб вижити.

Пам'ятаю випадок, коли в село завезли зерно. Пізніше мама розповідала, що те зерно було з домішками блекоти. Люди, не знаючи того, готували страви з цього борошна, а потім на стіни дерлись від дії отруйної рослини. Після численних смертей люди зрозуміли, що те зерно – вірна погибель. Вони відмовились від останніх надій на життя – зерна з присмаком смерті.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7995. - Д 4270.

Село Любомирка

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Любомирці.*

*Учасник першої Світової війни
Потап Григорович Курганський
(сидить) з товаришем. Фото
початку XX століття.
(П. Г. Курганський помер з голоду
в липні 1933 року).*

ДОВІДКА

Видано гр. Петренко Івану Даниловичу
(співвлас. № 4, по батьковій домовині)
про те, що гр. Курганський Потап Григорович
(співвлас. № 4, по батьковій домовині)
помер (за) « 09 » липня 1933 р., у віці 49 років, про що в
випадку реєстрації актів про смерть у Любомирській с/раді
(заказ вилітку реєстрації актів громадянського стану)
проведений відповідний запис « 09 липня 1933 року за № _____
Причина смерті: Від виснаження

Місце смерті: село Любомирка Свенцянського р-ну
Білогородської обл.

Реєстрація проведена відповідно до статті 158 Кодексу про шлюб та
сім'ю України.

Р. Коваль
(позашлюбний підпис)

*Довідка про причину смерті
Потапа Григоровича
Курганського.*

СІНЧЕНКО М. А., село Любомирка.

Я ровесник голодомору 1933-го року. Тому знаю про нього лише від старожилів. Особливо мене вразила розповідь нашої односельчанки Ситник Усті Яківни, якій у тому трагічному році виповнилось 4 роки.

Помирає батько, в матері лишається четверо дітей. Мати розгубилася, фактично зрадила сім'ю: продає свою хату односельцю і залишає своїх дітей у чужій, по суті, хаті, а сама їде хто знає куди. Холодно і голодно старшенькій десятирічній Вірі, молодшій Галі, чотирирічній Устинці і найменшій, грудного віку, в колісці.

Невдовзі Віру вбиває сусідка, підозрюючи її в крадіжці півня, помирає від голоду сестричка в колісці. Галю забирає друга сусідка нянчити сина. Сусіди закривають на замок хату, де знаходиться Устинка з двома мертвими

сестричками, і йдуть по домівках спати. Яка наджорстокість! І це в державі “робітників і селян”!

Але Устинка не хотіла вмирати. Вона вибила вікно, вилізла боса і напівгола з хати та й пірнула в глибокі снігові замети. До свідомості прийшла у чийсь теплій, затишній хаті, але вже була з обмороженими руками й ногами. На другому кінці села жила її тітка Софія в землянці. Вона й дала притулок Устинці та вилікувала її.

Пізніше в селі був відкритий притулок для дітей-сиріт. Там жили й росли Устя й Галя. Звідти вони ходили в школу, стали піонерами і співали пісні про батька Сталіна та щасливе дитинство. В час німецької окупації притулок розігнали, Галю забрали в неволю у Німеччину, а Устинка ходила по наймах, заробляючи на прожиття.

Після війни Галя повернулася з каторги і скоро поїхала в місто жити, а Устинка лишилася біля тітки в землянці. Вона доглядала її. Скоро й тітки не стало. Устя працювала в колгоспі, заміж вийшла.

Чоловік попався хороший. Виростили чотирьох дітей, які працюють у різних галузях народного господарства. Мають внуків і дуже радіють їхнім приїздам.

Мати появилася після голодомору. Вона не жила довго в одному селі і в одній хаті, її неначе щось переслідувало. Вона часто мінjala місце ночівлі. Але яка мати не була, Устинка ніколи від неї не відмовлялась і похоронила її. Правда, в другому селі.

Хочеться спитати: чи історія людства знає ще такі держави, де б масово знищували своїх громадян?

Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині). – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 1993. – С. 157 - 158.

ТРИБУШЕНКО Галина Мусіївна, народилася 1926 року в с. Любомирці. Записано 2 березня 1994 року.

Народилася я в селі Любомирка в червні 1926 року. Сім'я невелика – два брати, батько, мати і я. Невдовзі померла наша мама, то батько одружився вдруге. Жили ми в старій хаті, біля хати був город. Осінню 1932 року ми зібрали невеликий урожай. Думали, що до весни доживемо, однак із зими 33-го почали недоїдати – кожен день хотілося їсти. Добре, що у нас була добре захована квасоля, були і сушені гриби. Серед зими батько поїхав на Кубань торгувати рушниками. За них він привіз трохи хліба, якого ми не їли кілька місяців. Мені запам'ятався такий випадок. Зайшов до нас у хату страшний чоловік і у нашої мачухи до батечка просив хоч крихту хліба.

Мачуха дала цьому чоловікові сухаря і трішки молока. Він з такою жадібністю все з'їв, що не встигши вийти з двору, помер. На весну у нас вийшли всі запаси їжі, але, на щастя, почала з'являтися трава, щиреця, калачики.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4910. - Д-2588.

С П И С О К **громадян, які померли в 1932-1933 роках** **по Вищеврешчаківській сільській раді**

Село Вищі Верешаки

1. Блажко Яків Трохимович	27. Калініченко Макар
2. Бойко Оксана Мусіївна	28. Кальошник Григорій Кіндратович
3. Бугмій Любов Григорівна	29. Коваленко
4. Бугмій Петро Григорович	30. Коваленко
5. Волосян Маріяна Ониськівна	31. Коваленко Ярина Іванівна
6. Волосян Нечипір Якович	32. Козій Савелій Якович
7. Волосян Свирид Никанорович	33. Мазур Іван Антонович
8. Галич Прохір	34. Мельник Мартин
9. Гнатенко Марина Василівна	35. Миколенко Феодосій Терентійович
10. Гончаренко Марія Григорівна	36. Перевертень Катерина
11. Гончаренко Михайло Григорович	37. Перевертень Мусій
12. Гречка Меланія Єлисеївна	38. Перевертень Петро Мусійович
13. Гура Іван Оліянович	39. Перевертень Соломія
14. Даниленко Володимир Михайлович	40. Перевертень Федір
15. Дробіт Мина	41. Плахотник Степан Романович
16. Дробіт Феодосій Федорович	42. Плахотник Яків
17. Зименко Євдокія Федорівна	43. Пухальська Фанашка
18. Зименко Кирило Федорович	44. Пухальський Антін Андрійович
19. Зименко Палажка Минівна	45. Пухальський Василь Андрійович
20. Зименко Прокіп Федорович	46. Пухальський Лука
21. Зосименко Антін Юхимович	47. Савченко Антін Купріянович
22. Зосименко Дорош Логвинович	48. Савченко Зіновій Свиридонович
23. Зосименко Євгенія Минівна	49. Савченко Микита
24. Зосименко Іван Якимович	50. Савченко Тетяна
25. Зосименко Хтодора Дорофіївна	51. Самохвал Ніна Максимівна
26. Іщенко Петро Захарович	52. Самохвал Петро Максимович
	53. Сукач Захарій Лукич

54. Тихоненко Герман Іванович
55. Чубенко Федір Романович
56. Шандровський Іван

57. Шандровський Петро Іванович
58. Юхно Олексій Панасович

Село Любомирка

1. Базик Василина Єлисеївна
2. Базик Василь Іванович
3. Базик Ганна Микитівна
4. Базик Григорій Купріянович
5. Базик Іван Варфоломійович
6. Базик Іван Єлисейович
7. Базик Кость Григорович
8. Базик Микита Климович
9. Базик Наталка Єлисеївна
10. Базик Ничипір Васильович
11. Базик Параска Дмитрівна
12. Базик Петро Охрімович
13. Базик Прокіп Герасимович
14. Базик Семен Охрімович
15. Базик Степан Павлович
16. Базик Фанашка Павлівна
17. Базик Федір Микитович
18. Базик Яхрем Омелянович
19. Вернигора Марія
20. Головченко
Володимир Ничипорович
21. Головченко
Григорій Ничипорович
22. Головченко Іван Ничипорович
23. Гончар Іван Васильович
24. Гончар Павло Іванович
25. Грушова Мотря Сарафінівна
26. Дирда Олексій Нестерович
27. Дряпак Михайл Йосипович
28. Дяченко Юхим Малафінович
29. Калініченко Пилип Маркович
30. Калініченко Якилина Єлисеївна
31. Крива Олена Петрівна
32. Кришталь
Володимир Теофанович

33. Курганська Василина Семенівна
34. Курганська Ганна Антонівна
35. Курганська Євдокія
36. Курганська Марія Пилипівна
37. Курганська Марія Степанівна
38. Курганська Тетяна Семенівна
39. Курганський Андрій Логвинович
40. Курганський Антін Євменович
41. Курганський
Володимир Антонович
42. Курганський
Григорій Микитович
43. Курганський Іван Пилипович
44. Курганський Іван Семенович
45. Курганський Логвин Іванович
46. Курганський Петро Степанович
47. Курганський Потап Григорович
48. Курганський Степан Антонович
49. Курганський Степан Степанович
50. Курганський Яків Омелянович
51. Курганський
Ничипір Васильович
52. Літава Лукія Оксентіївна
53. Літавий Іван Петрович
54. Моховик Василь Микитович
55. Моховик Григорій Микитович
56. Моховик Лавро Микитович
57. Моховик Олексій Микитович
58. Педарня Павло Терентійович
59. Педорич Михайло Терентійович
60. Погрібна Палажка
61. Погрібний Омелян Макарович
62. Репало Віра Яківна
63. Репало Макар Софронович
64. Репало Марфа Яківна

65. Репало Оляна Вавилівна
66. Репало Онися Федорівна
67. Репало Петро Трифонович
68. Репало Яків Трифонович
69. Самохвал Секлета Йосипівна
70. Слюсар Параска Андріївна
71. Слюсар Фелон Андрійович
72. Ткач Григорій Григорович
73. Товкун Борис Анастасійович
74. Товкун Анна Лук'янівна
75. Товкун Григорій Маркович
76. Товкун Левко Анастасійович
77. Товкун Мелашка Марківна
78. Товкун Микола Михайлович
79. Товкун Степан Тимофійович
80. Трегуб Анна Кіндратівна
81. Трегуб Єрифей Орестович
82. Трегуб Меланія Денисівна
83. Трегуб Юхим Несторович
84. Шара Марія Степанівна
85. Шарий Олексій Степанович
86. Шарий Павло Демидович
87. Шевченко Галина Федорівна
88. Шеремей Анна
89. Шеремей Кирило Юхимович
90. Шеремей Юхим Іванович
91. Ясиненко Данило Хомович
92. Ясиненко Феодосій Хомич

Голиківська сільська рада

Село Голикове

БЕЗПЮДЬКО Іван Юхимович, народився в 1926 році в селі Розумівці, житель села Голикового. Записала учениця Голиківської загальноосвітньої школи I–III ступенів Шпильова Світлана в 2005 році.

У селі Голиковому жив Григорій Іванович Торбенко. Під час голоду він працював у похоронній команді. Він розповідав, що були дні, коли в день звозили по кілька десятків трупів померлих з голоду.

Марія Тарасівна Шпильова мені, голові сільської ради ветеранів, продиктувала понад 50 прізвищ односельців з їхнього кутка. Імена дітей вона позабувала, але так і казала: двоє чи там троє померло. Під номером 8 я, наприклад, записав Брус Іван Хомович, 50 років, батько. Далі: Брус Тетяна, 48 років, мати, сини: Володимир, Варивон, Фанась, дочка Хівря і ще двоє чи троє малолітніх. Вся сім'я вимерла. Так само вимерла сім'я Андрієвських, Драчів (Тарас, Горпина, син Никифір та ще троє малолітніх дітей).

Марія Тарасівна розповідала страхітливій деталі: «Ганна Дмитрівна померла, а тоді її синок Володя, 8 років. Він лежав у дворі, то його тіло собаки і коги пообгризали». Просто диву даєшся, як її пам'ять витримувала таку страхітливу інформацію впродовж десятиліть.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8045. – Д 4320.

БУК Степан Гордійович, житель села Голикового. Записав учень Голиківської загальноосвітньої школи I–III ступенів Демченко Ігор у 2005 році.

Я пережив ті страшні роки 1932–1933 років у селі Голиковому. Виповнилося мені 20 років. В сім'ї було четверо душ. Забрали у нас активісти картоплю, таке-сяке зерно, квасоллю, не спитавши, чи є у нас що-небудь їсти на завтра. Якимось дивом ми вижили, а багато односельців померли. У сім'ї Великого Дмитра Назаровича померли дружина, 3 дітей. У Дяченка Андрія Савелійовича всі: він, дружина, 7 дітей. У Бруса Данила Хомовича вимерла вся сім'я: він, дружина, 5 дітей.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8044. – Д 4319.

ДЯЧЕНКО Петро Михайлович, народився в селі Голиковому 1922 року.
Записала Жердій Мар'яна.

В селі Голиковому більша частина людей голодувала, багато людей було пухлими. Людей померлих вивозили на кладовище грабаркою та й скидали до ями – не було кому займатися похоронами. Місцевий колгосп “Борець” не міг допомогти всім, але для працюючих організували громадське харчування прямо на подвір’ї господарства, де їжу варили у великому, у ріст людини, котлі, біля якого кожного дня збиралися сотні односельчан. Однак, вимирали цілими сім’ями. І я, і мої брати і сестри, вижили завдяки квасолі, яка з року в рік зберігалася на горищі. Їли бруньки з дерев, коріння та листя дикого щавлю. Сестра Галя опухла від голоду і часто непритомніла – думали, що вже померла. На щастя, якось вижили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4926. – Д 2604.

КОЗЯР Ганна Сергіївна, 1928 року народження, село Голикове.
Записала Редька Людмила 20.03.1999 року.

Однієї ночі 1933 року, коли наша сім’я відпочивала, раптом хтось постукав і через лічені секунди ввірвались у двері. На порозі стояли кілька активістів сільської ради. Вони почали погрожувати батькові і забирати все їстівне. Перевірили навіть на печі, де спали ми – діти. Забрали все зерно й квасолі з комори, хоч їх було й небагато. Поцупили навіть рижій, що стояв у маленькому горщечку за кошином. Так настав для нашої сім’ї великий голод.

Активісти ходили до кожної хати без виключення. Село перетворилось на поле бою між прагненням жити і неминучою смертю.

Кожному хотілось вижити, самим не усвідомлюючи як. Їли все, що можна: траву, липовий цвіт. Наша мама з цвіту липи пекла млинці, які називали «халамидниками».

В селі багато людей мерло. Чимало тіл лежало в центрі Голикового. Кожного дня їх забирали і вивозили на возі до цвинтаря, де закопували по кілька тіл в одну яму. Між мертвих людей кидали іще живих.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 4919. – Д 2597.

КОНОНЕНКО Степан Іванович, 1920 року народження, село Голикове, нині житель с/мт Олександрівки. Записав 31.04.1999 Черкас Артем.

Мій батько добровільно вступив до колгоспу «Борець», здав у колективне господарство пару коней, воза, плуга, борінки, запасне колесо до воза. Згодом він здав і дерев'яну комору.

Колгосп розміщувався на садибі поміщика Роговського. Батько тут працював теслею, а потім, пізніше, трудився у місцевій початковій школі інструктором по праці.

У 1932 році батько виробив 500 трудоднів, отримав зерно пшениці і жита. Небагато, як для чималенької сім'ї. Взимку зерно перемололи на борошно і використовували з великою економією, бо рік був несприятливим.

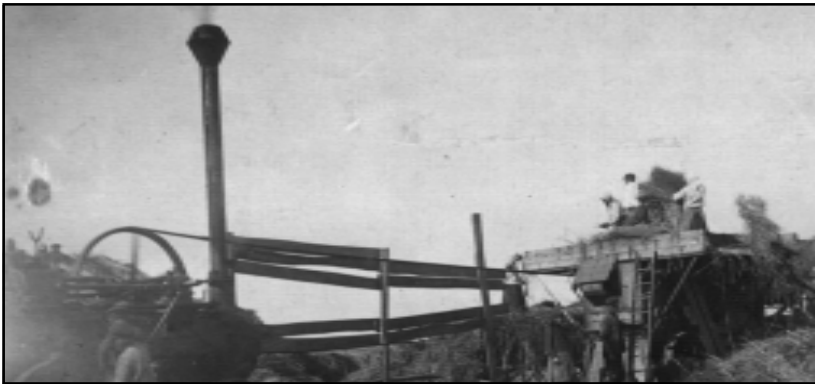
У 1933 році спочатку був градобій, а потім – засуха. Земля вкрилась великими тріщинами. Худобі не вистачало корму, вона гинула.

Весна і початок літа видалились холодними і на рідкість дощовими. Новий урожай, на який розраховували всі, запізнився на 15-20 днів.

Саме в цей період з голоду померло найбільше односельців. В першу чергу, вмирили ті, хто не працював у колгоспі. У колгоспі людей щодня безкоштовно годували. Давали один невеликий шматок хліба і тарілку супу.

Ями для померлих копали відразу для 6-12 чоловік. Коли в ямі було два чи чотири трупи, то її не закопували, а чекали, поки хтось ще помре.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 4890. - Д 568.

Обмолот хліба у голиківському колгоспі «Борець». Фото 1930-х рр..

Колгоспники голиківського колгоспу «Борець». Фото 1930-х рр.

СТОРОЖЕНКО Катерина Яківна, жителька села Голикового, 1925 року народження. Записала Дяченко Вікторія у 2001 році.

Було у нас у сім'ї шестеро дітей. У колективізацію забрали у нас всю худобу, плуг, сівалку. Залишили нас голими і босими, а батька зробили куркулем. Помер батько – не виніс тавра “куркуль”, а був круглим сиротою. Ставив батько, коли ще був живим, нову хату. Збудував, але у ній так ніхто з нас жодного дня не жив: забрали й продали на торгах за 50 карбованців. Взимку 1932 року опівночі забрали нашу маму. Куди? За що? Ми, діти, плачучи, до ранку дожидали її. Не дочекавшись, зварив старший брат у горщику дві картоплини й послав мене до сільради. Я у старому батьковому піджаку та у шкарбанах пішла шукати маму. Прихожу до сільради: скільки людей туди нагнали! Шикують, щоб вести на станцію Фундукліївку. Я з трудом проштовхалася між людьми і до мами, протягнув її картоплю, а якийсь негідник б'є мене по руках і вибиває картоплю. Так маму голодну і погналі. Що нам залишалося робити: найменшому було півтора року, потім – шестирічні, мені – вісім. Старший пішов на станцію шукати притулку, а одинадцятирічний залишився нам за батька і за маму. Весною ми їли бур'ян, то двоє меншеньких померли. Побігла до сусідки, адже треба було їх хоронити. Сусідка лежить мертва. Що робити? Тоді поклали ми з братом наших меншеньких на возик та й повезли на цвинтар. Жила поруч з нами ще одна сусідка. Зарізала восьмирічного сина, їла його. А нашу маму відправили на Біломорканал, засудили її на 5 років. За що? Що шестеро дітей було? Що чоловік помер? Що двоє дітей з голоду померли? Що ми сиротами залишилися напризволяще? Який з мами політик, якщо вона була зовсім неграмотною, не знала жодної букви. Слізно мама просила дозволити, щоб до неї приїхала хоч одна дитина. Вирішили відправити до

мами нашу сестру. Відвезли на Фундукліївку, якось вона поїхала і доїхала. Пішли з дому два мої брати, двоє померло, одне опинилося на Білморканалі, а я залишилася у старій холодній хаті. Щоб не померти, поневірялася по селу до 35 року, аж поки не відвезли мене до мами на той канал. Не впізнала я маму, а мама мене – така я була страшна. Отаке було у мене гірке дитинство і чи було воно взагалі.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6320. - Д 3247.

Село Кримки

БАКЛАН Одарка Ларіонівна, 1924 року народження, село Кримки.
Запис зроблено у 1995 році.

На 32 рік я залишилася круглою сиротою – не мала ні батька, ні матері. Взяла мене одинока чужа жінка. З нею я і жила. Нашими сусідами була сім'я Шевченків. Були вони, як тоді казали, середняками. Прийшла і їхня черга бути розкуркуленими. Комнезами, зайшовши до них у хату, не пропустили жодного куточка, заглядали в піч, дерли подушки, перекопали двір, поколупали діл. Забирали на підводи все – взуття, ікони, одяг, їжу. З хліва вивели коня, лоша, корову, забрали всіх курей. Старого Шевченка, та який він старий, років сорок було, хоча від праці люди швидко старіли, вивезли на Соловки. Хату в них забрали. Дружину Шевченка – Явдоху вигнали на мороз з чотирма малими дітками, в яких навіть одяг забрали. Ходили вони попід хатами, та хто тоді міг їм щось дати, якщо в самих не було чого їсти. Так бідні і померли. Настала і наша черга. Комнезами, що зайшли, все перерили і все забрали. Була у мене лялька. Комнезам, вирвавши у мене з рук, почав її рвати, мабуть, думав, що там заховані гроші. А мені боляче було дивитися на ту вату, яка клоччям розліталася по хаті і яку топтали. Пошматували і платтячко на куклі. А це ж була єдина за все моє життя кукла! Добре, що хоч з хати нас не вигнали. Потім прийшли і зруйнували підлогу, попробували стіни. Пішли сильні морози. Одягнувшись немає в що, взутися теж. Ноги я обмотала якимось ганчір'ям та так і ходила. Щоб натопити в хаті – не було чим. Дров, соломи немає. Багато дерев було вирубано, тини спалені, стріхи знято. Сірників немає. Залишилися тільки кресала. Вночі ходили на колгоспне поле по мерзлу картоплю. Це була велика радість для мене – наїстися такого “супу” без солі і без хліба. Весною з трави молочай робили такі гіркі калачі. З калачиків робили млинці або просто їли недостиглими. Дерли мох з дерев, товкли його, добавляли різних трав і робили манджарі, і пахли вони коров'ячим послідом. Поїли всіх котів і собак. В полі ловили хом'яків, щурів і мишей. Найкращою була їжа з

товченого липового листя. Їли і людей. Моя тітка ніколи не відпускала мене саму далеко, бо боялася, що і мене теж з'їдять. Влітку на пшеничне поле сходилися і злазилися голодні. Багато там і помирали. У жнива не можна було жати – такий стояв сморід. Тому трупи на колгоспному полі спалювали. Ох і чаділи вони!

БАХНІН Марія Федорівна, 1927 року народження, село Кримки.
Записано в 2005 році учнями Кримківської загальноосвітньої школи I – II ступенів.

Наша хата стояла в центрі села, на бугрі біля ставу, недалеко від церкви. Набачилась усякого. З села повивозили все, що можна було їсти. Відбирали у людей картоплю, буряки, квасоллю.

Наша сім'я була великою. Батьки мали п'ятеро дітей. Працювали батьки в колгоспі. Хліба у 1933 році нам вистачило тільки до весни. На зароблений трудодень давали мало зерна. Всього по 200 грамів.

Ми пекли лепшошки з полови, ловили ховрахів, ходили до лісу збирати мох, цвіт акації, різні бур'яни. Їли гнилі буряки та картоплю. Так і перебивалися, аби тільки залишитися живими.

Брати ходили по наймах. Працювали на людей тільки за їжу.

Нас від голоду врятувало і те, що у нас була корова.

Люди, хто мав щось краще з одягу, ходив у місто і міняв його на харчі.

Пам'ятаю, як селом їздила грабарка і підбирала померлих людей на узбіччі доріг. Відвозили їх до могили, що була так-сяк викопана. Їздовими були похмурі дядьки. Такі ж страшні, як і померлі. Бували випадки, що відвозили людей ще живими.

Село спустошувалось на очах.

Олександрівський районний краєзнавчий музей – 8001. - Д 4276.

БРУС Мар'яна Павлівна, село Кримки. *Записано Безпечною Оксаною Василівною у 2005 році.*

Нас у матері було 5 дівчат і один син. Їсти у нашій сім'ї не було чого. Тому їли все, що хоч трохи було їстівним. Убивали ховрахів, перепелиць, горобців, віяли полову і шукали хоч одне зернятко, їли калачики та акацію. Вишні ще з кісточками зеленими поїли, ще на гноярках ріс какіш. Ми тремо його в руках і промовляємо:

*“Какіш, какіш, не йди в поле,
Там тебе свиня вколе,*

*Гребінкою, гребінкою,
Та зеленою копійкою в рот...”*

Не знаю, хто склав цей вірш, але ми його завжди промовляли. Трохи легше стало, коли наш тато поїхав у Ленінград і зрідка висилав нам посилкою сухарів. Мати пішки ходили в Олександрівку по посилку, а це 20 кілометрів туди і назад, а самі слабкі були, а дорога небезпечна! Ждемо ми її, діти, не дождемося. А коли прийде, то радощів на цілий тиждень – аякже, сухарів попробуємо. Запарить мама сухарів у казанку, а їсти ж хочеться, а сухарі поділені наперед. А як вони пахли, коли запарювались! Мама в казанок ще цвіту акації добавляла. Так ми і вижили завдяки татові. А оно Параска, Дуня, і ще не пам’ятаю хто з наших однолітків, десь поділися, бо батьків їхніх не стало.

САУЛЕНКО Меланія Гапійонівна, 1925 року народження, село Кримки. Спогади записано Ткаленко Іриною Володимирівною у 2005 році.

У нашій сім’ї було семеро дітей – три брати і четверо сестер. Як нашим батькам вдавалося нас прогодувати в ті роки, тільки сам Бог знає. Пам’ятаю, як одного разу наш батько накопав картоплин з широколистих півників, розтер їх макогоном, мама напекла оладків. Ми їх поїли, але отруїлися так, що всі захворіли і довго – довго слабими були, але вижили.

Весною старша сестра Горпина пішла у колгосп проривати буряки. Всі прорвані бурячки забирала додому, обрізала гичку і пекла у печі.

В селі багато сімей розкуркулили. Розкуркулили діда Остапа, Ярошенка Івана, Рідкоплета Петра. У них все позабирали, навіть з хат повиганяли.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8051. – Д 4326.

ПЕРЕСУНЬКО Олександр Максимович, житель села Кримки. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I - III ступенів № 2 Кузнєцова Анна Вікторівна у 2005 році.

Мій батько помер у 1933 році від голоду, мати і ще четверо дітей були голодними.

У людей у той час відбирали лишки зерна. Не дозволяли у полі збирати колоски, залишки овочів, але люди крадькома забирали.

Весною 1933 року село голодувало і вижила мала кількість людей. Щоб вижити, люди їли цвіт акації, мох, витоптували із полови зерно і варили кандьор (рідкий суп без картоплі).

У колгоспі тим людям, які там працювали, давали в день по літру рідкого супу.

Люди помирали від голоду десятками й більше в день. На кладовищі їх ховали в одну могилу.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8036. – Д 4311.

Єлизаветградківська селищна рада

Смт Єлизаветградка

БАРДАСЬ Марія Федорівна, 1923 року народження, смт Єлизаветградка, записано ученицею Єлизаветградківської загальноосвітньої школи I – III ступенів Змієвською Інною.

Одного разу ми з мамою Василюю поверталися з поля і побачили, що по селу їздять підводи і забирають продукти: зерно, картоплю. Мати почала плакати, що заберуть і у нас. Я почала її заспокоювати, говорити, що ми встигнемо прийти додому і все поховати, закопати. Але коли ми повернулись додому, то нас зустрів батько і сказав, що все уже забрали.

Сім'я дуже голодувала. Щоб я не померла, батько наказав матері відвести мене до тітки в Бовтишку. Не встигла мама повернутись до Єлизаветградки, як її сповістили, що помер чоловік. Дід Ходак зробив ящик, куди поклали мого батька Федора і повезли Вишневою вулицею на кладовище.

Були в селі й випадки людоїдства. На вулиці Вишневій жив Сидоренко Федір. У нього був син, років одинадцяти. Вдень він пішов погуляти, а ввечері не повернувся додому. Федір з дружиною довго шукали сина. Виявилось, що хлопчика вбили їхні родичі. Батько у них зробив обшук і в погребі побачив діжку. Заглянув у неї, а там було м'ясо, а за діжкою знайшов голову свого сина. Виніс Федір діжку і голову хлопчика на подвір'я. Люди, які тут зібралися, оніміли.

По вулиці Партизанській жила тітка Чипордиха. Вона заманувала до себе чужих дітей, різала їх і їла з сім'єю. Пізніше і вона померла.

У Гаркуші Петра Петровича було викрадено дворічну дівчинку Раю. Батько вчасно спохватився, догнав викрадачів і відібрав дитину.

У селі були ясла. Але й у них діти дуже голодували, були пухлими. Діти плакали, просили їсти. Їм говорили: «Як будете не слухатись, їсти не дамо». Багато дітей померло. Їх ховали разом з дорослими.

Біля нас жив дядько Андрій. Вони зарізали поросю. М'ясо і сало склали в ящик і закопали, а зверху поставили собачу будку. Коли прийшли активісти робити обшук, то нічого в них не знайшли. Непрохані гості вже виходили з двору, аж раптом з хати вибігли діти і закричали: «Дядю, дядю, а у нас сало в собаки під хвостом!» Один з активістів повернувся і зняв будку. Там була рихла земля. Він відкопав сало й м'ясо і забрав. А сім'я дядька Андрія померла з голоду.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7983. – Д 4254.

БІЇВЕЦЬ Марина Степанівна, 1911 року народження, проживає в с.мт Єлизаветградці. Записано у 2001 році Босим І. та Скирдою М.

Забрали у нас в 1932 році все. Перенишпорили по всіх кутках, у хаті, у клуні. Перекопали двір. Добре, що зберігся вузлик висівок, то домішували їх до споришу, шириці, головок конюшини. Раді були і цьому “хлібові”.

Потім почали помирати мої односельці – сьогодні людина ще ходить, а завтра її вже немає. Вимирали цілими родинами. Так їх по вісім – десять чоловік і ховали.

Коли не було сил везти трупи на кладовище, викидали їх в опустілі погребі, скидали у колодязі.

Ніхто і не питав, де ділася людина чи вся сім'я. Кожен виживав сам, як міг. Багато людей лежало попід тинами, у бур'янах. Були і наші, і не наші.

Ми не людьми були, а скелетами. Особливо страшно було дивитися на дітей: голови великі, очі глибоко позападали, шкіра поприлипала до кісток.

Коли весною 33 року з'явилася перша трава, виповзли ми на неї, бо ходити не могли. Гризли її зубами, рвали пучками, так і їли, а потім у великих корчах помирали.

Хати в багатьох були без вікон. Зі стріх знімали соломку і топили нею. Сокирою зарубали Сидоренку Юрія.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6337. - Д 3264.

БОГАЧ Ольга Тимофіївна, 1919 року народження, жителька с.мт Єлизаветградки. Записано ученицею Єлизаветградківської загальноосвітньої школи I-III ступенів Змієвською Інною.

Народилася я у 1919 році і донині живу в нашому селищі.

Жили ми як всі, хто працював: була корова, двос волів, була своя земля. Мала я двох братів. Батько хворів на нирки.

У 1932 році забрали спочатку волів, потім корову. Як не стало нашої догувальниці, так стало нам погано жити.

У 1933 році помер від виснаження мій батько, потім помер брат Олександр. Йому було лише три роки, він геть опух і помер.

Активісти приходили до нас кілька разів. Вишукували зерно у стінах, в клуні, навіть під столом дивилися, чи не підв'язаний там який вузлик. Забрали навіть з глечика квасоллю, яку ми заховавали у печі. На городі знайшли зерно, що його ми закопали.

Опухла моя мама, але вижила. Ми – діти, були голодними і посилала нас мама у ліс, щоб там ми знайшли щось їстівне. Але в лісі, крім нас, було

дуже багато людей, які, як і ми, щось шукали, але не знаходили. Там і помирали.

Я так схудла, що була як хлудина.

Біля нас жила баба Марія Лисиця. У неї з голоду померли троє дітей і чоловік. Баба Марія теж ходила з нами до лісу. Але сил у цей день повернутися у село не було, тож баба Марія залишалася у ночі в лісі, а ми ледь дибали до хати.

Одного разу брат насилу дійшов до села, зайшли ми по дорозі до дядька Федора, а він говорить: «Моя Маша (дочка) помирає!» Маша померла.

У погребі, у хаті у нас нічого не було. Топили дерезою, але яке з неї тепло?

Біля нас жили Сливки, корови у них не забрали, тож четверо дітей вижили.

Недалеко від нас жив Ковальов Петро. Він працював на залізниці. Їм давали пайок. Теж вижили.

Мій старший брат Гриша добрався у Харків до дядька. Дядько працював на якомусь складі. З Харкова брат привіз вісім кілограм пшона, сухарів. Це нас дуже виручило, можна сказати врятувало від голоду. Брат розповів, що по всій дорозі люди мерли від голоду. У Харкові на вулицях лежали пухлі люди і просили їсти, але так на тротуарах і помирали. На базарі під прилавками лежали трупи рядами, чекаючи, коли їх поховать.

ВОВКОДАВ Ганна Іванівна, *1912 року народження, смт Єлизаветградка, записано Пугач А., Свириденко О. у 2001 році.*

В моїй пам'яті добре зберігся період голоду, оскільки мені було вже 20 років і я працювала у сільській раді виконавцем.

Десь у 29-30 році у нас дома розвалили клуню, забрали коня.

Добре пам'ятаю, як розкуркулювали односельців. Діда Суржка викликали на комісію, що засідала у сільській раді. «Що ви пожертвуйте?» – запитали. «Беріть вже мене, бо більше нічого не маю!» – відповів дід. Виселили його у Михайлівку. Часто на засідання комісії викликали людей серед ночі і по кілька разів. І все вимагали здати у план хліб, якого не було ні в кого.

Щоб вижити, поїхав батько у Харків щось купити їсти. Приїхав, не встиг зайти в хату, як викликають на комісію. «Що ви можете пожертвувати?» – питають. «Я ж ще й у хаті не був!» – відповідає батько. «Треба вас куркулити!» – кажуть у комісії. Прийшли куркулити. Комісія увірвалася в хату і побачила мої ще малоношені чоботи. Схопили, але я вирвала у них – вони були у мене єдині і зароблені важкою працею. Почали нищпорити по всіх кутках. Заглядали в піч: у глечики стояла квасоля – забрали квасолю.

Видерлися на горище – побачили кілька качанів кукурудзи. Забрали. Забрали батька. Батька відвезли у Знам'янську тюрму. Був суд і батька судили. За що? За те, що був конюхом і за зиму заробив 70 трудоднів?

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6343. - Д 3270.

ГОЛИК Лідія Василівна, 1912 року народження, проживає в смт Єлизаветградці. Записано Ніколайченко О. та Хохлачовою Н.

У 1933 році була дівчиною, незаміжньою, увесь цей страшний період добре пам'ятаю. Розкуркулили мого дядька Калініченка Сергія Назаровича, працював він у колгоспі, тож який він куркуль, якщо навіть його дітям не було в що взутися. Приїхало їх активістів кілька. Зерна не знайшли, тоді почали забирати одяг, полотно, рушники, навіщось забрали з хати і вазон – фікус. Ще у дворі лежала цегла-сирець. Надумав дядько з неї переробити піч, бо стара вже провалювалася (такий куркуль був!). Забрали і цеглу з двору, яка в колгоспі під дощем геть розкисла.

На нашій вулиці, тепер це Партизанська, розкуркулили 5-6 сімей. Восени 1932 року почали ходити активісти по кожній хаті, не проминаючи жодної. Забирали навіть з глечиків, з погребів, діжок.

У нас забрали всю картоплю, весь двір перекопали і перештрикали шпичками.

У селі переїли всіх котів і собак.

З'їли у нашому селі хлопця – Сидоренка Юрка. Заманили його ровесники до когось у двір, а там уже сокирою зарубали. На другий день батьки знайшли лише шматки сина. Батько так кричав, що волосся у нас дибом стало. Людоїдів заарештували.

Пам'ятаю, іду я на роботу через греблю. Наткнулася на чоловіка – Федорова Івана. Лежав, бідний, підвестися не може, геть виснажений. Там, на греблі і помер. А йшов на роботу.

Ховали померлих у неглибоких, по коліно, ямах. На більше сил не вистачало.

А скільки було пухлих від голоду, тіло лопалось, сукровиця сочиться, всі ноги у язвах і лікувати нема чим.

У 1933 році дороги на теперішній вулиці Партизанській не було – вона заросла бур'яном у ріст людини. Була лише невелика стежка. Птахів не стало, лише сичі кричали ночами.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6340. - Д 3267.

КОЛЯДА (БОСА) Поліна Іванівна, *жителька смт Єлизаветградки, записано ученицею Єлизаветградківської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Змієвською Інною.*

Під час голоду у нашій сім'ї ніхто не помер, дякуючи корові-годувальниці. Молочні продукти возили в Знам'янку, щоб обміняти на борошно. Одного разу маму, яка возила молоко, обікрали – забрали торбу з молоком і повернулась вона додому ні з чим. Наш родич І. Й. Чернецький працював на МТС на станції Цибулеве. Їм видавали по 150-200 грамів хліба. Частину хліба він приносив і до нас додому.

На сучасній вулиці Жовтневій у той час були дитячі ясла. Сюди приводили дітей-сиріт, напівсиріт. Тут їх годували. Але, все одно, багато дітей помирало. Одного разу хлопчик Гути Марії, яка проживала на вулиці Вишневій, вийшов з ясел і йшов додому. По дорозі його закликав у хату чоловік на прізвище Ткачов. Більше того хлопчика не бачили.

Люди помирали цілими сім'ями. На вулицях лежали мертві люди. Їх скидали на підводу і вивозили на цвинтар. Забирали і напівживих людей, які не змогли дійти додому і падали на вулицях.

Багато хат опустіло. Речі померлих збирала по пустих хатах спеціальна бригада. Потім збирали жителів села в центрі і розкидали одяг померлих у натовп. У цій бригаді був чоловік на прізвище Шеян. Серед натовпу завжди стояла його дружина. Шеян завжди кидав кращий одяг у бік своєї дружини. Вона ловила його і забирала з собою.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7983. – Д.4254.

ЧЕРНЕЦЬКА Любов Іванівна, *1925 року народження, смт Єлизаветградка, записано у 2001 році Хохлачовою Н., Ніколайченко О. А.*

Пам'ятаю нашу бідну, голодну, обірвану сім'ю, у якій було 11 душ дітей. Батьки хоч і працювали з ранку до ночі, але достатку в сім'ї не було. Злидні все більше і більше обсідали нас. З початком голоду стало зовсім сутужно. Старші діти, які могли ходити, ішли в степ, рвали гірчаки, чистили їх, качали в руках, примовляючи:

*“Качаю, качаю,
у мед умочаю,
а з меду в вино,
щоб добріше було”.*

Так, не наївшись, а тільки заморивши голод, діти йшли в лісосмуги, рвали листя з дерев, несли ті листочки додому, сушили їх, а потім терли і пекли “оладки”. Замітною поміткою була для сім’ї корова. Але потім сім’ю спіткало велике і не одне горе: захворіла корова, тож довелося її продати. За корову купив батько м’якини – шулухи з проса. Мати, прийшовши з базару, швиденько напекла з м’якини оладки. Ми, голодні, накинулися на них, а батьки чекали, поки ми наїмося. Не знаючи міри, голодні, ми все їли ті оладки, аж поки за столом не помер мій брат. При смерті був і ще один брат – Микола, але він якось оклигав. М’якину поїли, і знову не стало, чого їсти. Померло шестеро моїх братів і сестер, живими залишилися лише п’ятеро.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6345. - Д 3272.

х х х

Вони стояли біля могилки, брат і сестра, міцно притиснувшись один до одного. Поруч - чоловік Євдокії, Григорій Андрійович. Кілька хвилин помовчали, низько опустивши голови. А потім Іван Іванович тихенько заспівав. Євдокія Іванівна підхопила пісню. Ні, в тому не було нічого дивного, що лилася пісня на кладовищі. Вона цього дня звучала як заупокійна. Діти так поминали свою неньку, бо колись, багато років тому, ця пісня постійно жила з ними. Мама її так любила співати. Якось навіть сказала, і цілком серйозно:

- Помру, заспівайте мою любиму на могилі. Не треба ні горілки, ні закуски - пом’яніть піснею.

*Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув карі очі,
Повій, вітре, опівночі.*

...Мама сидить за швейною машинкою і шиє сукню. Замовників у неї - хоч відбавляй. Гарна модистка Параска в Єлизаветградці. Навіть з навколишніх сіл до неї приходять. А то й з Олександрівки. А співає - не наслушаєшся. В церкву як підуть всією сім’єю, маму відразу ж запрошують на клірос. Може вести в церковному хорі двома голосами.

А улюблена ось ця:

Повій, вітре, на Україну...

Мама співає - і в хаті так затишно від її голосу. Збираються біля неї всі її діти. Три сини, чотири дочки. Іван - старший. Воно б час і по господарству йому поратися, як старшому, як першому батьковому помічникові, але ж так тепло біля мамки сидіти. Разом з усіма.

Батька ще немає з роботи. Він працює в Богданівці рахівником на лісопильному заводі. А Іван з братом Миколою допомагали сім'ї тим, що на колгоспній молотарці працювали. Приносили додому борошно. От тільки часто сердилися, що баба Варвара не давала їм вдосталь хліба наїстися. Десь все приховувала те борошно.

- Ох, - сумно зітхала вона у відповідь на те незадоволення, - чує моє серце, доведуть нас до чорних днів...

Як у воду дивилася Варвара Терентіївна. Бо вже була осінь 32-го року і вже витало навкруги щось страшне, докочувалося і до їхнього села.

- Ага, тепер "спасибі" бабі кажете, - промовила баба Варвара, виймаючи із своїх тасмних закутків вузлики з борошном. Це вже було взимку, коли геть все підчистили. І мама перестала шити, яке там шиття Почали мерти з голоду, пухнути. То в тому, то в іншому дворі як не день, то й смерть.

Намішає Варвара Терентіївна в те борошно різної ще всячини, аби більше було, та й ділить на всіх. Все менші й менші шматочки виходили. В матері серце розривається, дивиться на молодших дітей - вік би такого не бачити.

Міла з Людою плачуть і не перестають. Голодними очима заглядають у порожні миски. Вони найменшенькі, ще й зрозуміти не можуть, що таке діється на білому світі.

- Ясочко моя рідна. Кровиночко моя. Крихітко, - Параска Карпівна пригортає дівчаток до себе, тиче їм свою пайку бабиних маторжеників.

Запихають похапцем у рота, як ті пташенята, напополам із гіркими слюзами. І своїми, і маминими.

Старші діти промишляють на базарі. Власне, як базарники розійдуться. Оті, що дещо мали, аби квасоллю помінати на капусту, картоплину на якесь зерно. Зирить ватага хлопців, де погано лежить морквина чи бурячина. Як настане та мить: р-р-раз - і тільки їх бачили. Впіймає якого дядько, живого місця не залишить. Та голод перемагає. Іван бачить, як на землі, поміж ногами в базарника, лежить бурячок. І нікудишній той бурячок. Але в шлунку таке робиться, аж в очах темніє.

Вихопив Іван той буряк. - Калавур! Обікрали, - несеться базаром. - Хапайте злодюгу. Он він, он побіг. Бий його!..

Де й та сила береться: біжить Іван, біжить і землі під собою не чує. Доженуть... Віднімуть буряк. Е ні, буду їсти на бігу. Хоч трішечки відкушу, коли впіймають і відберуть.

Пошастило. Не догнали. Заховався, аби ніхто не бачив. І доїв того буряка. Господи, який він смачний! Ух ти, аж легше стало. Тепер і додому можна.

Тільки на поріг, аж тут баба з палицею.

- Ах ти, кляте щеня, то ти вже крадеш на базарі? Позориш нашу фамілію... Донесли вже. Й коли тільки встигли? Розходилася баба не на жарт.

- Щоб я тебе завтра тут не бачила. Йди куди хочеш. Вже березень, тепліє - забирайся, нам злодіїв не треба.

Сердита була баба. Іван думав, згарячу вижене з хати. Бо зла на весь світ. Не тільки тому, що внук так вчинив. Ще й інша причина була. В ніч з 14 на 15 березня пограбували їхній льох. Хоч там лише бочки від капусти залишилися та гниль від буряків і моркви. Але й ті залишки гнилі забрали. З них же можна було щось зварити та й протриматися ще кілька днів.

Бо Параска вже, мати їхня, лежить вся пухла. Аж сочитися починає. Й усі діти її ледь на світ дивляться. Іван, правда, тримається, хоча скелет скелетом.

Батька не чути з осені 32-го. Поїхав у Середню Азію на заробітки. Бо голод уже насувався, а там, сказали, ще всього вдосталь, можна заробити для сім'ї...

Баба лаяла Івана, а він думає: завтра забудеться. Аж ні. Прийшло завтра. Варвара слів своїх не відмінила (лиш пізніше Іван зрозумів, як добре вчинила баба, для його ж блага вигнала з дому, мабуть, здогадувалася, що десь легше вже дорослому хлопцеві буде вижити).

Підійшов до мами. Лежала за грубкою, ледь дихала. Скільки вже не їла, все, що їй виділяла баба Варвара, віддавала меншеньким своїм. Страшно було дивитися на маму.

Весь тремтить Іван, сльози з очей градом.

- Мамо, чуєте, мамо? Я піду батька шукати, щоб скоріше повернувся. Хлібця вам принесу.

- Як же ти, синку, – ледь чути мамин голос (а як же співала!), – в тебе ж ні копійчки, ні крайчика.

Сніг ще в середині березня місцями був глибоченький. А там, де розтало, - вода струмками. Чоботи в Івана - дірка на дірці. Триста метрів пройшов - повно води. Ледве переставляє ноги. Поки що до Цибулевого йде. Там дві тітки, батькові сестри, живуть. Може, чимось погодують.

Тьху ти, об щось спіткнувся О, Боже... Труп. Дід лежить, маленький такий, в кожусі.

Через кілька метрів - знову труп. Чоловік років сорока. Скоцюрблений, висохлий.

Прости їм, Господи, - ні одна з тіток і крихти не дала Іванові. Він і не просив. Як дістався до Хирівки, не пам'ятає. Там тітка Марфа знайшла для нього 3 карбованці і поплакала гірко над ним: куди, мовляв, їдеш.

Довго й важко добирався хлопець до Баку (бо саме там був батько). Де

дадуть крайчик хліба, де лободи нарве, де із вагонів позбирає ячменю жменьку...

З батьком розминувся: Іван - у Красноводськ, а потім - в рибтрест, а Іван Гаврилович - із рибтресту - в Красноводськ, а потім - додому...

Як зараз пам'ятає: було 27 березня. Добрався хлопець у Тарту, мимо кладовища їхав. Але щось ніби в грудях тенькнуло. В голові запаморочилося. Страшно від злого передчуття стало на серці. Невже дома щось сталося лихе? Там же голод. Там же лежать при смерті мати, сестри та брати. Хто з них першим... Ні, ні, гнав від себе журбу. Весна ж уже. На деревах і листочки, можна їсти їх, і травичку щипати. Кропива, кульбаба.

Батько, Іван Гаврилович, приїхав у Єлизаветградку 25 березня 33-го. Волосся стало дибом, коли побачив своїх, напівживих, дружину і дітей. Вони вже й на людей не схожі були.

А що там батько зміг привезти. Хліба, правда, скільки вдалося, та риби копченої. Надовго і на всіх не вистачить.

Мати зраділа. Видно було, як очі загорілися. Може, тепер діти не помруть.

- Хай баба поїде до міста, там, кажуть, у «Торгсіні», можна виміняти борошно, крупу, цукор. Чуєш мене, Пашо?

Дала очима зрозуміти: чує. А на що ж міняти все те?

- Наші обручки поміняємо. Жити будемо... - Е, та що говорити.

Так і зробили. Увечері баба повернулася додому з таким багатством.

- Потрошку їх треба годувати, - попередив батько! - Бо ще повмирають... Готуйте вечерю, а я помию руки.

Помив руки, пішов за грубку. До Паші. Як там вона, сердешна?

- Ні! - кричав на всю хату.

Дружина лежала мертва.

Було це 27 березня. Син її, Іван, у цей час за тисячі кілометрів заспокоював своє серце, що рвалося з грудей, коли їхав до Тарту мимо кладовища.

...Шістдесят років минуло відтоді. А біль не затихає.

- Ніколи нам не забути голодомору, - говорить Іван Іванович Повалій, отой самий Іван, який у пошуках батька в 33-му лихомому році подався аж у Середню Азію.

- Він забрав у нас маму. Дякувати Богу, бабі Варварі та батькові, всі діти залишилися живими. Тато наш так більше й не одружився. Навіки залишився вірним своїй Паші. Помер на 89 році життя.

КЛЬОВАНА Н. Пісня на кладовищі.//

Газета «Кіровоградська правда», № 58 (19321) за 25 травня 1993 року

СПИСОК

жителів смт Єлизаветградки, які загинули
від голоду у 1932-1933 роках

Вулиця Партизанська

1. Суржок Іван
2. Суржок Домаха Іванівна
3. Савченко Василь
4. Руденко Тетяна
5. Руденко Іван Іванович
6. Гаркуша Лаврентій Федорович
7. Скирда Данило
8. Скирда Федір Данилович
9. Компанієць Йосип Антонович
10. Босий Григорій Пилипович
11. Мохна Михайло
12. Мохна Килина
13. Чепордя Тетяна
14. Мохна Сергій Михайлович
15. Мохна Григорій Михайлович
16. Мохна Микола Михайлович
17. Майданик Ганна
18. Майданик Любова
19. Майданик Василь Іванович
20. Пономарьов Карпо
21. Пономарьова Олена
22. Пилипенки – батьки і
четверо дітей
23. Савчук Іван
24. Савчук Тиміш та двоє його дітей
25. Кучер Григорій та двоє його дітей
26. Тільний Матвій
27. Тільна Ганна Матвіївна
28. Тільна Євдокія Матвіївна
29. Тільний Тиміш Матвійович
30. Марченко Ганна Трохимівна
31. Сидоренко Іван Іванович
32. Сидоренко Оляна
33. Прядун Іван Іванович
34. Прядун Явдокія Іванівна
35. Прядун Поліна Іванівна
36. Павлова Мотря
37. Масловський Павло
38. Масловська Настя
39. Майданик Юхим
40. Майданик Онися
41. Компанієць Параска та
четверо її дітей
42. Руденко Гаврило, його
дружина та двоє дітей
43. Курченко Макар
44. Курченко Петро Макарович
45. Курченко Ольга Макарівна
46. Овчаров Михайло Андрійович
47. Овчаров Василь Андрійович
48. Овчарова Олександра Андріївна
49. Овчаров Григорій Йосипович
50. Овчарова Ветька Григорівна
51. Овчаров Лук'ян Григорович
52. Ткаченко Єгор Маркіянович
53. Бакаляр Павло Панасович
54. Єрзак Палажка
55. Калініченко Панько Романович
56. Добровольська Фросина Яківна
57. Добровольський Яків Якович
58. Ризниченко Савелій Іванович
59. Могилей Порфирій та
його дружина
60. Юрченко Іван Григорович
61. Мельник Терешко
62. Мельник Палажка
63. Дубина Аврам
64. Котов Терешко
65. Антоненко Григорій
66. Антоненко Явдокія
67. Антоненко Микола Григорович
68. Тільна Ветька

69. Чередник
70. Пулемйотка(вуличне прізвисько)
та троє її дітей

Вулиця Гоголя

71. Бондарь Наталка
72. Сидоренко Давид
73. Сидоренко Марія Давидівна
74. Сидоренко Ольга Давидівна
75. Сидоренко Костянтин
76. Сидоренко Параска та двоє її дітей
77. Лисиця Михайло
78. Лисиця Марія та троє їхніх синів
79. Діброви (двоє осіб)
80. Бондаренки (троє дітей)
81. Бондарь
82. Поклади (чотири особи)
83. Явдокименко Василь
84. Бедзай Левко
85. Бедзай Свирид
86. Бедзай Олександр
87. Бойки (троє осіб)
88. Самойло

Вулиця Жовтнева

89. Сидоренко Таїсія та її брат
90. Токар Домаха
91. Токар Василь
92. Трощило Олекса, його дружина
та двоє їхніх дітей
93. Гута Василь
94. Кононець Павло Петрович
95. Кононець Марія Петрівна

Селегерівка

96. Назаренки (двоє дітей)
97. Кравчини – чоловік і дружина

98. Чернецький
99. Чернецька Катерина
100. Чернецький Андрій
101. Бурмак Парфентій
102. Бурмак Оляна та її нерідна дочка
103. Голик Оксана і її племінник
104. Токар Текла
105. Петля Оляна
106. Бедзай Марія

Чавунка

107. Бойко Самійло
108. Бойко Тетяна, їхні діти Параска,
Михайло та ще п'ятеро малих дітей
109. Петля Василь, його дружина та
п'ятеро дітей

Вулиця Горова

110. Добровольський Денис
111. Добровольська Ярина
112. Бойко Параска
113. Бойко Михайло
114. Бойко Тетяна
115. Бедзай Левко
116. Бедзай Свирид
117. Бедзай Сашко
118. Лисиця Родіон
119. Лисиця Санька
120. Лисиця Маша
121. Сміян Кіндрат
122. Сміян Кіндрат
123. Лояни – сім'я
124. Коляда
125. Ступа Федір
126. Ступа Тетяна
127. Чмирі – двоє людей
128. Бондаренко Параска та її син
129. Сидоренки – три особи

- 130. Голик Ганна
- 131. Голик Єлька
- 132. Голик Альошка
- 133. Суржок Марія
- 134. Сухарьов Кирило
- 135. Сухарьова Олександра
- 136. Ліщини – двоє дітей
- 137. Добровольські – мати й син
- 138. Ліщина Петро і його сім'я
- 139. Колос Марко та його дружина
- 140. Разони – чотири людини
- 141. Лисиці – п'ятеро людей

**Банний провулок,
вул. Івана Франка**

- 142. Сливка Андрій
- 143. Сливка Палажка
- 144. Сміян Єгор
- 145. Сміян Параска та їхні двоє дітей
- 146. Коляда Єгор та його дружина
- 147. Баранник Артем
- 148. Баранник Варвара
- 149. Петля Федір
- 150. Петля Параска та її син
- 151. Бурлака Степан

- 152. Сміян Фока та його дружина
- 153. Сміян Микола
- 154. Юнь Іван
- 155. Юнь Зінаїда
- 156. Сміян Кіндрат
- 157. Сміян Катерина

Вулиця Вишнева

- 158. Лисиці – чоловік, дружина та двоє їхніх дітей
- 159. Доріш Оксана
- 160. Лузан Ганна
- 161. Лузан Федот
- 162. Лузан Параска
- 163. Конон Фросина та її п'ятеро дітей
- 164. Валько Поліна
- 165. Проценко Василь
- 166. Проценко Микола
- 167. Трибунх Анастасія Андріївна
- 168. Сидоренко Петро Федорович
- 169. Сидоренко Костянтин Петрович
- 170. Семенчук Петро Григорович
- 171. Петля Герасим
- 172. Трошилов Дмитро

Список не повний. Переданий авторам Змієвською Інною.

Івангородська сільська рада

Село Івангород

АНДРЕЄВА Ганна Василівна, 1918 року народження, село Івангород. Записано ученицею Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 1 Собченко Людмилою у 2003 році.

Сім'я була невелика: батько, мати, я, два брати та найменша сестра Олена. З нами жили також дідусь та бабуся. В 32 році я вже самостійно сапала буряки в колгоспі, нам на полі варили юшку. То була їжа, яку їсти не хотілося, але мусили, бо кращої не було. Також їли ми все, що можна: мишій, берест, буряки, липу, калачики. Як зацвіла акація, то з неї робили оладки, які смажили на воскові, бо ніякої олії не було. Дерев в лісі стояли голі, бо люди все листя обірвали. Коли вже не було чого, пішов наш батько у Черкаси міняти мамині золоті сережки на борошно. Обміняв все це на два клунки, в яких борошна було не більше ніж по відру. І туди, і назад ішов наш бідний батько пішки, потерпаючи, щоб по дорозі злодії не перестріли. Добре, дякую їй, мене підтримала моя хрещена мати, у якої своїх дітей не було, то я інколи забігала до неї і випивала по склянці молока. Це була тоді велика допомога при голоді. По сусідству з нами жила сім'я, мати у них померла, а батько, не витримавши голоду, поїв своїх дітей. Тоді це не було дивиною.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8024. – Д 4299.

БОНДАРЕНКО Людмила Іванівна, 1915 року народження, село Івангород, нині жителька смт Олександрівки. Записано ученицею Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 1 Бондаренко К. у 2003 році.

Влітку і восени 32-року йшли дощі. Але хліб зжали, пов'язали у снопи і склали у полукіпки. Приклякле до землі колосся проростало. Тоді все село виходило в поле просушувати снопи. Навіть учні школи припинили заняття і йшли в поле: якщо не снопи сушити, то колоски збирати. Не сиділа і я дома – зранку до ночі у полі, босими ногами по стерні, збираючи колоски. Дещо приховувала, приносила додому, виминала та сушила про чорний день. Ще батько наш викопав біля хати яму, в яку засипали буряки. Оце з таким

харчем і пішли в зиму 33-го. Зимою не стало чого їсти. Відкопали буряки і тепер кожного дня у нас на столі були буряки – варені, печені. Добре, що хоч вони були, бо в багатьох івангородців вже не було чого їсти. Люди почали вмирати цілими сім'ями. На весну пішов наш батько у колгосп сіяти. Тепер і у нас з'явився хоч який хліб: кожного вечора мама витрушувала батьків мішок, з якого він сівя поле і з жмені зерна, добавляючи листя, пекла оладки. Потім ми дізналися: велике село Михайлівка наполовину вимерло. Щоб порятувати ще живих односельців, вирішили у нашому колгоспі варити їжу, давали по черпакові супу, де були кормові буряки, кропива.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8023. – Д 4298.

ВИХРИСТ Оксана Матвіївна, жителька села Івангорода. *Записала учениця Івангородської загальноосвітньої школи I-III ступенів Мороз Вікторія у 2006 році.*

Я пам'ятаю цю довгу історію. Був неврожай. Забирали продукти харчування, а то прийшли та й вигнали з хати. Отак вигнали з дому – і все. Ось навпроти хата старенька – це батьківщина моя, там ми жили колись. Продукти приходили відбирати наші, сільські. Приходили й забирали. А що, думаєте, з міста приїздили? Ні, сільські.

Люди хотіли йти працювати в колгосп. Нам надавали допомогу люди рідні, мамині сестри. Старший брат привіз був борошна. У матері було вісім сестер і один брат. То вони дадуть кусок хліба, кусок того, того, так і годувалися.

Люди помирали з голоду. Хто йшов вулицею – впав, умер, а хто в себе в дворі, чи в хаті. Люди, звичайно, збирали померлих. Ховали, як могли. Ніхто їм не платив.

В загибелі багатьох людей я вважаю ніхто не винен. А хто винен? Був неврожай, не було хліба ні зернини, й люди не мали чого їсти.

ГУРТОВИЙ Михайло Мусійович, 1918 року народився в селі Івангороді, нині житель смт Олександрівки, запис Давидової О. Є. та Давидової Г. Є., 2001 рік.

Голодомор 33-го застав мене 15 річним хлопцем. В 1932 році погодні умови видалися сприятливими і хліб вродив. Тому зовсім немає підстав списувати на погоду ті “чорні діла”, що їх творила братія Лазаря Кагановича.

Вродив хліб і, як завжди, його не полінувалися зібрати сільські трударі. Але цей хліб був насильно відібраний у народу і вивезений. Внаслідок чого почався умисний голодомор. Не минув він і нашу сім'ю, яка складалася з батька, матері та п'ятох дітей. Становище в селі було катастрофічне. З колгоспу вивозили зерно, навіть яке було призначене для сівби. Зима 33-го видалася скрутною. Люди пухли і вмирили від голоду. Померлих вивозили на кладовище і скидали в кагати, ніби буряки. Щоб врятуватися, селяни йшли в міста. Поїхав на заробітки і наш батько. Ми залишилися з мамою. Але порятунку не знаходили і там. Доведені до відчаю люди їли борщ, який був зварений з лободи і кропиви, буряків, ховрахів, трупів коней і навіть людей. Приїхавши з заробітків, батько застав мого найменшого братика Якимчика пухлим, але ще він зівав ротиком, а потім помер... Втративши матір і брата, ми пережили 33-й.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6319. – Д 3246.

ДІБРОВА Мотря Пантелеймонівна, жителька села Івангорода. Записала уніція Івангородської загальноосвітньої школи I-III ступенів Аксененко Наталія у 2006 році.

Я пам'ятаю, голод 32-33 років був створений навмисне Сталіним. Солдати ходили попід хатами і вибирали все: хліб, квасоллю, картоплю. Вони мали залізні стрички і колупали все, що бачили! Забирали не тільки продукти, а й одяг. Хто вишивав рушники, то обмінював їх на краплю їжі. До хати приходили по кілька разів на день.

Пам'ятаю, я поїхала до дядька в Баку, йду по вулиці, мене гукають, я підійшла. Кажуть, пішли, хочеш працювати? Ці люди були євреї. Заманювали в хату, а в хаті був поламаний пол, коли на нього стаєш, він провалюється. Під полом були коси, коли людина падала – наштрикалась на них. Потім ці люди обрізали м'ясо і робили холодець. Продавали його. Люди купляли, бо не знали з чого він, а якби знали, то все одно купляли, бо хотіли їсти. Тоді їли все, даже траву, корінці, колоски, мерзлу картоплину, котів, мишей. Траплялись випадки, коли мати вбивала своїх дітей. Рубала на кусочки, засолювала у опріб і їли.

Бідні доносили на сусіда, а он у нього те, а он-се. В кого були багатші рідні, авжеж помагали. Давали щось їсти та одяг.

Люди лежали пухлі під тинами. Їхала підвода і збирала мертвих, викопували яму і вкидали туди по кілька людей. Заможні хоронили самі.

Деякі виїжджали працювати на шахти цілими сім'ями. Там давали пайки по 200 грамів хліба і по ложці похльобки, так і жили.

Бідні робили підкопи до заможних у комори і брали собі їсти, бо дуже хотілося. У нашому селі немає церкви та пам'ятника померлим, мабуть, уже забули. Молодь не знає про голодомор, а дітям і внукам я розповідаю, як коли питають. Винен в усьому Сталін.

ДІБРОВА Юхим Прокопович, *житель с/мт Олександрівки.*

Документальних свідчень голодомору не маю ніяких, але був очевидцем його. Якщо вже повертатися в голодний 1933 рік, необхідно згадати жорстокі терори, що обрушувались на простих селян і членів партії ще в 1930—1932 роках.

В 1930 році йшла загальна колективізація, в якій брали активну участь члени партії. Я пам'ятаю, як усуспільнювали сільськогосподарський реманент, корів, коней. Після непу в окремих людей були навіть трактори — «Фордзони», молотарки. Цілими днями зводили селяни корів, коней у колгосп, а ввечері розбирали. На дверях конюшні стояли чергові і не пускали людей, доходило до того, що кусали їм руки, доходило й до бійок.

Мій дядько, Діброва Іван Захарович, який взяв мене, сироту, за сина, кожен ранок приходив з покусаними руками.

У 1932 році проходила чистка в партії. Тих, хто активно робив колективізацію, усуспільнював майно, виключали з партії. З листопада 1932 року розпочалась активна хлібозаготівля. Саме звідси бере початок голодний 1933 рік. Навесні стало ще страшніше. Почали люди пухнути, вмирати. Дорога, що тягнеться від Олександрівки до села Івангорода, була дорогою смерті, вкривалась трупами, ще живі просили допомоги, але навколо німота.

На полях Івангородського і Бовтиського відділків колгоспу стояли дві скирти соломи. Біля них і вдень, і вночі шукали люди порятунку, повзали і збирали по зернині. Моторошно стає, як згадаю сірі воли, здорову гарбу, якою раніше снопи возили, а потім тіла померлих з голоду. Івангородський відділок виділяв двох чоловік з наряду, які цілий день возили в село Івангород на кладовище мертвих. Скидали всіх в одну яму. Не було нікого — ні попа, ні дяка. Один стогін стояв. Я жив поряд, побіг подивитись. Глянув у яму, а там тіла ворухаться. З переляку біг назад, не оглядаючись. Говорили люди, що тільки за квітень померло біля 200 чоловік. А в цей час на Фундукліївському заготзерні були повні засіки пшениці, жита, ячменю. Все було наглухо закрито і висіли замки, на яких видавлено «Москва». Скрізь стояла охорона.

Пам'ятаю, у травні в Івангородському відділку працювали на сільськогосподарських роботах студенти. Якось у неділю наварили їм

галушок. А через деякий час сталося неймовірне. Люди просто подуріли. Із воловні виїжджали верхи на волах. На дерева лізли. Бігали, кричали, в річку Дунайку кидалися. Невеличка така річечка, це місце і досі називають Дунайка. Пізніше виявилось, що в коморі по кутках назмітали різних відходів і змололи. В цих відходах було насіння німиці (чорна блекота), дуже отруйне.

Дотягнули якось до жнив. Стали люди крадькома колоски жати. В Івангородському відділку вбили за це чоловіка, в якого було багато дітей. Під голови і серпа поклали. Це зробив керівник відділка, прізвище Стьожка.

Голова колгоспу «Перемога» Мельник Захарко зібрав правління і питає: «Що будемо робити? Люди мруть. Ми маємо уже перший обмолот, дамо трохи людям зерна». Всі мовчали, боялись. Тоді, каже, я сам рішаю: даю невеличкий аванс, а там, що буде. Так і було, а на ранок його забрали без суду і слідства. І по цей день. Після цього активісти дома не спали, ховались у млинах-вітряках або в лісі. Вдень сходились, бо треба ж працювати — жнива.

Ми втрьох: я, Хміль Микола Дем'янович та Маган Олександр Федорович надумали написати листівки. Закликали йти на заготзерно, силою брати хліб. Писали, що це вороги діють. Все було зроблено. Ввечері побіжимо в Олександрівку і розклеїмо.

Якось читав я оповідання Зощенка. Автор захоплено розказував, яке в нас буде хороше життя. Аж тут підходить мій дядько. Подивився на книжку. «А це що?» — запитує. Взяв листівки, почитав і порвав. А мені ж надавав таких закликів, що два дні я не міг присісти. Бив, ще й приказував, що його з партії виключили, тепер я хочу, мовляв, щоб його ще й на «соловки» забрали?

Ось так у моєму житті все переплелось: і радість, і горе, і голод, і війна. Безпартійний я. Ті прокляті роки так налякали, що боявся партії, було ж таке, що на біле треба було казати чорне.

Газета «Вперед» за 17 квітня 1990 року.

ЖАДАН Ольга Дмитрівна, жителька села Івангорода. Записала учениця Івангородської загальноосвітньої школи I-III ступенів Маранда Мар'яна у 2006 році.

Я пам'ятаю і неврожай був, була і засуха. У 33 році весною був дуже великий голодомор, а у 34 році вже попустило. Засуха була у 32-му восени, а у 33 вже були дощі, але люди не могли збирати врожай. У 30-х роках забирали вже все, ніде було сховатись з куском хліба. Урожай забирали самі в своїй. Я не знаю, хто це робив, та находились главарі, які і очі видирали,

і руки відрубували за кучку зерна чи кусок хліба. Вони заходили, тикнули якусь бумажку, забрали все, що хотіли, та й пішли. Винагород чи грошей від влади за донесення на сусіда про приховання зерна нікому не давали. Влада застосовувала до людей покарання. Їх розкуркулювали і виселяли, а все що було в них, забирали в державу. Главари ходили без зброї. Вони із палками могли забрати все, що хотіли. А як не хочеш іти в колгосп, то заберуть усе в колектив, а ти сиди без крихти в роті. Люди із цим всім не боролися. Не було що робить, хотілось вижити, то і мусили йти в колгоспи, скотину здавали. Могли і хату забрати, як понравиться. А як сказали вести скотину у колгосп, то люди і ведуть. А що їм робить?

Приховати якусь частину зерна, продуктів чи овочів не можна було. Ніде не заховаш зерно, бо знайдуть і заберуть. Ось у сусіди було п'ятеро дітей, а батько з ними сам жив. Батько був кволий і не хотів іти в колгосп, так вони прийшли і в ганчірках рились, і на печі, все забрали до останньої зернинки і дітей оставили голодних. Так ті вижили, бо саме весна була, то вони їли травичку, корінці, листя. Так і вижили.

Заховані продукти забирали ж наші земляки, бо представників влади я не бачила. Їх могло прийти і наробить ділов і два, і один. На ім'я я їх не знала.

Продукти харчування не можна було заховати ніде. А хто його тоді ховав? А як ховали, то вириють яму, поскидають всіх на кучу, заринуть яму та й усьо.

Тим, що пішли до колгоспу, давали їжу. Черпак юшки увіллє, грам 100 хліба, а було й не дадуть. Як робимо на полі, то тіки й ждеш коли їсти дадуть.

У людей забирали не тільки продукти харчування. Все забирали, що понравиться, те й заберуть. У мене платок забрав раз, бо, каже, красивий сильно. Чи чула я про закон „П'ять колосків”? Не чула, а знаю. Вкрадеш п'ять колосків, посадять на три роки. Я на колосках не попадалась, а попалась два рази на буряках і сіні. Раз нас 12 чоловік гребли на березі сіно, а я й думаю, візьму охапок та й кину скотині, бо стоїть голодна. Взяла з подружкою та й йдемо додому. Коли доганяють нас два міліціонери та й кажуть: „Кладіть сіно”. Зважили, 7 кг у мене і в подруги. Міліціонер каже: „Будеш платити по частям”. Ось увечері приїхали, забрали 3 курки і пару качанчиків, які я держала на насіння. Їздить він і на другий, і на третій день. О, Боже, що ж робить, бо він каже: назавтра не буде нічого, подаю документи на суд. Прийшла я з базарю та й лягла одпочити, коли чую собака гавка, виглянула у вікно, а це він знову приїхав. Зайшов, а я йому кажу: „Не, парень, нема в мене нічого, подавай на суд, а я на тебе подам за те, що ти мене без крихти хліба лишив. А він тоді вихватив пістолет і кричить: „Уб'ю! Уб'ю!” і мені до рота пістолет. Ну всьо, думаю, застрелить, та й кажу йому: “Стріляй, всьоравно раз вмирать.” Він побачив, що я не боюсь, та й поїхав.

А ще один раз попалась я на буряках. Нас у ланці 12 душ копали буряки. Вже смеркає, пора вже й додому. Дівчата крадуть буряк, а я боюсь, думаю, не буду брать. Але ж вкрала б, нажарила дома, тикнула б дітям і собі та й їмо. Іду додому, а в мене нічого нема, тільки сапа. Іду по дорозі, а у канаві бурячок лежить, я його в пазуху, а подружка не взяла. Йдемо далі, у канавці оп'ять півбуряка лежить, я і його взяла. Доходим до села, а тут і міліціонер та й каже: „Буряк є?” „Нема” – кажу я. Він лап, лап, найшов, викинула. „До утра щоб було 25 рублів”, – каже він. Я всю ніч не спала, думала, де ж їх взять, пішла вранці до подружки і позичила. Оддала, а діти мої остались голодні і холодні.

Збирати у полі колоски, залишки городини нам ніхто не розрешав, а як поспробуєш вкрати, то в суд, або одкупишся грошима, худобою, оддавали усе, що є. Поля і колгоспні комори охороняли ж самі свої. Скажуть у наряді: ”Іди, сторожуй” – то куди діваться, йдемо сторожуєм.

У колгосп люди сперва ішли добровільно, пока не надоїло, а потом силою заставляли. То судили, то насильно заставляли: забирали все, що було в хаті і в сараї. Щоб не забрали худобу в колгосп, запирали в повітках, а то і в хаті. Зерно і продукти забирали у людей, коли схочуть. Точного часу не було. Хто коли хотів, тоді й ходив. До хати приходили, скільки хотіли, ніхто їм не вказував.

У 33 році найбільше померло людей. Вже в 34-35 годах людям трошки подавали зерна, то вони і піднялись. Про малих сиріт я нічого не знаю. Але хто там про них заботився, вимиралі діточки, як мухи, нікому не нужні, голодні і холодні. Були й такі, хто не голодував у селі. Були, але дуже рідко. Це ті, що найти могли роботу в млинах чи ще десь, де можна було щось... Люди не допомагали один одному у виживанні від голоду. Сит голодному не товариш. Кожен сам для себе шука кусочок хліба, а не щоб другому дати. Ми їли трошки й хлібчика, і коровка у батьків була. А були й такі люди, що ходили під хатами і просили дати, хто що міг. Мали ми допомогу і від родичів. Мені помагали, не так щоб багато, ну всьоравно. Їли ми листя, кашку з акації, пекли оладки з лободи, їли все, що могли, щоб тільки вижити. Кору з дерев ми з дітьми не їли, але були люди, які їли кору, ми їли листя, жолуді і горіхи. Ловили також голубів і горобців, потім їли їх. У місті можна було вимінити якусь тряпчину на пшоно, крупи чи хліб. Але не було що і мінять. Все забирали. Чи був голод у містах, я не знаю, а в селі люди пухли і вмирили од голоду. Скільки померло людей у селі, я не знаю, але чимало. Був випадок і людодїства у нашому селі. Один із Гнидівки з'їв брата свого. Буває, помре людина: валяється, валяється, а то й заберуть у яму, вкинуть, як собаку і всьо.

У нашому селі місця захоронення людей від голоду я не знаю. Може і є.

Чи поминають їх на проводи, гробки, Зелені свята? Раніше цього не було, а тим більше зараз. У церквах я ніразу не чула, щоб згадували жертви голодомору. У нашому селі церкви немає. Встановлення в селі, хрестів та пам'ятників померлим від голоду, мабуть, нема, та хто про них пам'ятає?

Своїм дітям і внукам я розповідала про голод 1932-1933 рр. Про чужих не знаю, у них не питала чи знають вони про голодомор.

Кого я вважаю винним у загибелі багатьох людей? Не знаю. Не було техніки, погода і дії самої влади.

КРЮЧЕНКО Ганна Трохимівна, 1922 року народження, село Івангород.
*Записано ученицею Івангородської загальноосвітньої школи I–III ступенів
Стрижак Оксаною у 2001 році.*

Голод забрав багато людей у нашому селі. Нам, сім'ї з п'яти душ, вдалося вижити завдяки корові. Однак і того молока було мало, тож пекла наша мама “маторженики” з листя дерев. Коли прийшли з сільської ради, то всю їжу забрали, але квасоля збереглася. Ось це і їли, хоча важко було ковтати. Були ми піонерами. Одного разу повів нас піонервожатий Капустяний Сергій Герасимович у посадку на якісь спортивні вправи. Всі розійшлися, а я залишилася. Раптом підбігли до мене чужі чоловіки, було їх троє, і почали тягти в кущі. Я сильно перелякалася і хоч як вони мені не затуляли рота та давили за горло, я сильно закричала. Наш піонервожатий підбіг, з ним і мої однокласники, і відбили мене у тих бандитів. Покинувши мене, один з бандитів, сказав: “Добра була б вечеря!” Була у своєї тітки Саньки, щось її допомагала, бо була та геть слабкою. Чую, крики і плачі на вулиці. Виглянула, а там біжить Гнидиха (Кошиха) і несе в руках маленьку дитячу руку і несамовито кричить. Біля тітчиного двору вона впала. Рука випала. Я підняла її. Гнидиха крізь плачі розказала, що її старший син Василь зарізав меншого брата. З сільради прийшла міліція і забрала Василя. На “прощання” він сказав матері: “Скажи спасибі, що знайшла руку, а то і тобі було б те саме!”

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6270. - Д 3199.

ЛАВРУСЬ Ірина Кирилівна, жителька села Івангорода. Спогади записала Лаврусь Ірина Анатоліївна.

У моїй пам'яті добре збереглося те, як розкуркулили мого діда – Лисенка Юхима, який був великим трудягою, працював на своїй землі, мав коней, пару волів, плуг. Його вигнали з хати. Не було йому куди йти, бо скрізь переслідували, не міг навіть піти до рідних дітей, бо їх активісти попередили,

що теж розкуркулять, якщо приймуть батька. Пішов наш нещасний дідусь у ліс, де разом з такими “куркулями” викопав землянку. Але і там спокою не було. Мало не щоночі приходили активісти “викурювати” діда, а через деякий час і убили його. Його сина Лисенка Дорофія і невістку вислали до Сибіру, звідки вони не повернулися.

У голод загинув мій дядько Корній Якович Німченко і його дружина, моя дядина. Залишилося у них троє голодних дітей – моїх двоюрідних братів і сестер. Взяти їх до себе наша мама не могла, хоч і дуже побивалася, адже і у нас не було чого їсти. Двох дітей забрали в патронат, а найменша дочка пішла по людях. Івангородський колгосп “Прогрес” створили десять чоловік: Дробот К. Д., Гребенюк, Маган, Лаврусь О. М., Ключник, Німченко, Кучеренко І., Кучеренко О., Бондаренко П. В., Мельник. Це і були сільські активісти.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 289. - Д 2571.

ЛІСОВА Ірина Олексіївна, 1917 року народження, село Івангород.
Записала Ободовська Тетяна в 2001 році.

Той час я пам’ятаю добре. Було в нашій сім’ї п’ятеро дівчат і один брат. Коли почали організовувати колгоспи, пішла і я працювати. З раннього ранку і до пізньої ночі, не відпочиваючи, в’язали ми снопи, норма була чотири копи на людину, дуже тяжко було, адже мені було лише чотирнадцять років. Не встигали відпочити від снопів, як вже тебе гонять на буряк. В п’ятнадцять років мені наділили вже ділянку в полі як і дорослим. Як боляче було ходити босими ногами по стерні, адже взутися не було в що, не було в що і одягтися. Ось так ми і жили. Нас не розкуркулили, бо не було що куркулити. А от сім’ю мого майбутнього чоловіка розкуркулили – вигнали з хати, все забрали. Його велика родина пішла у ліс, викопали землянку та й жили там. А яке то життя в лісі – щоночі то бандити грабують, то комсомольці розважаються. Почався там голод і хвороби. Там багато і перемерло їх. Вже весною 33 року ходила я сапати на колгоспне поле. То скрізь – на дорозі в селі, в полі, серед степу - трупи, трупи і трупи. Скільки їх лежало - і вже мертвих, і ще живих! Живі просять їсти, а що їм даси – того маторженика, що несеш на поле? Примушували і мене їздити по селу та збирати трупи. Що ж, збирала і вивозила на кладовище. А що було робити? На полі нам давали “чорну похльобку” з січавиці, від якої аж темніло в очах. Ще їли кашку з акації, з листя пекли оладки, зрідка давали нам і макуху. Оце і все моє “щасливе” дитинство, і вся молодість.

Олександрівський районний краєзнавчий музей – 6269. – Д 3198.

с. Стримівка

УМАНЕЦЬ Серафима Дмитрівна, 1919 року народження, село Стримівка. Спогади записав Майданник Сергій, 1999 рік.

Колективізацію і голодомор я пережила, тому добре все пам'ятаю. Приїхав до нас у Стримівку вчитель агітувати вступати у колгосп. Спершу ніхто не пішов. Але коли почали розкуркулювати людей, то по одному, по два люди записувалися до колгоспу. В мого батька забрали весь реманент і худобу. Батько мав два нових плуги – їх теж забрали. Весь реманент лежав у колгоспі під відкритим небом і згнивав там. 32 року хліб вивозили валками з нашого села в Олександрівку. А потім забрали навіть квасолю. В деякого в сім'ях були жорна, то активісти ходили по хатах і розбивали їх. Моя мати крадькома ходила до колгоспної скирти вивіювати просо чи жито з соломи. Люди давно хліба не мали, тож робили оладки з листя, бур'яну. У нас багато помирало, помирало і в сусідній Соснівці – чоловік по 20-27 щодня. У Красносіллі, Ставидлах, Розумівці, Бовтищі їли людей – рубали їх, солили в діжках, а потім їли.

Прислали з району в Стримівку вчителя Лончінського шукати хліб. В школі він викладав історію. Завжди ходив з револьвером, на уроках лякав дітей збрєю. Послали нас школою збирати картоплю на полі. Збираючи, ми жбурляли її в кущі, щоб уночі забрати додому. Коли я увечері збирала цю картоплю, то Лончінський спіймав мене. Він махав і стріляв з револьвера, лякав закрити мене в бірчанському льосі. Я ледь утекла, а він картоплю забрав собі в кишені. Першого розкуркулили в селі Овчаренка Овсія, потім Овчаренка Єфрема, Досужого Якова, Овчаренка Грицька та ін. Овчаренка Єфрема репресували за те, що він давав людям зерно з колгоспної комори... Репресували Краєвських Марка і Нікіна, Краєвського Гордія, Осадчого Филімона. Як куркулів вислали Колісника Григорія, Овчаренка Касіяна, Овчаренка Луку. Репресували і мого брата Гейка Тита за націоналізм і розстріляли у 1938 році. Весною 1933 року дійшло до того, що ми їли пирій.

Красносілківська сільська рада

Село Красносілка

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Красносілці.*

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Красносілці.*

БОНДАРЕНКО Варвара Григорівна, 1929 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Мені тоді було 5 років, але я все одно пам'ятаю ті роки. Ще й досі спливає в моїй пам'яті образ мого сусіда діда Василя, який помирає на великій вишитій подушці.

Пам'ятаю, як до нашої хати прийшли якісь люди і забирали зерно, картоплю, квасоллю, мама дуже плакала, благала хоч щось залишити дітям.

Я часто бачила у вікно, як до нашого двору приходили родичі і чужі люди і просили їсти. Мама нікому не відмовляла, ділилась тим, що їли самі.

Батько працював в олійниці, крадучись приносив додому макуху. А ще у нас була корова, тому ми й вижили.

По селу їздила підвода, що збирала трупи. Батько ходив копати для них ями і розповідав, що до однієї ями вкидали по кілька чоловік.

Ми боялись виходить на вулицю, бо недалеко жив дядько Василь на прізвисько Басела. І, як розповідала мама, він заманив і з'їв семирічну дівчинку - Чухно Ліду. Потім знайшли тільки косу тієї дівчинки. Нікому не побажаю такого дитинства.

БОНДАРЕНКО Поліна Порфирівна, 1920 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Я прожила дуже тяжкі роки свого життя. З 13-ти років почала самостійно працювати в колгоспі. В голодовку було йду у поле на роботу і веду за собою опухлу матір. Посаджу її під скиртою старої соломи, намну з колосків жменню зерен, дам їй, а сама – за сапу на рядки буряків. В обід підійду до котла, де нам, сапальницям, їсти варять, а мене й питають, чи норму виконала. Якщо ні, то Корній Черненко, який там був за старшого, розпоряджався, щоб мені їсти не давали. Я відійду від котла і в сльози. А Савка Винник побачить, що я плачу, підійде і запитає: «Чого, Полько, плачеш?» «Бо їсти не дають», - кажу крізь сльози. Тоді він підведе мене до кухні і попросить куховарок, щоб мені порцію похльобки насипали і матері, яка сидить і вишукує в соломі почорнілі зерна, щоб не померти з голоду. Дощ іде, доливає в миску, а ми радіємо, що буде більше чого сьорбати.

Коли йшли дощі, ми сиділи дома, а в хаті, окрім води, нічого не було їсти. Але й води з криниці не було сили витягти. Вчотирьох тягли.

Якось нам, не знаю, від когось прийшла посылка. Мати пішла за нею на почту, там її піддали той ящик на плечі, то вона не втрималась і впала. З ящика посипались цукор у грудках і сухарі. Згризла мама сухаря і ніби сил

у неї додалося, бо донесла ту посилку додому. Тоді, в 33-ім лазили злодії по вікнах. Ми так потерпіли душею за ту посилку, що думалось, краще б її не було. Боялися, щоб хтось не дізнався про наше багатство. Та, слава Богу, все обійшлося. Отаке було моє дитинство, отаке було наше життя.

ГРИШКО Анастасія Сергіївна, народилася 4 січня 1914 року в селі Красносілці. Записав Лебедєв Вадим.

Я пригадую голод ще 1921 року. Тоді, щоб вижити, тато продав пару коней за, ви тільки вдумайтеся, чотири пуди жита. Тоді старші роз'їхалися, а ми – менші: я, Паша, Стьопа, Афанасій залишилися дома.

Пригадую, як 1932 року забирали у селі хліб. Приїжджали кіньми три або чотири активісти і забирали все, ходили з ціпками і там, де рихла земля, ковирили. Як щось знайдуть, то дуже радіють, та все, до єдиної зернини забирають. Забрали у нас свиню, теля, все зерно. Тоді батьки десь поділи корову. Щоб їх за це не засудили, втекли вони з села. А ми сидимо вчотирьох на печі і плачемо, а саме за коровою прийшли, а ми й кажемо, що нас батьки покинули. Пам'ятаю, як весною погнали людей сіяти руками сичавицю (*так в оригіналі. Авт.*). Діди і чоловіки розсівують, а жінки і діти сапами засапують. А ми, голодні, падаємо на землю і збираємо сичавицю і тут же їмо. На весну 33 року почали ми пухнути, ноги водою набиралися. Мої Стьопа і Паша – найменші, пішли в колгоспні ясла. Стьопу – малого і голодного – 4 роки йому, били. То він і каже Паші – 6 років їй, що не піде більше до ясел, а буде чекати цілий день на камінні, щоб вона хліба принесла. Цілий день Стьопа чекав на той хліб. Слабих дітей у наших яслах закривали у темну кімнату на смерть, а інші, жалісливіші, кидали їм по під дверима крихти. Та хіба цим допоможеш? На весну помер наш батько. А Стьопа лежав геть пухлим та просив їсти. На вечір помер і Стьопа.

Цілу осінь возили в район хліб. Називали їх “червона валка”. Їдуть, спереду прапор червоний, радо везуть забраний хліб. Возили і на наших конях, що забрали до колгоспу. Потім перестали коней годувати. І одного разу повезли ними слабими пшеницю. Проїжджали мимо нашого двору. Наша кобила зовсім ослабла і впала навпроти воріт. А він її нагайкою б'є, а вона не встає та плаче. Плачемо біля неї і ми. Потім коней геть вигнали. А вони голодні стоять біля яру, падають і помирають. Люди збіглися і давай дохлятину собі в їжу брати. Ще й билися за неї. Потім облили її гасом. Були випадки, що й людей їли. Поїли в нашому селі всіх собак, котів, пташок. Вийдеш увечері, і так тихо, що аж страшно робиться.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4898. – Д 2576.

ДЗЮРА В. І., село Красносілка. Спогади записані власноруч у 2005 році.

У сім'ї Дзюри Сергія Прокоповича не стало чого їсти. В їхній сім'ї спочатку померла дочка Поліна, а потім син Василь. Мати і батько чудом залишилися живими, хоча і ходили пухлими, шкіра тріскалася, вода текла, тіло боліло. Доводилося обмотувати його простирадлами, ряднами, бо одяг не налазив. Через дорогу від них жила сім'я, в якій померло четверо дітей. Смертей було так багато, що лежали вони непохованими по чотири-п'ять днів. Літом крадькома ходили на поле, стригли колоски. Таких «стригунів» ловили і нещадно карали. Так, Шевченко Митрофан утопив двох дітей, які збирали колоски. У Величко Мокрини була дочка, яка ходила по молоко до знайомих. Одного разу дитини не стало. Через кілька днів знайшли її голову у садку, де зараз знаходиться медпункт. Там жив Бас Василь. За село вивозили доглих коней. Їх обливали сумішшю і спалювали. Голодні люди гасили і рубали м'ясо дохлятини, і їли прямо тут, біля ярка.

ЗАЙЦЕВ Олександр Іванович, житель села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Зимом 1932 року ми відчули нехватку харчів. Мати ходила обмінювала одяг на їжу в Тальне. Сяк-так до весни дотягли. Потім не стало чого обмінювати. Мати обезсилилася, злягла. Брат теж...

У колгоспі залишилась у зиму не вибрана картопля. Я весною ходив по ту картоплю, - з неї ми пекли оладки. Але й оладки не допомогли - мати і брат мій померли. Залишилися ми вдвох з сестрою. Сестра ходила в колгосп на роботу. Там трохи давали їсти, то й мені, було, щось принесе. Так ми прожили ще трохи. Потім я пішов на роботу, саме почалися жнива. Намну крадькома на колгоспному полі зерна з колосків, сестра зварить - так і жили. Слава Богу, вижили...

ЗАРІЦЬКА Любов Денисівна, 1923 року народження, село Красносілка.

1929 рік був, колективізація. Забрали в нас коня, корову, двоє поросят. На повітці зняли залізо з даху. Нас було четверо дітей. То ще якось жили, а з зими 33 року вже зовсім голодували. Вперед умерла мама, батько поїхав по добич, щоб нас спасти. Батька нема, ми спали всі вкупі. Коло мене лежав старший брат, 20 року народження. Аж раптом я схопилась, чого — сама не знаю, і кинулась його будити: «Петю, Петю, вставай!» А він уже неживий. Приїжджає батько, а вже і другий брат помер, Стьопа, 24 року

народження. Батько привіз клунок дерті, думав — хоч нас двох порятує. Аж тут умерла сестра Віра, 26 року народження. Батько дуже плакав, просто кричав. Одна я зосталась із батьком.

Живемо, як можемо. Уже була мачуха в мене. Ввечері батька викликали в сільраду. Нема й нема. Я, слаба, вночі йду в сільраду. Дійшла до греблі, іде бригадир Кирик Матвій: “Куди ти?” Кажу: ”В сільраду, батька нема”. Він каже: “Вертайся, батька міліція забрала, він, ніби, ворог народу”. Я в крик і в міліцію, 6 кілометрів бігла, прийшла й мачуха. Була ніч. Я до дверей у міліцію, виходить черговий, Гниляк, з села Янівки: “Чого ти хочеш? Одійди од дверей!” А я пруся, плачу, кричу. Він мене відпхнув. Я впала і знову лізу до дверей, він знову пхнув, і я не могла вже встать, я лізла, плакала: “Таточку, кому ж ти покинув мене?” І до дверей долізла, а він, Гниляк, ногами мене підгилював, оббив мене, як шкаралупу на вареній крашанці. Об мене вже торкнуться не можна було, вся побита. Настав ранок, змінився цей проклятий Гниляк, другий міліціонер підійшов до нас: “Що таке, чого дитина стогне?” Мачуха йому розказала. Він сказав: “О 10-й годині будуть їх править трьох, отут будьте”. Ждемо. Аж от брама одчиняється, машина їде, і їх трое сидить коло заднього борту, а під кабіною три міліціонери і на тих трьох гвинтівки понаставляли. Я крикнула: “Таточку!” Батько оглянувсь, а міліціонер його прикладом в лице. Я бігла за машиною в центр і там упала на шляху, і мене без пам’яті забрали в лікарню.

Якось я жила. У школі давали мені взуться, вдягтися. Казали, щоб ішла в дитячий приют. Та голова сільради Вітер Дмитро сказав, що таких дітей у приют не берем, вони вороги народу.

Я скрізь писала за батька скарги — за віщо його забрали, він же воював за Радянську владу, у нього брат комуніст. Не вірила я, що його розстріляють, думала, сирітка, що ще побачу свого татуня. Аж сказав мені шофер Гречкосій з нашого села, він уже в Києві жив, що він сам вивозив усіх трьох до розстрілу і вже нема мого батька.

А я однак писала, клопотала, що батько не винен. Я не вірила, що його розстріляли, десь він є, і його відпустять. Аж у 1957 році приїхали з області трое, все село хата в хату перепитали, всіх однолітків батькових. І прийшов мені з Кіровоградського обласного суду папір, що постанова від 25 квітня 1938 року щодо батька мого Джирми Дениса Карповича вже відмінена, бо провини за ним нема.

33-й: голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 375.

КИРИЛЮК Мартин Іванович, 1907 року народження, житель села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

У період голодомору в селі були створені комнезами, комісії. До складу комнезаму входили: Федір Осіпов, Дмитро Качко, Плетіп Проценко.

Сільська рада змушувала забирати в людей все, що в них було, за податки, якими обкладались молоко, кури, город, фруктові дерева, які росли на подвір'ї.

Я тоді обслуговував молотарку, пропускав через барабан звичайнісіньку соломку, з якої за день намолочував 60 кг зерна, яким годували весь колгосп. Коли засівали поля, люди падали на землю, вигрібали зерно і їли його разом з землею. Їх за те били, як дорослих, так і дітей.

КОЛОМІЄЦЬ Параска, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Голодомор почався з того, що людям не давали хліба. Вони поїли всі запаси, що в них були. Людей голодних гнали на роботу. В цей час йшли великі дощі, і їх заливало водою на полях, пухли ноги. Вивозили мертвих людей підводою, збирали їх на полях та по дворах. Навіть тих, хто ще дихав, звозили в одну яму. Люди робили з листя дерев ліпшошки і їли. Пізніше люди ходили на поле красти колоски, бо пухли від голоду. М'яли колоски і варили, в кого жорна були, жорнами терли. Голодомор тривав 2 роки. Два роки люди пухли і вмирали від голоду.

ЛИСЕНКО Антоніна Сидорівна, 1926 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Важко жилося людям у ті роки, кругом панувала смерть. Не минуло це горе і нашої сім'ї. Батько працював біля телят, тож вкраде трішки якоїсь обмішки, а мама наварить каші чи юшки. А ще пекли оладки з гички та сухого листя. Мої два брати Василь та Борис, понаїдалися і померли прямо на печі. Ще пам'ятаю, як по селу їздила підвода і збирала мертвих, вони були такі великі, пухлі, страшні. Померло і багато наших сусідів. Мабуть, ці спогади з дитинства переслідуватимуть мене все життя.

МАРУСЕНКО Наталія Василівна, 1919 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Була весна 33 року. Мати сапала буряки. Тієї весни часто йшли дощі.

Буряки були посіяні біля Чумацького Шляху. Кожного дня мати ходила їх сапати. В той час, щоб підтримати працівників, їм варили їсти в полі. Мама брала мене з собою, щоб я там поїла, але сили в мене не було, і я ходила лише один день. Ноги і руки у мене попухли і шкіра була, як драна спідниця. Тоді матері давали їжу додому в горщечку.

Коли з'явилась трава, збирали насіння, солому. Достигало жито, збирали зернинки. Отак і вижила, а два брати і батько померли.

МІШУСТІНА Людмила, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Голодомор почався в 1933 році. Людям жилося погано, коли люди ходили на роботу, то в обід їм давали їсти куліш, який був дуже рідкий, і кусочок хліба. А які не могли ходити на роботу, то дома рвали листя з берестка, сушили, м'яли, а потім пекли з нього млинці. Сім'ї мали багато дітей, і прогодувати їх було дуже важко, тому деякі з них помирили з голоду.

На кладовищі викопували одну яму, і скидали туди по декілька людей. Мішустіна Людмила в той час була біля своєї бабусі в яслах, тому їй пощастило остатись в живих.

Може в людей і була якась копійка, щоб купити хліба, та люди боялись, що коли вони будуть повертатись з хлібом, то їх перестрінуть голодні люди, які могли і вбити за хлібину.

МЕЛЬНИК Олекса Іванович, народився в 1915 р. у селі Красносілці. Записано в м. Кам'янці Черкаської області 21.08.1991 р.

Зерно з урожаю 1932 року забрали “підчисту”, а хліб тоді вродив непогано. Навіть посівматеріал переполовинили. Сім'я наша складалася з трьох осіб — батько, мати і я. Зимою 1933 року хліба в нас зовсім не було, їли квасоллю. А навесні їжі не стало геть. Батько й мати опухли, їли листя, траву. Але, дякувати Богу, якось вижили.

У сім'ї Івана Заливи лишилася одна дочка, а 3 особи померли. Сім'я Тарасенків вимерла повністю, а було 7 осіб. Та й не одну цю родину спіткало таке страшне лихо. У селі було пухлих людей десь процентів 80, а померло з голоду 35-40 процентів. Жодну хату не обійшов голодомор. Влітку не було кому збирати врожай. Присилали людей на жнива з інших населених пунктів, а також студентів із Києва.

Гудзенко К. Н. Трагічні голоси. – Кам'янка, 1993. – С. 119.

ОСТРЯКОВА Марія Тихонівна, 1924 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Я добре пам'ятаю ті страшні роки. Організувались колгоспи, в усіх селян забирали все вирощене ними (жито, ячмінь, картоплю, квасолу). Пам'ятаю, як відчайдушно старались зберегти останній клумачок жита, адже нас у сім'ї було п'ятеро, і від покарання спасло те, що мама були вагітна.

Спочатку батько ходив на роботу, але на його мізерний пайок (одсипне) годі було прогодувати сім'ю. Тоді батьки зібрали всі цінні речі, і батько поїхав міняти їх на продукти, то привезе трохи пшона, борошна, солі чи якоїсь крупи. Коли повертався батько, це було свято для всієї нашої великої родини. Він ділив привезене по граміні між всіма родичами. Це нас і спасло. А поки батька не було, їли все, що можна і не можна: мішанку із сухого жому та жмихи, принесених дядьком з Косарського спиртзаводу, оладки з гички та сухого листя, шліхту з віки, супи з буряків та мерзлої картоплі. А ще нас спасала корова. Мама ділила молоко всім по трішки, і ми вижили. Пам'ятаю, з яким жалем мама згадувала своїх двох хрещениць, яких вона підгодовувала. Одного разу, коли корова вже майже не доїлась, дівчатка прийшли і просили їсти, а в мами справді нічого було їм дати. Вони пішли додому і до ранку померли. Мама жалкувала за ними все своє життя.

Ще й досі бачу перед собою підводу, завантажену страшними, пухлими, мертвими людьми. Вона кружляла по селу, як чорний ворон, збираючи трупи. Іноді серед мертвих були і майже мертві, але ще живі, щоб за ними вдруге не повертатись. Хоронили без ніяких трун, кого завертали в рядно, а кого просто так.

Це були страшні роки, і не дай Боже, щоб це страховіття повторилось.

ПОГРІБНЯК Неоніла Семенівна, 1914 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

В сім'ї нас, дітей, було четверо. Батьки померли, коли мені було 4 роки. У 33-му сама старша сестра Олена вийшла заміж і стала жити окремо від нас. Голод ми зустріли втрюх. Я тоді вже самостійно сапала буряки. Марія ходила доглядати дітей в сестри Олени. На полі всім, хто працював, виконував норму виробітку, варили їсти. Їжа була такою: в кип'ячу воду вкидали зерно, після того воно 2-3 рази закипало - і їжа була готова. Кожному давали по черпаку тієї юшки. Юшку випивала, а зерно несла додому хворому братові. Але й те зерно його не врятувало. Майже перед самою смертю Яків захотів

молока. Я випросила в сусідки склянку молока, і брат ще два дні прожив на тому молоці і помер. Ми залишилися з сестрою удвох в хаті. Була в нас ще корова, але тільна. Коли розтелилася, то жити стало легше. Молоко нас і врятувало від голодної смерті.

СТРЕТОВИЧ Віра Федорівна, 1922 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Наша сім'я складалася з дев'яти чоловік: чотири сестри, три брати та батько з матір'ю. Старша сестра одружилася і переїхала.

Голодомор почався несподівано. Наша родина жила біля лісу, і я зі своєю сестрою ходили в ліс по гриби, ягоди та дрова. Мені було лише 10 років, коли всі переживали страшний рік. В той час у нас була корова, яка і врятувала нас. Кожного дня з листя та полови варили різні супи. Спільними зусиллями ми перемогли голод, і ніхто з родини не помер.

Коли згадую ті страшні роки голодомору, то на очах появляються сльози, я не можу забути, як померли мої товаришки.

ТЕЛЕВНА (дівооче прізвище Богаченко) Марія Іванівна, народилася 29 листопада 1923 року в селі Красносілці. Записано в 1999 році.

В 1928 чи 1929 році розпочалися в селі розкуркулення. Розкуркулили нашого дядька, маминого брата. У дядька забрали все. Розкуркулили і нашого сусіда, в якого було аж дев'ятеро дітей. То крім того, що в нього позабирали все з хати, забрали ще й хату. А з дітей познімали одяг, а була зима, вивели на вулицю, обгорнули всіх одним рядном, посадили на сани і кудись вивезли. Ніхто з них більше не повернувся. Ми були бідними і думали, що розкуркулення обмине нашу сім'ю. Але одного вечора прийшли п'яні комнезами і розпочалося... Кинулися до комори. Комори у нас були старі і були поділені на відсіки – для кожного виду зерна. У відсіку лежало трохи рижію, з якого ми робили олію. П'яні комнезами, не роздивившись, що то рижій, записали - "просо". На ранок до нас приїхала підвода забирати описане. Відкривши комору, старший з них почав кричати і приставляти до батькового горла наган: "Це ви підмінили зерно! Перестріляю всіх!" Почали нищпорити у кожній шпаринці – проса не знайшли, оскільки його у нас взагалі не було ні зернини. Забрали увесь рижій. Забрали все, залишивши трохи квасолі, яка непоміченою лежала у горщику. Та скільки її там було, адже, крім мене, у сім'ї було ще троє дітей. У 1932 році помер батько. Привезли його з роботи, через дві години він і помер. Залишилася наша мама з чотирма дітьми. Збиралися всі помирати, бо їсти не було ані крихти. Пішла я працювати, та який там заробіток у дванадцятирічної дитини. Не стало у нас ряден, рушників, полотна, бо злі люди, бачачи вдову з малолітніми

дітьми, вкрали все. Залишилося тільки те, що на нас було. Одного разу пішла мама з моєю сестрою обкопати город, щоб знайти якогось насіння чи коріння в їжу. Копали з годину, як раптом сестра прибігла до мами і сказала, що знайшла мішок муки, закопаний у землю. І дійсно – у неглибокій ямі була мука - гарна, питльована. Закидали бур'яном, а пізно увечері, щоб ніхто не побачив, перенесли її додому. Збирали листя, коріння, лободу, перетирали це все, добавляли трохи муки, та так і перебивалися. Люди вмирали, як мухи. Їздила підвода і збирала трупи та ще живих людей, вивозили на кладовище, там вкидали всіх у велику яму. Ми ходили розпухлі, ноги геть позатікали водою. Прийшов до нас сусід та й каже матері: “Як це ти, Ольго, без чоловіка, ще й з чотирма дітьми, не вмерла від голоду?” “Мабуть, Бог допоміг!” – відказала наша мама. Допомогло нам і таке. На річці почав танути лід. З'явилися у воді в'юни. Мати з сусідкою, яка мала тканину, пішли ловити рибу серед ночі. Наловивши риби, принесли додому, висушили її та варили з неї “холодець”. Але все одно сильно попухли ми та наша мама. У господарстві поставили піч і стали варити куліш. Туди ходила і я. До цих пір пам'ятаю, як боляче було стояти на ногах, що розпухли так, що аж страшно було дивитися. Провчилася я в школі лише один рік – 1931. Тоді я закінчила перший клас. Я пішла до другого класу, але розпочався голод. Більше до школи я не ходила.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4922. – Д 2600.

ТЕЛЕВНА Наталія, 1919 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Страшні роки голодомору запам'ятаються мені на все моє життя. Починаючи з 1929 року, у колгосп почали збирати усе людське господарство (коней, корів, овець), а також забирали все з комори і хати. Люди хотіли хоч щось залишити собі, але їх примушували віддати все до останньої зернинки. Восени усе в людей забрали, а навесні почався голод. Людям не було чого їсти, але вони все ж таки йшли на роботу. Я і ще багато людей ходили на буряк. На роботі вранці давали ложку юшки з вареного вівса. Йдучи на поле, люди падали з ніг і помирали. Ті, хто не міг їти ввечері з поля, залишилася ночувати в соломі, шукаючи там зернята. Вдома люди варили юшку з листя і пекли з калинового листя давлючі коржики.

Взимку було найскладніше, тому що з їжі був лише буряк та можливо сушене листя. Бригадир ділив макуху по чайній ложечці, а ще їли навіть котів і собак. Люди помирали одне за одним, то їх збирали у віз (мертвих людей) і скидали у спільну яму, навіть не присипаючи землею.

Мою сім'ю (в якій було 6 чоловік) врятувала корова. Здоївши корову, мама кип'ятила молоко і давала всім потрішки. Також мама давала молоко і сусідам, і людям, яких вона навіть не знала. Під час голодомору у селі вимерла більша половина людей.

Одну з найстрашніших історій я розповім.

Одного дня дівчинка поверталася від бабусі додому і її перестрів один не дуже старий чоловік. Після цього від неї знайшли тільки голову. Потім цей чоловік, поки жінка була на роботі, з'їв свою 7-річну дитину.

Коли ми йшли на поле, одна жінка несла своє дитя, яке просило їсти, але вона дуже на нього кричала і бажала, щоб вони обоє померли. Згодом дитина померла. А вже через два місяці у колгосп привезли борошно і напекли коржиків. І ця жінка взяла коржики і пішла на могилу своєї дитини (могили вона вирила сама), і плачучи проклінала себе, що хотіла смерті своїй дитині. Коли на крик позбігалися люди, то знайшли цю жінку мертвою над могилою своєї дитини. Дитину і матір було поховано в одній ямі.

ТИХОНЕНКО Ольга Кирилівна, 1923 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Казали, що коли померла дружина Івана Порфіровича Заливи, він сам викопав яму для неї, а поки привіз, то яма була мало не доверху заповнена трупами. Поклав поверх тіло дружини, сьак-так закидав землею і поїхав додому. За цей час дома в нього померло двоє дітей його. Люди, які не хотіли йти в колгосп на роботу, мерли з голоду, а ті, які працювали, теж мерли... Бувало, зайде людина в двір, просить їсти, а дати нічого. То вона, не виходячи з двору, помирала.

УМАНЕЦЬ Пилип Іванович, житель села Красносілки. Записано М. М. Коломійцем у 1993 році.

У ті роки, 1932-1933, коні здорово хворіли на сап, гинули. Їх трупи вивозили за село у виярк, де обливали горючою рідиною і підпалювали. Як тільки вогонь спалахував, конюхи верталися назад. А зголоднілі люди, які чекали цієї миті, як Бога, вискакували із засідок, гасили полум'я і буквально – де й сили бралися! – розривали тварин на шматки. З пам'яті не йде хлопчик десь років 10-13. Знайшли його на другий день після чергової страшної трапези з останком кінської ноги, яку він обома руками притискував до худеньких грудей. Видно, як гриз, біденький, та й заснув. І не прокинувся. Як не старалися його рученята вивільнити від кістки – не змогли. Так і поховали з кінським копитом. Але хліб був. Не віриться (але це факт), що українську пшеницю з вагонів сипали просто у Дніпро. Хто міг,

той ночами діставав її з дна річки, а вранці вона, ще волога, появлялася на дніпропетровських базарах. Та мало кого вона рятувала від смерті.

Читаючи в сільраді складені списки безневинно померлих, зустрічаю серед них багато знайомих прізвищ. Старі, молоді, діти – всі вони однаково хотіли жити. Майже проти кожного з них у 1932 році чиясь тремтяча рука виводила криві літери: помер(ла) від недоїдання. А в 1933, на який найбільше припадає смертей, таких записів вже не було. Чого так – здогадатися не важко: той, хто писав, також хотів жити

ФУНДЕРАТ Галина Петрівна, *жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи у 2001 році.*

У моєї сім'ї з голоду померло п'ятеро душ: батько, мати, брат, сестра і наша бабуся – батькова мати. Залишилися після 33 року лише я та моя сестра Маша. Мені сім років, сестрі – два. Для таких сиріт, як ми, створили у колгоспі патронат. Існував він з 33 по 41 рік. В 33 році вихователькою для нас була Докієнко Варвара Григорівна, яка заміняла нам матір. У нашому патронаті були як сільські діти, так і звідкись привезені. Разом зі мною жили Прочухани Саня та Микола, Дишлеві Марія, Федора і Галя, Чухно Христя, Лаповенко Антоніна, Прочухан Марія, Дідевич Іван, Чернов Дмитро, Заєць Сергій та інші. Всі ми залишилися сиротами. Якби не голод, то мали б ми і матір, і батька, і братів, і сестер. Тепер нас виховували чужі люди. В патронаті, хоч і не сито, але нас годували. Це і була наша домівка аж до війни.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6194. - Д 3182.

ШЛИНЧАК Семен Миколайович, *житель села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.*

1932 року держава забрала у людей хліб, усю їжу. Після того, як людей обібрали, люди почали пухнуть та вмирати від голоду.

У той час їздила підвода по селу і збирала померлих, яких кидали у яму на кладовищі.

1933 року, коли люди діждались хліба, вони були дуже голодні, і понаїдавшись, повмирили від переїдання.

Під час голодомору увечері ввіймали дівчинку і відрізали їй голову і залишили, а дівчинку забрали та з'їли.

ШУЛЯК Ганна Максимівна, 1921 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

У сім'ї нас було п'ятеро дітей. Мама померла 1929 року, старші брати Микола і Степан поїхали на роботу в місто Горький. Сестра Оксана працювала разом з батьком у колгоспі, за їх працю давали мізерний пайок.

Я і менший брат Іван були дома, на них не давали пайок. Батько свій пайок ділив між нами. Одним словом виживали, як могли.

Коли появилось листя на деревах, то вони обчухували його, товкли в ступі, і пекли коржі - маторженики. На старих токовищах шукали загублені зерна, товкли їх і з того борошна пекли оладки, варили шліхту. Тушили буряки, а батькові, що вже залишилося (лушпайки).

У деяких людей були коні, але вони часто хворіли й гинули. З них люди обрізали м'ясо і їли. Навесні витягували коріння рогози з болота, мили, парили і теж їли.

То були страшні роки. Люди ходили пухлі, на ногах лопалась шкіра, з ран текла водяниста рідина. Інші були як скелети. Мерли в полі, під тинами, де настигала смерть. Вимирали цілими сім'ями.

Одного разу, коли я йшла вулицею, з двору вибігло маленьке дитя, уловило жабу із такою радістю побігло в двір. А я, коли проривала в себе на городі буряки, нарву зелених вишень, укину в рот, щоб щось з'їсти, бо була голодна, сил не було та ще й сон знемагав. Було впаду серед городу та й лежу.

Було свято і у нас в сім'ї, коли сестра з Магнітогорська вислала аж 12 кг сухарів. Ми ж з такою жадністю їх їли, а батько кричить, щоб раптово не наїлись, і не завадило.

х х х

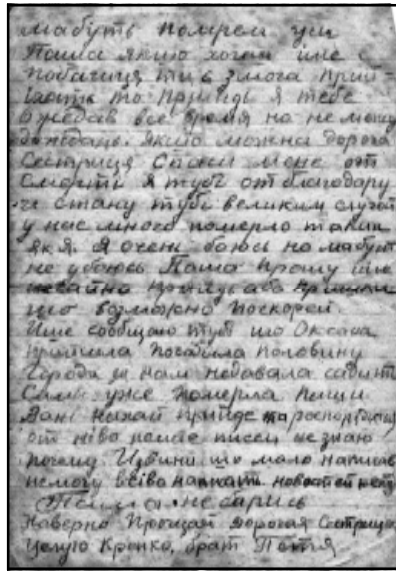
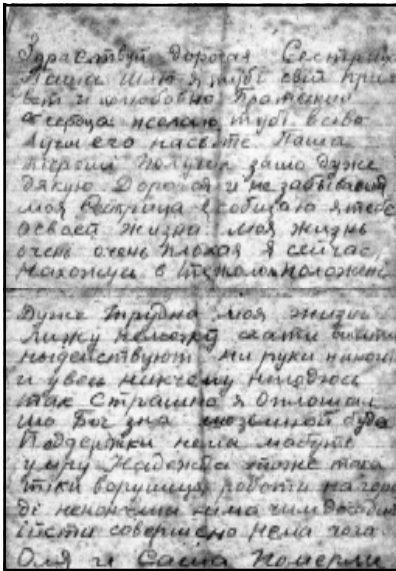
Ще один свідок голодомору - лист жителя села Красносілки Петра Мусійовича Фундерата (1895), написаний у 1933 році рідній сестрі Парасці, яка на той час проживала в с. Баштині, що десь неподалік Кривого Рогу. Цитуємо.

„Здрастуй, дорога сестричко Паша. Шлю я тобі свій привіт і полюбовно, по-братськи, від серця бажаю тобі всього кращого на світі.

Паша, ті гроші одержав, за що дуже дякую.

Дорога і незабутня моя сестричко. Я повідомляю тебе про своє життя. Моє життя дуже-дуже погане. Я зараз знаходжусь в тяжкому стані. [...] Дуже тяжке моє життя.

Лежу, не можу з хати вийти; не діють ні руки, ні ноги, і увесь ні до чого не здатний, так страшно я ослаб, що Бог знає, що зі мною буде. Підтримки

Лист жителя села Красносілки П. М. Фундерата до сестри Параски. 1933 рік. – Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8052. – Д4327.

Фундерат Петро Мусійович. Фото початку XX століття.

немає, мабуть, умру. Надія (дружина - Авт.) також така, тільки ворушиться. Роботу на городі не скінчили - немає чим досадить. Їсти зовсім немає чого. Оля і Саша (діти - Авт.) померли. Мабуть, помремо усі.

Паша, якщо ти хочеш ще побачитись, є змога прийти, то приїдь. Я тебе жду весь час і не можу діждатися... Якщо можеш, дорога сестричко, порятуй мене від смерті, я тобі вік буду дякувати і стану тобі великим слугою... У нас багато померло таких, як я. Я дуже боюсь та, мабуть, не убоюсь.

Паша, прошу тебе: негайно приїдь або пришли що-небудь поскоріше.

А ще повідомляю тобі, що Оксана прийшла, посадила половину городу, а нам не давала садить. Сама уже померла. Пиши Вані, нехай приїде та розпорядиться. Від нього немає листів - не знаю чому.

Вибач, що мало написав. Не можу всього написати. Новин немає.

Паша, не барись.

*Фундерат
Ганна Петрівна.*

Напевно, прощай, дорога сестричко. Цілюю міцно, брат Петя.”

Ось такий лист. З ним Парасковія Мусіївна приїхала в село. Та брата живим уже не застала. А зберегла листа дочка покійного - Ганна.

„Батько, – згадає Ганна Петрівна, 1925 року народження, – як і передбачав у листі, помер, не дочекавшись приїзду сестри. Загорнули його в старе рядно, на якому він лежав, чекаючи смерті, поклали на підводу-катафалк, і наїждженою дорогою повезли на кладовище. За батьком померла мати. Її тіло чомусь довго не забирали. Ми з сестричкою – мені було сім років, Марійці – два – ще, здається, п’ять день жили в одній хаті з покійною матір’ю, поки її не забрали і не повезли вслід за батьком.

Спочатку нас, круглих сиріт, підготовували „добрі тьоті” з колгоспних дитясел, потім прийтив сільський патронат. Можливо, завдяки патронату ми й вижили. А скільки не вижило...” – зітхає.

Коли вже мова зайшла про патронат, то скажемо, що в селі у 1933 році було створено три патронати (в кожному колгоспі), де утримувались діти-сироти, батьки яких померли з голоду.

Один з них знаходився на вулиці Нижчій Салогубівці, другий - на

Встановлення пам’ятного знака на честь жертв голодомору 1932-1933 років у південно-західній частині села Красносілки.

Встановлення пам'ятного знака на честь жертв голодомору 1932-1933 років у північно-східній частині села Красносілки. Обидва хрести встановлені на кошти громадської організації «Земляцтво Олександрівщини» (м. Київ).

Криворотівці, третій - на Нижчій Загороднівці. Всі вони розміщувалися в куркульських хатах, точніше - в хатах заможних селян, які були репресовані і вислані з Красносілки. Потім всі три патронати об'єдналися в один. Знаходився він на території колгоспу „Червоний промінь”. У ньому утримувалось до 30-ти дітей. Хлопці жили в одній половині хати, дівчата - в другій.

Спочатку дітей годували капустою, звареною в молочних відвійках (в перегоні). А коли старшою вихователькою була призначена Коломієць Олександра Федорівна, годувати завдяки їй стали краще.

Діти, завдяки патронату, не бродяжили, не жебракували; завжди були більш-менш нагодовані, одягнуті, взуті, доглянуті. Правда, не так, як би того хотілося, і на що заслуговують діти, та все ж...

Дівчатка мали по двоє платтячок і по дві сорочечки. Хлопці - по дві сорочечки і по двоє штанців.

З настанням тепла і до холодів всі діти ходили босоніж. Хворіли рідко. Патронат був під постійним наглядом сільських медиків. Навідувались лікарі і з району... Приміщення в належному стані утримували самі діти. Старші за віком топили зимою груби. Паливом служила солома.

Учні старших класів виконували посильні роботи в колгоспі: збирали ягоди, овочі, фрукти... У 1938 році за зразковість школі було виділено одну

путівку в піонерський табір „Артек”. Нею була нагороджена вихованка патронату, вище згадана нами, Ганна Фундерат.

Патронат утримувався за рахунок колгоспу і діяв до 1941 року. Хоч, правда, в ньому перебували діти і у війну, і після війни.

А тепер давайте повернемося до голодомору.

У Красносілці з листопада 1932 року по липень 1933-го за неточними даними померло 645 осіб, з них - 326 дітей до 17-річного віку. Для порівняння скажемо таке: а за п'ять років Великої Вітчизняної війни, з тими, що були вивезені в Німеччину на примусові роботи і не повернулися, і з тими, що в післявоєнний період загинули від необережного поводження з вибухонебезпечними предметами, загинуло вдвічі менше - 323 жителі.

У списках, які знаходились у сільській раді, першим, хто помер від голоду, значився Дзюра Леонід Іванович (15.02.1932), якому від роду було всього один рік. А останнім - трирічний Винник Іван Якович (07.10.1933).

Про голодомор 1932-1933 рр. останнім часом стали згадувати все частіше й частіше - як у прозі, так і у віршованій формі... Спробував і я.

*Не співали в садах солов'ї,
Не кували зозулі у лузі...
Земляки вимирали мої,
Що ходили за плугом і в плузі.
Помирали мої земляки
Неприродно - покірно і тихо,
І ніхто не подав їм руки,
Щоб применшить нечуване лихо.
Не було чути в селах плачу,
Лиш душа невимовно кричала.
Стольний Київ щось, може, і чув,
Та повірить Москва не давала.
Йшли на цвинтар село за селом,
Йшла на цвинтар моя Україна.
Думав хтось, що затіяним злом
Він поставить її на коліна.
Де ви зараз, нещастя творці?
Де ви зараз, диявола діти?..
Вам не буде прощення на цім,
Ні на тім, потойбічному світі...*

Микола КОЛОМІЄЦЬ.

Село Бандурове

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Бандуровому.*

БЕРЕЗЕНКО Анастасія Миколаївна, 1920 року народження, село Бандурове. Записано Коломійцем М. М. у 2005 році.

Нас у сім'ї було троє дітей. Всіх нас вигнали з хати тільки через те, що повітка у нас була під залізом. Почалося наше поневіряння по чужих хатах. А тут ще голод такий у селі. Останню крихту батько відривав від себе, щоб нам – дітям дати. Не витримав, бідолашний, помер. Ми перейшли на “листяники”.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7981. – Д 4253. – С. 5.

КОРЖ Ганна Павлівна, 1918 року народження, село Бандурове. Записано Коломійцем М. М. у 2005 році.

У роки голоду було нас у батьків двоє дітей та ще двох прийомних привів батько з села Могилів Куринь, коли дізнався, що їхня рідна мати хоче вкинути своїх дітей у криницю. Звали їх Михайло та Ганна. Жили вони у нас, аж поки не створили свої сім'ї, а у голодовку ми вижили тому, що була у нас корова, тож вважаю її своєю рятувальницею.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7981. – Д 4253. – С. 1.

ЛИСАКОВА Ганна Юхимівна, 1928 року народження. Записано Коломійцем М. М. у 2005 році.

У 1932-1933 роках працював батько у радгоспі. Там їм давали макуху. Ще мати “бігала” у сусіднє село Тимошівку до рідні по молоко. До нас часто приходив родич – Микола Кулинич. Було йому тоді 14 років і дуже голодним був. А приходив з надією, що тут йому щось дадуть поїсти. Та, окрім макухи, в нас самих не було чого їсти. Але мати завжди йому кусочок дасть. А коли залишала мене саму в хаті, то наказувала нікому не відкривати. “Якщо прийде Миколка, – говорила, – то просунеш йому крізь дірку у дверях кусочок макухи!” Ту дірку батько вирізав спеціально для того, щоб, не відкриваючи дверей, подавати старцям милостиню. Якогось дня Миколка прийшов, я просунула у дірку макуху, він з’їв її і приліг на землю. Приліг і більше не піднявся. Помер. Прийшов його батько, загорнув у рядно, взяв легеньке тільце на плечі і поніс на кладовище. Удвох з моїм батьком вирили невелику могилку, де й поховали бідолашного.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7981. – Д 4253. – С. 1-3.

ОСТРЯКОВА Марія Тихонівна, 1924 року народження, село Бандурове.
Записано Коломійцем М. М. у 2005 році.

У голодовку було нас у сім'ї п'ятеро. Батько був добрим теслею. Але, щоб вижити і врятувати нас – дітей, їздив далеко міняти речі на крупу. Привезе, бувало нам, то ще й рідні щось дасть. Ходив також у село Косарі по брагу, а це ж далеко, та ще й лісом. Цю смердючу брагу ми їли, мішаючи з листям дерев. Яюсь прийшов до нас Христенко Кирило з такими ж, як і сам, активістами. Хотів забрати клуначок жита. Мати не дає. Він тягне той клумак до себе, мати – до себе. Тоді мати як ударить його по обличчю, що аж кров пішла. Він вискочив з дверей і в сільраду. Заявив. Матір довго “тягали”. Нарешті зважили на те, що вона ходила на останньому місяці вагітності. Сказали їй так: “Маєш щастя, а то десять років тюрми заробила б...” Народивши дитину, пішла наша сердешна мати сапати буряки. І я з нею ходила сапати з надією, що і мені щось з колгоспної їжі перепаде. Давали там 250 грамів борошна з віки. А ще нам рідний дядько привозив з радгоспу, він там худобу доглядав, сухий жом. Їли і його. Яка то радість була, коли у нас отелилася корова! ...Щодня приходили до нас дві дівчинки, материні хрещениці. Їм наша мати давала по склянці молока. А одного дня так вийшло, що не було їм чого дати. На другий день вони померли. Мати увесь свій вік корила себе, що не дала хрещеницям молока. І помирала, то згадувала. Працювала з нами і жінка Килина, яка мала восьмеро дітей – один одного менше. В той день сапальницям дали потроху цукру і тюльки. Тітка Килина сама трохи з'їла, а те, що залишилося, закопала у землю, щоб увечері дітям понести. Поки дійшла в кінець гонів та назад, хтось знайшов схованку і забрав (мабуть, ворони розгребли). “Що ж я діточкам принесу!” – горювала бідна. Як вони з чоловіком рятували своїх діток, сам Бог знає. Але врятували. Одна жінка помирала. Дивлячись на свого пухлого чоловіка, шепотіла: “Хоч би кусочок м'яса від тебе, Левко, відрізати та з'їсти, може б я і вижила...” Померла, бідолашна. Немає, немає прощення тим, хто таке вчинив з народом.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7981. – Д 4253. – С. 12–15.

ПЕШКОВА Мотрона Петрівна, 1929 року народження, записано Коломійцем М. М. у 2005 році.

Ніби це було вчора, так все у моїй душі збереглося... За селом стояла стара скирта сечавичної соломи. Люди ходили туди у надії навіяти хоча б жменю зерна. Та куди там! Все вже віяно-перевіяно. Але ходили. Яюсь охоронці застали там чоловіка, Андрієм звали. Побили тяжко і за що? Батько наш ходив пухлим. Все, що було в хаті з одягу та тканин, проміняли на їжу.

Було, що якщо повезе, то приносив наш батько грибів з лісу, їли ми їх не тільки вареними, а й сирими. Їли також зварене перетерте насіння цукрових буряків. Наш, сільський, вирвав у голови колгоспу на городі пучечок цибулі. То його вбили і в криницю вкинули. Однієї ночі приніс наш батько чимало м'яса. Скоро з'ясувалося, що він з дядьком у недалекого сусіда вкрали телицю, зарізали і м'ясо поділили. Забрали їх обох. Дядько у каталажці повисівся, а батька якимось дивом випустили. А коли в колгоспному полі колоски почали набиратися зерном, батько вночі нажав серпом тих колосків і розіклав на печі сушитися. На другий день у хату зайшов уповноважений з району, а з ним якась комсомолка. Розпочали обшук. Дійшли і до печі. “Тут немає!” – каже уповноважений комсомолці. Хотіла і та дівчина на піч дертися, але він її поспішно вивів з хати. Водила мене мати у дитячі ясла, а сама йшла у колгосп працювати. Варили нам галушки. Старші у менших вихвачували з мисок галушки... Я сильно нахилилася над мискою, захищаючи всім тілом свою порцію. Бо на день це була моя вся їжа.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7981. – Д 4253. – С. 7–11.

ТКАЧ Купріян Андрійович, 1929 року народження, село Бандурове.
Записано Коломійцем М. М. у 2005 році.

Як помер мій батько ще до голодовки, я не пам'ятаю, лише мати говорила, що не було вже тоді кого допроситися, щоб викопати яму. Голодовка врзалася у мою дитячу пам'ять навіки. Кожен день їздила по селу підвода і збирали померлих. А в графі “причина смерті” писали у сільраді: помер від дизентерії. Я сам жив на калачиках, живіт був, як футбольний м'яч. Пилип Микитенко звозив мертвих. Їде безтаркою, а під тином сидить знесилений дядько Явтух, ледь живий. А він йому: “Вилізеш сам чи тобі допомогти? Щоб завтра за тобою не їхати, то давай відвезу тебе сьогодні. Там дійдеш!” Весною 33-го часто йшли дощі. Мати сапала буряки у колгоспі. Під ноги, щоб не так грузло, сапальниці стелили вузькі, на ширину рядка, зв'язані з соломи матки. Прорве, стомлене, метр-два, і далі стелить. Змучені, голодні, мокрі, а самі ж ще молоді! Але робили в надії, що їм тут дадуть черпак якоїсь похльобки. Були в селі Кирило та Іраклій Христенки. Ходили і вивідували, хто що їсть – по людських екскрементах визначали. Визначили, що у сім'ї Ганни Борисівської не голодують. Направились до її хати, а вона перед ними двері замкнула, взяла вірвовку і в ліс пішла – по дрова. Так вони наздогнали її на городі, збили з ніг, притягли до хати, змусили відкрити двері і розпочали обшук. І знайшли у лежаку глечик якогось зерна чи квасолі. Забрали.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7981. – Д 4253. – С. 3-5.

С П И С О К
померлих у 1932-1933 роках
по Красносілківській сільській раді

Село Бандурове

1. Балюк Петро Орифейович,
1915 року народження
2. Балюк Федосія Степанівна, 1890
3. Балюк Михайло Сергійович, 1925
4. Балюк Пелагея Матвіївна, 1878
5. Балюк Сергій Васильович, 1928
6. Балюк Марія Юхимівна, 1928
7. Балюк Самійло Хомович, 1877
8. Балюк Федосія Вікентіївна, 1858
9. Балюк Дмитро Орифейович, 1914
10. Балюк Іван Сергійович, 1931
11. Березенко Василь Савович, 1886
12. Березенко Герман Савович, 1878
13. Березенко Марина
Михайлівна, 1929
14. Березенко Олександр
Васильович, 1924
15. Березенко Катерина Василівна, 1928
16. Березенко Василь Климович, 1909
17. Березенко Василина Лазарівна, 1910
18. Брус Параска Яківна, 1888
19. Брус Олекса Миколайович, 1923
20. Буртова Катерина Кононівна, 1931
21. Буртовий Григорій Калинович, 1921
22. Буртова Катерина Марківна, 1932
23. Валій Одарка Павлівна, 1932
24. Гедзь Оляна Андріївна, 1887
25. Гедзь Василь Якович, 1928
26. Гедзь Семен Софронович, 1918
27. Гедзь Надія Степанівна, 1932
28. Гедзь Василь Герасимович, 1903
29. Гедзь Іван Софронович, 1885
30. Гедзь Єлизавета Тимофіївна, 1873
31. Гедзь Пелагея Іванівна, 1917
32. Гедзь Дмитро Сильвестрович, 1891
33. Єрмаченко Ніна Яківна, 1932
34. Жук Іван Михайлович, 1933
35. Залевська Віра Кирилівна, 1932
36. Кислий Ілля Семенович, 1918
37. Кисла Олита Юхимівна, 1873
38. Коляда Мусій Степанович, 1863
39. Коляда Тимофій Федорович, 1921
40. Коляда Терентій Маркіянович, 1932
41. Коляда Іван Васильович, 1924
42. Коляда Оксана Омельківна, 1925
43. Коляда Марія Іванівна, 1932
44. Коляда Галина Тимофіївна, 1931
45. Коваленко Григорій
Григорович, 1877
46. Кулинич Антін Іванович, 1933
47. Кулинич Михайло Іванович, 1907
48. Кулинич Микола Григорович, 1923
49. Кулинич Василь Григорович, 1923
50. Кулинич Іван Порфилович, 1933
51. Кулинич Павло Микитович, 1931
52. Кулинич Василь Федорович, 1921
53. Кулинич Галина Степанівна, 1928
54. Кулинич Григорій Степанович, 1930
55. Кулинич Іван Юхимович, 1926
56. Кулинич Федір Маркович, 1921
57. Кулинич Марія Сильвестрівна, 1881
58. Кулинич Катерина Марківна, 1927
59. Кулинич Панас Омелькович, 1885
60. Кулинич Макар Панасович, 1876
61. Кулинич Наталія Макарівна, 1915
62. Кулинич Андрій Макарович, 1924
63. Кулинич Іван Макарович, 1931
64. Кулинич Андрій Макарович, 1932
65. Кулинич Степан Григорович, 1917
66. Клименко Василь Якович, 1928
67. Комірна Наталя Петрівна, 1933
68. Крамар Пелагея Петрівна, 1924
69. Кучер Іван Семенович, 1919
70. Кучер Михайло Григорович, 1918
71. Кучер Нестор Григорович, 1921

72. Кучер Ілля Григорович, 1923
73. Кучер Іван Григорович, 1925
74. Кучер Ганна Степанівна, 1926
75. Кучер Андрій Степанович, 1921
76. Кучер Сергій Григорович, 1915
77. Кучер Пелагея Нечипорівна, 1888
78. Кучер Мар'яна Герасимівна, 1933
79. Крамар Роман Аврамович, 1870
80. Крамар Пелагея Петрівна, 1924
81. Кучеренко Ольга Семенівна, 1924
82. Кучеренко Олександр
Логвинович, 1877
83. Кучеренко Данило Іванович, 1862
84. Кучеренко Сила Васильович, 1874
85. Кучеренко Івга Федосіївна, 1932
86. Лісевич Леонід Петрович, 1883
87. Лисакова Оксана Левківна, 1910
88. Лисиця Юрій Іванович, 1931
89. Лисиця Іван Михайлович, 1916
90. Лисиця Кирило Герасимович, 1911
91. Одуд Параска Якимівна, 1874
92. Одуд Андрій Григорович, 1911
93. Одуд Василь Іванович, 1920
94. Одуд Володимир Іванович, 1925
95. Одуд Василь Григорович, 1919
96. Одуд Наталя Сергіївна, 1885
97. Одуд Федосія Степанівна, 1905
98. Одуд Явтух Якович, 1868
99. Одуд Порфирій Маркіянович, 1927
100. Одуд Михайло Іванович, 1927
101. Одуд Іван Григорович, 1917
102. Одуд Ярина Степанівна, 1927
103. Одуд Григорій Юхимович, 1880
104. Одуд Євгеній Порфилович, 1932
105. Одуд Галина Сергіївна, 1910
106. Павленко Ганна Антонівна, 1927
107. Павленко Петро Антонович, 1920
108. Павленко Василь
Максимович, 1867
109. Павленко Василь Андрійович, 1932
110. Павленко Іван Кирилович, 1890
111. Павленко Яків Прокопович, 1931
112. Павленко Павло
Маркіянович, 1932
113. Піддубко Семен Платонович, 1932
114. Погрібняк Семен
Максимович, 1915
115. Подолян Степан Хомович, 1907 р.н.
116. Подолян Андрій Іванович, 1910
117. Подолян Федір Овер'янович, 1923
118. Подолян Семен Федорович, 1922
119. Подолян Надія Федорівна, 1924
120. Подолян Галина Федорівна, 1923
121. Подолян Мотря Федорівна, 1931
122. Подолян Килина Юхимівна, 1889
123. Поліщук Наталя Олексіївна, 1920
124. Поліщук Ялисей
Костянтинович, 1866
125. Поліщук Корній Васильович, 1903
126. Поліщук Федора Олексіївна, 1931
127. Поліщук Марія Семенівна, 1932
128. Поліщук Одарка Григорівна, 1932
129. Поліщук Купріян Корнійович, 1907
130. Поліщук Юхим Корнійович, 1914
131. Поліщук Олена Матвіївна, 1883
132. Поліщук Марія Олексіївна, 1923
133. Терещенко
Прохір Юхимович, 1915
134. Ткач Іван Павлович, 1917
135. Ткач Іван Юхимович, 1931
136. Ткач Кирило Якович, 1877
137. Ткач Іван Петрович, 1931
138. Ткач Оксана Григорівна, 1866
139. Ткач Федосій Павлович, 1869
140. Ткач Андріян Петрович, 1906
141. Уманець Марина Григорівна, 1933
142. Хлівний Степан Трохимович, 1918
143. Хлівна Наталя Пилипівна, 1883
144. Христенко Федір Якович, 1925
145. Христенко Галина Яківна, 1921
146. Чернушенко Яків
Михайлович, 1932
147. Чернушенко Палажка
Михайлівна, 1930
148. Черв'як Фросина Павлівна, 1900
149. Черв'як Іван Силевич, 1929
150. Черв'як Параска Іванівна, 1908
151. Черв'як Варвара Лазарівна, 1899

152. Черв'як Марина Андріївна, 1903
153. Черв'як Ілля Максимович, 1878
154. Черв'як Федосія Прохорівна, 1917
155. Черв'як Петро Свиридович, 1925
156. Черв'як Дмитро Силович, 1931
157. Черв'як Ліда Свиридівна, 1929
158. Черв'як Юрій Павлович, 1931
159. Черв'як Павло Михайлович, 1882
160. Черв'як Варвара Захарівна, 1877
161. Шинкаренко Євсей Андрійович, 1908
162. Шпичак Анастасія Артемівна, 1881
163. Шишак Василь Аврамович, 1917
164. Шишак Іван Васильович, 1927
165. Щорба Василь Андрійович, 1922
166. Щорба Петро Кіндратович, 1917
167. Щорба Фросина Юхимівна, 1916
168. Щорба Антоніна Юхимівна, 1928
169. Щорба Петро Васильович, 1924
170. Щорба Макар Андрійович, 1915
171. Щорба Іван Олексійович, 1884
172. Щорба Галина Трохимівна, 1898
173. Щорба Петро Павлович, 1908
174. Щорба Андрій Федорович, 1877
175. Щорба Галина Гаврилівна, 1890
176. Щорба Арсен Гаврилович, 1884
177. Щорба Харитина Артемівна, 1894
178. Щорба Яків Васильович, 1884
179. Щорба Микола Васильович, 1922
180. Юрченко Іван Мусійович, 1931
181. Юрченко Катерина Самійлівна, 1923
182. Юрченко Марія Петрівна, 1891
183. Юрченко Євдокія Порфирівна, 1881
184. Юрченко Оксана Іванівна, 1873
185. Юрченко Порфило Миколайович, 1918
186. Юрченко Василь Миколайович, 1921
187. Юрченко Тиміш Степанович, 1911
188. Юрченко Тетяна Самійлівна, 1917
189. Юрченко Павло Семенович, 1922
190. Юрченко Лепестина Григорівна, 1906
191. Юрченко Мотрона Пимонівна, 1899
192. Юрченко Корній Лаврінович, 1849
193. Юрченко Пріська Степанівна, 1853
194. Юрченко Дмитро Ількович, 1931
195. Юрченко Варвара Омельківна, 1925
196. Юрченко Петро Олексійович, 1912
197. Юрченко Килина Омельківна, 1903
198. Юрченко Михайло Павлович, 1933
199. Юрченко Василь Мусійович, 1928
200. Юрченко Євдокія Мусіївна, 1919
201. Юрченко Галина Максимівна, 1932
202. Юрченко Тихін Петрович, 1876
203. Юрченко Тиміш Юхимович, 1873
204. Юрченко Семен Ничипорович, 1893

Село Красносілка

1. Безрека Леонтій Венедиктович, 1874
2. Безрека Євген Венедиктович, 1885
3. Безрека Мар'яна Дмитрівна, 1877
4. Безрека Семен Леонтійович, 1915
5. Безрека Федосія Потапівна, 1913
6. Безрека Павло, 1873
7. Безрека Олександр Федосійович, 1913
8. Безрека Федосія, 1915
9. Безпаль Марія Архипівна, 1923
10. Безпаль Іван Архипович, 1917
11. Безпаль Андрій Кирилович, 1885
12. Безпаль Олена Андріївна, 1915
13. Бінецький Іван Пилипович, 1882
14. Бінецький Василь Іванович, 1926
15. Бінецька Марія Іванівна, 1917
16. Білан Микола Сродхійович, 1885
17. Білан Ганна Петрівна, 1890
18. Білан Анастасія Миколаївна, 1921
19. Богаченко Аврам Якимович, 1881
20. Богаченко Христина Аврамівна, 1915
21. Богаченко Парасковія Аврамівна, 1922
22. Богаченко Марія Аврамівна, 1925

23. Богаченко Олександр
Аврамович, 1911
24. Богаченко Марія Миколаївна, 1932
25. Богаченко Іван Андрійович, 1877
26. Богаченко Іван Карпович, 1933
27. Богаченко Дмитро Карпович, 1933
28. Богаченко Іван Потапович, 1930
29. Богаченко Василь Федорович, 1924
30. Богаченко Марія Терентіївна, 1908
31. Богач Олександр Іванович, 1871
32. Богач Кирило Іванович, 1866
33. Бойко Федот Максимович, 1859
34. Бойко Марія Аврамівна, 1879
35. Бойко Ніна Іванівна, 1920
36. Бойко Андрій Якимович, 1872
37. Бойко Іван Опанасович, 1883
38. Бондаренко Марія Степанівна, 1931
39. Бондаренко Пантелеймон
Вікторович, 1931
40. Бондаренко Яків Іванович, 1925
41. Бондаренко Марія П., 1877
42. Бондаренко Опанас Павлович, 1903
43. Бондаренко Ганна
Варфоломїївна, 1866
44. Бондаренко Федір
Тимофійович, 1927
45. Бугай Галина Єлисеївна, 1930
46. Бугай Єлисей Іванович, 1878
47. Бугай Євдокія Федорівна, 1909
48. Бугай Карпо Юхимович, 1910
49. Бугай Оксана Василівна
50. Бугай Юхим
51. Бугай Марія
52. Василенко Кирило
Омелянович, 1873
53. Винник Йосип Мусійович, 1884
54. Винник Меланія Максимівна, 1927
55. Винник Олена
56. Винник Максим Васильович, 1925
57. Винник Іван Васильович, 1928
58. Винник Галина Василівна, 1930
59. Винник Михайло Васильович, 1908
60. Винник Іван Якович, 1930
61. Винник Іван Данилович, 1886
62. Винник Віра Тимофіївна, 1932
63. Винник Макар Гнатович, 1872
64. Винник Микола Антонович, 1912
65. Винник Клим Мусійович, 1877
66. Винник Борис Іванович, 1918
67. Винник Ольга Іванівна, 1925
68. Винник Микола
69. Винник Микола Демидович
70. Винник Максим Феофанович
71. Винник Ніна Олександрівна
72. Винник Ольга Олександрівна
73. Власенко Петро Юхимович, 1925
74. Висоцький Пилип Хомович, 1925
75. Висоцький Степан Степанович, 1889
76. Висоцький Микита Степанович, 1906
77. Висоцький Микола
Степанович, 1910
78. Висоцька Валентина
Степанівна, 1902
79. Витріщак Марина Яківна, 1896
80. Витріщак Микола Іванович, 1911
81. Витріщак Мотрона
Никіфорівна, 1867
82. Витріщак Степан Федорович, 1932
83. Витріщак Степан Федорович
84. Витріщак Іван Васильович, 1891
85. Витріщак Іван Васильович
86. Витріщак Антоніна, 1930
87. Витріщак Андрій Іванович, 1925
88. Витріщак Ганна Іванівна, 1927
89. Витріщак Федір Мусійович, 1903
90. Витріщак Антін Мусійович, 12р
91. Витріщак Антоніна Мусіївна, 1922
92. Витріщак Веніамін
Мефодійович, 1926
93. Витріщак Олександр
Мефодійович, 1927
94. Витріщак Галина
Олександрівна, 1931
95. Витріщак Макар
Олександрович, 1917
96. Витріщак Антоніна
Олександрівна, 1930
97. Витріщак Ніна Олександрівна, 1932

98. Витрішак Федір Теофанович, 1898
99. Витрішак Микита Федорович, 1895
100. Витрішак Ніна Микитівна до 10р.
101. Витрішак Анатолій Степанович
102. Витрішак Яків
103. Витрішак Ольга Данилівна, 1928
104. Витрішак Парасковія Семенівна
105. Витрішак Іван Васильович
106. Витрішак Федір Захарович, 8р.
107. Вусярин Савелій, 1890
108. Гончар Наталія Леонтіївна, 1881
109. Гончар Оксана Павлівна, 1857
110. Гончар Степан Павлович, 1903
111. Гончар Ольга Миколаївна, 1911
112. Гончар Іван Олександрович, 1931
113. Гончар Олександр Прокопович, 1915
114. Гончар Михайло Кузьмович, 1909
115. Гончар Іван, 1889
116. Гончар Марина, 1890
117. Гончар Ганна Іванівна, 1918
118. Гончар Олексій Левкович, 1912
119. Гончарова Варвара Семенівна, 1929
120. Гриб Микола Юхимович, 1888
121. Гриб Петро Олександрович, 1886
122. Гриб Прокіп Олександрович, 1875
123. Гриб Олександр Петрович, 1924
124. Данілевський Тимофій Миколайович, 1880
125. Данілевський Юрій Тимофійович, 1924
126. Дишлевий Олександр Олександрович, 1902
127. Дишлевий Порфирій Лук'янович, 1890
128. Дишлевий Антін Лук'янович, 1886
129. Дишлевий Григорій Порфирович, 1930
130. Дишлевий Андрій, 1931
131. Дзюра Леонід Іванович, 1931
132. Докієнко Олімпіада Максимівна, 1930
133. Докієнко Роман Нечипорович, 1896
134. Докієнко Володимир Нечипорович, 1899
135. Докієнко Іван Володимирович, 1925
136. Докієнко Галина Володимировна, до 10р.
137. Докієнко Віра Володимировна, до 10р.
138. Докієнко Григорій Тимофійович, 1873
139. Докієнко Палагея Федосіївна, 1903
140. Долженко Євдокія Юхимівна, 1914
141. Дьогрик Дмитро Артемович, 1925
142. Дьогрик Федосій Артемович, 1918
143. Дьогрик Марія Семенівна, 1929
144. Дьогрик Софія Семенівна, 1927
145. Журба Палагея Антонівна, 1897
146. Журавель Петро Григорович, 1930
147. Журавель Іван Григорович, 1925
148. Завертайло Андрій Іванович, 1932
149. Завертайло Ольга Дмитрівна, 1909
150. Завадський Дмитро 1923
151. Загородня Олександра Тимофіївна, 1932
152. Загородній Григорій Антонович, 1879
153. Загородній Зіновій Іванович, 1883
154. Загородній Антін Юхимович, 1918
155. Загородній Іван Васильович, 1910
156. Загородній Порфирій, 1875
157. Загородній Олександр Андрійович, до10р.
158. Загородній Іван Андрійович, до10р.
159. Загородня Галина Андріївна, до10р.
160. Залива Лукія Хомівна, 1865
161. Залива Семен Прокопович, 1879
162. Залива Григорій Назарович, 1929
163. Залива Сава Назарович, 1930
164. Залива Галина, 1920
165. Залива Данило Петрович, 1885
166. Залива Володимир Іванович, 1927
167. Залива Марфа Назарівна, 1873
168. Залива Юхим Омелянович, 1897
169. Залива Ніна Юхимівна, 1929

170. Залива Костянтин Порфирівич, 1897
171. Заславський Яків Федорович, 1930
172. Зубань Палагія Анрівна, 1853
173. Іщенко Мусій Никифорович, 1875
174. Іщенко Іван Маркович, 1882
175. Іщенко Микола Якович, 1900
176. Іщенко Олексій Якович, 1928
177. Іщенко Микола Васильович, 1930
178. Іщенко Яків
179. Карнаух Наум Денисович, 1850
180. Карнаух Василь Петрович, 1919
181. Карнаух Іван Петрович, 1925
182. Карнаух Олександра Петрівна, 1921
183. Карнаух Григорій Петрович, 1925
184. Карнаух Федір Петрович, 1932
185. Кацавет Наталія Олександрівна, 1873
186. Кирилук Володимир Олександрович, 1884
187. Кирилук Марія Володимирівна, 1916
188. Кирилук Іван Федорович, 1927
189. Кирилук Валентин Федорович, 1929
190. Ковбаса Андрій Іванович, 1916
191. Козяр Андрій
192. Козяр Микола Петрович, 1923
193. Козяр Ніна Петрівна,
194. Козяр Яків Семенович, 1913
195. Козяр Віра Іванівна, 1932
196. Козяр Марія Іванівна, 1928
197. Козяр Іван Петрович, 1932
198. Коваленко Кирило Костянтинович, 1880
199. Коваленко Устим Кирилович, 1921
200. Кравченко Марія Григорівна, 1931
201. Кравченко Олександр Григорович, 1925
202. Кравченко Григорій Нечипорович, 1889
203. Кравець Карло Іванович, 1888
204. Кравець Євдокія Василівна, 1870
205. Кравець Олександр Павлович, 1925
206. Кравець Марія Петрівна, 1923
207. Кравець Іван
208. Кравець Іван
209. Кравець Марфа
210. Крамар Уляна Федорівна, 1851
211. Крамар Гордій Семенович, 1881
212. Крамар Ярина Євтихіївна, 1882
213. Крамар Михайло Гордійович, 1911
214. Крамар Василь Гордійович, 1915
215. Крамар Уляна Гордіївна, 1914
216. Крамар Дмитро Гордійович, 1922
217. Крамар Людмила Гордіївна, 1924
218. Крамар Олена Гордіївна, 1926
219. Крамар Катерина Дмитрівна, 1932
220. Крамар Григорій Дмитрович, 1919
221. Крамар Федора Дмитрівна, 1924
222. Крамар Василь Дмитрович, 1933
223. Крамар Ганна Сергіївна, 1917
224. Крамар Парасковія Степанівна, 1888
225. Крамар Зіновія Іванівна, 1915
226. Крамар Ганна Юхимівна, 1922
227. Крамар Ганна Юхимівна, 1929
228. Крамар Юхим Пилипович, 1899
229. Крамар Дмитро Дмитрович, 1921
230. Крамар Плантоніда Іванівна, 1895
231. Крамар Марія Іванівна, 1920
232. Крамар Зінаїда Іванівна, 1916
233. Крамар Ганна Іванівна, 1912
234. Крамар Микола Іванович, 1915
235. Крамар Іван
236. Крамар Ганна Марківна, 1925
237. Крамар Василь Маркович, 1928
238. Крамар Олена Марківна, 1931
239. Крамар Марія Семенівна, 1901
240. Крамар Іван
241. Крамар Ганна
242. Крамар Марина Іванівна, до 15 р.
243. Крамар Зіновія Іванівна, до 10 р.
244. Крамар Микола Іванович, 8р.
245. Крамар Устим Андрійович, 5р.
246. Крамар Дарія
247. Крамар Наум
248. Крамар Степанида

249. Крамар Юрій
 250. Крамар Василь Устимович, до 10 р.
 251. Крамар Микола Устимович, до 10 р.
 252. Крамар Іван Устимович, до 10 р.
 253. Крамар Михайло
 254. Крамар Василь Михайлович
 255. Коломієць Петро Трохимович, 1931
 256. Коломієць Євдокія Трохимівна, 1893
 257. Коломієць Стратін Іванович, 1909
 258. Коломієць Дмитро Маркович, 1917
 259. Коломієць Василь Михайлович, 1927
 260. Коломієць Федот Іванович, 1919
 261. Коломієць Тетяна Іванівна, 1914
 262. Коломієць Петро Степанович, 1931
 263. Коломієць Іван Степанович, 1930
 264. Коломієць Іван Демидович, 1870
 265. Коломієць Микола Стратонович, 1928
 266. Коломієць Авксентій Петрович
 267. Компанієць Трохим
 268. Компанієць Євдокія
 269. Компанієць Тетяна Трохимівна
 270. Коновал Олексій Гнатович, 1909
 271. Коновал Тетяна Яківна, 1879
 272. Коновал Василь Панасович, 1931
 273. Коновал Наталія Панасівна, 1907
 274. Коновал Варвара Терентіївна, 1879
 275. Костенко Гнат Петрович, 1898
 276. Костенко Іван Михайлович, 1924
 277. Костенко Меланія Михайлівна, 1926
 278. Криворот Мотрьона Іванівна, 1885
 279. Криворот Марко Іванович, 1898
 280. Криворот Іван Маркович, 1931
 281. Криворот Марія Данилівна, 1929
 282. Криворот Іван Іванович
 283. Криворот Лідія Олександрівна, до 15 р.
 284. Криворот Микола Олександрович, до 15 р.
 285. Криворот Галина Олександрівна, до 15 р.
 286. Криворот Олександр Васильович
 287. Криворот Марина Остапівна
 288. Кругляк Зіновія Петрівна, 1925
 289. Кругляк Василь Іванович, 1920
 290. Кругляк Дарія, 8р.
 291. Левченко Макар Семенович, 1898
 292. Лень Марія Андріївна, 1916
 293. Лень Василь Аврамович, 1928
 294. Лосенко Василь Йосипович, 1928
 295. Лосенко Віталій Йосипович, 1926
 296. Лосенко Зінаїда Федорівна, 1916
 297. Макодзьоб Зіновія Антонівна, 1876
 298. Макодзьоб Яків Костянтинович, 1928
 299. Макодзьоб Степанида Василівна, 1874
 300. Макодзьоб Андрій Артемович, 1930
 301. Макодзьоб Микита Артемович, 1928
 302. Макодзьоб Костянтин Артемович, 10р.
 303. Макодзьоб Ганна 10р.
 304. Мальований Микола Степанович, 1932
 305. Мальований Олексій Степанович, 1925
 306. Мальований Сергій Арсенович, 1856
 307. Мандзюк Іван Іванович, 1861
 308. Мандзюк Колістрат Пегасович, 1858
 309. Мандзюк Юрій Пегасович, 1854
 310. Мандзюк Парасковія Антонівна, 1865
 311. Мандзюк Христина Семенівна, 1927
 312. Мандзюк Ніна Семенівна, 1929
 313. Мандзюк Іван Семенович, 1930
 314. Мартинюк Федір Мефодійович, 1925
 315. Мартинюк Семен Мефодійович, 1921
 316. Мартинюк Анастасія

- Михайлівна, 1930
317. Мартинюк Ярина Іванівна, 1900
318. Мартинюк Михайло Андросович, 1888
319. Мартинюк Христина
320. Мартинюк Ярина Михайлівна, 7р.
321. Мартинюк Олена Михайлівна, 8р.
322. Мартинюк Василь Сидорович, 1928
323. Мартинюк Борис Сидорович, 1923
324. Мартинюк Микола Дмитрович, 1928
325. Мартинюк Семен Андрійович, 1900
326. Марієнко Микола Якович, 1863
327. Марієнко Андрій Олександрович, 1925
328. Мельник Сава Антонович, 1913
329. Мельник Андрій Федорович, 1895
330. Мельник Олексій Федорович
331. Мельник Федір
332. Мельник Ольга
333. Мельник Євдокія Григорівна, 1863
334. Мельник Степанида Олексіївна, 1866
335. Мельник Лідія Петрівна, 1930
336. Мельник Петро Андрійович, 1888
337. Мельник Тетяна Петрівна, 1889
338. Мельник Марія Яківна, 1931
339. Мельник Ольга Савівна, 1915
340. Мельник Олена Олександрівна, 1866
341. Мельник Петро Іванович, 1928
342. Мельник Ярина Іванівна, 1905
343. Мельник Іван Кіріянович, 1930
344. Мельник Сергій Григорович, 1881
345. Мельник Галина Петрівна, 1926
346. Мельник Степан
347. Мельник Софія
348. Мельник Віра Данилівна
349. Мережа Олександр Савович, 1933
350. Мережа Ганна Савівна, 1914
351. Мережа Дмитро Савович, 1928
352. Мережа Варвара Савівна, 1925
353. Мережа Марфа Савівна, 1921
354. Мережа Сава Євтихійович, 1878
355. Мережа Євдокія Миколаївна, 1901
356. Мітленко Дмитро Якович, 1927
357. Мітленко Опанас
358. Мітленко Ілля
359. Мудрицький Вакула Ілліч, 1856
360. Мудрицький Петро Романович, 1924
361. Мудрицька Марія Олександрівна, 1927
362. Мудрицька Софія Лаврівна, 1897
363. Мудрицький Олександр Григорович, 1920
364. Мудрицький Іван Григорович, 1928
365. Мудрицька Віра Григорівна, 1914
366. Мулявка Михайло Нечипорович, 1896
367. Мулявка Ганна Михайлівна, 1928
368. Мулявка Віктор Мефодійович, 1926
369. Мулявка Парасковія Микитівна, 1932
370. Натяган Галина Антонівна, 1888
371. Натяган Марія Антонівна, 1928
372. Натяган Микола
373. Натяган Ярина Савівна
374. Натяган Марія Миколаївна
375. Натяган Андрій Миколайович
376. Натяган Онікій Миколайович
377. Ниша Василь Мусійович, 1932
378. Ниша Федір Мусійович, 1920
379. Ниша Іван Мусійович, 1925
380. Ниша Палагея Мусіївна, 1928
381. Ниша Марія Мусіївна, 1930
382. Ниша Іван Романович, 1925
383. Ниша Федір Романович, 1927
384. Ниша Наталія Романівна, 1931
385. Новікова Лідія Терентіївна, 1930
386. Новікова Віра Терентіївна, 1926
387. Олійник Йоприна Кирилівна, 1913
388. Оксанич Єлизавета Калениківна, 1903
389. Оксанич Іван Михайлович, 1866
390. Оксанич Петро

- Олександрович, 1925
391. Оксанич Лідія Сидорівна, 1927
392. Оксанич Марія Сидорівна, 1926
393. Оксанич Іван Сидорович, 1923
394. Оксанич Віра Данилівна, 1932
395. Оксанич Мотря Іванівна, 1931
396. Оксанич Олімпіада
Митрофанівна, 1927
397. Оксанич Палагея, 1879
398. Осіпова Фекла Федорівна, 1891
399. Осіпова Марина, до 16 р.
400. Осіпова Ольга, до 7 р.
401. Осіпова Валентина, до 7 р.
402. Осіпов Леонід Федорович, 1927
403. Осіпов Іван Федорович, бр.
404. Пацюк Самійло Свиридович, 1887
405. Пацюк Петро Нечипорович, 1926
406. Пересунько Андрій
Васильович, 1883
407. Пересунько Віктор
Андрійович, 1930
408. Петренко Павло Юхимович, 1886
409. Петренко Марія
Сильвестрівна, 1925
410. Петренко Анастасія Іванівна
411. Петренко Ленестина Іванівна
412. Петренко Тимофій Іванович
413. Петренко Іларіон Іванович
414. Петренко Анастасія Іванівна, 1893
415. Петренко Йосип Іванович, 1923
416. Петренко Олена Іванівна, 1921
417. Петренко Мотрьона Іванівна,
до 16 р.
418. Петренко Євдокія Іванівна,
до 16 р.
419. Піддубко Микита Микитович, 1864
420. Піддубко Кузьма
421. Піддимай Марина Кирилівна, 1923
422. Піддимай Уляна Кирилівна, 1920
423. Піддимай Василь Макарович, 1929
424. Піддимай Марія Григорівна, 1928
425. Підкамінний Василь
Степанович, 1926
426. Письменна Антоніна
Григорівна, 1931
427. Письменний Сава
Филимонович, 1871
428. Прочухан Тимофій
Дмитрович, 1885
429. Прочухан Іван Тимофійович, 1932
430. Прочухан Тихін Тимофійович
431. Прочухан Іван Іванович, 1927
432. Прочухан Петро Іванович, 1872
433. Прочухан Іван Григорович, 1896
434. Прочухан Галина Василівна, 1885
435. Прочухан Віра Андріївна, 1930
436. Прочухан Андрій Якимович, 1930
437. Прочухан Григорій
Гаврилович, до 16 р.
438. Прочухан Іван
Гаврилович, до 16 р.
439. Прочухан Андрій
Гаврилович, до 16 р.
440. Прочухан Гаврило Максимович
441. Прочухан Яків
442. Прочухан Ольга
Тихонівна, до 16 р.
443. Прочухан Борис Федосійович
444. Пустовіт Оксана Пилипівна, 1853
445. Пустовіт Гордій Пилипович, 1855
446. Пустовіт Євдокія Панасівна, 1865
447. Пустовіт Мар'яна Олексіївна, 1932
448. Пустовіт Мефодій
449. Пустовіт Палагея Мефодіївна, 1925
450. Пустовіт Петро Оникійович
451. Пустовіт Тетяна
452. Проценко Андрій Якимович, 1931
453. Пшик Кирило Федорович, 1930
454. Пшик Марфа Іванівна, 1891
455. Пшик Володимир Іванович, 1881
456. Пшик Іван Йосипович, 1916
457. Пшик Йосип Григорович, 1870
458. Пшик Марія Іванівна
459. Пшик Ніна Захарівна
460. Пшик Василь Захарович
461. Пшик Марія Захарівна
462. Поліщук Антоніна Андріївна, бр.
463. Поліщук Ніна Андріївна, 4р.

464. Самченко Кузьма Федорович, 1880
465. Самченко Марія Кузьмівна, 1915
466. Самченко Лідія Тихонівна, 1926
467. Самченко Меланія Тихонівна, 1929
468. Самченко Михайло Тихонович, 1924
469. Синьогуб Іван Павлович, 1932
470. Синьогуб Кіндрат
Мартиневич, 1867
471. Синьогуб Іван Іванович, 1917
472. Сопільник Омелян
Каленикович, 1867
473. Сопільник Антін Омелянович, 1885
474. Сопільник Василь Григорович, 1931
475. Сопільник Олександр
Терентійович, 1856
476. Сопільник Леонтій Іванович, 1877
477. Сопільник Уляна Іванівна, 1879
478. Сопільник Василь
Леонтійович, 1917
479. Сопільник Петро Карпович, 1904
480. Сопільник Ольга Лук'яновна, 1875
481. Сопільник Ганна Лук'яновна, 1871
482. Стельмах Сергій Ількович, 1876
483. Стельмах Семен Сергійович, 12р.
484. Стельмах Афанасій Сергійович, 10р.
485. Стельмах Микола Якович, 1932
486. Стельмах Яків Максимович, 1890
487. Стельмах Степанида Іванівна, 1886
488. Стельмах Варійон Іванович, 1916
489. Стельмах Галина Яківна, 1921
490. Стельмах Опанас Корнійович, 1924
491. Стельмах Василь Якович, 1927
492. Стельмах Іван Михайлович, 1928
493. Стельмах Марія Миколаївна, 1923
494. Стельмах Ольга Яківна, 1921
495. Стельмах Григорій Якович, 1924
496. Стельмах Яків Миронович, 1900
497. Стельмах Тетяна
Олександрівна, 1905
498. Стельмах Галина Іванівна, 1925
499. Стельмах Варвара Іванівна, 1870
500. Стельмах Семен Сергійович, 1919
501. Стельмах Лько Микитович, 1904
502. Стельмах Ярина Микитівна, 1872
503. Стельмах Микола Артемович, 1872
504. Стельмах Сергій Ількович, 1905
505. Тарасенко Володимир
Семенович, 1931
506. Тарасенко Ніна Семенівна, 1927
507. Тарасенко Семен Федотович, 1877
508. Тарасенко Леонтій Федотович, 1883
509. Тарасенко Микола
Порфирійович, 1915
510. Телевний Яків Савелійович, 1889
511. Телевний Антін Іванович, 1885
512. Телевна Фекла Іванівна, 1883
513. Телевний Іван Антонович, 1927
514. Телевна Марія Гнатівна, 1888
515. Телевний Мефодій
Олександрович
516. Телевна Мотр'юна
517. Телевний Мефодій
Андрійович, 1920
518. Телевний Федот Герасимович, 1863
519. Телевний Йосип Іванович, 1902
520. Телевний Василь Якович, 1925
521. Телевна Таїсія Семенівна, 1916
522. Телевний Дмитро Пимонович, 1871
523. Телевна Оксана Хомівна, 1863
524. Телевний Микола Вікторович, 1930
525. Телевний Антін
526. Телевний Григорій, 15р.
527. Телевний Василь, 10р.
528. Телевний Антін Зіновійович
529. Тихоненко Іван Аврамович, 1907
530. Товстолит Іван Андрійович, 1881
531. Товстолит Макар
Леонтійович, 1884
532. Товстолит Любов Макарівна, 1922
533. Товстолит Варвара
534. Товкач Федір Остапович, 1880
535. Товкач Петро Федорович, 1921
536. Тягнирядно Кузьма Іванович, 1897
537. Тягнирядно Демид Іванович, 1899
538. Тягнирядно Устина
Несторівна, 1865
539. Уманець Секлета Іванівна, 1863
540. Уманець Ніна Юхимівна

541. Уманець Харитін
Євтихійович, 1901
542. Уманець Марія
Варфоломійвна, 1911
543. Уманець Антоніна Іванівна, 1928
544. Уманець Галина Іванівна, 1918
545. Уманець Михайло
Іванович, 9місяців.
546. Уманець Дмитро Іванович, 1930
547. Уманець Йосип Дмитрович, 1870
548. Уманець Антін Степанович, 1883
549. Уманець Єлизавета
550. Уманець Яків
551. Уманець Лукія
552. Усевич Сосана, 1885
553. Усевич Іван Іванович, 1911
554. Усевич Леонід Іванович, 1931
555. Фундерат Соломія Артемівна, 1873
556. Фундерат Петро Мусійович, 1897
557. Фундерат Надія Антонівна, 1910
558. Фундерат Олександр
Петрович, 1927
559. Фундерат Ольга Петрівна
560. Хмаренко Валентин
Олександрович, 1932
561. Чепіга Онисія Іванівна, 1880
562. Чухно Меланія Нечипорівна, 1859
563. Чухно Захарій Максимович, 1860
564. Чухно Ольга Кузьмівна, 1863
565. Чухно Прохір Федорович, 1888
566. Чухно Лідія Петрівна, 1926
567. Чухно Антоніна Йосипівна, 1921
568. Чухно Григорій Данилович
569. Чухно Олексій Васильович
570. Чухно Ганна Нечипорівна
571. Чухно Олексій Іванович
572. Чухно Марія Іванівна, 1924
573. Чухно Ольга Іванівна, до 16 р.
574. Чухно Станіслав Іванович, до 16 р.
575. Чухно Терентій Тарасович
576. Чухно Марія Кіндратівна, 1899
577. Чухно Галина Терентіївна, 7р.
578. Чухно Лідія Терентіївна, 5р.
579. Чухно Василь Терентійович, 3р.
580. Чухно Григорій Терентійович, 1р.
581. Чухно Станіслав Григорович 1926
582. Шевченко Гаврило
Григорович, 1927
583. Шевченко Захарій
Михайлович, 1884
584. Шевченко Глафіра Юхимівна
585. Шевченко Галина Захарівна, 1930
586. Шевченко Михайло
Захарович, 1915
587. Шевченко Іван Іванович, до 16 р.
588. Шевченко Василь
Іванович, до 16 р.
589. Шпильовий Федір
Микитович, 1919
590. Юрченко Олександр Іванович, 1925
591. Юрченко Іван Леонтійович, 1889

Плюс 4 жінки і 49 дітей. Всього—614 чоловік, з них більша половина дітей до 17 років.

Красносільська сільська рада

Село Красносілля

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Красносіллі.

БОРОЗНЯК Василь Ілліч, народився 1919 року в селі Красносілля, Герой Соціалістичної Праці.

Давно збиравсь розповісти про пережите і побачене в роки голодомору 1933 року у моєму рідному селі Красносіллі, в краю мого босоногого, голодного дитинства. Спогади не дають спокою, тривожать душу ночами, і тоді невимовним болем пече в грудях. Важко згадувати той голодний час. Тому й не наважувався взятися за перо, викласти на папір болючі спогади. Викласти, не заради того, аби просто посмакувати черговий раз на нашому горі, а розповісти тим, хто цього не пережив, щоб більше ніколи не повторилася така людська трагедія.

Особисто для мене голод почався ще восени 1932 року, бо крім квашених буряків їсти було більше нічого. А був я тоді ще малим хлопчаком, напівсиротою. З такими ж, як і сам, хлопчаками ми бродили по узліссях, посадках в пошуках лісового терену, яблук-кисличок. Находили – були безмежно раді. Бо хліба не було, його вигребли весь, коли почалась сумнозвісна хлібозагівля. Єдина, де можна було знайти бодай якусь зернину, це у скирті. Люди перетрушували солому в надії нашкребти жменю зерна. Пам'ятаю холодні і голодні походи до соєвих скирт, взимку, у заметіль. Скільки й житиму, не забуду цього страждання.

У страшне лихоліття на моєму шляху трапилася добра людина - сусідка тітка Марина. Мені, малому голодному напівсироті, надавала притулок. Дорога і сердечна, добродушна і милосердна жінка, мати великої сім'ї, було в неї своїх п'ятеро дітей, зігрівала й мене материнським теплом, не відсаджувала від миски. Годувала нас усіх чим могла – мерзлими гнилими гарбузами, буряками, лушпинням. Та не пощадила голодна смерть сім'ю тітки Марини — померли з голоду син Коля і чоловік Федосій та чоловікові брат і сестра.

Під весну не міг ходити ногами вже і я, лежав прикутий до ліжка, пухлий від голоду. Чим могла, рятувала мене сестра, яка тоді працювала в полі на сівбі ярих. Згодом, коли піднялася трава, а на деревах з'явилося листя і цвіт, стало легше. З цієї зелені варили сяку-таку юшку, пекли оладки. Пізніше найнявся я працювати до школи і там завгосп Марко Кужим давав нам, хлопчакам, по кусочку макухи по кілька разів на день. Це мене і врятувало від голодної смерті.

Я вижив, а скількох моїх земляків скосила голодна смерть. З голоду померли сусіди Дорофєєв Аврам та його діти Володя і Толя, яким було всього по 7-8 років. Голодомор скосив і Єлизавету Дорофєєву, Оксану Лобач, В. Прудкого, двоє дітей з сім'ї Шевченків.

Довгий і важкий цей перелік, зайняв би він не одну газетну сторінку. Страшний то був час, страшнішого, мабуть, і не придумаєш. Знаю: зараз йде збір матеріалів, фактів для написання великої книги про голодомор

1933 року. Отож хочу, щоб і мої спогади ввійшли туди. Безмірним було людське страждання. Голод змушував людей до нелюдських вчинків. Знав одну жінку, яка залишила в хаті двох маленьких дітей. Так вони і померли з голоду, не дочекавшись матері. Як їм, малим, було зрозуміти, що мати прирекла їх на голодну смерть.

Мов зараз бачу перед очима, як одного весняного дня біля нашої убогої оселі зупинилася жінка, у руках тримала kota, єдиний порятунок від голодної смерті. Та жінка була настільки кволою, що кіт вирвався з рук і кинувся тікати. Треба було бачити муку і страждання на обличчі жінки. Вона не плакала, не кричала, вона благала їсти, їсти що-небудь. “Лови, держи...” - це були її останні слова, а в мертвих очах відбилася велика голодна туга.

І досі стає моторошно, коли згадаю яму, в яку скидали загиблих тварин, в більшості коней. Наче зараз бачу біля тієї ями людей, чую крик, гамір. Доведені голодом до відчаю, люди тягнули дохлу конину, рвали її не шматки, сильнішим діставалися більші шматки.

Люди їли собак, котів, всяку-всячину, аби тільки вижити.

Це був справжній геноцид проти українського народу. Сьогодні голодомору 1933 року дана справедлива оцінка, а безневинним жертвам віддано данину пам'яті. Історію не перепишеш. Це так. Але вона й застерігає від наруги над власним народом.

Газета «Вперед» за 6 червня 1991 року.

ВОВК Ганна Павлівна, народилася в селі Красносілля. Запис зроблений ученицею Красносілляської загальноосвітньої школи I-III ступенів Селезень Мариною у 2005 році.

До хати мого батька Вовка Павла увійшли серед ночі збирачі зерна. Дома була наша мама Одарка та ми – двоє дітей : брат Степан 5 років, та я. Сиділи ми на скрині, де було кілька жмень зерна, жменька пшона. Оце всі наші запаси на зиму, яка тільки почалася. Збирачі зерна одним махом скинули нас з скрині. Брат почав хапати чоловіків за руки, благаючи не забирати зерна. Долі сиділа мама і теж плакала. Розплакалася і розкричалася і я. Тут один з буксиру підійшов до мами і підставив їй ніж до горла і сказав: “Заспокой своїх дітей, бо тебе зараз заріжу!” Налякана мама, обнімаючи мене з Степаном, відвела нас від скрині. Збирачі забрали з хати все, що можна було їсти. В хаті було все розкидане, посуд побитий, скриня – порожня. Добре, що хоч батька не було вдома.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8026. – Д 4301.

ГІЛЯКА Г. Р., народилася 1936 року в селі Красносіллі. Запис Холявко Наталії, 2001 рік.

Як розповідала мама, в 1924 році бідним людям з Красносілля, у яких не було землі, наділяли за Гутянським лісом землю. Називалось те поле Бабенковим, бо раніше власником її був багатій Бабенко. Хоч і далеко була ця земля, але люди з задоволенням йшли, щоб виростити хоч жменю зерна. Отримала ту землю й сім'я Башняків. Господар - Башняк Антін Йосипович мав 9 дітей, з них на сьогоднішній день живі 2 дочки: Хтодоря Антонівна і Хотина Антонівна.

У 1933 році сім'я Башняків після обробітку землі поверталось у село степовою дорогою. Тут же на полі їх вразила жахлива картина: лежали безсилі від голоду люди. Сил не було. Не їли нічого ні вчора, ні позавчора...

Не дійшов до села один з молодших дітей з сім'ї Башняків – десятирічний син Олександр, впав безсильний серед шляху. Донесли на руках старші, похоронили, а в селі тим часом вже померла його сестра Ольга. Збили домовину із трухлих дощочок, відвезли візком на кладовище. Загортати могили не було сили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6191. – Д 3179.

ГРИНЧЕНКО Софія Іллівна, народилася 1905 року в селі Красносіллі. Запис Наталії Холявко, 2001 рік.

Було тяжко, вся сім'я голодувала. Їли все: де тільки пропаде якась худоба – коняка чи навіть собака, люди підбирали їх і їли, відкопували навіть дохлих тварин і споживали. Ходили також на степ, ловили ховрахів, яких також їли.

Колгоспи забрали усе в людей: коней, курей, зерно, овочі, а також знаряддя праці: віялки, пристрої, на яких мололи зерно, - жорна.

Такого жаху наші люди не переживали (з очей старенької скочуються сльози, їй важко говорити).

Був навіть такий випадок, що людей рубали, різали на шматки та пекли в печі, а потім їли або возили на базар продавати.

Особливо суворою була зима 33-го року. У кожного в серці пеклася гризота: «Перебути з місяць до кінця зими, і що дали? Новий урожай далеко, а то б хоч колосок сирий підживив; доїмо конину, тоді – край».

Голод залишив з людей тіні, лише ноги опухли, вкрилися виразками. Тих, хто вже був без сил, закопували в землю хоча і на це вже не вистачало сил.

Валентина Каралека опухла від голоду, вона вже не могла ні тямити, ні

говорити, лежала собі на долівці без сил. Вона ще дихала, але прийшли люди, забрали її і почали закопувати. Залишилось тільки ноги закидати, ноги почали здригуватись, але їх закидали безжалісно землю.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6191. – Д 3179.

ДОБРОВА Марія Данилівна, 1924 року народження, село Красносілля. Записано ученицею Красносільської загальноосвітньої школи I-III ступенів Ткаченко Мариною у 2005 році.

По сусідству з нами жила сім'я, в якій було троє дітей. З середньою дівчиною ми дружили, бо були однолітками. Наші сусіди були такими худими та виснаженими, але до школи все-таки якось дибали. Одного разу моя подругка до школи не прийшла. Не прийшла, то й не прийшла! Тоді це траплялося часто. Але через кілька днів у селі дізналися, що мати вбила свою дочку та наробила з неї солонини та холодцю. А дізналися про це тоді, коли якийсь чужий собака відрив у городі голову дитини і почав її гризти. Хтось побачив та заявив. Водили цю нещасну матір по селу, але люди опускали голови і ховали погляд, навіть ніхто не осудив її за це. Ось до чого довів голод.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8025. – Д 4300.

ДОРОШЕНКО Ганна Андріївна, 1914 року народження, село Красносілля. Записано учнями Красносільської загальноосвітньої школи I-III ступенів у 2005 році.

Частенько нам батько на Різдво читали Біблію. Дочитаються, було, до того місця, де про безкровну війну писалось, і не можуть пояснити, що воно таке безкровна війна. А коли голодовка в тридцять третьому нагрнула, батько пухлі лежали в ліжку, помидали. Підкликали вони усіх до себе і сказали: «Оце вам, діти, і є безкровна війна...»

Олександрівський районний краєзнавчий музей. 8025. – Д 4300.

КРИШНЯ Варвара Тигівна, народилася 1907 року в село Красносілля. Запис Наталії Холявко, 2001 рік.

Люди змушені були їсти собак, котів, шурів, листя, чухрали кору та мох з дерев, рвали молочаки та щавель у лісі. З трав'яної суміші пекли оладки.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6191. – Д 3179.

МОГИЛЕЙ Ірина Федорівна, село Красносілля. Записано ученицею Красносізької загальноосвітньої школи I-III ступенів Ткаченко Мариною у 2005 році.

Під час голоду спочатку помер батько, потім мати. Нас залишилось четверо: дві сестри і брат. Харчувались травною, корінням, відходами. Взимку на полі збирали мерзлу картоплю. А весною нас забрали люди. Ми гляділи дітей, виконували роботу по господарству. За це господарі давали нам їсти. Давали юшку з буряка та оладки з лободи.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8025. – Д 4300.

МОРОЗ Галина Олександрівна, 1910 року народження, село Красносілля. Записано ученицею Красносізької загальноосвітньої школи I-III ступенів Ткаченко Ольгою у 2005 році.

Пішла я на другий день Різдва в церкву, поки там була, налетіли “буксири”, залізли в хату, розбили вікна, двері, зруйнували комин. В печі горщик був – викинули і розбили. Ну навіщо це було робити? Що лихого я зробила? Що в церкву пішла? Надворі ж зима, а в мене комин розвалений! Як ми тільки мучилися тоді!

Олександрівський районний краєзнавчий музей. 8025. – Д 4300.

ПАЩЕНКО Оксана Григорівна, 1924 року народилася в селі Красносілля. Записано в Павлиші Онуфрійського району.

Було мені 8 років, як помер батько, не переніс клейма куркуля: сирота, він пішов у прийми до моєї мами, коли її перший чоловік загинув на війні в 1916 році. Зосталася вона з двома дітками, роботи було багато, був погрібен хазяїн. Пізніше мама народила ще чотирьох дітей. Коли піднімалася колективізація, то в нас забрали всю худобу, плуг, сівалку... Зоставили нас голих, босих і голодних, навіть з погребя все забрали. З хати не вигнали, бо вона належала двом моїм братам.

Мій батько поставив своїм дітям хату, в якій не жили жодного дня, забрали й продали на торгах за 50 карбованців після смерті батька. Взимку 1932 року опівночі забрали маму. Куди? За що? Ми, плачучи, до ранку дожидали її. Не дочекавшись, зварив братик у горщечку картопельки й послав мене до сільради. Я накинула на себе старий батьковий піджак, взула шкарбани і пішла шукати маму. Приходжу до сільради: скільки людей за ніч нагнали,

вишикували вже вести до станції. З трудом знайшла я маму, плачучи, даю їй цю картопельку, та якийсь негідник ударив ногою по горщиківі, вибив з рук. Я із сльозами кинулась збирати, а їх усіх погнали.

Що нам залишалось робити: найменшому було півтора року, далі трьох- і шестирічні, мені — дев'ятий? Найстарші хлопці, теж шукали притулку, один пішов на станцію блукати, а одинадцятирічний лишився з нами: доїв корову, яку у нас забрали (вона, з теляти вирошена, йдучи з пасовиська, звертала до нашого двору, отоді братик пошвидше видоїть її, аби було чим. нас прогодувати). Але не довго доїли ми свою годувальницю: упала вона в канаву і розчахнулась.

Весну 33-го страшно згадувати. Якого горя набачились наші очі в дитинстві. Їли бур'яни, то меншенькі двоє померли. Треба було схоронити, побігла я до сусідки, але вона лежала в ліжку мертва, а її сосала, плачучи, мала дитина. Тоді ми з братиком збили замість труни ящик, поклали на возик і повезли на цвинтар.

Через деякий час ми взнали, що маму засудили на 10 років за 58 статтею і відправили будувати Біломорканал. А який з неї політик, коли вона була зовсім неграмотна, не знала жодної букви? Дивом zostались ми із сестричкою живими.

Зимую 33 року мама слізно випросила у начальства привезти до неї бодай одну дитину, їй дозволили. Братик відвіз меншу мою сестричку, а я до 1935 року поневірялась по селі, жила одна в холодній хаті. У 1935 році відвезли мене до мами, вона мене не впізнала: страшно була худенька, вся в гнидах...

Отаке було моє гірке дитинство, про яке я розказувала своїм двом дочкам, а тепер маю п'ятеро внуків і їм розповідаю.

*Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині). –
Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 1993. – С. 135 - 136.*

ПЕТРОВСЬКИЙ *Олександр Григорович, народився 22 листопада 1914 року в селі Тясминівка (тепер – частина Красносілля). Записала Мустіва Тетяна у 1999 році.*

В нашій сім'ї було сім душ. Жили бідно. В школу пішов, але не закінчив і першого класу, бо не було ні одягу, ні взуття. В господарстві мали корову, курей, був город. У селі розпочалися збори – комуністи агітували за колгоспи. На вулиці тільки і було мови про колгоспи, про заможне життя. Хоч пізніше ми переконалися, що це був підлий обман. Люди вступали до колгоспу, натомість у них забирали худобу, реманент, зерно. Вступили до

колгоспу і мої батьки. Після цього забрали у нас корову і наказали сусідці Варці давати нам на тиждень корову в наше користування. Але через два тижні сусідка забрала її зовсім. Потім почали помирати у нашому селі люди. Померло багато, бо забирали у людей всю їжу. Пам'ятаю, як Павло Кривоніс заховав зерно на хаті під стріхою. Знайшли його там і забрали. А наша мама відварить декілька картоплин на сім душ, та й дає всім по шматочку. Але картоплі надовго не вистачило, тоді перейшли на кору дерев, собак, котів, їли дохлих коней. А померлих людей кидали по троє, по четверо в одну яму. Я, слава Богу, вижив.

Олександрівський районний краєзнавчий музей.

СИТНИК В. П., 1907 року народження, житель села Красносілля. Записано ученицею 10 класу Красносільської загальноосвітньої школи I-III ступенів Ткаченко Мариною у 2005 році

Пригадую Скрипника Микиту... У нього була лише четвертина землі. Серед зими прийшли “буксири”, саме сільське ледащо, розкрили хату і його разом з дружиною, малими дітьми вигнали з хати на вулицю. Від Микити “буксири” подалися до Павла Ткаченка. Те ж саме зробили. А на дворі ж зима! Не вкладеться мені це в голову. І робили це все свої... Дійшла черга і до нас. Прийшов увечері в хату міліціонер, попросився переночувати, а на ранок наганом на мене і повів у район... Додому повернувся, а там забрано все. І спати навіть ні на чому.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8025. – Д 4300.

ТУКАЛО Ганна Іванівна, 1919 року народження, жителька села Красносілля. Записано ученицею 10 класу Красносільської загальноосвітньої школи I-III ступенів Ткаченко Мариною у 2005 році.

Спеціальна комісія, озброєна залізними гострими штиками, перевіряла всі закутки, навіть стріхи. Чи не сховано що-небудь там із припасів продовольства? Не зважали на розпач жінок, плач дітей. Навіть горшки з кашею забрали з печі.

У нашій сім'ї було четверо дітей. Діти без кінця хотіли їсти. Основною їжею стала сушена трава і жолуді. Мати все це перетирала на порошок і пекла хліб. Страшно про це говорити і думати. Але забути не можна.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8025. – Д 4300.

Михайлівська сільська рада

Село Михайлівка

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Михайлівці.

*ДІГТЯР Віра Яківна, 1922 року народження, жителька села Михайлівки.
Запис Т. В. Павленко і Р. В. Кигим, зроблений у 2005 році.*

Люди вмирили, як мухи. Скрізь лежали трупи, мертві пухлі люди. Вмирили цілими сім'ями.

У нашій сім'ї було 8 душ, двоє батьків і нас 6 дітей. З голоду ми не повмирили, бо була в нас корова. Мама давала нам по склянці молока.

А ще в нас був хороший батько і їздив на Кубань і там за одяг міняв ячмінь, овес. Все це мололи на жорнах і виходило борошно колюче, не сіяне. Додавали туди листя лободи, цвіт акації (я й досі не можу нюхати її цвіт, бо так наїлась його в голодовку) і пекла мама оладочки.

Ходили ми, всі діти, в одних калошах і на всю сім'ю була одна одежина. А корову годували соломною, яку зняли зі стріхи хати.

У нас було трохи пшениці, ну її закопали у хаті. Але жив у селі злдогя - Олійник Демид. От він і ходив по хатах шукати хлібні зерна. Я пам'ятаю, він заходив з довгою залізною палицею і все стукав у підлогу. Коли не знайшов нічого у нашій хаті, то давай казати на маму, що вона погана хазяйка, що немає хліба. Мама, Дігтяр Ликеря Павлівна, йому відповіла, що вона така ж хазяйка, як і його дружина. А він тоді каже, щоб йшла за ним в сільраду і він її посадить в погріб. Мама йти не хотіла, то Демид її вдарив і вигнав з хати. Довелось йти. Мама несла з собою місячного Ваню, то Демид забрав у неї дитину, а мама просиділа в погребі 3 дні.

Отакий був кат. Ну, а пізніше він теж голодував і ходив у яр ловити ховрахів. У нашому селі на Олійника Демида казали, що він шпiон. До речі, уже в радянські часи його синок Олійник Петро Демидович вбив свою дружину, нанісши їй 37 ножових ран. За це відсидів у тюрмі 10 років.

Ще в нашому селі по вулиці Горького чи Кірова жила жінка Кривохатько Дунька чи Фроська... Я вже забула. То ця жінка відрізала голову своїй дівчині і заховала її в печі, а м'ясо з дитини варила і їла. Коли люди почали питати, де твоя дівчинка, то вона сказала, що в родичів. Ну, люди почали помічати, що вона не голодує, там є щось нечисте, та заявили в міліцію. Міліція знайшла голову дитини в печі, а її м'ясо уже з'їла мама. Цю жінку посадили в тюрму. Вона відсиділа і повернулась додому, то скільки вона ще жила, люди з нею не дружили і називали людодійкою.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 7982. – Д 4255.

ДЕМЕШКО Ірина Іванівна, 1928 року народження, жителька села Михайлівки. Запис Стьожки Ольги, зроблений 4.04.1999 року.

Коли почався голод, мені було п'ять років. Їли акацію, кропиву, бур'ян. Робили заколоту із склянки борошна.

Одного разу мама заробила молока і зварила мені кашу з акації. Ледь вижили після тієї страви.

Коли вродив новий урожай, то ми пішли в поле жати колоски. Хліб охоронявся, і нас з подругою побачив дядько на коні і почав бити. Я встигла втекти до лісу і мені мало попало, а подругу охоронець так побив, що та ледь вижила.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 4895. – Д 2573.

ДЕМЕТЬКО Леонід Ілліч, 1929 року народження, житель села Михайлівки. Запис Стьожки Ольги, зроблений 4.04.1999 року.

У 1933 році мені було чотири роки. Сильно хотілося їсти, але нічого не було. Ми, я і молодша сестра, сильно просили у батька хліба.

А люди полювали на птахів. Пішов і я та настріляв горобців і гав, то ми їх поїли. Це було взимку. Навесні та влітку їли цвіт акації, траву, макуху, лущиння із картоплі, кропиву і лободу.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 4895. – Д 2573.

МОСТОВА Мотря Григорівна, 1918 року народження, жителька села Михайлівки. Запис Павленко Т. В. і Кигим Р. В., зроблений у 2005 році.

Жили дуже важко. В сім'ї було 5 дітей. Троє дівчаток померли в 1921 році під час голоду. Ми залишились з братом Альошею. Самі й хазяйнували, а мама, як могла, робила все, щоб нас прогодувати. Одного разу їздила міняти одяг на хліб, аж на Кубань. Їхали на даху поїзда, а якщо виганяли, то йшли пішки, а де добрі люди підвозили. Ночували в соломі, в покинутих хатах. За одну татову сорочку вимінювали одне відро вівса або ячменю. Дома цей ячмінь мололи на жорнах і було трошки борошна. Тоді сушили листя з липи, лободи, додавали туди борошна і пекли оладки. Отакі і їли.

За селом були колишні кагати з картоплею. Ми ходили туди з мамою і рились десь в кагаті, щоб знайти картоплину, вона була брудна, але там було трошки крохмалю і ми його добавляли в оладки з ячменю і лободи.

Ще до голодовки у нас було дві овечки. Мама їх загнала в хату, щоб ніхто не покрав, доїла їх і давала нам по маленькій чашці молока, то це вже було свято. А потім таки злодії прорубали стіну і вкрали наші дві овечки. Ми дуже плакали.

У нашому селі одна жінка втопила троє дівчаток, бо ті постійно просили

в неї їсти, а в неї не було чого дати. Після цього ця жінка з глузду з'їхала і ходила по селу та шукала дітей.

Трупи лежали скрізь по всьому селі. Якщо мертвих не могли поховати, то їх їли собаки. А люди їли і собак, і котів, і лисиць, все, що можна було зловити. Смажили їх на вогні і їли навіть з шерстю.

В сусідньому селі **Гутницькій** з ям викопували мертвих людей, жарили їх на вогні і їли.

Полегшення настало з приходом весни, коли розтанув ставок і всі люди витягували з нього черепах. Розбивали їх, витягували середину і їли.

Ще в куркулів було посіяне жито, то ми з братом ходили вночі в поле, крали колоски і, поки дійдемо додому, то витягнемо з них зерна і поїмо. Якщо вдавалось вкрасти багато, то об'їдались і трохи не вмерли.

Горе було велике. Далі почала жінка плакати і не розказала більше нічого.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 7982. – Д 4255.

СІНЕЙ Віра, 1914 року народження, жителька села Михайлівки. Запис Павленко Т. В. і Кигим Р. В., зроблений у 2005 році.

Я в село приїхала в 1934 році, але в Михайлівці жила весь час моя свекруха - Сіней Марія, яка розповідала, що голод був страшний, жорстокий, вимирали цілі сім'ї. Скрізь валялись люди мертві і ледве живі пухлі. У них ще були чуточки сили, то вони просили крихту хліба. Якщо хтось давав їжу, то пухлі люди вмирили відразу.

А ще свекруха розповідала, що в селі жив німий Василь Таран. Всі в нього були мертві, а тоді вмер і батько. У сина не було сили його заховати, то він кинув батька в колодязь. Ну, а сам Таран Василь чудом вижив. Помер уже після війни.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 7982. – Д 4255.

ТУКАЛО Є., село Михайлівка. Записано власноруч у 1993 році.

У свої неповні шість років в моїй пам'яті закарбувалося багато. Пам'ятаю, як ранньою весною (мабуть це було в березні) 1933 року у нас в комині печі витрусили останній клуночок зерна і викинули на підводу. Обшук робили свої, односельці. Вони вже повмирили, а я і зараз бачу, як один із них вистукував залізною ковінькою, поки не знайшли потаємне місце й не забрали останнє. Пам'ятаю, як покійна мати з маленькою моєю

сестрою на руках благали тих дядьків пошкодувати хоч нас, дітей. Плакала і просила бабуся Василина – мати моєї матері, яка жила з нами. Відповідь тих недобрих людей була одна: «Цар на сльози не вдаряє!» Батько на час обшуку вийшов з хати, бо боявся, як він потім розказував, що не стримається та заробить тюрми.

Дожили з горем пополам до травня місяця. Опухлими приходили до нас мій дід Максим Перебийніс – батько мого батька, і два батькові ще не одружені брати – Никифір і Михайло. Наша сім'я голодувала, і поділитися не було чим, щоб їх підтримати.

Довелось попробувати макоржеників, які баба Василина пекла із листя лободи. Якби ніхто ніколи їх не попробував!

І ось повмирали дід Максим, дядьки Никифір і Михайло, померло четверо чи п'ятеро дітей наших сусідів, почали пухнути і ми. Тоді батько зібрав все, що хоч трохи годилося обміняти (вишиті рушники, рядна, хустки). Ніколи не забути мені, як покійна мама обливала слізьми вишневу шерстяну хустку, коли клала її в мішок, бо нею вона мене, старшу, викутувала і казала, що мені в ній красиво. Добрався наш спаситель – батько до міста Рогачова в Білорусії, обміняв все на жито, картоплю, чим врятував від голодної смерті нашу сім'ю.

Несватківська сільська рада

Село Несваткове

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Несватковому.

ДЕМЧЕНКО Василь Кирилович, 1924 року народження, село Несваткове. Записано учнями Несватківської загальноосвітньої школи I-III ступенів у 2005 році.

Голод почався тому, що у нас усе забрали їстівне. Заховати продукти було ніде – їх швидко знаходили і шукали свої, це такі, як Скляренко, Кравченко Свирид та інші. Часто приїжджали з району і все трусили. У нашому селі були колгоспи “Надія”, “Труд” і “Думка”. Весною людей годували тільки в “Надії”. Тому голод почав косити людей з весни 33-го. В селі поїли не тільки пацюків, а й жаб із ставу. А ще дехто їв людське м’ясо. Жив у нас одинаком чоловік, не стало у нього дружини, сина, він їх поїв. Одного разу жебрак забрів до нас у село – ходив по-під хатами і просив їсти. Хто йому дасть, якщо самим немає чого їсти? Зарубав наш сільський і цього жебрака. Ми, хлопці, склали “пісню” про людоїда. Починалася вона так:

*”Бідний Костик горював
Що Петруху зарубав...”*

Пам’ятаю, як весною, коли зацвіла акація, всі кинулися їсти її цвіт. Наша сусідкавилізла на нашу акацію і їсть квітки, бо у самої дерева цього не було. Я побачив та й кажу матері, що у нас сусідка акацієвий цвіт краде. Мама тільки сумно засміялася.

ЛЕВЕНЕЦЬ Марія Пилипівна, 1924 року народження, село Несваткове. Запис зроблено у 2001 році.

Нас у сім’ї було п’ятеро. Надя була старша, потім я, потім Зоня, Микола і Вовка. Була у нас корова. Корову потім забрали у колгосп. Забирали також коней, пшеницю, ячмінь, навіть квасоллю. Нічого не залишали. Коли забрали у людей все, почали ті пухнути. Щоб вижити, ми їли листя з дерев. Назбираємо того листя, зварить його мати і дає нам. Почали люди вимирати і чим ближче до зими та весни 33-го, то мерців ставало все більше. У кожній хаті якщо не пухлі, то мертві. Мій батько звозив ці трупи колгоспним конем на кладовище. Проїде, було вулицею, наскладають трупів як дров, та й везуть – скинуть у яму кілька, пригорнуть, та й знову чекають наступного дня. За це давав голова колгоспу нам торбинку борошна чи пшениці. Цю муку розтягували на довго. Мати, бува, замісить на ніч, щоб сходило тісто та щоб вранці спекти щось. А я така голодна, заснути не можу, тож підкрадуся до макітри, виім усе тісто, ще й пальці оближу. Надя померла першою. Вовка біг городом, впав і помер. Микола помер від того, що багато наївся першого хліба. Зоня пасла корів. За це їй давали чашку молока, геть

розбавленого водою. Вже весною їли бруньки, цвіт липи і акації. Перші вишні їли зеленими з кісточками. Ось так не стало двох моїх братів і сестри. А я з Зонею вижила.

Олександрівський районний краєзнавчий музей – 6146. - Д3141.

ЛЕВЕНЕЦЬ Микола Максимович, народився у селі Несватковому в 1925 році. Записано ученицею Олександрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 Гладкомаз Тетяною 19 вересня 2005 року.

Тогочасна влада, а їх у нас в селі називали комнезами, забирали у людей все, що було, в основному їжу, одяг, взуття. Всіляко заохочували доноси. Доніс сусід на сусіда про приховане зерно – отримай від сільради буханець хліба. Ще влада біла людей, карали за непокору, бо мали при собі револьвери. Ми безсилі були що–небудь протидіяти, адже були голодні, холодні і дуже налякані. В нашій сім'ї забрали одного вечора все: перерили пругами огород, двір, хату і повигрібали, що знайшли. Навіть з горщика забрали. Забрали кожухи, гарні свити та інший одяг. Верталися до кожної хати разів по 4 – 5. Якщо знали, що у господаря є худоба, то приходили серед ночі, щоб перевірити, чи привів господар на ніч свою худобу, яку вдень ховав у лісі. Весною пішли до колгоспу. Для нас варили юшку з кісток дохлих коней. Навесні, коли на деревах з'явилося листя, ми, мов гусінь, накидалися на нього. Рвали листя липи, берези, товкли у ступі. Їли листя акації, вишні. Їли жаб, ховрахів, собак. В нашому селі загалом померло десь 150 осіб. А всього мешкало 420.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8042. – Д4317.

ЛІВАНОВСЬКА Мотря Федорівна, народилась у 1925 році в селі Несватковому, нині жителька смт Олександрівки. Запис учня Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 1 Коники Станіслава, 2003 рік.

Спеціальні бригади ходили по людях. Забирали все, навіть горох, квасолію. У нас вдома було два мішки пшона – забрали. Від голодної смерті нас рятувало те, що мама встигла заховати відро кукурудзи, а пізніше отелилась корова. Мама мала персня і сережки, які вона у Смілій виміняла на пуд жита. Навесні збирали шавель, рвали липу. Рятувались від голоду, як могли.

А смерть бродила на шляхах, на полі, в хатах. По дорозі з Несваткового в Олександрівку лежали трупи людей, замучених голодом.

По Несватковому їздила спеціальна підвода. На неї збирали трупи і скидали на кладовищі в одну яму.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8048. – Д 4323.

Х Х Х

ОДИН ДЕНЬ 1933 РОКУ

Цей вірш-спогад одного жажливого дня в моєму житті 1933 року.
Пам'яті жертв голодомору 1933 року і брата Цимбала Петра Андрійовича, який загинув від голоду.

*Дошовий травень в тридцять третім році
Залишився навіки в моїй голові.
Голодний, похмурий, мов більма на оці,
І люди голодні в тривогах сумні.
Мов тінь чоловіка, вийшов я з хати,
Надумав для їжі грибів назбирать,
А в хаті ні крихти - у розпачі мати,
Голодні діти, що їсти їм дать?
З огидою помню сільських активістів,
Як брали із двору останнє зерно.
Для чого так жити, що будемо їсти?
У скронях давило, у вухах гуло.
В очах жовті кола і світ потемнілий,
Оладок із листя уроті гірчить.
Пішов я до лісу знайти щось доспіле,
Хоч чимось голодну сім'ю покормить.
Та вдача-фортуна мені не всміхнулась.
Даремно ходив ті гриби я збирать.
Бо там між кущами померлий, холодний,
Лежав на траві мій двоюрідний брат.
Вернувся із лісу, де смерть мене ждала,
Так само, як брата в зелених кущах.
Надія на їжу для мене пропала,
Лишився єдиний в очах моїх страх.
Немає спокою, не можу забуть.
Невинні жертви й голодну весну,
Люди, давайте по-людському жити,
Щоб знов по вернути ту пору страшну.*

Никифір ЦИМБАЛІ.

с.мт Олександрівка, вересень 1993 року.

Олександрівська селищна рада

Смт Олександрівка

Пам'ятник жертвам голодомору 1932-1933 років у смт Олександрівці.

АГАМАСЬ Галина Сергіївна, жителька смт Олександрівки. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 1 Калініченко Вікторія в 2002 році.

Батько був із бідної сім'ї села Івангорода, працював він теслею у колгоспі “Іскра”, мати теж з бідної сім'ї. Вона тяжко хворіла, робити лікарі не дозволяли, тому ми за неї працювали. Тоді жінкам давали по 90 сотих, а дівчаткам таким як я, 1,5 га. От і сапали, убирали разом із братами, батько інколи відпроситься раніше з роботи та допоможе.

У 1932 році восени не було хліба, але ми до Нового року не голодували. Була капуста, жито, пшоно, картопля, пекли оладки. Після нового року, як водою змело - не стало нічого. А весною взагалі не було що їсти. У нас сім'я була велика: батько, мати, три брати і я. Прогонувати таку сім'ю було нелегко. Була у нас корова. Доїлась вона до березня і рятувала нам життя.

Якось пішла я продавати молоко, щоб купити солі, а вона була дорога. Та стою собі, підходить до мене жінка та й каже: “Дитино, віднеси мені будь-ласка, додому молоко.” Але я не пішла. А пізніше люди казали, що та жінка додому заманувала дітей, убивала, варила їх і їла. І вона не одна така була тут.

Влітку їли бур'ян, акацію. Нарвемо, посушимо, пожорнуємо і печемо оладки.

У 1932-1933 рр. кладовище було там, де сьогодні дитячий садок № 3. І, от, якщо людина чує, що вона повинна померти, то йшла саме туди. Також по вулицях їздила підвода і на неї складали померлих людей і відвозили їх на кладовище.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. — 8049. — Д 4324.

БЕЗКРОВНИЙ Федот, 1923 року народження, житель селища Олександрівки.

Хліба не стало ще до нового року. Перебивалися як могли. Добре, що була корова: мати щось продавала і щось купувала. Батько товк якесь зерно у ступі, щось додавали туди, пекли оладки, варили кашу й ділили — кожному за віком і робо-тою (а було нас разом шестеро ротів).

Їли все, що можна і що не можна: цвіт акації сушили, терли й ліпили оладки; рвали корені рогозу, кінський щавель. Картоплю — ту, що держали на посадку, перебирали кілька разів, все вибирали більшу, посадили відер шість завбільшки як квасоля; на цьому й картопля кінчилася. Хліба в магазинах не було. Робітникам цукрозаводу возила будка, а решті — не

було, помагав Тясмин. Мені було неповних десять років, корзиною в Тясміні ловив, що попадеться. А ще наш батько баштанував у колгоспі — і була в нього остача від насіння кавунів. Те насіння сушили в печі, товкли в ступі, заварювали з водою, добавляючи трохи молока. Оце нас і врятувало. А потім ще у нас на городі було посіяне просо, і тільки воно почало наливатися, ми вже його виминали і варили куліш.

На нашому кутку (Холоша — по-вуличному) жило тоді близько ста сімей. За кілька місяців 1933 року померло душ вісімдесят. У родині Олефіренків померли батько, мати, дві дочки, онука-немовля, два сини, мої однокласники. Живим лишився єдиний син, який на той час жив за межами Олександрівки. Стільки ж людей, душ вісімдесят, загинуло під час війни...

33-й: голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 432.

Б. Сергій Нечипорович, уродженець снт Олександрівки. Спогади записав учень Олександрівської загальноосвітньої школи № 2 І-ІІ ступенів Черкес Антон у 2005 році.

У 32-33 роках працював у міліції в Олександрівці. Працівників міліції примушували “викачувати” хліб у населення. Був наказ забирати все до зернини, навіть квасолю, сочевицю, горох. Для цього ламали лежаки димарів, груби, комини печей. Важко передати, що чинилося в цей час у сім'ях: плачуть матері, кричать діти, хапають міліціонерів за рукава, за форму, вибігають на двір і тут кричать. Дехто з міліції не витримував, бо це було страшніше похорону, і розраховувався, але таких було небагато, бо це вважалося як зрада. Працівники міліції одержували пайки. За один місяць давали 4 кг буряків, за другий – 4 кг капусти, третій – 4 кг моркви, наступний – 4 кг борошна. Люди вимирали цілими сім'ями. На вулиці Горького (тоді – Малобірчанська) вимерло до 80 % населення. На весну 33-го в Олександрівці було тихо і страшно, чути було тільки проїжджаючий бруківкою запряжений у худу шакапу віз, на якому везли мерців туди, де зараз височить дитячий садок № 3.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8031. – Д 4306.

ВОЛОШАНЕНКО Катерина Никифорівна, 1920 ро-ку народження, жителька снт Олександрівки. Записано у 1999 році Саламашенком О.

1933 був дуже мокрий рік. У 1933 році померли мої батьки, і всі ми доростали сиротами. Було дуже страшно. Від голоду, можна сказати,

врятував нас колгосп. Нам давали “заколоту”: кип’ятили окріп, посипали борошном, от і все. А так більше майже нічого не було їсти.

У Косарах був спиртзавод, і люди ходили туди, щоб вкрасти браги. Потім її пили, щоб хоч трішки втамувати голод. Були випадки, що люди топилися в бразі: не могли вибратися.

Було в Олександрівці й таке, що люди їли мертвих людей, їли собак, цвіт акації, все, що могли. Було дуже багато смертей. Люди валялися пухлі або мертві попід тином. Інші люди ходили і забирали мертвих, скидали в одну яму і закопували, ніби якусь річ або тварину. Було дуже тяжко бачити, як помирають люди, а особливо діти віком від 6 до 10 років. Нічим не можна було допомогти. Багато дітей врятували колгоспні ясла.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. — 4890. — Д 2574.

ГОДОВАНИК Марія Макарівна, 1922 року народження, жителька с/мт Олександрівки. Записано у 1999 році.

Коли прийшов голод, у хаті, як і скрізь на селі, не було ні зернини. Все забрали комнезами. Їли листя і цвіт акації. Переминали пусті качани і робили із крупців кашу або коржі. Мама ходила по селу і вимінювала різні речі на їжу. Приносила вона квасоллю і макуху, і то не часто. Тоді ми вважали цю їжу королівською. Все, що залишали на другі дні, приходили уночі або вранці комнезами і забирали. Так одного разу вони забрали і батька. З тюрми він повернувся лише через чотири місяці. За що забрали, не пояснили. Знесилена голодом, вся сім’я перехворіла на малярію. Ми, діти, лежали пухлі й безсилі.

По сусідству жили люди, які були дружні з сім’єю Годоваників. За часів до голоду діти приятелювали. Мала сім’я сусідів двох дочок — Дуню і Дашу. Під час голоду мати поїла своїх дочок. Було їм тоді 7 та 8 років. Після того жінка ходила, ніби мара, чорна та страшна.

Із нашої сім’ї ніхто не помер. На селі були одиниці сімей, в яких всі вижили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. — 4894. — Д 2572.

ДОБРОВОЛЬСЬКА Лідія Свиридівна, 1916 року народження, с/мт Олександрівка. Запис зроблено в 1995 році.

В роки голодомору, як і зараз, жили ми по провулку Шкільному. В нашій сім’ї було п’ятеро дівчат, мати, батько, дід, бабуся. Всі жили в одній

*Під час відкриття пам'ятника жертвам голодомору 1932-1933 років
в с-ті Олександрівці. Листопад 2002 року.*

хаті і якось поміщалися. Батько шив чоботи, мама – домогосподарка. Всі разом працювали на землі, якої у нас було 1,5 га, саме де зараз вул. Пушкіна. Була і корова, свині, кури. Не раз приходили до нас активісти. Прийшли і тоді, коли ми вже спали. Всіх перебудили, а нас, дітей, страшенно перелякали. Шукали хліба. Хліба не було, лише в льохові було трохи картоплі. Було їх чоловік 3-4. Батько не витримав і закричав: ”Відчепіться від мене, в мене он скільки ротів!” Більше нас не чіпали, хоч і жили ми у великій напрузі, думали, що ось знову прийдуть, виселять всіх з хати, як робили це з нашими сусідами. У вечері вийти з хати не можна було, бо людей не ставало – вбивали і їли їх. Неподалік від нас, нижче до річки, біля старої бані жила жінка. Її прозвали Крива, бо ноги були кривими – ходила вона п’ятами наперед. Ми знали, що їла вона людей, варила з них холодець і продавала на базарі. Базар був там, де зараз заводська контора. Приїхала одного разу вчителька із Знам’янки. Крива заманила її і вбила. Залишилася в Олександрівці дівчинка – батьків її розкуркулили і відправили на Соловки, а дівчинку забрала до себе її тітка. Там на Холоші і зустріла ця дівчинка 33 рік. А потім її не стало. Заманила її Крива до себе, а хтось з чоловіків відрізав дівчинці косою голову. Новина, що Кривою зайнялася міліція, швидко розійшлася по сусідах. Разом з міліцією набилося людей у двір до Кривої багато. Протовпилася і я. Відкрили двері бані. А там стоїть великий горщик з м’ясом, цибуля і вся стіна в крові, яка вже посохла і полушилася. Я так і впала без тями. Міліціонер ще й побив мене тоді. Взяли покази у Кривої. І розповіла вона, як заманювала людей до себе, як убивали їх, як рештки скидали з старого моста через Тясмин, або у криницю, що стояла у дворі. І дійсно, з мосту ще довго можна було бачити коси людські, чиясь відрізану голову. Засудили Криву та її дочку. Оце такі у мене спогади про той поганий час.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6145. - Д 3140.

ЄВЕНКО М., *житель с. Бірки. Записано власноруч у 1993 році.*

Влітку 1932 року нас, тоді студентів III курсу філологічного факультету Київського державного університету, відправили на жнива до Криму в Євпаторійський зернорадгосп. Прибули ми на початку липня, худі, захарчовані убогим студентським пайком. А зустріли нас - хлібом, справжнім пшеничним хлібом! Їж, скільки хочеш!. А ще були галушки. Хліб, галушки, іноді якийсь суп, а нам тоді іншого й не треба було, пізніше ще й кавуни були. Відділок радгоспу знаходився у безмежному степу, навколо – море пшениці. Хліб збирали комбайнами “Запорожець”, то були

перші комбайни. Ми, студенти, працювали на лобогрійках, скиртували скошений хліб, вантажили зерно на автомашини. Нелегка це була праця. Повернулися ми в університет підготовані, щоб продовжувати “грити молодими зубами граніт науки”.

У вересні 1932 року нас розіслали в різні заклади на педагогічну практику. Мені випало працювати в Олександрівській семирічній школі. школа ця знаходилася тоді на тому місці, де нині розташований цукровий завод. Завод і тоді був, але старий і малопотужний. Поряд стояла і церква. Завідував школою Петро Ананійович Городиський. Старожили та його учні пам’ятають цю розумну, ерудовану людину. Його дружина, Любов Парфентіївна, викладала в школі українську мову. Вона поїхала на навчання до Черкаського педінституту і мені довелось замінити її. Пам’ятаю ще вчителя природознавства Петра Григоровича Закревського, вчительку історії Балицьку – дружину відомого тоді в Олександрівці лікаря Балицького та вчителя історії Трохима Софроновича Чалого.

Прийшла зима, а з нею й примара голоду. Учителі тоді на Україні отримували жалюгідний пайок: в містах – хлібні картки по 3-й категорії (200-300 грамів хліба), а в селах - “прикріплювалися” до колгоспів і мали на місяць десь 8-10 кілограмів зерна. Того зерна ледь вистачало на напівголодне існування.

...Якось в учительській перед уроками скаржитись з боєм і сльозами в голосі Трохим Софронович: “Немає чого їсти. Я ж бурякову юшку п’ю!”. І подумалося мені тоді: “На лекціях з педагогіки вивчаємо твори Леніна, його промову на з’їзді вчителів, де він говорив про те, що радянський вчитель повинен стояти на такій висоті, на якій він не стоятиме в жодній капіталістичній країні, а тут вчителі голодують...”

В ті голодні місяці завідуючий школою П. А. Городиський подбав про гарячі сніданки в школі. Тодішній голова колгоспу імені Шевченка І. М. Мирошніченко видав школі просо. Це просо переробили на пшоно в ступі. Товкли ввечері і вночі сторожі школи (так називали тоді техпрацівників). Я тоді мешкав у шкільній хаті неподалік школи, то, бувало, вночі проснувся і чую : “Гуп! Гуп!” На ранок було готове пшоно дітям на кандьор. Отак жили-бідували.

Пригадується і такий епізод. В Олександрівку в той голодний рік прибув голова ЦК профспілки РобОс (робітників освіти) України на прізвище Кока. Заглянув він і до нас в школу. Зібрав учителів і запитав на самому початку: “Ну, як живете, що їсте?”. Ми були вражені таким людським ставленням до вчителів. Одна вчителька потім сказала: “Аж плакати хочеться від таких слів”. Кока розпорядився, щоб з магазину було виділено для вчителів щось з тканини, одягу, взуття. Мені дісталися калоші. Пізніше, вже після

самогубства М. О. Скрипника, я прочитав у газетах, що голова ЦК РобОса Кока знятий з роботи як активний прибічник Скрипника. Його, звісно, скоро репресували...

А в кінці лютого 1933 року завершилася моя педагогічна практика і я повернувся до Києва на навчання.. Незабаром, в березні, почалися масові арешти студентів, переважно з літературно-мовного факультету. Зачислили й мене до “ворогів народу”. Довелося випити гірку чашу...

ЖИГАДЛО (Грицевська) Оксана Андріївна, 1926 року народження, проживає в м. Боярці Київської області. Записано власноручно у січні 2006 року.

Я народилася та проживала в ті часи в Олександрівці. Мої дід та баба (маміні батьки) жили в с. Жаботині Кам'янського району. Пам'ятаю, як ми з мамою, а це був 1932 рік, приїхали в гості до нашого дідуся Тарасенка Якова та бабусі Уляни. Була зима. І треба ж так, що саме в той час приїхали до діда кілька саней з якимись людьми. Підїхали до клуні, яка стояла далеченько від хати. Там було у діда збіжжя. Я мала, сиділа в хаті на лаві, дивилася у маленьке вікно і все бачила. Спочатку винесли і вивезли все, що було в клуні, а потім на наших очах розібрали і клуню та вивезли до колгоспу. Обшукали все обійстя, і де була яка їжа, всю забрали. Дід тяжко переживав, але кому тоді пожалієшся? Налякані поїхали ми з мамою до себе в Олександрівку. Незабаром померли мої дід Яків і бабуся Уляна. Почався і у нас в сім'ї голод. На той час мої батьки працювали у колгоспі імені Шевченка, а взимку - на цукровому заводі. З навколишніх сіл приходили в Олександрівку люди, порпалися на смітниках, в надії знайти хоч якась лушпиння чи якісь очистки, але ніде нічого не було. Вмирили, бідолашні, серед вулиці, біля ринку. Потім їздила підвода з сільської ради, а головою її був Савраненко, і скидали всіх в одну яму. А в центрі селища був «Торгсин», де була мука, крупи, але за все це потрібно було віддавати золото. В Олександрівці біля річки була баня. В роки голоду туди ніхто не ходив. Жила там крива жінка, ряба, вся в ластовинні. Вона заманювала до себе людей, убивала їх, а м'ясо продавала на ринку. Міліція банду арештувала, понаходила велику кількість людських кісток. Незабаром помер мій ще молодий батько Грицевський Андрій Гаврилович. Помер, бо не було чого їсти. Залишилися з мамою нас двоє дітей – мені шість років, Ліда – старша. Пішла якогось дня наша мама на бойню, що була неподалік, де

були відходи від забитих тварин. Але щоб їх люди не брали, то обливали рештки карболкою. Принесла мама додому вуха, ратиці, помила, пошкребла, зварила. Поїли ми – і мама відразу померла: отруїлася. Я так сильно отруїлася, що, здавалося, сама не виживу (Ліда була в лісі, де збирала левурду). Я вибігла з хати, знепритомніла і впала серед двору. Прийшла я до тяти, Бачу, стоїть наді мною Ліда та сусіди. Приїхала до нас підвода, на якій було кілька покійників, завернули нашу маму у рядно і повезли. Здається, що крім нас з сестрою, ніхто за підводою не йшов. А ми, малі, взявшись за руки, провели нашу маму на кладовище. Пам'ятаю, як двоє чоловіків скинули її у глибоку яму, де було кілька трупів. А ми, діти, стояли голодні, перелякані, опухлі і не розуміли до кінця, що ж воно діється. Ми навіть і не плакали. Прийшли додому, настав вечір. Стемніло. І ми самі з сестричкою у порожній хаті. Діда з бабуною немає, тата і мами немає, ми ж самі у всьому світі. Тільки увечері ми це зрозуміли. Ми стали плакати і кликати маму, а мені ж лише шість років. І так сильно ми кричали, що якби не прийшли сусіди, то мабуть кричали б до того часу, поки наші серця не полопали. Наші сусіди нас, як могли, заспокоїли. Через кілька днів приїхала до нас підвода і забрали нас з сестрою, як сиріт, до сусіднього села Грушківки. На підводі були ми не одні. З нами їхали діти олександрівської людодіки з бані – хлопчик Петя і його менша сестра років чотирьох. Привезли нас до великого і довгого будинку, що стояв на горі. Навколо сад. У будинку стояли дерев'яні столи, за якими ми їли і на яких ми спали. Постелі ніякої. Годували ледь-ледь, аби не вмерли. Але на ранок однак хтось з дітей помирав. Ми, голодні, “паслися” на траві. В садку було дуже багато ям, посипаних вапном. Я була мала і не розуміла, навіщо вони. Незабаром нас стало дуже багато – навезли нових дітей. Тому стали вивозити потроху з Грушківки у інші дитбудинки. Розлучили нас з Лідою. Відправили мене у село Михайлівку, де в колишньому панському мастку був дитячий будинок. Я так стала дитдомівкою. Страшно згадувати той час. Довго не наважувалася розповісти про пережите. Але розповіла.

Чи наїлися люди хліба у волю після голодомору? Після голоду людям і далі жилося тяжко - продуктів було обмаль. В колгоспах краще зерно держава забирала собі, залишали тільки на посів. То на трудодні людям давали по 200 грамів різних відходів – посліду. З нього хліба не спечеш, то добавляли муку з кукурудзи, пшона, гречки. Виручав город. Не було і одягу. Тож сіяли трохи льону, конопель, А взимку ткали полотно, фарбували бузиною. Дітям шили на “виріст”. В Олександрівці до війни дуже рідко продавали матерію, а якщо і продавали, то тільки пайовикам. Як мали продавати в магазині матерію, то по декілька діб, ночами, люди сиділи під магазином в черзі. Міліція на конях розганяла людей. Чоловіки носили сорочки з жіночою

розвіткою – у квіточках. Ніхто на це не звертав уваги. Бідували. Рідко у кого була корова. Я бачила, як колгоспниці йшли на роботу, то в поле брали їсти варені зелені груші, печені буряки, коржа – мамалижника. А треба було цілий день сапати буряки, чи вибирати їх восени. Комуністи за короткий час хотіли побудувати “комунізм”, але якою ціною?

ЗАГИНАЙКО Ольга Дементіївна, народилась 1930 року в с/мт Олександрівці, жителька с/мт Олександрівки. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I–III ступенів №3 Нечипоренко Вікторія у 2000 році.

Голод почався, коли мені було три роки. Хоч мала я була в той час, але все розуміла. Люди без їжі пухли і вмирили. За їжу кожний з них міг убити іншого, тільки б не померти від голоду.

Коли я одного разу йшла зі своєю бабою із сіна з граблями, то моя баба нагнулася, щоб зірвати на полі з десяток колосків, а дорогою їхав колгоспний начальник. Він те побачив і, під'їхавши ближче, перебив граблі на бабі.

Пам'ятаю, якось на базарі мати купила хліб і дала мені шматок, то цей шматок у мене вихватили і втекли.

Під час голоду в Олександрівці пішло з життя дуже багато дорослих та дітей.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6277. – Д 3206.

КОСТЕНКО Олена Олексіївна, 1920 року народження, жителька села Старої Осоти.

У голодовку ми жили у чужій хаті. Батько був розкуркулений і нашу сім'ю вигнали навіть із села. Я жила в Олександрівці. Там мене приютили зовсім чужі люди.

Мати продавала насіння, а нам зоставить стаканчик, то тим і харчувалися.

Сім'я була велика: чотири дівчинки і два хлопці - батькові діти, а у матері я була одна. Усі вже були дорослі і пороз'їжджалися, а я була мала і залишилась з мамою. Дещо мати виторгує, що в кого заробить - те наше.

Мені було 10 років, коли помер батько. У нас забрали корову, воли, коні, і ми залишилися під тином. Мама купувала молоко, то перекип'ятить та продасть, бо кип'яче було дорожче, а нам який стакан і залишиться.

ЛУЦЕНКО Сергій Григорович, народився в 1919 році в с/мт Олександрівці, учасник Великої Вітчизняної війни. Записала Грушова Анна.

В Олександрівці тоді був великий голод. Люди просто не могли вижити: не було чого їсти. Теперішня вулиця Леніна, що в центрі Олександрівки, була розрита, а по обидва боки від неї були канами, якими стікала вода. Пам'ятаю, що кожного разу, як проходив цією вулицею, в канавах лежало повно людей: хто стогнав, хто молив їжі, а дехто лежав бездиханним. Хто сам туди падав, а кого просто вкидали мертвим. До мертвих приходили живі, різали, і варили холодці та продавали на станції Фундукліївка. І люди купували цей холодець.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6331. - Д 3256.

ОЛІЙНИК Семен Іванович, 1912 року народження, житель с/мт Олександрівка. Записано у 1999 році Громадською Вікторією.

Наша родина складалася з десяти чоловік. Наша хата знаходилася по вул. Шевченка, 54. Ми мали корову, коня, свиней, було що їсти, а от одягнутися не було в що, тому мати ткала, а потім шила нам свити. Ми були як усі. Бідними в Олександрівці були або дуже хворі, або дуже ледачі. Робота знаходилася завжди. Зміни почалися в колективізацію. Саме тоді почали розкуркулювати наших сусідів. Недалеко від нас жила сім'я Хижняків – бездітна. Мали корів, трое коней, але прийшли активісти і все забрали, все до горошинки, залишивши їх на голодну смерть. Через декілька днів він і вмер з голоду та відчаю. Пам'ятаю і наших активістів. Це були молоді хлопці. Знаю, був Рула, та ще деякі хлопці, навіть були такі, що не могли правильно сказати “куркуль”, то казали “уруль”. Вони робили любу шкоду, крім добра. Як ми пережили голод? Дякуючи нашій мамі та корівці. Але молока на десять душ не вистачало, тому їли цвіт акації, лупу з пшона, сушили мох, а потім перетирали і варили юшку. Лежали попід тинами пухлі люди, не могли піднятися, бо ноги не слухалися, і їздила підвода і забирала всіх – і мертвих, і ще живих. Вивозили їх на кладовище, що на теперішньому кагатному полі цукрозаводу, і скидали їх у глибоку яму. Мама нам приказувала: “Не йдіть далеко від хати, тримайтеся один одного, бо заріжуть і з їдять!”

СЕМЕНЧЕНКО Ольга Іванівна, народилася в с/мт Олександрівці у 1919 році, жителька с/мт Олександрівки. Спогади у 2000 році записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 3 Нечипоренко Вікторія.

У 1929 році радянська влада почала організовувати колгоспи. Ця реформа не обійшла й Олександрівку. Люди повинні були здавати в нові господарства зерно, худобу та інше майно.

Але не всі жителі погоджувалися і підкорялися новим порядкам. У непокірних селян примусово забирали все нажите, а їх із сім'ями відсиляли до Сибіру.

Мої батьки на той час мали пару добрих волів - єдине багатство. Худоба була надійним помічником у нашому господарстві. Батько навідріз відмовився віддати їх у колгосп. За його непокору нашу сім'ю вислали до Сибіру.

Сім'я у нас була багатодітна: я та п'ятеро братів. Коли ми перебували у засланні, мама доглядала нас і ніде не працювала. Батько тяжко трудився на вирубці лісу, за що отримував невеликий пай. Цих заробітків ледве вистачало для нашого існування. І ми вирішили повертатися додому - по кращу долю. Але нашого батька не відпустили і він лишився в засланні.

Завдяки добрим людям, які нам трапились на шляху додому, ми не померли з голоду і повернулись на Україну. Було це в 1933 році.

Приїхавши до Олександрівки, побачили страшну картину: під тинами всюди лежали померлі від голоду люди. Вулицями їздила підвода, на яку збирали мерців та вивозили на цвинтар, де хоронили у великі ями.

Щоб вижити, ми підлітками трудилися у колгоспі разом із матір'ю.

Пізніше колгосп став заможнішим, життя кращим, але це не повернуло нам батька. Від цих спогадів на душі смуток і печаль.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 6278. – Д 3207.

ТАРАНУХА Олександра Оникіївна, 1922 року народження, смт Олександрівка. Записано учнем Олександрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 Цимбалом Віталієм.

Все своє життя я прожила в Олександрівці по вул. Свердлова. Була у нас велика сім'я: сім дітей, батько, мати. Братів було п'ятеро, я та сестра. Їсти немає чого. Посилає нас мама обчухувати листя на шовковиці, рвали біленечка з білої акації, бур'янів, все батько молів на жорнах і пекли оладки. До батька приходили сусіди, і батько їм теж жорнував. Особливо запам'ятала бабу Олену і бабу Лукію. Вони були вдовами і самі рятували дітей. Та які вони баби – років по тридцять було їм. Була у нас корова, тож було трохи молока. Ділилася цим молоком з подружкою Домкою. Мама приказувала: “Саню, даси і Домці трішки, бо ж у неї немає батька!” Тепер, коли зберемося разом, то згадуємо, що смачнішого молока, ніж тоді, за все

своє життя більше не пила. Одного разу погнали з сестрою нашу годувальницю пасти. Пригнали її до скирти, корова пасеться, а ми, мов миші, перебираємо та переминаємо солому. Натрусили у торбинку трохи пшениці та зерна з бур'яну. Який хліб був добрий, коли мама спекла з нашого зерна! Пішли весною сапати буряки, бо їсти давали у колгоспі. Дощ пере, свитки промокають навскрізь. Але приносили додому гичку, якийсь бурячок. Мама варила це все. Олену Тарасівську, яка украла з поля буряків, засудили на три роки. А діти її розійшлися поміж родичами. Померла багатодітна Текля Хробачиха, яка все дітям віддала. А діти її поміж людьми побиралися.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8030. – Д4305.

ЧОРНОГОР Людмила Леонідівна, 1924 року народження, проживає в м. Києві, запис власноручний, зроблений у лютому 2006 року.

Наша сім'я складалася з шести чоловік. Батько – Черногор Леонід Феодосійович, мати – Черногор Ніна Йосипівна та четверо дітей. Жили в Олександрівці по вул. Малобірчанській (тепер – Горького). Біля хати був невеликий город, що тягся до річки. Городом і харчувалися. Батько шив чоботи – оце і був його зарібток. У 1932 році мама пішла у колгосп працювати, з нею на роботи ходили і ми – я та сестра Валя. Ми працювали, тож і нам давали в обід юшку з галушками, іноді - куліш.

Вже з 32 року життя стало нестерпним – не було чого їсти. Батькових чобіт ніхто не купляв, ніякого прибутку ми не мали, а у колгоспі нічого не давали. Не було у нас ніяких запасів їжі. Мама міняла деякі речі на базарі, то інколи приносила квасоллю, холодець (невідомо з чого). Голодувати почали сильно, тож батько вирішує їхати на зарібтки до м. Маріуполя на будівництво. Поїхав, але допомоги від нього ми не мали ніякої. Вирішила мама залишити Олександрівку і з нами – чотирма дітьми, їхати до батька.

Приїхали, поселилися у бараку, у ньому – ні дверей, ні вікон, спали на підлозі. Батько два рази до нас прийшов, а то увесь час був на будівництві і теж, як і ми, сильно голодував. В Маріуполі нам стало ще гірше – в Олександрівці ми хоч траву рвали та їли, а у місті не було нічого. Ще по дорозі до міста наш брат Борис відстав від нас, сів не в той поїзд, але якось повернувся до Олександрівки, додому, де у самоварі варив лободу, листя з буряків. Це був 33 рік. Одного разу прийшов до нас у барак якийсь чоловік

і повідомив: „Ваш батько упав з великої висоти і розбився на смерть”. Мама на той час була худа, виснажена, ноги пухлі, на шкірі полопалися пузирі, з яких текла сукровиця. Захворіла старша сестра Ліда на дизентерію і мама відвела її до лікарні. Залишилося нас біля мами двоє – я і сестра Валя, 1926 року народження. Їсти нема чого, то мама відвела сестру до притулку, де і залишила там. Як виявилось - назавжди. До цього часу я не знаю, де поділися мої сестри – з 1933 року я їх не бачила. Вирішили з мамою повертатися до Олександрівки. Хворих і голодних брат Борис привів нас до райлікарні. У мене була дизентерія, мама теж не могла ходити. Але у лікарні хоч трішки годували. Проте мама вже не могла їсти, все спала і мовчала. Одного ранку я випила юшку з пшона і заснула. Прокинулась, бачу – мами немає. Стала плакати і питати санітарку, де моя мама. Відповідають, що мама померла. Яюсь добрела до хати і по додорозі зустріла брата, який ішов до нас у лікарню і ніс трохи печених буряків, які нам у лікарню передала батькова сестра. Вже дома ми з братом уяснили, що залишилися самі, стали гірко плакати. Прожили у порожній хаті з тиждень, поки не прийшли з сільради і не забрали нас з братом у патронат при колгоспі імені Шевченка, де нас, таких сиріт, було багато. Ми ходили до школи, нас одягали, годували. На літніх канікулах ми працювали у колгоспі. Зараз, у дорослому віці, я аналізую, чому загинули мої батьки, безвісти пропали сестри, з усієї сім'ї – шестеро душ, нас вижило тільки двоє. Приходжу до висновку – це було навмисне винищення українського народу. Комуністи і зараз кричать, що голодомору не було, та Бог їм суддя.

Село Китайгород

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Китайгороді.

КАПЕЛЮШНИЙ Данило Ілліч, *народився 1921 року в селі Китайгороді, учасник Великої Вітчизняної війни, кандидат технічних наук, пенсіонер. Записано в м. Києві.*

Навіть зараз, майже через шість десятиліть, важко писати про ті трагічні дні 1933 року. Кілька разів у мене виникало бажання написати про голод. Але кожного разу підступав клубок до горла: хотілося заридати на весь світ. Важко згадувати про гірку долю моїх однолітків — дівчаток і хлопчиків, — які безвинно загинули в ті смутні дні.

Після закінчення війни мені знову жити не давала згадка про страшний голод 1933 року. Занотував усе, що закарбувалося в пам'яті. Але навкруги панувало мовчання. Невже люди забули про народну біду?

Тепер, коли в газетах стали писати про голод 1933-го, мені все ж не вистачило духу взятися за перо. Нарешті, коли я добре усвідомив, що голод гірше, ніж війна, вирішив написати. Тому що полум'я гніву стугонить в моє серце. Поїхав у рідне село, де люди ще пам'ятають голодну трагедію 1933 року. Вони згадують, плачуть і просять: опиши лихоліття народу. Такої страшної пошесті та мору в нашому селі не було та, мабуть, і не буде.

Влітку і восени 1932 року частенько йшли дощі. Залишились непрорваними великі площі буряків. Але хліб зжали, пов'язали у снопи і склали в полукіпки. Лише нескінченні дощі давали про себе знати. Приклякле до землі колосся проростало. Тоді все село — старі й малі — виходили в поле просушувати снопи. Навіть учні початкової школи припинили заняття і йшли в поле: якщо не снопи сушити, то колоски збирати. Не сиділа вдома і наша бабуня Гапка. Зранку і до пізнього вечора вона ходила босоніж по стерні, збираючи колоски. Потім вона несла колоски додому, обмолочувала палицею на ряднині, висушувала збіжжя, віяла його. Для цього набирала суміш у відро, піднімала над головою, злегка похитуючи відро, висипала маленьким струмочком. Зерно лилося на ряднинку, а полова дрібними блідо-жовтими метеликами осідала віддала на землю. Бабуня зсипала зерно у невеликий ящик “про чорний день”.

В погожі дні на токах у полі кипіла робота. Парокінками підвозили збіжжя на тік. Гула і гупала молотарка. Вона ковтала сніп за снопом. Натужно пухкав двигун, а біля нього порався мій батько з масляною в руках. Все зерно від молотарки очищали на віялках, насипали в мішки і зразу ж відправляли возами на станцію у відкриті склади. Там зерно висипали у великі ворохи, де воно мокло під дощем, зігрівалося і проростало.

З великими труднощами потім зібрали цукрові буряки, засипали у невеликі купи конусної форми вагою близько одної тонни, обкопували, прикривши бокові сторони землею. Везили буряки возами на Олександрівську цукроварню.

Наприкінці 1932 року колгоспникам видали на трудовень по 400 грамів пшениці і цукор за здані цукрові буряки.

Біля своєї хати я викопав яму, в яку ми склали кормові буряки, вирощені на городі.

Ще взимку 1933 року стало скрутно з харчами. Закінчувалось зерно, що його одержали колгоспники на трудовні. Почали пухнути і помирати з голоду односельці. Чорною хмарою на село насувався справжній голод, який змушував забувати про все на світі.

Наш батько Ілля Йосипович воював на фронтах громадянської війни. Він мав друзів у різних містах. От і вирішив податися до Москви, щоб купити там борошна чи зерна на прожиток до нового врожаю. Перед від'їздом узяв свої шлюбні каблучки і мамині серги. Довго розглядали з мамою ці золоті речі. Потім тато поклав їх до гаманця і рано-вранці вирушив у дорогу. Наша мама Марія Григорівна залишилася вдома з чотирма дітьми: 14-річна Галя після закінчення 7 класів у сусідньому селі Триліси навчалась на підготовчих курсах при Черкаському педагогічному інституті, я вчився в 4 класі сільської школи, а шестилітній Пантелей і п'ятирічний Арсен ще жили безжурно. Кожного другого тижня Галя приїздила з Черкас додому. Вона брала в торбинку хліб, овочі та інші харчі, а у вузлик вбрання і знову поверталася назад.

Тільки через місяць повернувся наш батько з мандрів, щоки вкривала колюча борода, а над верхньою губою такі ж колючі вуса. Він привіз кілька білих хлібин та торбинку крупи. Виявилося, що ще в дорозі до Москви наш батько захворів. Дізнавшись про це, мама плакала, проте її карі глибокі очі світилися радістю. Це був для всієї сім'ї найшасливіший день. Коли повернувся батько, відкопали буряки з ями. Тепер кожного дня на нашому столі стояла миска з вареними буряками. Хліб та інший харч розподілялись порівну між дітьми.

Скінчилися заморозки, і став швидко підсихати ґрунт. Пішли сівачі в поле: сіяли ячмінь, овес вручну. З мішка на шворці через плече. Пішов і наш батько в колгосп сівачем. Пізно ввечері він повертався додому стомлений, але радісний. Він клав на лавку мішок для сіви і присідав сам. Мама піднімала мішок і витрушувала з нього залишки зерна. Того ж вечора мені випало йти до татового брата. В його комірчині стояла ножна грушева ступа, в якій товкли зерно: просо на пшоно і ячмінь на кутю. А вранці другого дня мама відміряла нам — своїм дітям — по ложці розвареної куті.

З кожним днем все скрутніше ставало з харчами. Повернулася з Черкас наша сестра Галя. Підготовчі курси вона закінчила успішно. Тепер їй потрібно було готуватися до вступу в інститут. Галя була настільки худа, що стареньке платтячко висіло на ній, як на кілочку. Мама заплакала, а потім якось дивно усміхнулась і стала готувати їжу для дочки. Ми вже повечеряли. Точніше, проковтнули те, чим наділила нас мама. Залишилася лише батькова порція. Він ще не повернувся з роботи. Мама відміряла, як усім дітям, в миску борщу і поклала шматочок хліба. А коли дізналась, що Галя лише вчора трохи їла, мама ще добавила їй кілька ложок борщу. Що то був за борщ? Зварений на квасі з кормових буряків, кропиви і лободи, з посічених буряків і залишків картоплі, він був дуже смачним. Ми дивились на нашу сестру, як вона уминала за обидві щоки їжу, на її подзьобане віспою лице. У свої чотирнадцять років Галя була страшна, немов старенька бабуся.

На городі біля хати ми посадили буряки, моркву, цибулю та іншу городину, посадили картоплю. Картоплю садили не цілими бульбами, а відрізали для посадки лише ті частки, на яких були паростки. Решта йшла на їжу. В селі багато городів були не засаджені й заростали бур'янами. Нині, коли всі діти зібралися до рідної хати, мама кожному давала наряд. Галя готувалась до екзамнів, а вільної години повинна була полоти город. Він уже почав заростати бур'яном. Мені після повернення зі школи також належало братися за сапу і допомагати сестрі. Лише менші наші брати, Пантя й Арсен, узявшись за руки, неохоче прямували в колгоспний дитсадок. Кожній дитині мама пов'язала на лівій руці білу нитку, а вранці уважно дивилась, чи не в'їлася ця нитка в пухле тіло, тяжко зітхала і про щось говорила з татом.

Одна обставина дуже засмутила нашу сім'ю. Хоч уже було не рідкістю, що люди в селі вмирили з голоду, але тепер, як грім з чистого неба, померла бабуня Гапка і двоє її онуків, а згодом і третій. Наша добра і мила бабуня... Кілька днів тому вона пішла до Косарської гуральні і принесла звідти відро браги. Хоч дуже тяжко було йти 12 кілометрів туди й назад, але бабуня була задоволена. Вона висушила брагу, перетерла в макітрі макогоном, потім додала туди дрібно посіченої лободи і спекла оладки. Ці сурогатні оладки їла бабуня, онуки Ніла і Назар. Усі вони померли...

А ще позавчора, коли бабуня повернулася з Косар, я прийшов до неї і почав прохати, щоб наступного разу, коли вона йтиме по брагу, взяла мене з собою. На мої умовляння бабуня погладдила мене, як завжди, своєю маленькою рукою по голові. Потім привітно і тихо сказала, що мені не треба туди ходити. Там біля бражних ям коїться щось страшне: люди лізуть до ям з брагою, а їх звідти відпихають, б'ють... Навіть стріляють. Проте голод — не тітка і людей важко зупинити. Скільки там люду напівживого і мертвого лежить. Довкруг зойки, лемент, голосіння, стогін... Мабуть, таке

безладдя буває тільки в пеклі. Вона перехрестилася і кілька разів повторила, щоб я не ходив у Косари по брагу: Боже тебе сохрани...

Тепер лежить вона, наша рідненька бабуся, на лані в домовині, а біля неї на рядничках Ніла і Назар. І здається мені, що ось зараз Назар підніметься і поведе мене на свій забув'янений город за гірчаками та самосійним кропом, які в останні голодні тижні були головним нашим харчем. А ще згадалося, як приходив Назар у нашу хату, як просив нашу маму не викидати лушпиння після кормових буряків, а віддавати йому. Він це лушпиння поїсть. Тоді мама давала йому кілька буряків і наказувала віднести бабусі, хай вона зварить ці буряки і поділить між усіма. Але Назар не приносив буряків бабуні, він ще по дорозі додому з'їдав усе. Коли наша мама дізналась про це, вельми гнівалась і забороняла Назарові приходити до нас... А нині він лежить мертвий зліва від бабуні. Ховали мертвих в неглибоку яму, постояли хвилинку і стали засипати землею. Плакали всі. похнюпивши голови, а я не витримав і заголосив. Лише тепер у моїй душі щось страшне заворушилось, я зрозумів, що вже ніколи не приголубить мене бабуня, не піде зі мною в байрак за рястом і лікарськими травами. Не розкаже цікаву казку у довгий зимовий вечір на теплій печі. Не покличе в поле збирати колоски та відшукувати мишачі комірочки, куди ті зносили зерна та колоски пшениці. Мені здавалося, що всі винні у смерті бабуні. Навіть я, маленький її онук, якого вона так любила за слухняність. Мама підійшла до мене і хотіла пригорнути, але я вирвався і втік. Коли ж усі розійшлися, я повернувся до чорного горбочка і довго самотньо стояв, сидів біля могилки, погладжуючи на ній пухку землю, і гірко плакав. Пізнього вечора знайшла тут мене сестра Галя. Щодня гинули від голоду люди, вмирали поодинці і цілими сім'ями. Коли ж село затопив несусвітній мор, лише тоді схаменулось колгоспне керівництво. Голова колгоспу Іван Гнатович Білий, повернувшись із району, скликав правління. Тут і повідомив страшну звістку: велике село Михайлівка наполовину вимерло від голоду. Біля бражних ям Косарівської гуральні поставили охорону. Проте там такий натовп людей, що не можна відбитися. Щодня біля смердючих ям гинуть люди від голоду, спраги і... вживання браги. Селянам було заборонено йти в Косари за смертоносною здобиччю. Щоб порятувати ще живих односельців від голодної смерті, було вирішено відкрити кухню для тих, хто працює в колгоспі. Вранці і ввечері відміряли кожному по черпакові супу. Для цього в коморі була сочевиця, потрібно виготовити пшоно. Просо ще було. Воно залишилось від посівної. Вирішили також вибракувати кілька старих волів, покалічених телят та кабанів. Потрібно було підтримати ослаблене голодом здоров'я людей. Питання було поставлене так: якщо людей не підтримати, нікому буде збирати врожай. З полів уже долинали дихання хлібів.

Звістка про це рішення правління миттю розлетілася по селу. Колгоспники почвалали до новозбудованої на вигоні кухні. Сюди йшли немічні, пухлі й голодні люди, навіть такі, що вже втратили святу віру в справедливість. Життя ледве-ледве жевріло в їхніх жилах. Працюючих з кожним днем збільшувалось. Село стало поволі оживати. Навіть діти залишили навчання у школі та йшли до колгоспу за нарядом на роботу. Щоб запобігти напливу дітей, правління колгоспу вирішило виділяти учням із загальної кухні поживок один раз на день. Через дорогу біля мене жив Євген Джерепа. В один із днів він попросився піти зі мною в школу. Женя плакав і повторював, що восени він також піде до школи і буде вчитися якнайкраще. Не міг я йому відмовити. Разом з ним ми гралися в різні забави. Женя був розумним хлопчиком. Не встигли ми переступити поріг класу, як усі кинулися до мене із запитанням. Я підійшов до своєї парти і спокійно повернувся в сторону, куди показували мої однокласники. На стіні під стелею над вхідними дверима до класу побачив гасло: “Спасибі товаришу Сталіну за щасливе дитинство”. Хто такий Сталін, ніхто не знав. Вирішили, що вчитель пояснить. Увійшов до класу каш учитель Сергій Якович Дорошко, і всі забули про гасло. Розпочався урок. Чи слухали вчителя діти, важко було дізнатися. Проте мені було не до уроку. Поряд сидів Женя і сходу запитував, чи скоро будуть давати їсти? Мені самому до нестями хотілося щось ковтнути, тому що вранці половину моєї мізерної порції сніданку мама віддала Галі. Вона почала пухнути від недоїдання, а їй треба було полоти город цілий день та ще й готуватись до екзаменів в інститут.

Того дня принесли з колгоспної кухні ріденький кандьор із пшона. Налили й мені в мою миску черпачок, а в кухлик хлопнули півсклянки молока. Дали супу й молока також Євгену. Кухарка знала, що супу вистачить, тому що сьогодні померли від голоду ще кілька дівчаток і хлопчиків. Вони вже ніколи не прийдуть до школи, і тому кухарка мовчки наливала суп і молоко всім дітям, хто підставляв миску і кухлик.

В школу завітали голова сільради Лазар Самійлович Гайчук та голова колгоспу Іван Гнатович Білий. Вони розпитували дітей, чи задоволені вони харчуванням. Діти схвально кивали головами і потихеньку сьорбали юшку. І тут раптово у мене з'явилась думка спитати Івана Гнатовича: хто такий Сталін? Він покепкував з мене, що я, мовляв, не знаю про таку людину. А потім виразно і гучно сказав, що Сталін — наш вождь і вчитель. Але я йому заперечив, сказавши, що вчитель у нас Сергій Якович. А вождем завжди був Ленін. Так нас вчили. Іван Гнатович аж рота розкрив, а потім сказав, що відтепер буде Сталін і вождь, і вчитель. Він пильно подивився на дітей і порадив мені, щоб я це затамив назавжди, бо моєму батькові буде кепсько, якщо хтось дізнається, що в нього такий допитливий син.

Жив у нашому селі уповноважений з району П. К. Він привіз із собою двох дітей і жінку Катерину. Його син Коля майже в кожному класі сидів по два роки. І ось на другий рік він залишився в нашому класі. А під час голоду кілька днів не з'являвся до школи. Ходили до К. додому учні і вчитель, а мати відповідала, що Коля, мабуть, поїхав з батьком в інше село. А через кілька днів до школи принесли страшну звістку: хлопчики ловили в ставку карасиків корзинами і витягли з води, мішечок, у якому були обрубки рук, ніг та тельбухи. Всі діти побігли до ставка і впізнали, що все те залишилося від Коли (у нього на лівій нозі був наростень). Усі зрозуміли, що Катерина з'їла свого сина. Вона — людоїдка.

Знесилені від голоду, люди падали, як мухи восени. Часто знаходили мертвих дітей і дорослих у калачиках, під білою акацією, де повітря було повне гострих пахощів, на городі в бур'янах з оберемочком гірчаків. А як почало достигати жито, то й у полі знаходили мертвих людей, які об'їдалися зерном. Коли жінки йшли на роботу в поле, то несли з собою оберемочок гірчаків. Як свідчить Снісар Ганна Григорівна, по дорозі на бурякову плантацію вона наздогнала Снісар Юхтиму Нолівну. Та сказала, що трохи відпочине, і потім піде на прополку буряків. Жінки, які йшли у поле, пізніше побачили її вже мертвою. Біля неї лежала сапа і гірчаки, які вона брала собі на обід. Капелюшна Марія Антонівна розповіла, що одного вечора вона повернулася з роботи, зайшла до хати і побачила, що її чоловік Василь Харлампійович уже був вдома. Він сидів на лежанці, спершись на стіну. На її слова не відгукнувся, бо вже був мертвий. Померли її маленькі діти: Луня, Миша і Надія. Звідтоді живе вона безнадійною самотою, працює в бригаді...

Мій молодший брат Арсен часто втівав з дитячого садка додому. Він наривав на городі оберемочок цибулі-сіянки, ховався від людських очей під вишнею в кущах любистку та пижма, з'їдав свій добуток і там засинав. Потім його довго шукали.

Після занять у школі всі діти пішли працювати в колгосп: хто пасти свиней чи телят, хто воду носити в поле для працюючих, хто прополювати ярину, а те треба було збирати на бурякових плантаціях бурякову свинку — довгоносику, вишукувати озиму совку, яка під'їдала озимину і цукрові буряки. Увечері діти йшли на колгоспну кухню. Працював і приходив до віконця по їжу Гриша Джерепа. Черпачку супу йому було мало, і він часто звертався до кухарки, дуже плакав і благав улити йому ще хоч ложку супу. Гриша помер від голоду, і його батько Ілько Андрійович укинув мертву дванадцятирічну дитину в нужник. Коли сусіди стали його сварити, лише тоді він викопав яму в городі і там поховав свого сина, а по кількох днях помер і сам. У ті страшні дні селяни не ховали загиблих від голоду

людей на кладовищі. Не було дошок на труни, люди ледве волочили ноги. Отже, де односельці помирали, там їх і хоронили.

Весною і літом закотився до села мор. 1933 року в селі Китайгороді загинуло від голоду: 12 сімей — діти з батьком, 5 сімей — діти з матір'ю та 7 сімей — діти з батьками. Всього загинуло голодною смертю 109 осіб: дорослих — 51, дітей віком від 1 до 12 років — 58 (з них дівчаток — 28, хлопчиків — 30).

Ось літописці сільської трагедії, громадської біди, яка наклала безневинних людей: Щецко (Капелюшна) Марія Петрівни (1921 року народження), Крива (Біла) Зіна Гнатівна (1909), Снісар Ганна Григорівна (1911). Капелюшна Надія Полікарпівна (1928), Снісар Павло Єфремович (1907, Піддубна (Ткаленко) Олита Михайлівна (1914), Лушпай (Потьомка) Палажка Гнатівна (1918).

Село Китайгород. Могила Капелюшного С. В., який помер у 1933 році.

СПИСОК осіб, які загинули від голоду в селі Китайгороді в 1933 році

Біла Явдоха Кирилівна. Діти — Кирило.
Гула Ликерія Дмитрівна. Діти — Марія, Василь, Маша.
Гулий Микита Васильович. Діти — Віра, Петро, Марія.
Гетьманець Іван Прокопович. Діти — Феодосія, Петро.
Гетьманець Антін Іванович. Діти — Семен, Марія.
Гнатенко Кіндрат Гнатович. Діти — Олита, Марфа, Маня.
Гула Юхтима Іванівна.
Гула Марфа Родіонівна.
Джерепа Домаха Іванівна.
Джерепа Лідія Іванівна.

Джерепа Іван Леонтійович.
Джерепа Марія Корнійвна.
Джерепа Ілько Андрійович. Діти — Гриша, Палажка.
Джерепа Яків Терентійович. Діти — Гриша, Тимофій.
Джерепа Марія Корнійвна.
Дрига Кузьма Устимович.
Дрига Ганна Василівна. Діти Дриги Харитона — Ганна, Онисько.
Капелюшний Василь Харлампійович. Діти — Дуня, Миша, Надя.
Онда Параска Микитівна. Дочка — Марія.
Піддубний Ананій Макарович.
Савеленко Гапка Тарасівна. Онуки — Ніла, Назар, Пилипко.
Снісар Володимир Панасович.
Снісар Фрося Кирилівна. Діти — Федя, Таня, Іван.
Снісар Гапка Єфремівна.
Снісар Антін Єфремович. Діти — Ярина, Коля, Яків.
Снісар Прокіп Антонович.
Снісар Лампа Овсїївна. Діти — Ганна, Онисько, Петро.
Снісар Григорій Єфремович.
Снісар Феодосія Давидівна.
Снісар Карпо Єфремович.
Снісар Микола Мілентійович. Діти — Вася, Ганна.
Снісар Петро Микитович.
Снісар Прокіп Антонович.
Снісар Євлампія Овсїївна. Діти — Марія, Федя.
Снісар Ганна Хтодосівна.
Снісар Ганна Мартиянівна. Діти — Дмитро.
Снісар Семен Устимович. Діти — Палажка, Катя, Іван.
Снісар Юхтима Нолівна.
Таран Григорій Сергійович.
Таран Олександр Григорович.
Таран Ярина Андріївна. Діти — Ліза, Іван.
Тихоненко Феодосій Юхимович.
Тихоненко Катерина Митрофанівна. Діти — Марія, Петро, Катя.
Ткаленко Марія Германівна. Діти Катерини Іванівни — Митя, Марійка.
Ткаленко Пантелей Андрійович. Діти — Ганна, Володимир.
Хименко Марина Хтодосівна. Діти — Іван, Степан, Дмитро.
Хименко Сафін Філоновч.
Хименко Кирило Євдокимович.
Хижняк Семен Петрович. Діти — Петро, Ліда.
Хименко Філін Іванович.

Хименко Горпина Григорівна.

Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині). – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 1993. – С. 11 – 20.

ОНДА Іларія Климівна, 1920 року народження, село Китайгород.
Запис Ліценка Владислава Петровича, 2005 рік.

Причиною голоду 1932-1933 років стало те, що все вирощене у людей відібрали т. з. активісти. За донесення на сусіда про приховане зерно були винагороди. Тим же сусідським або іншим чужим зерном, хлібом, просом, квасолею, всім тим, що відбирали в інших людей. Наскільки я знаю, документів у активістів не було. Зброю носив старший групи. Його або присилали з району, або вибирали із сільських. Приховати продукти було важко і не всім це вдавалося. Ховали збіжжя у комінах, де топилися печі, у скиргах соломи, де всередину клали необмолочені сніпки. Вночі закопували хліб в ями. Але активісти проштрикували скирти довгими ключками. Якщо на ключці залишався колосок, то розкидали солому і забирали сніпки з зерном. До хати приходило чоловік п'ять, а то й більше. Шукали і в хаті, і в дворі. Забирали не тільки продукти харчування, але й добротні кожухи або гарне рядно. Відбирати продукти приходили в будь-який час. Якщо нічого не знаходили, то приходили і в наступні дні.

Помирати з голоду почали в 33-му році весною. Не голодували активісти, люди, які були при владі. Зуміли вижити й ті, кому вдалось приховати продукти. У нас в селі жила сім'я Москаленків. У матері було семеро дітей. Завдяки її мудрості, жодна дитина не померла, бо вона зуміла приховати просо. Вночі товкли те зерно і варили з нього куліш.

Хто мав родичів у місті, то отримував від них допомогу. Але, здебільшого, старались для своєї сім'ї.

Голодні, пухлі від голоду люди товкли в ступах листя осики, липи і пекли оладки, ловили горобців. У нашому ставку вилунали геть усіх жаб.

У кого було щось із золота або гарні платки, кожухи, намисто, що їх не відібрали активісти, то в місті міняли добро на продукти.

У нашому селі людей померло дуже багато. Померлих хоронили в дворах, на городах, в садках. Якщо людина померла на дорозі, то там її і загортали.

Коли почав дозрівати хліб, то поля охороняли «об'їздики». Це були чоловіки на конях, з батогами в руках. Вони відганяли голодних людей, які хотіли нарвати колосків.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8040. – Д 4314.

Підлісненська сільська рада

Село Підлісне

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Підлісному.

БАРАБУС Галина Петрівна, жителька села Підлісного, записав учень Підлісенської загальноосвітньої школи I – III ступенів Пісний Олександр.

Я пережила страшне лихо – голодомор. Ми тільки одружилися і народилося двійко дітей. Горі не обминуло нашу оселю. Обоє дітей померли в маленькому віці.

Коли ми ходили на роботу, то нам майже нічого не давали, а ставили лише відмітки (палички), що ми були на роботі. Якщо ж вдавалося вкрасти на роботі щось з їжі, то хутко несла додому. Було добре, якщо ніхто того не бачив, а якщо помічали, то могли посадити до тюрми або ж познущатися.

Їли все, що могли. Їли оладки з листя, котре збирали в лісі, пекли буряки з гарбузами, збирали жолуді. Якщо з'являвся десь терен, то його швидко обривали і поїдали. Одним словом виживали, як могли.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7972. – Д 4245.

ВАСИЛЬЄВА Марія Кононівна, народилася в 1926 році в селі Федварі, нині Підлісне, записала учениця Підлісенської загальноосвітньої школи I – III ступенів Тарасенко Олександра в 2003 році.

У нас сім'я була невелика. Батько Конон, мати — Текла, сестри — Галя, Віра і я – Маня. Жили ми не бідно і не багато, але в ті часи їсти було що. Батько працював в млині, а мати була дома, доглядала нас і була домогосподарка.

Коли настав голод, люди в нашому селі пухли від голоду. Я тоді жила на вулиці Степовій і моя мати годувала всю нашу вулицю. Батько приносив із млина дерть і моя мама варила і годувала їх вранці і ввечері. Завжди, як вони вже уходили додому, то питали: „Можна ще один раз прийти?” Сусіди приходили пухлі від голоду.

Деякі люди у селі їли листя і траву і навіть собак, когів, лисиць, що тільки можна було їсти, щоб якось прожити. Але нашу сім'ю смерть не зачепила.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7973. – Д 4246.

ГАЛИЦЬКА Л. К., уродженка села Підлісного, записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 1 Галицька Марія у 2005 році.

В сім'ї з дітей нас було двоє: я та моя сестра Марія. Їсти було нічого, тому вживали все, що було їстівним. Їли траву, листя дерев, мох, квіти акації.

Одного дня до нас додому прийшов чоловік. Він забрав усю нашу худобу та вигнав нас з хати. Ми змушені були жити в покинутій хаті. Тоді я мало не померла. Мама вже готувала ганчір'я, щоб замотати мене, але я вижила.

Пам'ятаю, як мама вимінювала одяг за буряки, щоб нам з сестрою було що їсти.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8022. – Д 4297.

ВІЗІРЕНКО Ганна Карпівна, народилась 1926 року в селі Федварі, нині Підлісне, запис Ігоря Костянецького, 2001 рік.

Коли почався голодомор, мені минуло 7 років. В сім'ї було семеро. Крім батьків ще п'ятеро дівчат. Було голодно. Тому прийшло розпорядження влади: відправити дітей до 10 років в ясла до Водяного. Мене з меншою сестрою теж взяли.

У яслах нас часто водили на прогулянки. Одного разу повели до залізниці, щоб подивитись на поїзди. На полі біля колії ріс зелений ячмінь. Вчителька задивилась на поїзд, а діти кинулись у ячмінь і почали його їсти. Їли, бо дуже хотілось їсти. Навіть ноги пухли з голоду. Після того багато дітей захворіли.

Як тільки ми виходили на подвір'я, відразу об'їдали калачики.

Коли на городах і в садках все вродило, мати забрала нас назад, в село. Ми так наїлись, що боліли животи.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6283. – Д 3212.

КАРЛАШЕВИЧ Ольга, село Підлісне, записав учень Підлісенської загальноосвітньої школи I–III ступенів Коваленко Тарас у 2005 році.

В 33 році прийшов голод і в Підлісне, тоді ще Федвар. Влада змушувала віддавати все до колгоспів. Ми віддали все, але все ж таки з чоловіком заховали корову в лісі. У нас же було троє дітей. Спочатку нам вдавалося ще якось тримати дітей на ногах. Взимку, коли їжі було мало, в мене не стало в грудях молока і помер найменший син, йому було кілька місяців. В цю зиму влада знайшла нашу корову і це була трагедія для сім'ї. На початку весни помирає старший син, якому було вже 15 років.

Сніги потроху почали сходити і чоловік вирушив до Харкова на заробітки.

Там він закріпився на робочому місці і витягнув нас з села. На той час у живих залишилася у нас одна дочка Люба.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7980. – Д 4252.

КУЗЬМЕНКО Іван Микитович, народився в 1928 році в селі Федварі, нині Підлісне, записав учень Підлісенської загальноосвітньої школи I–III ступенів Карлашевич Віталій Сергійович.

У 1933 році забирали у всіх хліб, скот і здавали в СОЗ. Прийшли й до нас і забрали пів глечика квасолі. Після цього в нашій родині помер з голоду дід Кузьменко Андрій. А в сім'ї було ще четверо дітей.

Літом ще було чим пожитися. Їли траву. Пекли з липового листя млинці. Котів, собак усіх поїли. Ходили в ліс, їли жолуді. Їли навіть шкаралупи від картоплі.

За колосок могли розстріляти. Тому ми не ходили до поля.

У Федварі навіть було відмічено канібалізм.

Від голоду вмерло багато людей.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7973. – Д 4327.

МОРДАНОВА Зінаїда Овсїївна, 1924 року народження, село Підлісне. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Жмур Альбіна у 2005 році.

Хоч на час голодомору мені було вісім років, я добре пам'ятаю цей час. Саме в цей час почали створювати колгоспи, то мої батьки вступили до нього, тому що там давали хоч трошки хліба.

Помирати у Федварі (Підлісному) почали весною 33 року. Особливо мерли там, де було багато дітей. Врожаю не було, підеш на город, на поле, а там ні картоплини, ні зернини, де-не-де підгнила картопля, від якої ішов такий сморід, що верне. Ходили в поле виливати ховрахів і їли їх. Також поїли голубів, горобців.

Ми клали в горщик сходи буряка, тушили його і їли. Який же добрий це був наїдок після листя та жолудів.

Пам'ятаю сім'ю, де було дванадцятьох дітей – всі померли.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8038. – Д 4313.

ТКАЧЕНКО Ганна Василівна, народилась у 1918 році в селі Федварі, нині Підлісне, записав учень Підлісненської загальноосвітньої школи I–III ступенів Шевченко Віталій.

Біда прийшла з літа 1932 року. В селі з'явилася велика кількість гусені. Вона була невелика за розмірами, блідо-жовтуватого кольору. Від порогу відмітали гусеницю віником, вона знищувала все, залишилися з дерев одні стовбури.

Під осінь зібрали хліб, потім була викачка хліба з селян, приносили всім повідомлення, що жителі села повинні здати в державу хліб. Люди здавали зерно, а якщо цю вказівку не виконували, то ходила попід дворами відповідна комісія, яка вилучала все зерно і все їстівне. Ходили зі шупами штрикали, де була земля перерита. Остався люд без нічого, одна свята вода.

Настала зима, люди пухли від голоду, набрякали ноги, руки. Люди повиїдали собак, котів. Батько захолював на печі і ми його насилу витягли.

Весна 33-го року була така zalivna. Дощів було багато і бур'янів. Ще більше вмирало людей голодною смертю, лежали трупи на вулиці. Ходили всі чумні, обезсилені. Не було сили похоронити померлих. З великими труднощами виривали невеликі ями, а то і так прикидали землею на городі чи у дворі трупи людей.

Малі діти ходили на роботу і їм за це давали талончики, на які видавали щось поїсти.

В 1933 році з Білорусії завезли невелику кількість зерна для посіву. На мішках було написано „протруєно”. Під час сівби люди тремтячими руками витягували з мішка по зернинці і їли. Тому поставили біля зерна охорону.

Бригадир був хороший. Я б за те, що він зробив і досі б йому ноги мила. Він говорив дітям, ідіть на степ і мніть спілі колоски, тільки корінці не виривайте.

Цей рік був дуже дощовий, наростали бур'яни, люди їли траву, коли зацвіла акація то почали їсти її цвіт, їли з калачиків кашку, з листя робили і їли маторженики.

В колгоспі варили похльобку або куліш, на сутки давали одне із них по півлітра. Люди йшли на роботу, щоб поїсти. Пам'ятаю: одна жінка стоїть, у котлі колотить макуху, а друга дає тієї юшки, щоб усім було одне й те саме.

Діти після сівалок ходили збирати зерничко, що осталося. І їли з землею. Ходили до скирти і шукали зерничко, а один дядько ледь мене за це не з'їв.

Брат мій за клунок пшениці хату продав. А за два відра кукурудзи кучу металолому.

І страдали до осені. Так страдали. У 1933 році аж на осінь дали трохи хліба.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7979. – Д 4251.

ФЕДОРОВА Марія Олексіївна, народилася в 1923 році в селі Федварі, нині Підлісне, записала учениця Підлісненської загальноосвітньої школи I – III ступенів Федорова Олена в 2005 році.

Зараз мені - 82 роки, але ніби зараз пам'ятаю всі слова, всі муки моїх родичів, які вмирили від голоду, штучно створеного для людей України.

Дякувати Богу, справжній голод минув нашу сім'ю в 1932 році, а в 1933 довелося і нам: батько, мати, сестра, я і брат товкти в ступі облужані качани, та робити з них „хлібці”, але згодом стало легше, наступила весна і ми почали рвати листя з вишень, сушити його і пекти „млинці”. А кожної неділі до нашого дому сходилася вся наша рідня: сестра мого батька і її два сини та чоловік. Великого господарства в нас не було, була всього одна теличка, але й ту батько зарізав, тому що потрібно було прогодувати всю рідню. Так ми і з'їли її гуртом.

В нашій сім'ї ніхто не був пухлий, а от у сім'ї моєї тітки опухли майже всі. Навесні 1933 року два тітчині сини були такі голодні, що не послухалися її і крадькома наїлися молодих колосків жита і повмирили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7977. – Д 4249.

“Буксирники” за роботою.

Родниківська сільська рада

Село Родниківка

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Родниківці.

БОДЯЛ (дівооче прізвище - Живіцька) **Любов Трохимівна**, 1924 року народження, *жителька села Родниківки. Записали учні Родниківської загальноосвітньої школи.*

Хоч я й найменша була з шістьох дітей, але все ж в голодовку добре пам'ятаю.

Як голод почався, як люди бідували.

А перед цим вже згнали всіх у колгоспи. То батько – інвалід війни не хотів йти в колгосп. Казав:

- Що я буду там робити на “дерев'янци”?

То ми, маючи трохи землі, вигодували собі лошатко, теличку. Батько їздив в Кіровоград на заробітки. Возив брагу. А нам майже щодня і активісти спати не давали. Приходили попід вікна, грали, співали, закликали в колгосп. А як почали в 32-му все підчисту забирати, то батька об'явили куркулем.

Який же він куркуль! Без ноги! Інвалід! Тільки й жили, що з тієї конячки. Бо ж восьмеро дітей було.

Куркуль! Бодай їм дихати не дало! О, це-ж так його активісти об'явили, бо не йшов же в колгосп. То до нас почали ходити майже щодня і забирали продукти. Сильно звірствували Антонов (тодішній голова колгоспу), а йому допомагали Марфа Саржовська, Маса Ткаченко і Маса (наче Кріпачишина). Так вони їздили підводою і все до крихти забирали.

Вже видно було, що голод іде страшний, а їсти нічого. То мама назбирала з пів-мішка насіння калачиків (бур'ян ото в дворах ріс) та й сховала на горищі в сіні. То якась же зараза, мабуть, бачила, бо враз на другий день і прийшли. Та в хаті й не шукали, а зразу на горище. Знімають того мішка, а мама як закричить. Вихватила його з рук та й розсилала все по дворі.

- Збирайте, прокляті! Як я по бубочці збирала.

То той же Антонов, як визвірився, аж “бульба” з носа вискочила, та за “наган”. І вже маму до стінки ставить. Розстрілювати хотів. Та, дяка Богу, був між ними вчитель Валентин Михайлович, то він почав його заспокоювати, а тоді помалу випхав з двору. Посідали вони на воза та й поїхали.

Отаке страхіття було! Ми малі плачемо, а батько сидить на лаві-мовчить, що він - інвалід - міг зробити. У влади були всі права.

Виживали як хто міг. Збирали і їли, що могли. Навіть те, що їсти й не можна: лободу (вершки), мішали з висівками, та пекли щось-таке, як коржі. А весною, у березні, рвали та їли молодий рогіз. Мама ще й суп з нього варила. Ой-ой-ой, який же він той суп з того рогозу?

З нашої сім'ї ніхто не вмер з голоду. Не стало лише брата Дмитра (він 1913-го року). Як стало дуже тяжко, то він пішов на заробітки. Так ми його й більше й не бачили. Може де вбили, бо й таке було, або помер.

В селі мерли сім'ями. В сусідів, у Чайковського Василя, була сім'я з семи чоловік, то вмерли п'ятеро.

Неподалік від нас жила сім'я. В них був хлопчик 8-9 років Гриша. То він, було, підходить до лавочки, де старі жінки сидять та насіння лузають та й длубається в пісочку. Може, якусь насінинку знайде. Воно ж, бідне, їсточки хотіло. А до нас було прийде та каже: "Тьотю, дайте трохи розсольнику. Я мамі понесу". Горе ж було! Горе! В нас теж не дуже було що їсти, але мама трохи давала їм, бо це ж дитина! Сама була голодна, а й за маму не забувала. Все одно помер і Гриша, і його мама.

Моя тітка, батькова сестра Надя, мала п'ятеро дітей. Була в них корівка. То вони в сім'ї вирішили її в місті продати і купити їсти. Звечора повів дядько корову в Кіровоград продавати, та заночував у знайомого. А вночі корову вкрали. Сім'я загинула. Геть попухли, що лопалось тіло і текла вода. Так і померли. Зостався один син. Хмельницький Василь Захарович, страшно й згадувати таке! Скільки горя було!

Сиріт було багато. Але ними власті не займались. Таких дітей ловили людожери і різали. Страшно було на вулицю виходити. Якись тут жили Янчуки. Я їх не знаю, але мама про них казала, то заманювали дітей і поїдали їх.

У **Липівці** (тоді казали Любомирка) жив дід (мамин батько) Юхим Колісниченко. То брат Василь, було йому 13 років, возив дідові молоко. Мама ж як його виряджала, то наказувала:

- Ні з ким не балакай, нікуди не заходь, ні в кого нічого не бери, бо можуть заманити, то пропадеш!

То вже ж Вася, як прийде від діда, то-то вже радості, що живий. Та мамі каже:

- Я не тільки ні з ким не балакав, а й ні на кого не дивився.

Корівка нас врятувала. Ми могли за молочне трохи виміняти інших харчів.

Одного разу пішли з мамою на Гору (на базар). Понесли трохи ряжанки і виміняли дві кружки макухи. Яка ж вона була мені смачна! Я йшла, одщипувала манюсінські шматочки і смоктала їх. А вдома брат Стьопа з'їв більшенький шматочок, то скоро й на стіни почав дертися. Геть наче здурів. Мені аж вночі стало погано. Була температура така, що я не пам'ятала, що роблю. Кудись бігла, мало не втопилась, бо зловили мене аж у березі. Оце така була макуха, що ми од неї подуріли.

В селі не голодували ті, хто були комуністами, або ті, хто був у них в

авторитеті - активісти. Вони були при посадах, при коморах. Все, що в людей забирали, то звозили ж в коморі і самі жерли. Нічого не боялися.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7984. - Д 4256.

БОДЯЛ Ярина Пилипівна, 1903 року народження, жителька села Родниківки. Записали учні Родниківської загальноосвітньої школи.

День за днем мене покидали сили. Щоб вижити, я їла кропиву, полу, товкла порожні качани з кукурудзи, потім добавляли різне листя, пекли ось такі коржики, яким були теж раді. Нам у ланці давали по жмені соняшникового насіння. Коли влітку 1933 року з'явилися перші колоски, ходили їх зрізати, але було дуже небезпечно, бо за це могли посадити в тюрму, але ми все-таки кралися до поля та по торбинці настригали цих колосків. Збирали гнилу картоплю, мили її, сушили і їли. Пам'ятаю, що померли Шелеска Ярина, Кавушан Митя, Кріпака Сергій, Олексієнко Прокіп, у Яріма син помер, у Мурчика Харитона син Митя помер. Померли Басенко Данило, Байда Григорій, Хантя Мартин, Муженко Марія, у Шерстюк Василини син помер, вся сім'я Біліків. Але хіба тепер всіх згадаєш?

Активістами, які у нас все забирали, були Хмельницька Параска, Гудженко Пася, Каптінар, Хмельничиха Параска, Цяпа Олексій.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6295. - Д 3234.

БРОВІЦЬКА Раїса, народилась у 1925 року в селі Сентовому (нині — Родниківка), зараз жителька села Підлісного, записала учениця Підлісенської загальноосвітньої школи I–III ступенів Бровіцька Ольга.

У трицять третьому году нас у сім'ї було троє дітей. Батьки ходили на роботу, а нас віддали в дитячі ясла і там ми ночували і днювали. Нам варили затірку. Але все одно були голодні. Хто був дужчий, то тікав із ясел. Ми тинялись по садках, городах, то вижили, а малих багато померло. Мої дві сестрички померли, коли вже голод минав.

ГОРОВА Любов Степанівна, 1913 року народження, жителька села Родниківки. Записано учнями Родниківської загальноосвітньої школи.

День за днем покидали останні сили. Щоб вижити, люди їли кропиву, лободу, макуху бавовняну. Товкли порожні качани від кукурудзи, потім

добавляли листя липи, цвіт акації і пекли “коржики”. Але в ті роки і “коржикам” були раді.

Дітей здавали у ясла, бо там давали їсти варену сою, по жмені соняшникового насіння.

Жінкам-сапальницям теж видавали по жмені насіння.

Влітку люди ходили в поле збирати перші колоски із жита і пшениці. Але, побачивши їх, сторож швидко скакав до них на коні і люди були вимушені тікати.

Через бажання вижити люди їли через силу навіть гнилу картоплю .

Тим, у кого була корова, жилося трохи краще.

У голод померли Шелестка Ярина, Кавушан Митя, Кріпака Сергій, син Яріша, син Мурчика Харитона Митя, Босенко Йосип і Одарка та їх двос дітей (Люба і Віра), Байда Григорій, Хантя Мартин, Сасенко Меланка та її свекруха, Муженко Марія, мати Імбаровського, син Шерстюк Василини, Гармаш Тимір, син Шелеста, сім’я Біликів.

Активістами, які забрали у людей останню крихту, були Цяпа Олексій, Хмельничиха Палажка, Хмельницька Параска, Гудженко Пася, Каптінар.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7986. - Д 4258.

ЗАС'Ь Йосип Леонтійович, народився 1918 року в селі Сентовому (нині — Родниківка). Записано в Кіровограді.

Колективізацію я пам’ятаю добре. “Ох, яка радість була у людей!” Спочатку почали куркулити окремих. Ми жили у другій хаті від краю села, біля ставка, на межі з сусіднім селом Бровковим. Город був наш до берега і на той бік видно було все: як куркулили. Жив там Ткаченко Захар, по батькові не знаю, дітей мав 7 душ, двос старих, господар і господиня — всього одинадцятєро. На хазяйстві мали дві корови, трьох коней із жеребцем.

У 1929 році Ткаченко Сергій і Семирога купили трактор “Фордзон”. Коли куркулили, то забрали все: хліб, худобу, інвентар, речі. Людей стояло дуже багато, дивились. Активісти хазяйнували, лаяли господаря перед людьми, що скільки придбав добра. Потім посадили їх на підводи відправляти на Соловки. Коли під’їхали до центру села, зупинилися. На підводі сиділо багато, пам’ятаю старшого сина Ткаченкового Сашка, дуже добрий був. До підводи підбігла дівчина, з котрою він зустрічався, так сильно кричала, просила активістів не відправляти його на Соловки, потім ухватила його за

шию, звалила з підводи, і обоє лежали в болоті, але з цього нічого не вийшло. За Сашком я дуже плакав. Пам'ятаю, сиджу на печі і плачу. Кілька днів заспокоювали мене рідні.

Потім, позбавившись куркулів, почали записувати у соз. Хто ж були ці активісти? В основному ледацюги, котрі не мали ніякого хазяйства, ходили по людях на заробітки. Бачив сам і чув одного з активістів, Мирошника (прізвисько).

Дівчата, було, розведуть багаття над проваллям ввечері, варять галушки і співають (досі не забув):

*А я дуба нарубаю, вечеряти наварю,
Я своєму миленькому постіль білу постелю.*

Потім хором:

*Постіль біла, постіль біла, постіль пухова,
Жона моя, жонушка, жона молода.*

Записувались в той соз в основному такі, як Мирошник, потім під тиском ішли й решта. Забирали в них коней, корів, інвентар. Багато хто передумував і виходив із созу. Пам'ятаю, як сьогодні: гонять коней до ставка напувати, а люди ловлять коней і забирають їх по своїх домівках. Потім знову був тиск. Багато впиралися владі, аби не йти в соз, шукали різні виходи, тікали сім'ями.

Активістів пам'ятаю, але не всіх: Тягнирядно, Зарудня, Ковальчук Федь, Шаманський Іван Григорович. Хто не записався в соз, викликали в контору і вимагали виконувати самообкладання, тобто, здати хліб і гроші. Коли людина здавала, то її знову викликали — і так до нескінченності.

Батько мій не записався в соз, а поїхав в Одесу. Залишилася мати з чотирма дітьми. Викликали матір і вдень, і вночі. Бувало, викличуть: “Давай гроші, хліб!” — “Нема — все віддала”. Було тоді: і в Бога, і в Христа — б'ють кулаком по столу!.. Відпустять додому, та не встигне прийти — знову виконавець стукає у вікно, щоб ішла в контору.

Одного дня до нас прийшла Зарудня, полізла на горище, за лежаком знайшла двоє відер квасолі і забрала. Ми zostалися без нічого, але прийхав батько і забрав нас в Одесу.

В 1933 році батько приходить з роботи й каже матері, що чув, начебто будуть роздавати землю. Але він помилився. Приїхали в Зінов'євськ, зустріли знайомих і побачили на вокзалі: трупи, пухлих людей гонять з вокзалу, вони плачуть. І наша мати плаче, але повороту немає. Привіз нас батько в село, а сам поїхав на Донбас. Мати роздала продукти, потім сама вихудла. Я пас череду, приносив їй молоко, але це не допомогло — померла мама, з дітей zostався я один.

Село наше велике, дворів до тисячі, так що кілька тисяч людей вимерло. Зайця Трифона вся сім'я вимерла (9 душ), Живіцького Федя — 4 душі, Буряка Фрола — 3 душі, Ладуря Івана — 5, Худулія — 4, Пузиря Сергія — 6.

У травні 1933 року я пас череду. Давали мені макухи, або вівсяної крупи жменю. Стало наливатись жито. Люди виждуть темноти і йдуть рвати колоски. І чуємо: “Еге-ге-ге!” Значить, іде Аврам Остапенко і кричить: “Я все бачу!” Тоді люди тікають. Це була його робота вночі. А вдень Аврам гарбою забирав мертвих і возив на цвинтар, до ями. За це він отримував 300 грамів хліба. Був такий випадок: зайшов Аврам у хату й покликав, чи є хто живий? Почувся слабкий голос Якіма Живіцького. Стягнув Аврам його з печі й поніс на гарбу. При їзді Яким випав через щаблі й зостався жити — і прожив він аж до 1985 року, померши своєю смертю.

Семен Тягнирядно жив у Лісках. 1933 року зарубав двох дівчаток, Мотю і Любу, і з’їв їх. Іван Шаманський, котрий говорив: “Іди в соз, ми заживемо так, що нажмемо кнопку — і вареники самі в рот лізтимуть”, — після 1933 року жив так, щоб світ не без нього був. Зарудня здохла сама.

На початку осені я з Сентового пішов у патронат, у 1938 році покликаний у армію, демобілізувався в 1946 році 26 грудня.

Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині). – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 1993. – С. 144 - 146.

ЗАЄЦЬ Мотрона Миколаївна, 1902 року народження, жителька села Родниківки. Записано учнями Родниківської загальноосвітньої школи.

В 1933 році померла з голоду моя сестра Грабажей Тетяна. Померла і її дочка Оля та два сини – Михайло і Сергій. Сам Герасим (чоловік моєї сестри) і моя сестра дивом вижили. Дуже багато померло моїх односельців. От пам’ятаю, що в той час померли Мурчик Павло, Гудзь Олександр, його дружина Ліда і їхні діти Сашко, Михайло і Валя, Заєць Трифон Іванович, його дружина та четверо дітей, його брат Заєць Леонтій Іванович, його дружина і двоє дітей. З цієї сім’ї Зайців вижив тільки один хлопчик.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6298. - Д 3227.

ЗІНЗІВЕР Надія Калістратівна, 1915 року народження, жителька села Родниківки. Записано учнями Родниківської загальноосвітньої школи.

Дуже страшним був для людей нашого села голод 1932-1933 рр.

Люди мерли цілими сім’ями. Усього я не пам’ятаю, але деякі випадки особливо гостро врізалися в пам’ять. Зокрема, це смерть сусідів: сім’ї Гуца Мирона, Соловейко Теклі і її чоловіка Христяля, Заєць Марфи, Леонтієнка Михайла, Ткаченка Остапа, Горового Михайла з дружиною, Поскальнюка Антона.

Під час голодомору вимерла вся сім'я Загурських. А було їх 10 душ – восьмеро дітей і двоє дорослих.

В селі була створена спеціальна команда, яка підводою звозила трупи на кладовище. Пам'ятаю, що ями для братських могил копав Пилипенко Онуфрій. Завідував похоронною командою Оліян (прізвища не пам'ятаю).

Страшні муки голоду доводили людей до втрати глузду і людоїдства.

Була в селі сім'я Тягниряднів. Було у них двоє дітей. Вбили вони їх і варили з них вариво. Батько і мати збожеволілими очима дивилися на вогонь і не могли дочекатися. Тут їх і зловили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6296. - Д 3225.

КЛИМЕНКО Ганна Іванівна, 1919 року народження, жителька села Родниківки. Записано учнями Родниківської загальноосвітньої школи.

Нас було четверо в сім'ї. Найстарший - Митя, а ще Анна, Еля і Оля. Батька забрали за те, що він їхав на підводі і вдарив коня, а той здох, бо був худий. Ми zostалися з мамою Вірою. Їли квашені капусту і буряки. Навесні їли молоде листя з вишень. Мама працювала на полі, там варили сою. Її мама нам приносила.

Митя ходив в інтернат у центр, там і вмер. Оля вмерла вдома. Вона довго трусилася і, коли зайшло сонце, віддала Богу душу. Поховали її з Конюховою дівчиною, бо вона теж померла. Мама з дядьком вирили одну яму і поклали дівчат в одну домовину.

Хтось сказав владі, що у нашій хаті захований хліб. Перекопали всю хату, але нічого не найшли. Тільки на горищі розщували глечик з квасолею й той забрали.

Ще в нас був сусід, який їв дітей. Ми боялися виходити з дому.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7989. - Д 4261.

ШЕЛЕСТ Ганна Василівна, 1911 року народження, жителька села Родниківки. Записано учнями Родниківської загальноосвітньої школи.

Страшно і боляче згадувати той час. Помер з голоду мій батько Шелест Василь, а за ним і два мої брати – Льоня і Вася. Нам було нестерпно важко, здавалося, прийшов кінець світу. Ще донедавна ми були дружня сім'я, де всі дружно працювали, раділи життю, а сьогодні – ходимо пухлі, та ще й рідні померли. Взяла мене мама на роботу в колгосп, і як не важко було там працювати, нам, слабким, давали горохову похльобку. Юшку ми пили, а

горох складали у жменю і несли додому меншим братові і сестричкам. Ще в колгоспі давали якусь макуху, від якої люди дуріли. Більше нічого не пам'ятаю.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6297. - Д 3226.

ФУТУРНЮК Ніла Прокопівна, 1919 року народження, жителька с. Родниківки. Записано учнями Родниківської загальноосвітньої школи.

Нас було в сім'ї одинадцять душ. Дуже сильно голодували. У нас все забрали. Заходили в хату і по кілька разів все переривали, перекопали діл в хаті, перещупали увесь двір – шукали їстівне. Добре, що не забрали корови, а ще в городі була захована яма з буряками. І як вони її не знайшли? І моя мама Марія крадькома терла буряк, пекла його в печі. От цим і вижили.

А мамина двоюрідна сестра Куліч Горпина і вся її сім'я вимерла. Вцілів лише один їхній син, якого ми забрали до себе. А було їх дев'ятеро. Носила я їм трохи печеного буряка та молока, але йти було далеко та ще й небезпечно – дітей тоді ловили і їли.

Ось одного разу я до них прийшла, то побачила, що тітки вже немає, тільки слід від коліс підводи, на яку забирали мертвих. Але сусіди казали, що вона була ще жива, і хоч не ходила, але ж жива! Ось її і викинули на підводу. Діти перед нею теж померли. Залишився, як я говорила, тільки один син.

Весною 33-го їли кору на деревах, акацію, калачики. Пізніше крали колоски. Але увесь цей час люди помирали.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6300. - Д 3229.

Село Ясинуватка

Хрест на цвинтарі у селі Ясинуватці.

**РОМАЩЕНКО Павло Григорович, 1923 року народження. Записала
Дяченко Лариса.**

Як зігнали людей у колгосп, то в них позабирали коней, корівок, плуги, сівалки, хліб – все, що було в господарстві. З нашого двору теж усе забрали: пару коней, увесь хліб до галузочки витрусили. А хліб трусили кожного дня. Мама тільки помастить долівку, а комсомольці і комуністи знову шпичаками перекопають. Але ми все-таки заховали торбу зерна біля собачої будки. Яюсь прийшли шукачі зерна. Довго шукали, а знайти не можуть. Шукачі перевернули все догори дном, дійшли і до собаки, а собака на них кидається. Побили батька та й пішли ні з чим. Настала гірка доля наша – їсти нічого, корівку забрали. Батька поставили конюхою доглядати коней. А воно на все пішла погибель. Конідохнуть, люди мруть. Ми з батьком ходимо на поле та збираємо гнилу картоплю, з якої мама робила млинці. Та скоро почали забирати людей, які нібито владі не корилися. Забрали нашого батька і погнали їх під гвинтівкою до району. Мама так побивалася за батьком, що захворіла, а тут ще малі діти і їсти нема чого. Не стало нашого батька, і нема про нього ні звістки, ні чутки. Нас зосталося троє дітей біля хворої мами. Найменший брат лежав у колісці, підвішеній до забитого у сволок зубця борони. Ми кричимо з старшим братом: "Помирає Вітя!" Мама каже: "Колишіть його, колишіть!" А він і затих – помер. А тепер вже і мама лежать на долівці. Ми з братом думаємо, що вона лягла просто відпочити. Лежить день, другий. Ніхто до нас не приходить, та й нікому ходити, в усіх одне лихо – голод. В хаті темно, світити нічим, холодно. Будимо маму, щоб вставала, а вона не встає, підходимо до неї, термосимо її за одягу, а вона мовчить. Десь уже на четвертий день прийшла до криниці сусідка. Заходить до нашої хати, а у нас темно. "Де ваша мама?" – питає. "Вона біля скрині спить!" - відповідаємо. Тітка сплеснула руками - "Та вона ж мертва!" Так ми залишилися самі. І кому що казати – батька заарештували, мами немає, а нам з братом по десять років. Однак наш батько втік з під варті. Скочив у кущі, та й побіг навмання. По ньому стріляли, гналися, але не догнали. Пішов батько у кар'єр, за десять кілометрів від села. Пізньої ночі прийшов додому, а мама лежить на лаві без труни, хоронити нікому. Батько охопив руками голову і довго плакав. Потім пішов по дядьках. Зняли із порожньої стайні двері, поклали на них маму і в темряві понесли на цвинтар. Батько знову з села пішов на кар'єр. А ми з братом залишилися самі. Та батько нас не забував. Бувало прийде поночі з роботи, принесе нам кілька сухарів, та й знову криючись, іде за десять кілометрів снігом. Зайшов до нас один дядько. У хаті холодно, аж стіни морозом взялися. Насмакав стріхи, накидав соломи в хату: "Топіть, діти, та дивіться, щоб самі не згоріли!" Так тривало до середини 33 року. Потім знайшов батько собі жінку, а нам другу маму. Так ми з братом і вижили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей – 6325. - Д 3252.

Розумівська сільська рада

Село Розумівка

Пам'ятний знак жертвам голодомору 1932-1933 років у селі Розумівці.

БЕЗЛЮДЬКО Іван Юхимович, народився в 1926 році в селі Розумівці. Записала учениця Голиківської загальноосвітньої школи I – III ступенів Шпильова Світлана в 2005 році.

Весна 1933 року видалась дуже дощова. Майже кожного дня, а то й кілька разів на день, пускались дощі: то краплисті, мов сіяні на решето, то дрібні, мов пропущені через густе сито. На сільських вулицях повиростали бур'яни по коліна. Лише серединою шляху, мов дві довгі, чорні змії, пролягали колії. Розтовчені кінськими копитами та колесами грабарок, що проїздили коли раз, а коли й двічі на день.

Ось і наше подвір'я, тільки-но перестав дощ. Пов'язана хусткою молодиця (моя мати - Безлюдько Текля Юхимівна) викотила з повітки жлукто, поставила його над узвозом і кладає на низ околот, а потім сорочки, спіднички та штанці, пересипаючи їх попелом. Коли жлукто наповнилося, простеляє одяг околотом, кладе на два дерев'яні круги, а на них – розпечену залізяку, певне із старої сівалки – вищерблену зірчату. Все це поливає окропом. Цей процес називається золінням.

Семирічне хлоп'я (це був я) в міру сил допомагає матері. То одяг підносить, то околот.

Над жлуктом звився клубок пари з попелом...

Тут почулось чавкання копит та тихе шарудіння коліс. Вулицею їде грабарка, запряжена худими каштановими кіньми. Веде коней чоловік у рудій латаній сорочці і таких же засмальцьованих штанях. Одна холоша закована до самого коліна, друга теліпається довкруг худой ноги. За возом ідуть ще двоє чоловіків.

Худі, виснажені коні зайшли в калюжу й стали.

– Но! – стиха гукнув візник, замахуючись дубцем.

– Не гони. Хай спочинуть, – сказав один із тих, які йшли за возом.

Я стою на узвозі і не зводжу очей із грабарки, в якій лежать мертві. Скільки їх – розібрати неможливо, бо складені тіла, як попало: головами в різні боки, в тих же позах, в яких застала смерть.

Верхнім горілиць лежить наш недалекий сусід, якого по-вуличному називали Хльобайло. На синьому одуглованому обличчі біля скроні ледь спіннулася жилка.

– Мамо! – гукаю. – Мамо, а дядько Хльобайло ще не вмер. Он, дивіться, кліпає!

Мати витирає руки об фартух, підходить до воза і теж оглядає страшну поклажу.

– І, справді, – каже, – він же живий. Навіщо ви його везете?

Чоловіки понуро мовчать. Потім один відповідає:

– Зараз живий, а до вечора помре. А мені знову гнати коней на цей куток?

Чоловік витягає папірець, насипає в нього дрібку тютюну, скручує самокрутку і бурчить:

– Живий... Тут, ось, сам... Ходиш і не знаєш, чи ти живий, чи ти вже вмер. Не сьогодні, то завтра помре ваш сусід. Яка різниця, а ти коней поганяй.

Чоловік так лайнувся, що аж коні здригнулися та повільно рушили з калюжі.

Мати стояла, мов скам'яніла. Лише сльози котилися по щоках та капали на землю.

Процесія повільно посунула далі вулицею. Скоро чавкання копит затихає.

– О, Господи! – подає нарешті голос мати та рушає до жлукта.

Я плентаюсь за нею, наче оніміль.

Ця картина так вразила мене, що закарбувалась в пам'яті на все життя. Не було жодного року, щоб мені не снився дядько Хльобайло. Навіть на фронті, в партизанському загоні. Лежить отак сусід на возі, на купі мерців, а синя жилка сіпається на скроні...

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8045. – Д 4320.

БУЛЬБАК Параска Михайлівна, народилася 1922 року в селі Розумівці, запис Зеленько О., 2001 рік.

На невисокому мальовничому пагорбі стояла біленька хатина. В ній жила сім'я мого батька Михайла Мачака: дружина Олександра, сини Григорій, Максим, Семен і я – Параска.

Лихо 1933-го не обійшло й нашу оселю. Одного разу захворів маленький Сеня, а вдома нічого з їжі нічого не було. Мати не знала, що робити, як врятувати Семенка. І знайшла вихід. Були в неї дуже гарні вишиті рушники. От вона дала мені одного рушника і пляшку, щоб пішла до сусідки та попросила за рушник молока.

Коли я прийшла до тітки, то не могла через сльози, які душили, сказати ні слова, тільки вимовила: “Сеня хворий...”. Простягла рушник й пляшку. Та тітка втішила, налила молока, сказала: “Не треба мені рушника, нехай Сеня видужує.”

Був у нас дуже великий килим, на всю стіну. На ньому зображений ліс, лісова дорога, по якій йшла хитра лисичка. Нам, дітям, дуже подобався цей

килим. Ми часто розмовляли з лисичкою, просили її розповісти казочку і розповідали самі собі казки за неї. Та важко було дивитись батькові на голодних дітей, от він взяв килим і пішов на базар: “Може хто поміняє на борошно?”

І таки поміняв, дали за того килима аж... два пуди справжнього білого борошна. Потім сушили липові листки, розтирали їх, додавали трішки борошна, і пекли оладки. Та навіть таких оладків вдосталь не було. По одному давали вранці, ще по одному - ввечері.

А килим з лисичою таки врятував нам життя.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6183. – Д 3171.

ЗИМЕНКО Палажка Гордіївна, 1916 року народження, село Розумівка, записано Мачак Н., Поборончук А., Христенко Ю. - учнями Розумівської загальноосвітньої школи I - III ступенів 14.09.2005 року.

Нині маю 89 літ, а події страшного 33 –року живі в пам’яті. Тим уже однаково, хто помер, кого звозили грабарками та вкидали у яму без розбору, або хто сам приходив до страшної ями та чекав смерті. А мені ятрить душу спогад. Весна 33–го видалася дуже дощова. Майже кожного дня ішов дощ. Я насилу пересувалася від постійного недоїдання до дядька Петра і тітки Оксани, які обіцяли віддати мені зароблені у них сачок і блузу. «Гайда до хати!» - запросила вона мене. В хаті тітка Оксана дістала з пазухи ключ, відкрила скриню і дістала перепічку. Відрізала окрасць, посипала сіллю і дала мені. Я накинулася на їжу. А тітка дивилася на мене і сльози, мов великий горох, котилися по її щоках і падали на босі ноги. А я хотіла і не могла зупинитися, щоб не жувати. За своє життя я їла багато хліба: білого, чорного, пшеничного, їла булки, батони, але такого смачного – не куштувала ніколи більше в житті. Я й незчулася, як з’їла той шматок і з здивуванням подивилася на свою руку без хліба і на тітку, і також заплакала. Тітка подивилася на перепічку, на мене, подумала, щось зашептала ледь чутно губами і пошепки сказала: «Віднеси, доню, додому, своїм!» Я сховала на грудях дорогоцінну ношу, той скарб і радісна, щаслива рушила додому. Дощ перестав, виглянуло сонечко. Ось уже видно наш двір. Як же зрадіють мої домашні, що я принесла крім одежі, ще й хліб. І здавалося мені, що я ніби поздоровшала, бо їла сьогодні хліб. Раптом почула слабкий голос нашого сусіда дядька Косяка: «Палазю, із заробітків ідеш? Що ти заробила?» «Еге ж, дядьку, із заробітків!» - і шосили стулила руки на грудях, щоб не загубити своє багатство. «А мені хоча б шматочок хліба, може вижив би?» - ледь чутно сказав дядько Косяк, заплащив очі і сперся об стіну. Так і сидів на

просьбі, дивлячись на сонце крізь напівзаплюшені очі. Дядько був добрий, щедрий, завжди пригощав нас – дітей, яблуками, грушами. Хотілося дати йому шматочок хліба, але я пожаліла. Додому, швидше додому! І раптом я омертвіла, ноги стали немов дерев'яні : по вулиці йшли голова сільської ради Федір Бугаєнко та міліціонер Кучугура. «Мабуть, йдуть за моїм заробітком, за моїм хлібом!» - майнула думка. І я, напружуючи всі сили, доплентала у свій двір. А через кілька днів дядько Косяк помер. І в мене так стало пекти в грудях, я плакала і думала, що через мене він помер. Мати мене втішала, говорила, що я не винна. І я наче і вірила, і вірю, але ятрить душу, пече той спогад, як рана, що ніколи не заживе.

ЗЕЛЕНЬКО Тетяна Михайлівна, 1920 року народження, село Розумівка.
Записали учні Розумівської загальноосвітньої школи I - III ступенів Прус Олена, Горобець Оксана, Журба Олег.

Я добре пам'ятаю голод 32-33 років. Важкий сум охоплює душу при спогадах про ці роки та нестерпно болить серце. Уявіть собі – коли на вулиці появилася підвода з головою сільської ради, чи з міліціонером, чи з активістами, то люди закривали хати, а самі ховалися в погріб, чи йшли з дому десь на другий куток, тільки не зустрітися з цими людьми. Оце така була влада! Пригадую, 33 рік. Мати – Голинська Марія Луківна золить у жлукті одяг нашої сім'ї. Нас п'ятеро – батько Михайло Наумович, діти – Домаха, Андріян, і я – Тетяна. Я в міру своїх сил допомагаю матері – підношу одяг та околот. Ось мама розігнула натруджену спину і, заверши, дивиться в другий кінець вулиці. Звідти їде грабарка, запряжена худющими виснаженими кіньми. Їх веде чоловік – теж худющий, що й і шік немає, самі очі на все лице. Вони доїхали вже майже до нашого двору, коні, що ледве переставляли ноги, стали і схилили голови аж до землі. «Спочиньте, постійте!» - почулося візникове. А я стояла і не зводила очей з грабарки, в якій лежать мерці. Скільки їх – не розберу, бо складені без всякого порядку, з різних боків виглядає то нога, то рука, то голова, то зігнуті, то скрючені пальці рук вчепилися у волосся, лежать у тих позах, у яких їх застала смерть. «Но-о!» - стиха гукнув візник. Коні рушили. І все на возі заворушилося. А мені здавалося, що їх живих везуть хоронити.

КРАСЮК Марія Юхимівна, народилася 1930 року в селі Розумівці,
запис Красюк Людмили, 2001 рік.

Найбільше запам'яталося, як ходила в дитячий садок, де годували горохом, в якому завелися черв'ячки. Ніхто його не перебирав...

Їли, що могли добути. Навіть котів і собак.

Люди під час голоду стали злими і жорстокими заради шматка хліба, їжі. Один чоловік, який дуже хотів їсти, вбив свою дружину, посоловив у діжці і з'їв.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6184. – Д 3172.

ЛИСЕНКО Одарка Трохимівна, народилася 1921 року в селі Розумівці, запис Прус Олени та Журби Олега, 2001 рік.

Пам'ятаю, що було у нас поле, і батько з матір'ю косили на полі. В 1929 році розпочалася колективізація, мій батько одним з перших записався в колгосп. У нас залишився один мішок жита на горіщі на посів і все. Сусіди попросили заховати 10 мішків зерна у нас, а одна бабка, цікава така, видала нас, приїхали і забрали ті 10 мішків і наш останній мішок.

Під час голоду на Кубані був хліб і туди їздили міняти його на різні речі. Поїхав і мій батько, а ми залишились. Сім'я в нас була немала: батько, мати і четверо дітей. Троє братів мала: Петро – 1918 року народження, Василь – 1927 року, Сашко – 1931 року народження.

Та як поїхав батько, то довго не було. У цей час померла і мати, і мої брати.

Брат Петро і мати померли в одну ніч. Приїхали чоловіки підводою, запряженою биками, винесли в рядні матір, а потім брата. Привезли на кладовище, а ями готові були: викопані людьми, яких посилали з наряду. Опустили моїх рідних в яму, я стою та плачу. Тоді дід Семен говорить: “Пхайте і її туди, щоб потім не морочиться”. Я дуже злякалася та почала карабкатися по глині, видерлась і втекла.

Залишилася я одна в хаті. Їла, що прийдеться: паслась на спориші, збирала листя з акації. Тоді повернувся й батько. Заходить у хату чорний, обідраний, пухлий, а я його боюся.

В колгоспі були коні, яких забрали в людей. Їх не було чим годувати, то вони здихали. Ці коні вивозили до лісу Довжок на площадку і там дерли з них шкіру. Шкіру ту збували в колгосп, а людям роздавали м'ясо. Пішли ми з сусідкою по те м'ясо, одержали порцію, йдемо додому, а назустріч прямує один чоловік. Жінка й каже йому, що м'ясо вже він не застане. От він мене відіпхнув, бо я була ще мала, і м'ясо кінське забрав. Я гірко заплакала, але робити було нічого.

І ще пам'ятаю: коло комори, що знаходилася на колгоспному дворі, сиділо багато дітей і чекали, поки комірник буде роздавати по 2 ложки половки гречаної і ложку патоки в жменю.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6180. – Д 3168.

ЛИСЕНКО Параска Андріївна, народилася 1919 року в селі Розумівці, запис Еншиної Маргарити та Довженко Оксани, 2001 рік.

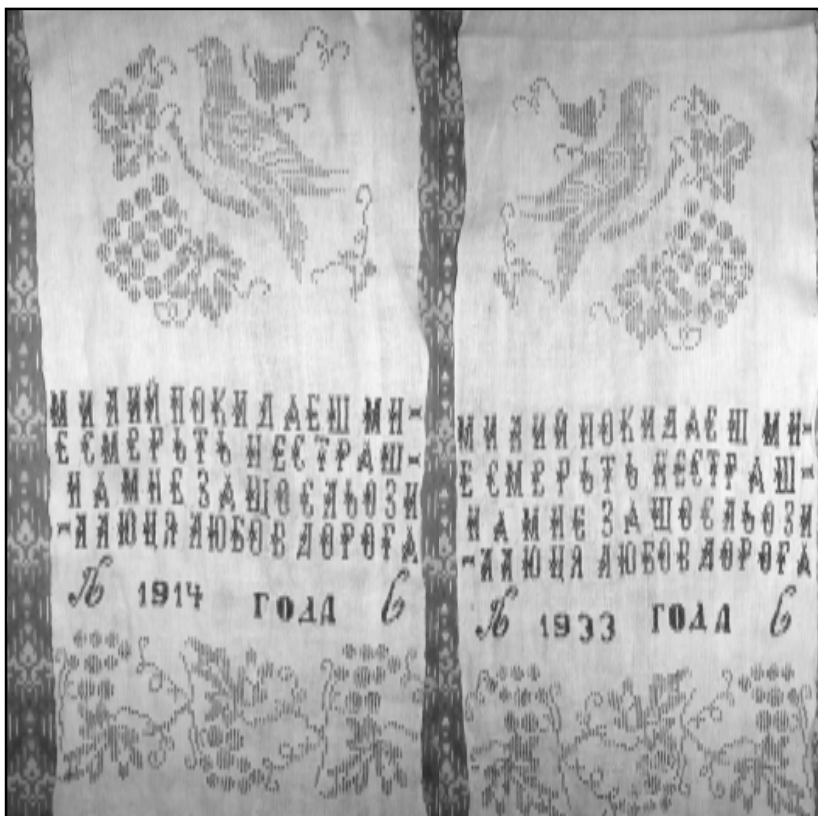
Взимку і навесні 1933-го зовсім не стало чого їсти. Дуже голодували. Їли жом-брагу, привезену з цукрозаводу.

А люди в селі мерли й мерли. Для дітей-сиріт відкрили інтернат.

Тим часом селом ходили люди, які витрушували зерно, хліб. Часто приходили й до нас. Шукали у погребі, в коморі, у скрині...

Влітку, коли почало достигати жито, жали колоски, сушили їх. Зернята варили. Так і вціліли.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6183. – Д3171.

Рушник вишитий український. Село Розумівка, 1933 рік.

Олександрівський районний краєзнавчий музей.

Цей рушник вишила у 1933 році колгоспниця села Розумівки Параска Семенівна Поліщук (1914-1982). Того страшного року через голод загинув її коханий. Юнакові та дівчині було тоді по дев'ятнадцять років. Не судилось голуб'ятам бути разом...

«Милий, покидаєш мене. Смерть не страшна мені. За що сльози ллюця. Любов дорога», - вишила на українському рушникові дівчина, яка залишилась вірною своєму коханому на все життя. Параска Семенівна так і померла у шістдесят вісім років незаміжньою...

С П И С О К **жертв голодомору 1932-1933 років** **по Розумівській сільській раді**

Село Розумівка

1. Бідненко Якилина, 7 років.	23. Голинський Макар – чоловік.
2. Бідненко Арійон Арійонович.	24. Голинська Меланія – дружина.
3. Базарин Іван Самойлович – чоловік.	25. Голинський Петро – брат.
4. Базарина Олена Якимівна – дружина.	26. Голинський Микола – брат.
5. Бугаєнко Лукаш Афанасійович.	27. Голинський Григорій Артемович.
6. Бугаєнко Трохим Тимофійович – батько.	28. Голинський Роман – чоловік.
7. Бугаєнко Параска Трохимівна – дочка.	29. Голинська – дружина.
8. Бугаєнко Андрій – чоловік.	30. Голинська Одарка Сизонівна – дружина.
9. Бугаєнко Настя – дружина.	31. Голинський Архип – чоловік.
10. Бугаєнко Петро Федорович.	32. Голинський Михайло Архипович – їхній син.
11. Бугаєнко Явтух Федорович.	33. Голинська Ярина.
12. Бурлака Афанась Юхимович.	34. Голинський Антроп – батько.
13. Безлюдько Прокіп – батько.	35. Голинська Тетяна – мати.
14. Безлюдько Варвара – дочка.	36. Голинський Григорій Антропович – син.
15. Безлюдько Ілля – син.	37. Голинський Лука Антропович – син.
16. Бугаєнко Марія Сизонівна.	38. Голинський Андрій Антропович – син.
17. Безносенко Параска Гаврилівна.	39. Голинська Марина Антропівна – дочка.
18. Безносенко Катерина Пилипівна.	40. Голинська Варвара Антропівна – дочка.
19. Бульбак Юхим, 24 роки.	41. Голинський Левко,
20. Гончар Катерина Лаврінівна – дочка.	42. Голинський Федір – брати
21. Гончар Лаврін – батько.	
22. Гончар – дружина.	

43. Голинський Степан,
44. Голинський Антон Уласович,
45. Голинський Семен Уласович – брати й сестра.
46. Голинська Наталка Уласівна.
47. Голинський Федір Мусійович.
48. Голинська Текля Микитівна.
49. Голинська Наталка Ільківна – дочка.
50. Голинський Ілля Романович – батько.
51. Голинський Іван Калістратович – батько.
52. Голинський Іван Іванович – син.
53. Горобець Платон.
54. Горобець Олександра Сидорівна, 4 роки,
55. Горобець Іван Сидорович – 15 років, сестра і брат.
56. Горобець Микола Юхимович.
57. Горовенко Григорій,
58. Горовенко Ольга – брат і сестра.
59. Галамага Явдоха,
60. Галамага Дмитро,
61. Джоган Кіндрат,
62. Джоган Оксана,
63. Джоган Андрій,
64. Джоган Надія – сім'я.
65. Джоган Дементій.
66. Дзюба Степан.
67. Дзюба Явдоха.
68. Дзюба Юрій Степанович.
69. Дзюба Тимофій Степанович,
70. Дзюба Іван Степанович – брати
71. Дзюба Артем Прохорович,
72. Дзюба Олександр Прохорович – брати.
73. Дзюба Макар – чоловік.
74. Дзюба Марина – дружина.
75. Дзюба Ганна – дружина.
76. Дзюба Аріон – чоловік.
77. Дзюба Іван Якович.
78. Дзюба Вустя.
79. Дзюба Федора.
80. Дзюба Олекса Андрійович.
81. Деркач Марфа,
82. Деркач Петро,
83. Деркач Йосип – сестра і брати.
84. Журба Пилип Микитович.
85. Загурський –чоловік.
86. Загурська – дружина.
87. Їхня дитина.
88. Їхня дитина.
89. Їхня дитина.
90. Зеленько Павло Григорович – батько.
91. Зеленько Марфа Панасівна – мати.
92. Зеленько Олена Григорівна – старша дочка.
93. Їхня дитина.
94. Їхня дитина.
95. Їхня дитина.
96. Зеленько Іван Сидорович.
97. Зеленько Харитина Олександрівна.
98. Зеленько Марко – батько.
99. Зеленько Явдоха – мати.
100. Зеленько Марківна – їхня дочка.
101. Зеленько Палажка – мати.
102. Зименко Сава – батько.
103. Зименко Соня – дочка.
104. Зименко Іван Іванович.
105. Задорожній Артем Савович.
106. Задорожній Олекса Овсійович.
107. Задорожня Агафія,
108. Задорожня Марія – сестри.
109. Задорожній Федот – батько.
110. Задорожня Ївга – мати.
111. Задорожній Петро Федотович – син.
112. Задорожня Фросина Федотівна – дочка.
113. Задорожній Мирон.
114. Задорожня Явдоха Іванівна.

115. Коломієць Яким Васильович - чоловік.
116. Коломієць Тетяна – дружина.
117. Коломієць Антон Іванович - батько.
118. Коломієць Марія Антонівна – дочка.
119. Коломієць Григорій Антонович – син.
120. Коломієць Тетяна – дружина.
121. Коломієць Махтей – чоловік.
122. Кулібаба Агафія Іванівна.
123. Кулібаба Петро Трохимович,
124. Кулібаба Олександр Трохимович – брати.
125. Кулібаба Іван Мелентійович.
126. Кулібаба Одарка
127. Красюк Дем'ян – чоловік.
128. Красюк Профіра – дружина.
129. Красюк Галина Тимофіївна.
130. Красюк Степан Карпович.
131. Красюк Степан Пантелійович,
132. Красюк Параска Пантеліївна,
133. Красюк Ганна Пантеліївна,
134. Красюк Пантелій,
135. Красюк Ївга – батьки і діти.
136. Каширний Петро Митрофанович.
137. Каширна Христя Федорівна.
138. Каширний Мехтодій – батько.
139. Каширний Свирид – син.
140. Кулібаба Кіндрат - чоловік.
141. Кулібаба Явдоха – дружина.
142. Каприця Одарка.
143. Каприця Дмитро – чоловік.
144. Каприця Тетяна – дружина.
145. Куценко Григорій.
146. Куценко Марфа.
147. Куценко Марія.
148. Куценко Андрій Оксентійович – батько.
149. Куценко Олена Андріївна – дочка.
150. Куценко Михайло Іванович.
151. Куценко Семен - батько.
152. Куценко Василина – мати.
153. Їхній син.
154. Їхній син.
155. Кривенко Іван Федорович,
156. Кривенко Петро Федорович,
157. Кривенко Ганна Федорівна,
158. Кривенко Євдокія Федорівна,
159. Кривенко Марія Федорівна – брати і сестри.
160. Кривенко Олександр Костянтинович.
161. Кривенко Марія Костянтинівна.
162. Коваленко Іван Федорович.
163. Коваленко Василина Федорівна.
164. Коваленко Ївга.
165. Коваленко Лука.
166. Коваленко Ярина.
167. Коваленко Михайло Лукич.
168. Коваленко Тетяна Луківна.
169. Коваленко Тадей.
170. Коваленко Микола.
171. Красюк Варвара Григорівна – дружина.
172. Красюк Іван Григорович – чоловік.
173. Красюк Іван Мефодійович.
174. Красюк Василь Арсентійович – батько.
175. Красюк Степан Васильович,
176. Красюк Петро Васильович – сини.
177. Лисенко Іван – чоловік.
178. Лисенко Оксана – дружина.
179. Лисенко Олена Юхимівна,
180. Лисенко Ївга Юхимівна,
181. Лисенко Іван Юхимович – брат і сестри.
182. Лисенко Петро Кононович.
183. Лисенко Іван Сидорович – чоловік.
184. Лисенко Марія Олександрівна

- дружина.
185. Лисенко Яків, –
186. Лисенко Палажка,
187. Лисенко Андрій,
188. Лисенко Микола,
189. Лисенко Настя – батьки і діти.
190. Мошуренко Прохір,
191. Мошуренко Вустя,
192. Мошуренко
Михайло Прохорович
193. Мошуренко Трохим
Прохорович – батьки і діти.
194. Мошуренко Іван Трохимович.
195. Мошуренко Юхим.
196. Мошуренко Сідней.
197. Мошуренко Петро Арсентійович.
198. Мошуренко Микола Васильович.
199. Мошуренко Степан Оникійович.
200. Мошуренко Прохір Степанович,
201. Мошуренко Іван Степанович,
202. Мошуренко
Кирило Степанович,
203. Мошуренко Варвара Степанівна
– брати і сестра.
204. Мошуренко Вустя Афанасіївна.
205. Мачак Явдоха Яхремівна.
206. Мачак Ганна Яхремівна.
207. Мачак Тимофій.
208. Мачак Явдоха.
209. Мачак Павло Тимофійович.
210. Мачак Йон Володимирович,
211. Мачак Остап Йонович.
212. Мачак Петро Йонович.
213. Мачак Марія Йонівна.
214. Мачак Уляна Йонівна – батько і діти.
215. Марченко Антон Пимонович.
216. Махиня Сила Іванович.
217. Мачак Арсентій.
218. Нечитайло Іван Аврамович.
219. Поліщук Омелько Максимович.
220. Поліщук Мотря Максимівна.
221. Поліщук Юрій Арсентійович.
222. Поліщук Химка.
223. Поліщук Максим.
224. Поліщук Мотря Максимівна.
225. Поліщук Омелько Максимович.
226. Плужник Павло Павлович.
227. Плужник Тимофій.
228. Плужник Семен.
229. Плужник Галина.
230. Пастернак Настя Антонівна.
231. Петриченко
Михайло Якимович.
232. Рябошапка Семен Давидович.
233. Рябошапка Мотря Василівна.
234. Рябошапка Микола Семенович,
235. Рябошапка Петро Семенович,
236. Рябошапка Галина Семенівна –
батьки і діти.
237. Скрипниченко Іван
Іванович – чоловік.
238. Скрипниченко
Параска – дружина.
239. Сметана Йосип Михайлович.
240. Сметана Григорій Йосипович.
241. Сметана Катерина Василівна.
242. Стрілець Степан.
243. Ставенко Марко Феодосійович.
244. Ткаченко Фросина Степанівна,
245. Ткаченко Марія,
246. Ткаченко Василь – мати і діти.
247. Ужва Катерина Василівна.
248. Христенко Афанасій,
249. Христенко Петро,
250. Христенко Андрій – брати.
251. Христенко Іван Панасович.
252. Христенко Параска Панасівна.
253. Христенко Оксана.
254. Христенко Теофан Теофанович.
255. Цилюрник Сергій Якович.
256. Яценко Федір Володимирович.
257. Яценко Михайло Федорович.
258. Яценко Василь Федорович.

Соснівська сільська рада

Село Соснівка

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Соснівці.

КОЛІСНИК Василь Трохимович, 1927 року
*народився в селі Соснівці, нині житель м. Кіровограда,
красзнавець.*

Все, що було в ті страшні місяці осені тридцять другого і першої половини тридцять третього, пам'ятаю до дрібниць. Наче чую і бачу все і нині. Мій батько — одноосібник. Дома ні зернини. Все вивезено як хлібоподаток державі, але на двір дають додатково ще одну норму. В хаті кожний день тільки чути: «Мамо, я хочу їсти». А нас у батьків троє: старший брат Іван, менша сестричка Катя і я. Мати і батько, худі і виснажені, обнадійливо відповідають: «Моя дитино, потерпи, нема ж тепер нічого, може щось завтра...». Ми розуміємо, що «нема», що не буде ні завтра, ні післязавтра, але ж знову і знову просимо.

Пізньої осені 32-го батько з братом (йому було 8 років) і зі мною (мені 6-й рік) ходимо і шукаємо в полі мишоловки, вибираємо з розгребених куч землі зернинки, колосочки. Потім дома товчемо в ступці. Все це йде на заколоту, або на малюсінькі оладочки.

В грудні виконавці почали викликати в сільраду то батька, то матір удень, а то й проти ночі для допитів: «Де закопали хліб?». Якимось пішов батько уже поночі до уповноваженого, а в цей час повний двір активістів найшло. Ходять по двору, заглядають у вікна. Відчинили клуню, ковиряють скрізь.

А ранком виконавець прибіг і кричить матері: «Одарко, іди швидше в сільраду!». Мати пішла, а батько вернувся додому, якийсь неначе побитий, наляканий і сильно пригнічений. Сів з нами на холодну лежанку, тре руки, зітхає, хвилюється. Я з братом і меншою сестрою сидимо поряд, вже і їсти не просимо.

Аж ось в хату заходять чоловік десять комнезамів, як їх тоді називали. З ними чорнява смуглолиця дівчина (то казали комсомолка). І прямо з порога до батька кричать: «Ти, саботажник! В містах помирають діти, робітники, червоноармійці! А ти хочеш їх і радянську владу задушити голодом?! Давай хліб! Кажі, де закопав! Найдемо - попомниш!».

Двоє пішли в клуню, стали викидати солому прямо на сніг. А ще двоє залізними шпичками колють діл, стіни, купу гною, нишпорять, простукують все. В результаті нічого нема. Знову заходять гуртом в хату, кричать: «Все-одно, найдемо! Січас будем ламать піч і стоячу грубу!».

При цих словах у батька затремтіли губи і він заплакав, а за ним і ми. Тоді хтось із комнезамів на витримав: «Та хватить, пішли, раз каже...».

Всі з тупотом висипаються з хати. А в листках ранника залишається

біленька паперова смужка, на якій олівцем виведено: «Трохим, кого ти дуриш, сусідка ж сказала, що у тебе хліб є».

А голод, щодень посилюювався, захоплював все більше і більше сімей. Уже в березні 33-го люди ледве животіли. Деякі падали прямо на вулицях села.

Якось в пошуках хліба батько пішов в Олександрівку, потім на станцію Цибулеве. Хліба ніде не було. Він звернувся до якогось станційного сторожа з проханням допомогти купити або ж виміняти у поїзних бригад хоч кусочок хліба.

- Ні! Ні! Ти бачиш, який голод, — відповів дідусь, — хліба ніде нема!

І тут, де не візьмись, як із землі, молодик в шкірянці: «Як так голод, як так хліба нема?! У тебе уже сива голова, а то ти там узнав би, є хліб чи нема!» — і він показав пальцем на схід.

Після цієї розмови батько побоювся, щоб не арештували, і залізницею пішов додому. Ішов 7 кілометрів, а сили залишали його. В очах пішли жовті і сині кола. Потім, недалеко від будки, де жив обхідник Степаненко Іван, батько знепритомнів. Він упав з бровки під укіс, втрачаючи свідомість. На щастя, жінка і дочка залізничника це угледіли, принесли кислого молока і не дали батькові захолонуті і там залишитись назавжди.

Потім батько їздив більше як на місяць в місто Моздок, на Кавказ. Там голоду не було, працював і висилав нам посилки з сухарями. Та мати в Соснівці на пошті одержала тільки два пусті ящики з крихтами і брудними ганчірками. В ті дні був розгул злочинності, до самого дна упала людська мораль. Кругом все грабувалось, кралось. Люди заради їжі убивали не тільки тварин, птичок, гризунів, а й людей. Варили кістки, шкури, ремені. Для палива рубали хрести на кладовищі, виривали посаджену картоплю, лазили по погребях, в хатах прямо із печей витягували горщики і все виїдали. Багато соснівчан, хто ще міг пересуватися, їхали світ за очі, подалі від своїх страшних голодних хат. Лише на вулиці Бурівці саме через це пустими залишилось декілька дворич.

А коли стало добре тепло (весна була сира і зтяжна), коли зацвіли дерева і поросли великі бур'яни, розгул голоду досяг страхітливих масштабів. Люди падали, як трава під косою. Умирати в хатах, на вулицях, під тином, в полі, в садах, на залізничному полустанку. Лежали по одному і по декілька вкупі.

В ті дні, коли уже з'явилась зав'язь на фруктових деревах, в своєму саду, під яблунею, я декілька разів в широколистих лопухах знаходив мертвих чоловіків. Одного дуже пам'ятаю. Пухлий, він лежав ничком, в лахміттях, із тріщин шкіри стікала вода, а по тілу лазили тисячі вошей.

Ми дома з матір'ю і батьком шукали їжу і їли все, що можна було їсти: цвіт береста, акації, козельки, щавель, кропиву, шелуху проса, макуху. Ми

обшкрібали старий закрам, де поприлипало борошно, вибирали із соломи напівпусті колоски і товкли в ступі. Вижити нашій сім'ї допомогла ще й рушниця. Інколи погайки батькові удавалось за селом в буграх застрелити зайця.

Батько приїхав з Кавказу, коли наливалось жито. І його зразу ж уповноважений заставив стерегти посіви, щоб ніхто не стриг колоски. Та трапилось декілька разів так, що батько «не помітна» стригунів із села Дев'ятки (нині Нижчі Верещаки) і йому дали два місяці «примусової». Довелось відпрацьовувати. Та батько не шкодував. Він казав дома матері: «Я не хогів брати гріх на душу, якби я був затримав їх, то їм би дали по вісім десять років. А так, бачиш, вони цілі, і я цілий».

У цей час смертність все більше і більше набирала обертів. Важко навіть увити було. Голод вбивав в людях всілякий імунітет до хвороб. Мої нещасні односельці стали мерти не тільки від голоду, а й від виснаження, дистрофії, недокрів'я. Багатьох мучила куряча сліпота. Після вживання макухи, просяної шелухи та інших сурогатів діти вмирали в корчах кров'яних запорів, завороту кишок. Не допомагало ніяке випарювання в гарячій воді. Страшним нещастям були воші. Вони сотнями і тисячами лазили по тілу, по одягу, роз'їдали шкіру до ран, заражали людей тифом. Дехто почав вірити, що воші вилазять із пісного тіла.

В першу чергу страждали і умирали діти, їх люди вивозили на кладовище возиками. На сірих обличчях батьків і матерів не видно було сліз, не чути було ридань і голосінь. Тихо, беззвучно кляли вони маленькі холодні тіла прямо на траву і йшли додому.

Ми з братом бігали на кладовище рвати щавель, якого там було багато, то бачили, скільки лежало людей і дорослих, і дітей зразу, як тільки перейдеш рів. Хто лежав в ямі глибиною в одну-дві лопати, а хто прямо на траві в накресленому лопатою квадраті. Було більше відкритих. Тільки окремі були покриті ряднинками. І невідомо було, хто це лежить, з чийої сім'ї, скільки їх усіх. Пізніше ті трупи прикопали. Багато там з'явилось безіменних могилок. Так вони занедбаними і безіменними залишились до сьогоднішнього дня.

Пам'ятаю, батько якось прийшов із села, а в очах іскринка надії: «Слухи ходять, що Польща підігнула під український кордон багато ешелонів з хлібом, — сказав він тихенько. — Може дасть Бог переживемо оцю скруту».

Та марно чекали люди допомоги: вона не прийшла. Вірніше, як стало відомо, її не пустили.

Коли уже було видно, що до жнив мало хто може дотягти в працездатному стані, правління колгоспу «Аврора» стало варити у великому котлі смердючу юшку із магарю. Давали по мисочці дорослим колгоспникам. Зі своєю мисочкою і я туди ходив просити, то й мені один

раз налили. Я приніс додому, і ми всією сім'єю сьорбали ту коричневу воду. В ті ж дні в колгоспі відкрили патронат для дітей, у яких померли батьки з голоду. Пам'ятаю я тільки трьох, з ким уже в 34-му році ходив в школу. Це були Мишко Бабич (Чипчин), Яринка і Семен.

МАЙДАННИК Михайло Петрович, *уродженець села Соснівки, нині житель м. Одеси, художник. Запис Колісника В. Т.*

В голодовку, нас, дітей, тільки і тривожило те, що б поїсти. Пригадую, як ходили пухлі люди, деякі навіть голі, бо вони вже нічого не відчували, і так десь під тином і вмирали. Страшний був час.

Село Нижчі Верещаки

БЕВЗ Ф. У., *народився у 1922 році в селі Нижчі Верещаки. Записала учениця Соснівської загальноосвітньої школи I – III ступенів Мовчан І.*

У важкому 1933 році мені було 11 років. Дід мій не був бідним, але все своє добро нажив власною важкою працею. Він ніколи не використовував найманної праці. У нас забрали все до зернинки. Дідусь не зміг цього пережити і повісився. В матері руки й ноги пухли від голоду.

Я бачив, як люди вмирали цілими сім'ями, їх звозили до ям, не звертаючи уваги на те, що там були й живі. Кидали у ями живих, щоб вдруге не гнати коней.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8004. – Д 4277.

ВОЛОШАНЕНКО Сергій Микитович, *колишній житель Олександрівки, нині житель м. Москви, полковник у відставці. Запис Колісника В. Т.*

- В голодовку 33-го я часто ходив в Нижчі Верещаки до дідуся Тимофія Логіновича Мороза і бабусі Секлетги, носив їм сочевицю і макуху. Вони жили рядом з Єгурями (це по-вуличному). Ідучи по селу, я бачив померлих на вулиці людей, дітей, їх ніхто не ховав. Були відчинені хати, а в них всі сім'ї мертві.

Таке було і в Бірках, і в Олександрівці. Страшно згадувати, але окремі деталі міцно врізались в голову мені, тоді тринадцятирічному хлопцеві.

КОЧЕРГА Василь Григорович, *народився 1923 року в селі Нижчі Верещаки. Нині житель села Вищі Верещаки. Записано учнями Вищеверещаківської загальноосвітньої школи.*

Жив тоді я на хуторі Скаржниці. У нас з голоду менше людей померло, а на Тарнавці – четверта частина населення.

Наша сім'я складалася з шести осіб. Батько був чоботгарем. Шив людям чоботи, чим заробляв копійку для прожиття. Мати померла ще 1928 року, тому з нами жила мачуха. У мачухи була дочка і їй вона, звичайно, краще їсти давала, ніж, нам, чоловіковим дітям. У мене було два брати і п'ятирічна сестричка.

КОЧЕРГА Г. А., народився 1927 року в селі Нижчі Верещаки. Записав учень Соснівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Рябко О.

Під червоним прапором вмерла у 1933 році моя тітка Єлизавета Данилівна, вмер її чоловік Трохим. Влітку приїхав у наше село дядько Іван з Тернопілки Волинської області і туг помер. Померла і його дружина Орина. У нас цілу зиму жили їхні діти – мої сестри Люба і Груня. Восени вони теж померли.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8004. – Д 4277.

ОХРИМЕНКО П. Г., народився 1927 року в с. Нижчі Верещаки, нині житель м. Донецька. Записала учениця Соснівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Шелест К.

Я жив на хуторі Тарнавка, через який протікає річка Тясмин. Був 1933 рік. Мені йшов шостий рік. Мати збирала жолуді, сушила їх, товкла у ступі, мішала з житнім борошном і пекла хліб. До нас приходили комуністи і робили ретельний обшук. Залізними шпичками перекололи весь двір, город, але хліба не знайшли. Мій батько Григорій Данилович знав, що вони прийдуть і серед ночі заніс кілька мішків жита в кінець городу і там закопав. А вони далі двору і не шукали.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8004. – Д 4277.

ПІВТОРАК Юмен Федотович, житель села Нижчі Верещаки, 1920 року народження. Записано членами історичного гуртка Соснівської загальноосвітньої школи в 2000 році.

Зараз я пенсіонер, мені 80 років, у голодному 33–му було 13. Сім'ю мою знищили, розкуркулили, батька і старших братів пустили за вітром, а

я залишився біля хворої лежачої матері. Ми помирали і щоб вижити, я пішов красти, іноді заходив від села на 50 - 60 кілометрів. Вижив я тільки тому, що навчився красти.

ПИСЬМЕННИЙ П. І. *Записано членами історичного гуртка Соснівської загальноосвітньої школи у 2000 році.*

Я належу до людей, які дивом пережили голодомор і маю чітке уявлення про цю страшну трагедію жителів мого села. В моїй дитячій голові, а було мені тоді близько 10 років, закарбувалися чітко дві речі: моє село знищують чужі, бездарні, ледачі люди, які самі не тільки не хотіли і не любили працювати, а й по-звірячому знищували тих, хто хотів і любив працювати. У серпні (числа не пам'ятаю) 1932 року до нас у село Нижчі Верещаки прислали “трясунів” – так у народі називали уповноважених. Це був маленький горбатий чоловік по імені Яков Голубев і з ним ще одним - чи то Ліпеша, чи то Лікуша. Зібрали вони нас і сказали, що наше село повинне дозібрати ще 850 центнерів зерна, бо ми не виконали культзбір по сільській раді. Пояснили, що це особливий податок на культуру. Всіх, хто не спроможний був виконати це завдання, записали до куркулів і забрали все, що було у господарстві. У цьому списку була і моя родина. Батька з матір'ю і старших сестер заслали до Сибіру, де вони і загинули. Я ж зі сліпою тіткою Явдохою, по вуличному - Коротенькою, залишився у селі. На нашій невеликій частині вулиці, що називалася Дев'ятка, померло з голоду близько 80 чоловік. Цю цифру назвав мені мій дід Шпильовий Мефодій Маркіянович. У селі був створений у 1932 році дитсадок, але і там не було чого їсти. Кожен день копали за селом великі ями і ховали людей, а пізніше копали ями прямо у дворах. Більш здорові люди збирали домашні речі і йшли з села, як тоді казали “йшли до Курська”. Мій двоюрідний дядько Перебийніс Антон вирушив теж у такий похід і не повернувся додому, а його сім'ю вигнали з хати і вони перейшли жити до моєї і їхньої тітки Явдохи. З сім'ї вижив тільки я один.

САВЕНКО Антоніна Павлівна, *жителька села Нижчі Верещаки. Записано членами історичного гуртка Соснівської загальноосвітньої школи в 2000 році.*

Мій батько - Савенко Павло - працював у 1933 році в СОЗі, весною повертався додому пізно. Одного вечора він зовсім не прийшов, а через три дні його знайшли мертвим у канаві. З тих пір у нас настав голод. “Мати в СОЗі, ми в дорозі, ні їсти, ні пити, ні в хаті топити”. В хаті замерзала вода,

кишіли воші. Корову забрали у план м'ясопостачу, а ми пухли з голоду. Таких пухлих дітей, як я, було багато, тоді керівники СОЗу зібрали нас в одну хату і там нам варили лушпайки з картоплі, буряки і давали по крихті мокрого хліба. А ще ми їли листочки з молодих вишень. Материн брат - дядько Іван Гнатович у 1933 році захляв з голоду і помер на холодній печі.

САВЧЕНКО Анастасія Карпівна, жителька с. Нижчі Верещаки. *Записано членами історичного гуртка Соснівської загальноосвітньої школи у 2000 році.*

У 1932 році мій батько Мовчан Максим Федотович здав до колгоспу коня, воли, корову і сам вступив туди і працював там на волах. І заробив найбільше трудоднів, на які йому нарахували багато зерна, якого, звісно, не дали та ще й об'явили його куркулем і присудили на три роки тюрми. Ми з матір'ю залишилися вчотирьох. Мені тоді було 11 років. Якби не сухе листя, цвіт акації та липи, то ми не вижили б.

СКАЛЬЧЕНКО Іван Трохимович, житель с. Нижчі Верещаки. *Записано членами історичного гуртка Соснівської загальноосвітньої школи у 2000 році.*

Жив у нас Сидір Педун. В голодному 33-му році він був активістом – допомагав витрушувати в селі зерно. І якщо в кого знайдуть, то не допоможуть ні прохання, ні плач дітей. Коли з села витягли не тільки все зерно, а й душу, то уповноважений зник, а в сім'ї Сидора теж настав голод, бо він витрусив і в себе все зерно і здав, як тоді казали, “в державу”. Незабаром померла його дружина, вимерли всі діти, і він опух з голоду і як собака вмер на своєму дворі у високих бур'янах.

С П И С О К **жертв голодомору 1932-1933 років** **по Соснівській сільській раді**

Село Нижчі Верещаки

1. Безбах Михайло Євменович.	6. Ващенко Харитін Сидорович.
2. Браїко Трохим.	7. Ващенко Яків Макарович.
3. Ващенко Микита Семенович.	8. Волошка Григорій Пилипович.
4. Ващенко Мина Гнатович.	9. Волошка Корній.
5. Ващенко Сидір Гнатович.	10. Грановський Фелон.

11. Дударенко Василь Григорович.
12. Дударенко Горпина.
13. Дударенко Григорій Васильович.
14. Здихальська Антоніна Іванівна.
15. Здихальська Мотря Іванівна.
16. Здихальський Іван.
17. Здоровцов Микита Минович.
18. Здоровцов
Олександр Омелянович.
19. Зеленська Ганна Павлівна.
20. Зеленська Олександра.
21. Зеленський Захарій Амінінович.
22. Зеленський Іван Павлович.
23. Зеленський Каленик.
24. Зеленський Павло Минович.
25. Зеленський Семен Каленикович.
26. Кабачок Савелій.
27. Каракоц Терешко Семенович.
28. Ковальський Фотій.
29. Копань Семен.
30. Копань Семен Харитонович.
31. Краплина Векла.
32. Краплина Векла.
33. Краплина Назар.
34. Краплина Пилип Самойлович.
35. Краплина Тетяна.
36. Краплина Тетяна.
37. Краплина Федора.
38. Краплина Федора.
39. Крижановська Євдокія.
40. Крижановська
Катерина Василівна.
41. Крижановський Агей.
42. Крижановський
Ангін Васильович.
43. Крижановський Іван Васильович.
44. Крижановський
Кіндрат Васильович.
45. Крижановський
Леонід Васильович.
46. Крижановський Прокіп.
47. Левченко Пантелей Якович.
48. Лепеть Левко Давидович.
49. Лепеть Степан Левкович.
50. Лепеть Юхима.
51. Мазур Агей.
52. Мазур Андрій Самсонович.
53. Мазур Андрій Якович.
54. Мазур Ганна.
55. Мазур Грицько Огейович.
56. Мазур Іван Кіндратович.
57. Мазур Йосип.
58. Мазур Кіндрат Самсонович.
59. Мазур Матвій Самсонович.
60. Мазур Махтей Кіндратович.
61. Мазур Настя Кіндратівна.
62. Мазур Наталка Йосипівна.
63. Мазур Наталка Яківна.
64. Мазур Павло Махтенович.
65. Мазур Павло Огейович.
66. Мазур Семен Кіндратович.
67. Мазур Тиміш Йосипович.
68. Мазур Фаїна Іванівна.
69. Мазур Харитін Огейович.
70. Мазур Яків.
71. Мироненко Іван Махтейович.
72. Михальська Марія.
73. Михальський Петро.
74. Мовчан Агей.
75. Мовчан Андрій Семенович.
76. Мовчан Василь Корнійович.
77. Мовчан Григорій Корнійович.
78. Мовчан Данило Корнійович.
79. Мовчан
Митрофан Тимофійович.
80. Мовчан Настя.
81. Мовчан Палажка Семенівна.
82. Мовчан Семен Корнійович.
83. Мовчан Семен Митрофанович.
84. Мовчан(малолітня дитина).
85. Мовчан(малолітня дитина).
86. Мовчан(малолітня дитина).
87. Мороз Кирило Семенович.
88. Осадча Ганна.

89. Осадча Оксана Прокопівна.
90. Осадча Олена Іванівна.
91. Осадчий Григорій Прокопович.
92. Осадчий Прокіп Максимович.
93. Осадчий Софрон Прокопович.
94. Охріменко Андрій Іванович.
95. Охріменко
    Андрій Олександрович.
96. Охріменко Андрій Павлович.
97. Охріменко Василь Онисійович.
98. Охріменко Зінька.
99. Охріменко Іван Гаврилович.
100. Охріменко Іван Гаврилович.
101. Охріменко Катерина Андріївна.
102. Охріменко Параска Андріївна.
103. Охріменко Семен Андрійович.
104. Охріменко Семен Васильович.
105. Охріменко Тетяна Іванівна.
106. Охріменко Трохим Олексійович.
107. Письменна Ганна.
108. Письменна Наталка Кононівна.
109. Письменний Антін Павлович.
110. Письменний
    Артем Трифонович.
111. Письменний
    Григорій Кононович.
112. Письменний Іван Кононович.
113. Письменний Йосип Іванович.
114. Письменний Конон.
115. Підгорецька Ольга Семенівна.
116. Підгорецька
    Полінарія Прокопівна.
117. Підгорецький
    Андрій Семенович.
118. Підгорецький
    Олександр Семенович.
119. Плис Артем.
120. Савенко Григорій Павлович.
121. Савенко Марія Павлівна.
122. Савченко Андрій Олексійович.
123. Савченко Андрій Устимович.
124. Савченко Варівон Андрійович.
125. Савченко Єфросинія Олексіївна.
126. Савченко Катерина Андріївна.
127. Савченко
    Максим Олександрович.
128. Савченко Одарка Устимівна.
129. Савченко
    Олександр Андрійович.
130. Савченко Олексій.
131. Савченко
    Олексій Олександрович.
132. Савченко Петро Андрійович.
133. Савченко Роман Андрійович.
134. Савченко Степан Олексійович.
135. Савченко Текля Олександрівна.
136. Савченко Уляна Олександрівна.
137. Савченко Устим Олександрович.
138. Савченко Яким Олександрович.
139. Сигида Ананій Венедиктович.
140. Сигида Василь Юліанович.
141. Сигида Євгенія.
142. Сигида Левко Оліянович.
143. Сигида
    Олександр Макарович.
144. Сигида Олексій Левкович.
145. Сигида Федора Макарівна.
146. Сидоренко Домаха Максимівна.
147. Сидоренко
    Єфросинія Максимівна.
148. Сидоренко Максим Якович.
149. Сидоренко Пантелій Микитович.
150. Сидоренко Параска Микитівна.
151. Сіра Марія Григорівна.
152. Сіра Мотрона Корніївна.
153. Сіра Настя Семенівна.
154. Сіра Олена Григорівна.
155. Сірий Андрій Іванович.
156. Сірий Григорій Семенович.
157. Сірий Іван (внук).
158. Сірий Іван Васильович.
159. Сірий Кирило Олександрович.
160. Сірий Микола Григорович.
161. Сірий Михайло.

162. Сірий Федір Григорович.
 163. Черепінський
 Терешко Гнатович.
 164. Черепінський Яків Харитонович.
 165. Чорна Марія.
 166. Чорна Марфа (дружина).
 167. Чорна Оксана Свиридівна.
 168. Чорна Хотина.
 169. Чорний Василь Пахомович.
 170. Чорний Ілля Хомович.
 171. Чорний Пахом Хомович.
 172. Чорний Федір.
 173. Чорний Федір Ілліч.
 174. Чорногорець Андрій.
 175. Чорногорець
 Андрій Андрійович.
 176. Чорногорець
 Андрій Данилович.
 177. Чорногорець
 Вартеlemій Миронович.
 178. Чорногорець Ганна.
 179. Чорногорець
 Григорій Андрійович.
 180. Чорногорець
 Григорій Карпович.
 181. Чорногорець
 Євдокія Вартеlemійвна.
 182. Чорногорець Іван Андрійович.
 183. Чорногорець
 Іван Андрійович.
 184. Чорногорець Карпо Данилович.
 185. Чорногорець
 Кирило Вартеlemійович.
 186. Чорногорець Лекеря.
 187. Чорногорець
 Мусій Андрійович.
 188. Чорногорець
 Олександр Дмитрович.
 189. Чумак Антін.
 190. Чумак Василь.
 191. Чумак Векла.
 192. Чумак Гапка.
 193. Чумак Григорій Андрійович.
 194. Чумак Євген Данилович.
 195. Чумак Євдокія.
 196. Чумак Єфросинія.
 197. Чумак Іван.
 198. Чумак Іван Григорович.
 199. Чумак Іван Данилович.
 200. Чумак Іван Іванович.
 201. Чумак Іван Павлович.
 202. Чумак Микита Несторович.
 203. Чумак Микола Васильович.
 204. Чумак Микола Євгенович.
 205. Чумак Павло.
 206. Чумак Павло Васильович.
 207. Чумак Пилип Васильович.
 208. Чумак Прокіп Павлович.
 209. Чумак Терешко Павлович.
 210. Чумак Уляна (дружина).
 211. Чумак Федір Андрійович.
 212. Шевченко Трохим Григорович.
 213. Шпильова Лекеря.
 214. Шпильова Лукія Корнійвна.
 215. Шпильовий Андрій.
 216. Шпильовий Антін Артемович.
 217. Шпильовий
 Григорій Андрійович.
 218. Шпильовий
 Григорій Андрійович.
 219. Шпильовий Іван Артемович.
 220. Шпильовий Іван Власович.
 221. Щербина Євдокія.
 222. Щербина Мокій.

Ставидлянська сільська рада

Село Ставидла

КИВГИЛО Іван Терентійович, 1928 року народження, село Ставидла.
Записано ученицею Красносілківської загальноосвітньої школи I – III ступенів Кудряшовою Юлією.

В сім'ї у нас було п'ять душ: батьки і троє нас малих. У період голоду ніхто з нас не вмер, але пухлі були всі.

З хат забирали всю їжу: картоплю, буряки, моркву і відвозили все у тодішній районний центр – в Кам'янку на станцію. Як розказували, багато що із збіжжя там так і згнило або померзло.

Ми ходили в ясла, які знаходились біля Красносілки. Там дітей годували. Одного разу влітку кухарки наливали їжу і ставили на стіл надворі. Підійшов якийсь дядько й просить: «Дай супу, дай». Кухарки були сильні й одштовхнули його. Ми їмо, а дядько лежить від нас метрів за 10-15, по ньому мухи лазять. Ми питаємо, чого він мух не відганяє, а нам відповідають, що чоловік вже помер.

Мертвих клали на колгоспні віз чи гарбу. Забирали навіть тих, хто ще був живий, хоч вони й просились: «Та куди ж ти мене везеш. Я ж іще живий!»». На це людині відповідали: «Та що я по тебе ще й завтра їхатиму?» Мертвих хоронили в одній ямі. За те, що відвозили мертвих, сім'я платила хлібом.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 7999. – Д 4274.

КИРИЛЮК Марія Минівна, 1919 року народження, село Ставидла.
Записано ученицею Ставидлянської загальноосвітньої школи I - II ступенів Христенко А. А.

Мені було тоді 13 років. Ми всі були пухлими, хоча батькова сестра, яка жила в Києві, присилала нам по торбинці сухарів. І один сухарик був на один день, тож їли траву, кріп, цвіт дерева. Пам'ятаю, як поперед нас жила велика сім'я. Дітей було, мабуть, 7 чи 8. Одного разу їхній хлопець ішов та й сів у нас під тином. Я до нього вийшла і питаю, чого ти сидиш. Говорю, а він мовчить. Трогаю за плече, а він вже мертвий. На нашій вулиці жила одна сім'я: мати, дочка, син. Дочці було років сім, а синові – три. Так от, вони зранку ходили на скотомогильник і займали чергу, щоб взяти шмат

гнилого м'яса. Від цього м'яса вони почали вмирати: спочатку дочка, потім син, а за ним і мати. На весну 33-го трупи валялися у нас по селу попід тинами, посеред дороги. Дуже страшний то був час.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8028. – Д 4303.

ПЛИСЮК Надія Олексіївна, жителька села Ставидел. *Записано ученицею Олександрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 Кирилук Ольгою у 2003 році.*

Про голод у селі мені багато розповідала мама. 1933 року з села повивозили все, що можна було їсти.

Довелось пекти ліпшошки з полови. Їли ховрахів.

У селі жили чоловік і жінка, в яких було четверо дітей. Потім діти десь зникли. Говорили, що батьки поїли своїх дітей.

Люди лежали на вулицях пухлі. Не було у них сили навіть поворухнутись. Декого ще живим викидали на підводу і вивозили на кладовище. Померлі лежали в хатах, по дворах, на дорогах іноді по кілька днів. Хоронили померлих без трун. Всі люди були такими знесиленими, що не могли копати глибокі ями для мерців. Іноді з-під землі виглядали чийсь руки або ноги.

Наша сім'я вижила. Завдяки корові.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8046. – Д 4321.

Староосотська сільська рада

Село Стара Осота

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Старій Осоті.*

КИРИЧЕНКО Марія Софронівна, 1921 року народження, жителька села Старої Осоти. Запис 2005 року.

Коли почався голодомор, у нашій сім'ї було четверо дітей: два хлопці і двоє дівчат.

Поки було що міняти, то батько ходив в Іванівку. Міняв одяг на крупу, борошно. А коли з хати не було вже що виносити, то пекли оладки з блекоти, їли левурду. Брат наївся блекоти і втопився в річці. Померли в цей рік і другий брат та батько. Мене врятувала склянка молока, яку внесла сусідка, коли я вже не могла ходити.

Важко мені згадувати і розказувати про ті часи...

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7991. - Д 4266.

КУЛИНИЧ (Семичева) Зінаїда Свиридівна, 1926 року народження, село Стара Осота. Записано Чернегою Лесею у 1999 році.

Народилася я у сім'ї бідного селянина – одноосібника. В сім'ї було четверо дітей – по тих мірках у нас була невелика сім'я. Батьки не хотіли вступати до колгоспу, та й було у нас 40 соток землі. Але нас обклали такими податками, що не було чим їх сплачувати, тож продали свою хату та перейшли у чужу. Весною, літом та осінню ходили босими, бо чоботи були тільки у батьків. Дехто з дітей іде взимку на ковзанку, а нам немає у що взутися, а так хочеться до дітей. Тому вибігали босими, проїхав раз та й у хату. Майже всю зиму сиділи на печі. Ми майже всі чухалися, бо були воші. До школи я пішла аж у 10 років – не було ні одягу, ні взуття. Довго вчити уроки мені мати не дозволяла, бо вигоряло багато гасу, який не було за що купляти.

У 32 році у нас забрали корову, плуг, навіть лопати і сапи. Батьки намагалися заховати хоч трохи зерна для нас – дітей, та де там. Сільські активісти ходили ночами по хатах, залізними ключками розбивали стіни, печі, били горшки, глечики і таки знаходили та все забирали.

Пригадую таке: тих, хто не міг здати зерна, викликали у сільську раду, довго лякали, а потім на ніч закривали у холодну хату, не дозволяли торкатися стін, сидати на підлогу, і так стояли, поки не падали, або погоджувалися віддати останнє.

Пам'ятаю ще й таке: старих діда і бабу висадили на димар і дали в руки ікони. Сиділи вони там цілий день. А активісти ходили і насміхалися.

Померло у нашій сім'ї двоє дітей. Залишилися ми вдвох: мені 7 років, братові Феді чотири, залишилися ми з ним у порожній і холодній хаті вдвох,

бо пішла наша мати працювати в радгосп, який був в іншому селі. Мати зрідка навідувалася до нас, то приносила то сухарів, то браги, маленький Федя не витримав цього та й помер. Залишилися я одна.

В селі на дорозі лежали мертві: їх виносили з хат та складали попід тинами, поки грабарка вивезе всіх на кладовище.

Пізніше забрала мене мама до себе в радгосп.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4918. - Д 2596.

РЕДЬКА Василь Михайлович, 1923 року народження, житель села Стара Осота. Запис Шпильової Анни, 2003 рік.

Коли почався голод, жив я разом зі своєю матір'ю в невеликому будиночку на яру, де зараз лише де-не-де залишилися хатки, а то самі груби, зарослі бур'яном.

В той час стан хлібозаготівель був невтішним, бо рік був неврожайним. Коли колгоспи було спустошено, активісти пішли грабувати село. Забирали все, що можна було, заглядали в кожен закуток, все перекидали, щоб бути впевненим, що забрали все. Коли прийшли до нас, то забрали навіть з-під припічка жменю квасолі. Нічого не залишили.

Пізніше почали забирати ступи, щоб люди нічого не товкли, бо вони товкли все, що можна було. Моя мати рвала бур'ян, товкла його і робила такі-сякі оладки. Ступи звозили на велику купу в колгоспі. Які спалювали, які десь вивозили.

Люди вмирили цілими сім'ями. Не встигали їх хоронити.

Ми трішки врятувалися тим, що у нас була корова і мати варила нам в молоці товчене бадилля буряків. Тоді це була найсмачніша страва.

Щоб вижити, всі мої односельці ходили за 7 кілометрів в Косари по брагу. Дехто набирив її та йшов, а дехто, наївшись браги, вже не міг вилізти з ковбані, так і залишався у тій бразі. Люди, які приходили потім, серед них був і я, бачили жахливу картину: сотні трупів плавали в густій масі. Десь виглядала рука, десь нога. Та люди все одно набирали брагу, хоч там стояв трупний сморід. Багато людей до Косарів не доходили, помирали прямо на дорозі, помирали і йдучи вже назад. Ті, хто вдало діставався додому, робили з браги і бур'яну оладки. Хоч брага й була дуже кисла, люди все ж її їли, хоч трохи втамовували голод.

Найважчий період був перед жнивнами. Люди мерли на очах. На село

страшно було дивитися. Ніде не було чути гавкоту собак. Тиша іноді кидала в холодний піт.

Коли зацвіла акація, люди рятувались її суцвіттям. Їли очеретяні шпичаки, які мали солодкуватий смак.

Всі люди були схожі на мерців. Худі, нещасні, чорні, якісь неприязні, відчужені. В той період померли і мої дідусь з бабусею - Кириченко Андрон та Агафія. Не вистачило їм сили боротися з повальним голодом.

Справжній жах був на кладовищі. Там викопували довгі траншеї і скидали туди людей. Коли яму не встигали вирити, то померлих вивалювали з воза біля ями. Гори мертвих зводили з глузду живих. Трупний сморід розносився на великі відстані. Мало того, що не було чого їсти, то ще й дихати не було чим.

А активісти ніби й не помічали нічого. Продовжували приходити і щось шукати, хоч шукати вже не було чого.

Пізніше здохла наша корова...

Ті страшні роки життя навіки закарбувались в моїй пам'яті, як ніщо інше. І зараз, при згадці в мене все дрижить, починає тремтіти серце. Перед моїми очима й досі стоять обличчя моїх друзів, родичів, односельців з ледь відкритими губами, які повторюють: «Їсти... Їсти...».

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8021. – Д 4296.

**СТАДНИК Ярина Федотівна, 1927 року народження, жителька села
Стара Осота. Запис 2005 року.**

Нас у сім'ї було п'ятеро: батько, мати, я, старша сестра Марія і старший брат Федір. Щоб не вмерти з голоду, батьки ходили на роботу, щоб мати пайки. Брали з собою і старшу сестру Марію. Приносили пайок додому і батько розділяв ці пайки на всіх. Мати віддавала свою частку для нас, дітей. Батько за це її бив, бо бачив, що вона могла померти. Брат наївся запареної свиняч блекоти і мишію й помер.

Вивозили мертвих на возах і скидали в ями. Так заховали й мого брата. Щоб якось врятувати родину, батько продав хорошу (на той час) хату і ми перейшли жити в дуже стару. Гроші, що виручили за хату, проїли і тому залишилися живими.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7991. - Д 4266.

ШЕВЧЕНКО Катерина Гордіївна, 1924 року народження, жителька села Старої Осоти. Запис 2005 року.

Тих, хто у 33-му нічого з продуктів не давав у колгосп, активісти катували: ставили на гарячі сковороди, засували у грубу. Щоб нічого не залишали з продуктів.

У голод їли все, навіть своїх дітей. У однієї жінки було троє дітей: двоє хлопчиків і дівчинка. То вона поїла спочатку хлопчиків, а на дівчинці попалась.

Пізніше в село стали завозити їжу і густу брагу. Люди наїдались, опухали і помирали. Вимирали цілі сім'ї, люди падали на землю, їх відразу забирали і відвозили в братську могилу. У селі був дідусь, який збирав померлих і звозив у яму.

Мій брат пішов в армію в 1932 році і тоді таким людям давали пайок: 5 кілограмів пшона на місяць.

Діти дуже просили їсти, але нічого не було.

Діток, котрі залишилися без батьків, забирали в інші сім'ї.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7991. - Д 4266.

Село Нова Осота

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
у селі Новій Осоті.*

БУРЯК Ганна Гаврилівна, народилась 1924 року в селі Новій Осоті. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I–III ступенів №2 Танцюра Оксана у 2005 році.

Коли настав 1933 рік, в нашій сім'ї стало зрозуміло, що продуктів до весни не вистачить. Мама брала мене в поле, де збирали кінський щавель, молоде липове листя. Вдома з цих рослин вона варила суп. А щоб було смачніше, то пекла оладки з товчених качанів кукурудзи та шкаралуп картоплі. Найбільшою радістю того літа в сім'ї був день, коли тато приніс їжака і смажив його в грубі.

У той час все гинуло: і худоба, і люди. У колгоспах не давали їсти коням і вони ходили степом і часто падали з голоду. А люди ходили слідом за ними й чекали поки тварина впаде. Тоді дорізали, а м'ясо забирали, ділились ним з іншими людьми.

Сім'ї вдалось пережити голод.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8032. – Д 4307.

ВІТЕР Наталія Василівна, 1906 року народження, уродженка і жителька села Нової Осоти. Записала учениця Новоосотської загальноосвітньої школи I–II ступенів Охріменко Яна у 2005 році.

У нашій хаті всі пухли, я працювала в колгоспі, там хоч дещо давали їсти. Варили баланду з буряків і кукурудзяної крупи. Хотіла й брата забрати в колгосп, але його не прийняли: малий, слабосильний, від вітру хитався. Зима була холодна, одягнутись ні в що, дуже замерзали. Голова колгоспу розпустив нас додому.

Згодом працювала на кухні. Надивилась на ті страхіття. Веземо, бувало, продукти, а люди в балках мертві лежать.

Давали нам в колгоспі 400 грамів хліба, я трішки їла, а решту залишала, несла додому.

Коли почали в колгоспі дохнути коні, їх викидали в старий колодязь. Люди обрізали з них м'ясо, а яке те м'ясо, як і коням не було чого їсти.

Був у нас такий чоловік, що з'їв свого брата і всю його сім'ю, варив холодець, сам їв і продавав на базарі. Коли про це дізналися односельці, то хотіли з ним розправитися, але коли достукалися до нього, він був уже мертвий. Сам заподіяв собі смерть, тому що усвідомив, який злочин він скоїв.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7998. – Д 4273.

ГУПАЛО Павло Климович, народився у селі Новій Осоті у 1912 році.
Спогади записав Роздобудько В. В. 17 вересня 2005 року.

Коли розпочався голод, мені було вже 20 років. Проживав я з батьками неподалік Гупалівського ставу, працював у колгоспі конюхом. Селом пішли комнезами. Гострими пругами, які зверху були закручені в кільце, штрикали землю – шукали і знаходили приховане зерно. Горі було тим людям, у яких знайшли хоч мішечок збіжжя. Зразу – куркуль! І на Архангельськ. А в колгоспи позабирали коней, корів, молотарки, плуги, борони, млини. У нас на вулиці жила сім'я Архипа Солонька (мого хрещеного батька). Були у них діти Левко і Марія. Солонька вигнали з хати, створили у нього в дворі колгоспний двір. У нас зерна не забрали, бо його не було, але у матері забрали швейну машинку. Пізніше брат Грицько забрав її у Гупала Кості. З продуктів у нас дома вціліли лише буряки. У колгоспі давали баланду. Ще я міг з'їсти з того, що давали коням. Весною в полі вдавалося непомітно вим'яти якийсь колосок.. На весні поїли все, що можна було, і багато моїх односельців померло. Вулицями села ходило багато прохачів, як дітей, так і дорослих. Якщо їх заставляла ніч, то просилися переночувати. Наша мама вгощала всіх тим, що ми самі їли – бурдою з буряків та жменюю висівок, які я вкрав від коней. Помирало людей, помирало... Одного комнезама – жінку забрали на воза, щоб везти на кладовище, а вона рукою махає, що жива ще. “А, все – одно до вечора помре! Не їздити двічі!” Гупала Йосипа мертвого прив'язали за шию і потягли конем на кладовище, бо не було воза. Там, де зараз у селі школа (Новоосотська), була церква. На церкві комсомолія зняла хрести, які погнули і кинули до батюшки у яму, потім підпалили паламарку. Потім почали валяти церкву – це робили Сердюк Явтух, Сердюк Федот, Корсун Василь.

ЛАГНО (Лебідь) Христина Макарівна, народилася в селі Новій Осоті 27 березня 1919 року.
Записав Роздобудько В. В. 11 вересня 2005 року.

В голодні 32-33 роки мені було вже 14 років і я з матір'ю ходила на роботу в колгосп імені Петровського на різні роботи: в'язала снопи, сапала буряки... Проживала я з батьками на хуторі, що тепер відійшов до Олександрівки (нині вул. Дзержинського).

На Фундукліївському заготзерні було багато хліба. Цілими днями їхали і їхали підводи з зерном, потім його вантажили на

поїзди і кудись вивозили. А навкруги заготзерна – десятки людей і все просять хліба, хліба. Тут вони і помирили.

Зерно забирали і в людей. Говорили, що армія голодує. На городі не дуже вродило, бо садили у незорану землю, бо худобу, коні, хто встиг – продав, а хто ні – забрали у колгосп, не було в людей і реманенту – забрали у колгосп.

У селі було два колгоспи: імені Петровського і “Нове життя”. Вивезли спочатку колгоспне збіжжя: продовольче, фуражне, насіннєве, а потім почали визивати у сільраду (там, де зараз відділення зв’язку), доводили план: здати один чи два мішки зерна, зачиняли у “холодній” і випускали лише тоді, коли селянин погодиться, а вже потім пішли селом комісії шукати хліб – робили подвірні обходи.

Навпроти нас був ліс, тож люди у лісі ховали зерно. Трохим Лагно заховав у лісі, пізніше пішов по нього, а зерна немає – хтось вислідив, чи комсомольці, чи сусіди. Ходили шукати зерно, доки не замерзла земля.

Це було десь до Покрови 32 року та після неї ще тижнів зо два: штрикали в долівках хаг, хлівах, кілунях, погребях, в собачих будках, у дитячих колисках, навіть не соромилися до жінок у пазуху заглядати, чи не прихована торбинка з зерном. Приходили і вдень, і вночі, і увечері, і на світанку. Мати мені кажуть: “Піди, доню, послухай, на якому кутку плачуть жінки, чи на вулиці не голосять, чи не йдуть по нашій вулиці!” А у нас у вузлику,

Ударники 2-ї більшовицької ударної посівкомпанії колгоспу імені Петровського. Село Нова Осота. 1931 рік.

захованому у гній, було трохи проса. Прийшли до нашої сусідки комісія. А у неї сушиться на лежанці у рядні пшениця, жменя, може й дві, яку вона десь назбирала та перемила. Дітей у сусідки багато, заходить комісія, до лежанки, а там зерно. То сусідка дітей своїх і штрикала, і шептала, і шипала: "Кричить, діти, плачте, може залишать!" Забрали. Забирали з хати все, що сподобається комісії: кожухи, свитки, рядна, платки.

Ївга Гавриленко, по вуличному Красанка, коли прийшла до Брюховецького Мойсея куркулить, то забрала кожуха, а потім каже: "Де твоя, білизна, Хтодосько?" Вигнали дядька Мойсея з хати і йди, куди хочеш. Добре, що хоч не на Соловки. Розібрав їхню хату Гавриленко Данило Климович і поставив її в Олександрівці для себе. А Мойсей Брюховецький побирався поміж людьми, поки не помер з голоду.

Померли мої дядько і тітка. Теж з голоду. Розкуркулили у селі багатьох. Їх садили у підводи всіх: дітей, старих, молодих, вивозили кого на станцію, кого до яру, де перекидали і залишали серед степу, кого звозили до однієї хати. Добротні хати продавали, розбирали, віддавали голодранцям з активістів. Знімали з них солому, в декого – залізо, перевозили чи то до колгоспу, чи на інший куток.

Худобу люди переховували у Стінці - у глухому кутку лісу біля Чигиринської дороги. Та хіба там заховаєш. І гналися за людьми, і стріляли по них. Ми з мамою ходили і в Косари по брагу, і в Грушківський ліс по левурду, ходила і на Тясмин по черепашки, збирала після дощу черв'яки, жували молочай, кульбабу, мололи молодий еспарцет і ліпили з нього оладки, їли кріп, хрін, бадилля болиголови, осередки з качанів і стовбурів соняшника товкли, добавляли навіть попіл, щоб більше було. Коли особливо допікав голод, коли вже було так їсти хочеться, що хоч вішайся, пробиралася до заготзерна і де могла, там і визбирувала зернини, але ж охорона була!

Прийшов одного разу до нас Брюховецький Мойсей і просить у нас собачку, яка сама була худюща, бо що вона їла, якщо нам не було чого їсти. Мама йому і віддала, щоб той з'їв її, бо і людина мучилася, і наша собачка мучилася.

Зіна Брюховецька віддала свого сина Володю бірчанській жінці, яка пообіцяла відвезти його до міста, щоб тут не помер з голоду. Так до цього часу його доля невідома.

Пам'ятаю, баба Стусиха йшла така слаба з голоду, що хиталася, хиталася, а потім сіла під тином. Її гробарі викинули на воза, відвезли на кладовище та викинули до ями. Ями не засипали, бо звозили до неї не один день. Стусиха лізла з кладовища додому рачки, бо сил не було йти. Якось вижила.

Вітер Василина поховала свого чоловіка у садку біля хати. Гробик був, поки хату не продала.

НАГІРНА Ганна Авакумівна, 1926 року народження, село Нова Осота.
Нині проживає в смт Олександрівці. Записано Тетяною Головою.

У нашому селі жила жінка на ім'я Зіна, у якої було троє дітей. Молодшому сину виповнилося шість років. Мати та двоє старшеньких дітей працювали у колгоспі. Там раз на день давали гарячу воду з не просіяною ячною мукою. Це називалося заколотою. Меншому сину не було чого їсти, хоч як не намагалася тітка Зіна щось йому знайти. Тоді відвезла його до Києва та там і залишила.

Недалеко від нашої хати мешкала жінка Олена з сином. У голодовку вона варила холодець і продавала його на станції Фундукліївка. Однієї ночі йшли селом чоловіки від сільради. Відчувши запах смаженого, увійшли до хати Олени. А там її син щось смажив. “Мозок коня смажу!” – пояснив активістам хлопець. Чоловіки кинулися шукати голову коня, а під лавою знайшли порубане тіло людини.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6332. - Д 3239.

НАГІРНА Олена Ларіонівна, 1927 року народження, село Нова Осота.
Записав учень Новоосотської загальноосвітньої школи I – II ступенів Миколаєнко Іван у 2005 році.

У 1933 році наша сім'я складалась з батька й матері, мене, сестри і двох братів. Батько помер з голоду навесні 1932 року, брати померли вже восени 1933 року. Залишилися лише мама та сестра.

Пам'ятаю, як один заможний чоловік виніс на базар хлібину для продажу. Поки він торгував, один голодний хлопчик украв у дядька хлібину і почав тікати. Але не від хазяїна, а від своїх однолітків, які також були голодними. Хлопчик на бігу ламав хліб і їв, а ми за ним збирали крихти і раділи, що в цей день щось з'їли.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7998. - Д 4273.

ТЮТЮННИКИ Григорій Дементійович, 1924 року народження та Івга Дементіївна, 1914 року народження, уродженці села Нової Осоти.
Спогади записав Роздобудько В. В. 24.09.2005 року.

Голод пам'ятаємо добре, бо мені – хлопцеві, було 8 років, а Ївзі – 18 років. Я ходив до 2-го класу школи, а сестра до радгоспу.

У сільській раді сформували спеціальну комісію з активістів та

комсомольців. Головою колгоспу імені Петровського був Зануда, головою сільради – Козир Савка, секретарем – Стусь Никій. Оце вони і очолювали комісію.

Розкуркулили на нашій вулиці Євтушенка Павла Єлисейовича і вивезли з сім'єю за Урал, Козир Ганну з чоловіком розкуркулили. Ганна з дочками залишилася у селі, а чоловіка з синами вивезли у Архангельськ. По Мохурівці (куток такий у селі) викинули з хати Борщ Тетяну Сильвестрівну, Лимаря Севка. Їхні домашні речі викидали з хати у дерезу. Лимарі були дуже добрими і працьовитими людьми і коли на дворі, у дерезі зварили щось їсти, то запросили до себе тих, хто був на вулиці. Нечипіра Гуровича Кучеренка засудили за несплату податків, а де він їх міг взяти, якщо у нього нічого не було. У Федя Нагірного, Омелька Мохура, Олександра Мохура розкрили хати. І це зимою!

Наш дід з нашим батьком вступив до колгоспу, що був на нашій вулиці і головою якого був дід Козир. Комнезамки Шмарко Горпина Іванівна та Сердюк Ганна Пилипівна, яку в селі так і прозвали Комнезамка, прийшли у поле, де наш дід з синами Олексою, Мироном і нашим батьком Дементієм орав поле і почали давати діду поради, як треба орати. Це так розсердило нашого діда, споконвічного хлібороба, що він вийшов з колгоспу, бо не міг стерпіти глумління сільських ледащизь – комнезамок, які самі не працювали, зате вчили інших.

Під осінь 1932 року прийшли до нас шукати зерно. Штрикали залізними шкворнями кругом повітки, клуні, хати, на городі, попід межею, у садку, в приміщенні, забрали навіть жменю кавунячого насіння та насіння дині. Забрали теличку, кабана закололи і самі з'їли, а нам нічого не дали. Забрали жорна, була стара ступа – і ту забрали. Але наші батьки таки заховали необчищену кукурудзу у ямі під жолобом. Вони поцвіли у сирій землі, вночі їх діставали, лушили в хаті, а цвіль так і давила, що я починав кашляти, а мати і сестра штовхали мене у спину, щоб не почув сусід Олекса, бо був у колгоспі бухгалтером і міг донести. Мати брала у тряпку того цвілого зерна, мила його і молотком била до дверного порога – виходила крупа. Мама пекла оладки, добавляючи до кукурудзи трохи буряків, які теж заховали. Я з'їдав щодня по пиріжку, ох і смачні вони були! Весною, коли сестра пішла у радгосп на роботи, їм давали трохи хліба на обід. Керуючим був Решетняк. Половинку хліба вона мені завжди приносила, і я її виглядав аж з початку вулиці, щоб не пропустити, коли вона повернеться з роботи. Сестра ходила з мамою у Косари по брагу. Приносили по відру. Їли і брагу.

Весною я пішов у колгосп. Щоб не бачив агроном Кваша, збирав у пляшечку зерно, ховав її у землю і при нагоді викопував і ніс додому.

Помирати почали весною, бо поїли все, що можна було. На вулиці стало тихо: ні гавкоти собак, ні кукурікання, ні цвірінкання птахів – все поїли. А потім помирало. Весною зацвіла акація. Осота тоді потопала в акації, тинів не було, тож обсаджували межу акацією, щоб видно було, де чия земля. Акацієвий цвіт геть поїли.

Баба Пінка Лисенко наміняла за рядна насіння мишію та з'їла його. Щось сталося у неї з головою – мабуть попало насіння блекоти. Лисенко Федір, її чоловік, возив висадки буряків в колгосп. Наївся їх і помер.

Дорошко Палажка вийшла заміж в сусіднє село. Там померли її чоловік та двоє дітей. А вона наїлася макухи бавовняної, упала у яму весною, по якій текла вода, і її паралізувало. Добре, що хтось її звідти витяг.

Козир Харлампій не їв у колгоспі, а носив додому обід – дочкам та дружині. Помер. Сусідові сім'я віддала дїжку, щоб той вивіз Харлампія на кладовище. Повезли. Діти не бачили, як ховали батька, але помітили серед гушавини зелені грушки дички та припалися до них, поки всі не обірвали.

У хату Архипа і Федора Лагна поселили активіста Романа Кучеренка. В нього також вимерла вся сім'я з голоду: діти всі, дружина ще говорила, коли її вкинули на воза і повезли на цвинтар. Кимось вона переказала, щоб сестра її забрала з ями. Прийшла сестра на кладовище, а Кучеренчиха вже мертва.

Поїхали на Кубань Лисенко Настя з чоловіком і дітьми. Попродали все. Але не довго там були і повернулися в село. Але куди? Нічого немає! Голодали дуже. Зарізали свою дочку, але не довго жили – померли.

Було йдеш вулицею, а попід тинами сидять ще живі, але обезсилені. Йдеш назад – вже мертві лежать на вулиці.

Я з батьком Тютюнником Дементієм Марковичем їздив збирати померлих. Заходили в кожну хату і запитували, чи є мертві.

Весною пішли проливні дощі. Виріс високий бур'ян, у людей не було сили з ним боротися. Важко було шукати у цих бур'янах покійників. Хоронити ми мусили тому, що нам наряд давали з сільської ради. По цьому наряду чергували раз на тиждень. Нас ще називали “виконавцями”. Нам ніхто і нічого за це не давав. Просто, хоронили і все. На кладовищі копали також довгі, але не глибокі рови, стелили, якщо була солома, а то і так скидали туди мерців, як ото показують про німців.

Коли вродила пшениця, люди понапікали перепічок, бо не могли дочекатися хліба, та й почали мерти ще більше від переїдання. Так помер Онисько Євтушенко.

Не голодували голова кооперації Солонько Демид, бухгалтер Козир Михайло, Євтушенко Кирило, Козир Терешко – активісти.

ШМАРКО Іван Пимонович, 1924 року народження, село Нова Осота.
Записала Шмарко Людмила у 1999 році.

Я народився на Мохурівці – є такий куток у селі Нова Осота. У 1929 році нашу сім'ю частково розкуркулили, бо з села в Сибір не виселили, як багатьох наших односельців. Ми і цьому були раді. Зайшли до нас представники сільської влади – у них був список, кого розкуркулювати, були там і ми, тож забрали корову, теля, коня та лоша, ще якийсь дрібний реманент. У хаті було бідно та порожньо, тому опечатали скринню, де лежав одяг та полотно – мамине придане. Пообіцяли, що повернуться, та заберуть скринню. Комнезам пішов, батько відсуває скринню від стіни, виймає дошку і забирає з неї все, що там було. Речі поховали. Скоро я пішов до школи. Мати пошила мені полотняну торбину і пофарбувала її бузиною. Вчити уроки за працею не було коли. Зразу ж після школи я йшов на поле збирати жуки, сапати, глядів менших брата і сестру. У голодовку ми дуже настраждалися: корови немає, молока немає, зерна немає, у погребі порожньо – все вигребли партійні. У зиму на 33 рік померли молодші брат і сестра. Я все жив. Дочекався весни. Почали їсти калачики, білу акацію, яку сушили в печі, розтирали на борошно і пекли млинці. Так якось і вижив.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 5110. - Д 2686.

ШМАРКО (Мільченко) Параска Климівна, жителька села Нова Осота.
Запис зроблено у 1999 році.

Сім'я мого батька Мільченка Кліма Олексійовича жила на кутку Козирівка. У батьків було четверо дітей – син Федір 17 років, та три дочки – Марія, Паша, Тоня. Мені було 14 років, а Тоні сім. У нас була корова, але її забрали у колгосп, забрали все зерно і квасолу. Щоб мати якусь їжу, ходила я з подружкою Галею збирати колоски пшениці і проса, але робили все це крадькома, бо це заборонялося. Одного разу пішли ми з нею на поле, назбирали по жмені, коли це їде на коні голова колгоспу Сава Козир і давай за нами ганятися по полю. Ми тікаємо, а він за нами на коні. Я упала у глибокий яр і підвернула ногу, а Галю спіймав голова і забрав той вузлик з колосками. Вона довго бігла за ним, плакала і просила віддати, а той, насміхаючись, поїхав і не віддав голодним того вузлика. Вже зовсім не було чого їсти, то пішли ми з мамою, сестрою Марією і подружкою у Косарі на спиртзавод по брагу, ледь набрали, там трохи поїли її, і степом з Косарів на Осоту. Ідемо пішки, відра важкі, ну думаємо – не дійдемо. А по дорозі лежать люди і піднятися не можуть. Сім'я Лисенків – чоловік і дружина

лягли відпочити - так і померли. А що там у тих Косарях біля тієї браги робилося! Божий жаль було дивитися, як люди падали біля тієї смердючої ями, ніхто на них не звертав уваги, лежали мертві, а живі просили допомоги, якої ніхто не зміг дати. Весною пішли у ліс по дикий часник – левурду, яку їли сирого і варили. У ступі товкли траву і листя дерев і з такого “борошна” пекли оладки Почали сліпнути і пухнути, дуже боліли голови. У нас на кутку Козирівка стояло тоді 70 хат, то тільки у 32-му було порожніх 8 хат, а скільки в кожній хаті було душ? І по семеро, і по десятеро. Помер наш сусід Данило Гладкий і вся його сім'я з п'яти душ. Не було де заробити, бо все забрали комнезами і активісти. На нас залишилися кістки та шкіра, а ноги пухли та тріскалися, що ми вже й ходити не могли. Батько працював на залізниці і ходити туди і назад по три кілометри вже не зміг. Мати виснажена пішла на станцію Фундуклівка до начальника і розказала про наше горе. Він виявився людиною доброю і запропонував всім нам безплатні білети на Кубань. Ми відмучилися 32 рік і всією сім'єю виїхали на станцію Коренівка у Краснодарський край. Тут була кукурудзяна крупа, борошно. Ми трохи піддужали, на хустки, рядна та рушники вимінювали у хугорян кукурудзу. Через деякий час сюди приїхало кілька сімей осотян. Так ми пережили 33 рік, хоч і тут стало дуже сутожно з хлібом.

ЧЕРКАС Іван Петрович, 1922 року народження, село Нова Осота, житель с/мт Олександрівки. Спогади записали Білошапка Василь та Петренко Іван у 2005 році.

У 1933 році я навчався у третьому класі залізничної школи на станції Фундуклівці.

В той час у селі були комнезами, які вдень ходили по хатах і витрушували до зернини. Все їстівне забирали. В активісти йшли люди, яких у селі називали ледацюгами. Вони не хотіли робити і йшли в комнезами й витрушували хліб. Очоловав групу обов'язково комуніст, який носив зброю. У решти членів групи в руках були залізні ковіньки, або палиці, як багнети. Цими знаряддями вони проколювали землю, стіни і шукали хліб. До групи входило вісім-дев'ять чоловік. Часто приходили п'яними. Пригадую кілька імен тих людей: Громобой (прізвисько), Денис Хоменко на прізвисько Дереза, Яків на прізвисько Картопля.

Зерно люди іноді закопували в степу, в лісі чи лісосмузі, бо в оселі все прощупувалось залізними прутами. Лазили на горище, пробивали підпичця.

Все, що знаходили, повністю забирали. Одночасно забирали й одяг, рушники, кожухи. У нас, наприклад, забрали весь батьків і материн одяг. Не вместились на підводу тільки швейна машинка «Зінгер», то по неї активісти прийшли вдруге, але батько встиг машинку приховати. То нас за це вигнали з хати. Батько мав чотирикласну освіту і скаржився за це Григорію Петровському. З кількох листів, написаних батьком, в решті-решт один дійшов. У 1934 році хату повернули. Стояла вона без вікон і дверей... Потихеньку хату відремонтували.

Голод почав відчуватись у грудні 1932 року. На базарах хлібинка коштувала сто карбованців. А як перерізати ту хлібину, то всередині - ганчірка. У березні 1933 року вже діти ходили пухленькі в школу. У квітні заняття в школі припинились, бо не було кому ходити на заняття.

У 1933 році, коли почав стигнути хліб, народ кинувся в степ різати колоски. Ми з Іваном Івановичем Занудою, приміром, лежачи, різали колоски і складали в торби. Потім зерно просушували, трошки добавляли листя з акації і виходила сировина для оладочків.

Інші люди ходили за шість кілометрів до села Косарів, де був спиртовий завод. Брагу носили відрами. З неї пекли оладочки, коржі.

Комори і поля охороняли озброєні люди.

Станція Фундукліївка у той час була центром злодіїв-професіоналів. З Ростова-на-Дону, Дніпропетровська, Донецька, Києва, Одеси звозили до нас награвоване і ділили в лісі, а після того обідали. Пожежі в лісі доводилось гасити тричі на день. Заготзерно видало нам по старому мішку і ми ходили гасити пожежі. Іноді там ми знаходили залишки їжі.

На станції Фундукліївці стояв вагон “Торгсін”. В обмін на золото і дорогоцінності там видавали борошно.

Батько був залізничником. Одержував пайок на себе і дітей. У батька був товариш, з яким вони служили разом ще в царській армії, а потім перейшли на бік червоних. Пимін Ткаченко завідував млином. Він дав батькові мішок борошна. Вночі з того борошна пекли коржі.

У їжу споживали рослини козельки, цвіт акації, собак.

Та все одно в селі багато людей померло з голоду. Похорони померлих організувала сільська рада на сільському цвинтарі. Хто був кріпкіший, той займався цією справою. В могилі хоронили по троє – четверо. Бували випадки, коли привозили померлих на кладовище, а яма ще не викопана, то людей залишали на кладовищі, поки викопануть яму.

У колгоспі для голодуючих варили баланду або затірюху чи заколоту. Складалась вона з зтертого борошна. Ніякої зажарки не додавали.

Була у нас одна сімейка – мати й син. Попросилась у них переночувати жінка з села Головкивки. Вночі вони її зарізали. Дізнались про це випадково. Тієї ж ночі у голови сільради вкрали порося. Активісти почали ходити по

селу й шукати пропажу. Біля тієї хати, де сталось вбивство, вони почули, що смаленим пахне. Господарі хати спочатку не впускали активістів, а тоді таки впустили. На лежанці вони побачили, що хтось лежить. Один з активістів відкрив рядно і побачив труп без голови. Голова в цей час вже смажилась на сковороді.

У селі для дітей-сиріт у 1933 році створили колгоспні приюти. Колгосп імені Петровського для двох бездомних дітей варив баланду. Колгосп «Нове життя» утримував четверо хлопців-сиріт.

У школі дітям давали т. з. гарячі сніданки: суп з кропиви.

Село Іванівка

ПОВЕЛЬКО Євдокія Яківна, 1925 року народження, село Янівка (тепер Іванівка). Записала Правило Олена Вікторівна в 2005 році.

Влада забирала все зерно у людей і вивозила. Від хати до хати по селу ходили активісти і забирали не тільки зерно, а й їжу, худобу, птицю. Люди видавали одне одного, вислужувалися перед владою, чекаючи винагороди, яку не одержували. Ходили активісти без документів. Ніяких записів про вилучення збіжжя не велось. Хто виявляв непокору під час обшуків, того могли ще й побити, заарештувати. Від активістів нічого не можна було приховати. Вони все переривали, заглядали в кожну щілину. Приходили стільки разів, поки не переконувались, що брати вже більше нічого.

Людей змушували йти працювати в колгоспі. Йшли, бо там давали на обід баланду.

Коли зібрали хліб, то дорослих і дітей змусили вийти в поле збирати колоски. Біля людей був наглядач, який все забирав. За приховані колоски карали.

В кого були багатші родичі, то вони відверталися від бідних, щоб їм не допомагати. Бідніші споживали ягоди, цвіт акації, молоденькі бурячки. Селяни вимінювали за одяг якісь продукти.

Дорослі і діти пухли з голоду, вмیرали. Померлих з голоду хоронили на сільському кладовищі. Викопували яму, потім загортали людину в ряднину і закопували в одну яму по кілька чоловік. Те кладовище тепер заросло деревами і кущами. Деякі могили уже зрівнялися з землею і заросли барвінком, але є могили, до яких й досі приходять родичі. У мене самої на цьому кладовищі поховані батько і дві сестри, які померли з голоду в 1933 році.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8041. - Д 4316.

ЮРЧИК (Гниляк) Одарка Степанівна, народилася 1925 року в селі Янівці (тепер Іванівка). Записано в 1999 році

Коли розпочався голод, то було мені вісім років. Щоб не померти голодною смертю, поїхали мої батьки на Кубань і я з ними. Залишилися в Іванівці мої дід і баба. У 33 році голод прийшов і на Кубань – теж не було чого їсти. Та ще й люди чужі та жорстокі. Тож вирішили батьки повертатися в село. А в селі не те, що їсти нема чого, а й печі немає чим розтопити. Їли те, що знаходили. Мололи кукурудзяні качани, оладки з них були розкішшю. Варили вариво з сухих гілок, з кори дерев. Весною дерева стояли голі, особливо акація та липа. Попід тинами, на вулицях сиділи і лежали голодні і пухлі люди і всі коричневі, як кора дерев. Поміж ними ходили ще живі і мовчки обминали. Люди ненавиділи один одного та дико заздрили. Не можна було відкрити дверей – так хтось і намагався увійти та попросити їсти, але давати не було чого. Навесні наш дядько Михайло забрів на чужий город і за це порубали його сапою. Через день він і помер. Помер і мій менший брат.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4912. - Д 2590.

Триліська сільська рада

Село Триліси

*Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр.
уселі Трилісах.*

ГОНЧАРЕНКО Яків Микитович, 1916 року народження та **ГОНЧАРЕНКО Ольга Пилипівна**, 1919 року народження, жителі села Триліс. Записано 15 вересня 2005 року Крикун В. М. і Гресь В. М.

На території нашої сільради в примусовому порядку створено три колгоспи. Врожай у 1932 році в цих колгоспах був середній, але за вказівкою зверху все зерно було вивезене в державу, або, як тоді називали, в хлібозаготівлю. Колгоспникам зерна зовсім не видавали, а навпаки, при сільраді була створена комісія, яка ходила по хатах і забирала до жодного кілограма хліб із запасів минулих років. Внаслідок цього уже в кінці 1932 року і у першій половині 1933 року по селу почався голодомор. Особливо масово мерли в квітні, травні та червні 1933-го. За неповними даним по сільраді померло з голоду 114 осіб.

Майже всі до врожаю їли акацієвий цвіт, лободу, бурякове листя.

Були випадки, коли умирали цілі сім'ї, всіх їх особисто ми знали. Це, наприклад, Царюк Кузьма Мифодійович його дружина і троє дітей; Самарський Олександр, його дружина і четверо дітей; Фуркало Герасим, його дружина і троє дітей.

Всіх тих, хто помирав, хоронили без труни. Вантажили померлих на підводу і вивозили на кладовище.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8003. – Д 4278.

ДОВГА Ксенія Дмитрівна, 1924 року народження, жителька села Триліси. Записано Петренко Анжеолою в 2005 році.

По селу ходили активісти і забирали зерно, яке зсипали в мішки. У нас на хатньому горищі були качани кукурудзи і солома. Туди послали одного хлопця з тієї бригади активістів. Його змусили скидати качани вниз. Ми, діти, кричали та плакали. Він пожалів нас і, вибравши кращі качани, закидав у солому, а поганенькі скидав у сіни і казав, що кращих немає. На горищі хліва знайшли дві дошки – забрали. Батько з тих дошок збирався зробити столика або ліжко.

Щоб якось вижити, батько пішов на спиртзавод працювати кочегаром. Робітникам видавали картки на одержання молока та кілька відер браги.

Брагою колгоспи і населення годували худобу, а в голодні роки її змушені були їсти й люди. Юшку з браги ми відціджували, тверду масу висушували, товкли в ступі на порох. Той порох потім змішували з мелясою і пекли коржики. Їх ще називали маторженики.

У нас була корова. Батько хотів її зарізати, щоб було що їсти, але ми, діти, і мама упросили не різати, щоб дочекатись молока. Дочекалися. Ту кашу, маторженики їли вже з молоком.

Я з семирічним братом ходила у колгосп на роботу. На полі ми пололи ячмінь цілими днями. За це давали на день миску кулешу. Тяжко було працювати. Поле заросло осотом в ріст людини. Той осот був вищим за нас. У руках повно остюків, виникали нариви, рани. Я ще й братові допомагала, бо він не мав сили.

Того ж таки 1933 року мама народила два хлопчики-близнюки. Пам'ятаю, як я на печі обом давала смоктати якусь жуйку. Але братики так і не вижили, повмирили з голоду.

Батько змайстрував возика на двох великих колесах. Корову навчили ходити в ярмі, запрягали в возик. На возику прив'язували діжку, щоб набирати в неї брагу. А щоб брага не хлюпалася, діжку обпинали рядном або простеляли бур'ян. Як поїдемо за брагою, то було у нас три вигоди: самі нап'ємось з відра теплої, свіжої браги, корова нахлебчється ще й додому привеземо. Було, у видавця просимо ще двоє відер.

Як привеземо брагу, то сусіди німічніші просять її в мами, щоб поїсти. Через дорогу жила жінка. Її чоловік помер з голоду. Зосталась вона з двома хлопчиками. Прийшла вона до нас і попросила браги. Мама дала їй відро. Я бачила, як та жінка з дітьми присіли біля відра і ложками та кружечкою хлебтали брагу.

Коли ми з мамою приїжджали до заводу, то бачили людей за брамою: понаїдалися і лежать у бур'яні мертві. Коло них валяються порожні кружки або відра.

Це потім люди докумекали, що голодному раптово багато не можна їсти.

У той час в селі не було видно ні собак, ні котів. Люди поїли. Траплялися у нас і випадки людодїства.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8033. – Д 4307.

МОКРОСНОП Ольга Павлівна, 1923 року народження, жителька села Трилїс. Записано 15 вересня 2005 року Гнатенко Я. А. та Козир І. В.

Був неврожай, а з других областей не привозили зерно. Ще був план,

треба було здати норму, то здавали. А хто уперто приховував, то до тих приходили із сільради по тричотири чоловіки шукали і забирали. Пам'ятаю, як на Яру жив дядько Мартіян, та він не хотів здавати. То прийшла колона з учнів по вулиці і кричали: «Дядько Мартіян - здавай план».

У колгоспи добровільно йшли бідні. А багаті не хотіли. То їх заставляли. Забирали скотину та ін.

Жила в селі, приміром, баба Павловська. Вони були багаті, мали олійницю і млин. То баба напече хліба, великі паляниці і порозкладає на вікнах, щоб всі бачили, що у них є.

В кого корова була, то виживали, бо такі молоко було. Як було що, то їздили міняти, хоч і запівдарма. Як була рідня яка, то допомагали один одному.

Я жила біля рідної тітки - матеріної сестри. В тітки дітей не було.

Чоловік її працював ковалем. Одного разу зварили на горні кашу, а помастити не було чим. А в дядька було посіяно багато тютюну, і його насіння було. От він зробив з тютюнового насіння олію та й помастив нею кашу. Вона така гірка, що їсти не можна. Тітка кричить на чоловіка, що таке зробиш. Прийшов дядьків помічник, який робив в кузні молотобійцем, то він усю ту кашу із казанка вийв.

Споживали в їжу липове листя, буряки, м'яли цвіт акації та пекли оладки. Виливали ховрахів. Людоїдства в нас не чути було.

Померлих з голоду ховали по-всякому, в кого була якась можливість, то і ховали на кладовищах. А декого і в городах, без трун. Поминали тих, в кого зоставалася родина.

Винною у голоді вважаю правітельство, бо можна ж було якось перекинути зерно з однієї області в другу, де більший урожай та голод був менший.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8004. – Д 4279.

СУПРУН Наталка, уродженка і жителька села Триліси. Спогади записані власноручно.

Голод 1933 року для мене найстрашніше слово. Тоді держава забирала у людей все: корови, свині, зерно, крупи, навіть з горщиків квасолію.

Коли й до нас прийшли забирати збіжжя, батько взяв мене, малу і вкинув у мішок. «Забірайте і її» - каже. – «Годувати її нічим».

Старші мої брати і дві сестри працювали в колгоспі, батьки теж. Заробляли дуже мало. Трошки приносили борошна. До борошна домішували терте листя і пекли якісь оладки. Хоч вони були й недобрі, гіркі, терпкі, але доводилось їсти, бо дуже були голодні.

Село Антонівка

НІКОЛАЄВА Ганна Трохимівна, 1922 року народження, жителька села Антонівки. Записано 10 вересня 2005 року Крикун В. М.

В 1933 році голодували дуже. Вибирали все з осель, а в нас наче й не забирали. Споминаю, що в 33-му році вродило зерно, бо ми ходили на роботу, та стежкою через поле. Жито було, то ми його рвали і їли як насіння, воно було сире, м'яке...

У ті роки я ходила на роботу в радгосп. Збирала жуків. Там варили їсти щось рідке і були великі миски, додому ще давали по плящі патоки, хліба. Чи наші мати збирали колоски чи ні, а я не ходила, дуже небезпечно було, могли перестріти і додому не повернешся.

В нашому селі ніби не було людодійства, а в сусідньому в селі **Іванівці**, матеріної сестри чоловік їв своїх дітей. В тому ж селі дитина пішла в ясла і не повернулася.

У нас сусіди були - баба Олена і дід Марфоломей. В них була корова. Та він вночі крався та ссав ту корову. А жінка з дочкою за це побили його, то він помер. Ніхто його не сховав на кладовищі, а закопали за городом коло великої груші.

У нас вдома була шкура коров'яча, то принесемо соломи, мати наріжуть шкури шматочками. Та обсмалять, а потім варять, то вона товста ставала. Ту шкуру ми й жували. В нашій сім'ї не були пухлі діти, може завдяки тій коров'ячій шкірі. Їли також цвіт акації, який мішали трохи з борошном і пекли оладки.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8007. – Д 4282.

ТРЕГУБ Ірина Охрімівна, 1923 року народження, жителька села Антонівки. Записано 10 вересня 2005 р. Записано 10 вересня 2005 року Крикун І. Г.

- Чи великі податки, чи засуха, чи не засуха, а голод був. За селом на

полі лежав кагат картоплі, який зогнив. То люди туди ходили і збирали ту картоплю та пекли оладки з неї. А хто працював в колгоспі, то їм давали макуху і варили їсти. Ходили збирати на поля залишки. Трохи і гонили, а трохи і збирали. Наженуть з одного кінця, то йдуть в інший. Тоді я в людей пасла свиней, то одного разу вони мені дали три оладки, а по дорозі я їх загубила. Потім дуже плакала.

Людоїдства в нашому селі не було, а от мого батька чуть не з'їли. Він пішов звечора в Олександрівку, щоб зранку бути там на базарі. Чужі люди його запросили переночувати, ну, він і погодився. Вночі почув, що гострять ножі і побачив мертвого чоловіка в іншій кімнаті, то він вибив вікно з рамами і тікав, а за ним ще й гналися. Після цього випадку батько казав, що краще переночувати десь в кюветі.

В нашому селі померло від голоду не так багато, душ шість чи сім. Думаю, що голод спеціально був зроблений.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8008. – Д. 4283.

ТРЕГУБ Юхим Дмитрович, 1923 року народження, житель села Антонівки. Запис 2005 року.

- Голод 1932-33 рр. я пам'ятаю, бо ледве сам вижив.

Причини голоду однозначні: урожай забирала комуністична влада. Місцеві активісти відбирали у людей вирощене в полі та на городі. Це робили голова колгоспу, бухгалтер, бригадир і представники з району. Винагороди від влади за донесення на сусіда про приховування зерна були. Ніхто ніяких документів на відбирання продуктів не мав. Місцеві активісти зброї не мали, а представники з району приїздили зі зброєю. Шукали заховані продукти таким чином: у нічний час заходили до хати, спочатку запитували, чи є заховане зерно. А потім шукали на горищі, в погребі, довгим металевим прутом тикали на городі. До хати приходило чоловік п'ять-шість: голова колгоспу

Пташник Федір Арсенович, бухгалтер Товкун Лука Мефодійович, інших я не пам'ятаю. Забирали все, що потрапляло під руку, навіть металеві кочерги, шкуру з худоби засолену, худобу.

Люди в більшості не хотіли йти до колгоспу та їх змушували це робити. В нас в селі був польський костюл, куди закривали тих, хто не хотів йти до колгоспу. Їжу тим, хто працював у колгоспі, давали тільки в обідній час, один раз на день.

В полі збирати колоски, залишки городини ніхто не дозволяв. Поля охороняли озброєні червоноармійці.

Почали люди вмирати на весні 1933 року.

Не голодували тільки ті, що мали посади в колгоспі і брали продукти харчування з комори. Це голова, бухгалтер, бригадир, комірник, ветеринар тощо.

Ми допомоги від родичів не мали, тому що вони теж голодували. У їжу споживали і гнилі буряки, котрі залишились в полі, і цвіт акації. Ловили ховрахів.

В Олександрівці можна було купити харчі, але тільки за срібні або золоті гроші. За радянські папірці на ринку ніхто нічого не давав.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8012. – Д 4287.

ТОВКУН Галина Василівна, 1925 року народження, жителька села Антонівки. Записано 12 вересня 2005 року Кравець В. Ю.

Пам'ятаю про голод 1932 - 1933 років. І знаю, бо сама гичку їла з молоком. Щоб не корова, то хтось би був умер. А ще старший брат вчителював у селі Китайгороді, то йому давали пайок. Він і нам якісь харчі приносив. Їли гичку, акацію, картоплю гнилу, горобців.

Голод зроблено спеціально, бо в державі хліб був потрібен. Ходили попід хатами активісти, збирали продукти, а чи зі зброєю і чи мали якісь документи, то хтозна. Наші батьки нічого не ховали, бо не було чого та й нас було сім душ.

Хто йшов до колгоспу, то давали там якусь похльобку.

В полі не дозволяли збирати залишки городини, але люди йшли, бо голодні були.

У нас був сусід дід Пеля, а в нього – дочка з двома дітьми. Вона не могла

дітей утримувати і батьки їй порадили здати у притулок, то вона їх здала, а сама з'їхала з глузду.

Людоїдства в нашому селі не було, а в других селах їли своїх дітей. Де вмирали люди з голоду, там і прикопували.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8009. – Д 4284.

ТОВКУН Тетяна Свирідівна, 1922 року народження, жителька села Антонівки. Записано 12 вересня 2005 року Крикун І. Г.

Пам'ятаю, як у голод мати розчинила хліб, а замісить не було чим. Бо забрали борошно. Приховувати не було сенсу – все рівно знайдуть, але й не було чого ховати

Їли цвіт акації. У полі був кагат картоплі, то ходили збирали її, та пекли оладки.

Ділитися з іншими не було чим, та, пам'ятаю, як якийсь хлопець у нас під тинном просив їсти, то мати йому щось дали.

Кажуть в **Цвітній** дуже мерли люди, аж село “смерділо”.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8010. - Д 4285.

ШПАК Любов Миколаївна, 1926 року народження, жителька села Антонівки. Записано 12 вересня 2005 року Крикун І. Г.

В колгоспи йшли хто добровільно, а хто й примусово. У голод там давали їсти якийсь кусок хліба, похльобки, клобкової мякушки.

Не голодували ті, хто заможно жили, хто мав рядна, щоб виміняти на хліб, але таких мало було в селі.

З листя буряків пекли оладки. А в степу остався кагат картоплі, то ходили її збирати, та теж пекли оладки.

Звичайно, ділилися їжею, рятували один одного. Один хлопець із великої сім'ї ходив під хатами просив їсти, то раз і моя мати дала бурячок, то він і вижив.

А померлих з голоду в селі не так багато було: душ три чи чотири. Ховали їх сім'ї.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8006. – Д 4281.

Цвітненська сільська рада

Село Цвітне

Пам'ятний знак на честь жертв голодомору 1932-1933 рр. у селі Цвітному.

КОМАР Одарка Карпівна, 1918 року народження, село Цвітне. Записала педагог–організатор Цвітненської загальноосвітньої школи I–III ступенів Мироненко Олена Миколаївна 10.10.2005 року.

Я добре пам'ятаю 32–й рік, бо була підлітком. Літо було дощове, гарно хліб вродив, наш батько Карпо Петрович Комар намолотив багато хліба. Мали ми 10 гектарів землі, була корова, двоє коней, молотарка. Тоді, літом 32 року, мама напекла гарних паляниць, які ми востаннє на багато років наперед поїли... Але влада оголосила нас куркулями, все майно забрали, вичистили комору, погріб, забрали одяг, рушники, ікони. Батька били і знущалися над ним: було вже холодно і на ставку перший лід став. Мого батька і ще одну жінку (не пам'ятаю, як її ім'я) заводили у воду і не випускали доги, поки не скажуть, де схований від влади хліб. А у нас нічого ж не було! Батька, як куркуля, у колгосп не приймали, то він поїхав у Донбас, влаштувався конюхом, але і звідти його вигнали, бо ж куркуль! А ми діти, як їсти хотіли. Добре, що рядом ліс був, збирали жолуді, коріння, листя, гриби, різали шкіру і пили «холодець» Вже у жнива 33–го пішли з подружкою під Ружичеве, там хліб молотили і багато залишилося колосків. Але охорони тієї: і на конях, і пішки! Вимушені були ховатися у кропиві. А нас у батька було шестеро дітей: три сини і три дочки. І хотів батько дати кожному сину по три гектари землі після одруження, але не довелося. Дякую нашим хрещеним батькам Пічкурам Пархиму і Марині, які дали нам трохи картоплі. Жили у селі люди, їх називали Шовкові (не знаю, чи прізвисьце це, чи так дражнили), але мали трьох дітей, двох менших зарубали і з'їли, наварили холодцю. Потім їх у селі не стало.

ГОЛОВКО Є. П., народилася в селі Цвітному. Записано В. Пічкуром.

Кажуть, що голод забрав не менше 10 млн. чоловік. Не всі більшовики, рядові партійці сліпо виконували волю вождя. В с. **Ружичевому** головував Дядюра. Він не допустив, щоб людей в ями гарбами возили, а хоронили як слід.

Знаю, що в сусідньому селі **Вищі Верещаки** видавали людям якісь пайки. І людей менше помирало. А що діялося в нашому селі, то опису не підлягає. Одним словом – жах!

У нашому селі спеціальними похоронними командами вивозили на кладовище по 50 і більше померлих з голоду. І коли яма заповнювалася, то починали другу яму. Між ними були і живі, і коли похоронна команда заходила до хати, то німі люди просилися: «Я ще живий! Лишіть мене в

хаті, я може ще виживу!» Їм відповідали: «Все одно скоро помреш, то чого ж їхати за тобою ще й завтра!» А як же було вижити, коли з горшків квасоллю витрушували, з погребів насінневу картоплю вигрібали. Селом ганяли банди – зграї молодиків-комсомольців з наганами при боці та з металевими пругами-щупами. Ой було-було!

*В тому році все забрали,
Лиш не взяли воду,
Бо так сказав батько-Сталін
Вождь усіх народів.*

*Людським трупом закидали
Яри та байраки.
Кістки їхні обгризали
Вовки та собаки*

*Треба було будувати
Фабрики й заводи,
Ото ж їх і будували
На кістках народу.*

*Під тинами, по канавах
Умирили люди -
Хіба ж про те лихо
Вкраїна забуде!*

*А народ вмирав, як мухи,
У краю родючім –
Активісти все забрали –
Виродки смердючі,*

*Хати ж стали зовсім чорні,
Колись були білі,
А в тих хатах тихесенько
Батьки дітей їли.*

*Ще живих людей у ями
Гарбами возили.
І ще довго ворушились
Ті живі могили.*

*Не забуде земля - мати
Згублених мільйонів.
Не забуде й катів своїх,
Й звіриних законів!*

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8050. – Д 4325.

КОЦУР Л. В., 1921 року народження, жителька села Цвітного.

Ці спогади, мабуть, не залишать мене до кінця моїх днів. Та чи може хто забудь таке? В той час і наша сім'я зазнала горя. Нам воно як почалося з 1931 року, то аж у 1939 трохи стало краще.

Батько був інвалідом імперіалістичної війни, в 1916 році був поранений у ліву ногу і ходив на дерев'яній. А нас у нього було 7 душ, то двоє вмерли маленькими, а ми лишились на муку і велике горе. Ще в 1931 році ми живились жолудями, бо ми живемо близько лісу. А в 33-му додумались «активісти» забрати й жолуді, які ми запасли на зиму, отоді-то вже не бачить страшнішого. З самої зими почали пухнуть люди з голоду. І це лише на нашій вулиці, що складає 35 дворів, з них у семи дворах не залишилося ні

одної душі, а всіх умерло 37 душ. В селі було щось 1300 дворів, от і подумати, скільки людей умерло в той час...

Одного разу батько мій повіз трьох мертвих на кладовище, а я вдумрилася причепитись ззаду на підводі. То там побачила таке, що й досі йде мороз по тілу, як згадаю. Лежала купа мертвих, не менше 40, а яму копають вже, кажуть, третій день, така здорова. А звідусіль то на тачці тягнуть, то в мішку хтось несе дитину. Моїх рідних тоді померло 10 душ. В той час нікому нікого не було жаль. Ні похоронів, ні поминок.

А потім, у 37-му, забрали мою маму. За що — ніхто не знав. Нас осталося з батьком п'ять душ, я найстарша — 16 років, а найменшому 5 років. І батько ж інвалід. Горювали і голодували, та в 1939 році ми написали до Надії Костянтинівни Крупської, і, хай над нею завжди буде земля пухом, вона нам вернула маму. Отоді нам стало легше, та ненадовго, тут і війна. А потім незносні податки, заробіток відомо який — паличку писали за трудодень, ото й усе. Та ще й дерева треба було вирубати, а то ж наша була їжа і літом, і зимою. Але такі на дерево були податки, що хоч і плакали за ними, але ж рубали. Оце таке «добро» випало на наш вік.

А зараз живемо добре. Але вже на ніколи жити, мені вже сімдесятий рік, для мене вже вечір. А ті, кому ще ранок, хай поживуть хоч вони, тільки щоб ніколи не повторилось те горе. Як побачу на дорозі кусочок хліба, обов'язково нагнуся, й заберу, і поцілую його, бо нічого не знаю дорожчого, як святий хліб.

33-й: голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 424.

ТИМОФІЄНКО Марія Прохорівна, 1915 року народження, жителька села Цвітного. Записали Ус Любов і Павловська Наталія.

Під час голоду я працювала в сільських яслах нянею. Ясла у той час місцевий колгосп забезпечував крупами гороху, ячменю, з яких варили кандьор, куліш. Всі жителі села, в кого були діти різного віку, зносили дітей у ясла. Не забирали дітей навіть вночі. Хоч дітлахів і годували, але вони все одно помирили, бо їжі не вистачало в потрібній кількості. Я власноруч копала ями і хоронила померлих дітей. Батьки не зважали на це. Згадав дехто про дітей тільки тоді, коли пройшов голод. Ще й претензії мені висловлювали.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 7994. – Д 4269.

Ясинівська сільська рада

Село Омельгород

ДЕРЕВ'ЯНКО Леонід Степанович, народився 1917 року в селі Омельгороді, вчитель. Записано в с. Бовтищі 3.10.1988 року.

Мені було тоді 16 років, і я добре пам'ятаю ту страшну трагічну весну 1933 року. Учні в школі ходили по коридору з опущеними головами, не чути було веселого дитячого сміху, галасу. Я і мої однокласники думали про одне: хоч би раз чогось доброго наїстися. До школи ми йшли майже не снідавши. Мати, було, спече сковорідку оладків із листя, поділить по два на кожного, посьорбаєш якоїсь юшки із зелені та і дигаєш до школи, а нас у сім'ї було 9 осіб.

Одного разу ми повергалися із школи додому і були настільки виснажені, що ледве переступали ногами. Та ось безсилля нас примусило присісти. Сиділи ми довго, мовчки нахиливши голови,

Наша сім'я була велика. Весною 1933 р. дуже страждали, їли все, навіть не віриться тепер мені, що ми таке їли — листя і різний бур'ян, дохлу конину. В сім'ї всі були пухлі.

В селі люди були майже всі пухлі. Було, йдуть жінки із буряків, а ноги, як валянки. Для тих, хто працював на буряках у колгоспі, варили баланду і давали її по літрі. Кожного дня їздила підвода і звозила мертвих на кладовище, яких скидали у братські ями. В селі з голоду вимерло біля 200 осіб.

Гудзенко К. Н. Трагічні голоси. – Кам'янка, 1993. – С. 118.

ОВЧАРЕНКО Євдокія, 1917 року народження, с. Омельгород. Записано Мядель Лесею в 1999 році.

В нашому селі все почали забирати до колгоспу: коні, плуги, їжу. Вишкрібали з їжі все, забирали з глечиків, горшків, з печі. Ну, словом, усе. Залишали, хіба що, сіно, та одяг, що встигли заховати. Лютував у нас комуніст Сазон (прізвища не пам'ятаю), ще його називали “комнезам”, який все до крихти і до зернини забирав у людей. Нас у сім'ї було семеро – це ж скільки рогів! Батько і каже хлопцям: “Збирайтеся на Донбас, бо перемеремо!” Поїхали мої брати на той Донбас міняти одягу на кукурудзу. Нас залишилося четверо – я з сестрою та батьки. Ходили ми робити у колгосп, давали нам за це черпак юшки, та такої, що сама вода. Ми були голодні та страшні: чорні,

вошиві, стирчали лише кістки, а шкура була такою, як земля. Одного разу назбирала я на гноярці грибів, спекли їх та поїли. Думали, помремо від них, та Бог врятував. А ще батько приносив від колгоспної худоби коли жменю, а коли і дві дерті, мішали її з листям та й їли. Так і виживали. Завдяки цій дерті ми жили порівняно краще за інших. Біля нас жили сусіди. Їхня мати не могла вже ходити сапати буряки, тяжко захворіла від виснаження. Помер її чоловік, а наш сусід. Дивимося, щось немає їхньої дівчинки – не заходить до нас. А мати вбила її та й з'їла. Її старший хлопчик зійшов з двору, бо боявся, що мати і його вб'є. Пам'ятаю, моя мати прийде до сусідки та й питає: “Як там Настуся? (так було звати сусідську дівчинку)”. “Та оно на печі спить!” – відповідає сусідка. А моя мати гляне на піч, а дівчинка дійсно спить, тільки голівка виглядає та велика коса. Але потім все відкрилося – то лежала лише голова дитини. Цю нашу сусідку заарештували, а її хлопчик пішов жити до свого хрещеного батька.

Добре слово хочу сказати про нашого голову колгоспу Іваненка Кузьму. Він давав людям хоча б мисочку юшки з колгоспного казана.

Олександрівський районний краєзнавчий музей – 4901. - Д 2579.

ФИЦАЙЛО Катерина Данилівна, 1918 року народження, с. Омельгород. *Записано учнями Бірківської загальноосвітньої школи I - III ступенів під керівництвом Бондаренко Н. П.*

В сім'ї нас було семеро: мати, батько, п'ятеро дітей. Я – найстарша. Добре пам'ятаю 33 – й рік... Багато дітей, людей валялися мертвими по селі. На них ніхто не звертав уваги. Потім все-таки їх збирали, перевозили в яр і закопували, щоб не розривали собаки.

У сусідньому селі Бірки, казали моя мати, влітку люди їли черепашки, які водилися у річці Тясмин, а взимку їздили на залізниці у Косарі, привозили дріжджі, різні відходи з спиртзаводу. Тим і рятувалися.

Олександрівський районний краєзнавчий музей – 8000. - Д 4275.

Село Біляївка

БІВЕЦЬ Фросина, 1930 року народження, жителька села Михайлівки. *Запис Павленко Т. В. і Кигим Р. В., зроблений у 2005 році.*

Розповідала мама, що в селі Біляївці трупи мертвих людей валялись

скрізь. Інколи не можна було пройти по селу, бо коло кожної людини було повно собак і розтягували людей по кущах. Хто ще мав трохи сили, то кой як ховали, а були такі сім'ї, де такі були безсилі люди, що не змогли викопати ями.

Одна жінка на прізвище Ганенко, ім'я її мама не пам'ятає, зарізала свого хлопчика Васю. Покликала його до себе, щоб побити у нього в голові воші, а коли він підійшов, то вона йому перерізала шию і зразу напилась крові, а тоді розрубала йому живіт і витягла звідти печінку і серце і почала їсти. Хтось заявив в міліцію, то посадили жінку на воза, а в ночвах поклали її зарізаного Васю, то вона ще й на возі хватала шматки м'яса з сина і їла. Привезли її в міліцію всю в крові. Коли почали жінку розпитувати, нащо так зробила, то вона почала сильно сміятись. От таке було горе.

Ну, а мертвих трупів, які ще не зовсім розклались, викопували з могил кожену ніч і все їли. Страшно згадати той час. Хай Бог милує ще таке пережити.

Відібране у селян добро.

Інші райони України

АСІНОВИЧ (Лосинська) Галина Митрофанівна, *уродженка села Стецівка Чигиринського району Черкаської області, нині проживає в смт Олександрівці. Записано ученицею Олександрівської загальноосвітньої школи №2 I - III ступенів Асінович Мариною у 2005 році.*

Зиму 32 року ми прожили непогано: були у нас корови, коні, вівці, кури, четверо свиней, гуси і качки. Пізніше почали селом Стецівкою ходити уповноважені. Спочатку забрали у нас усю живність, а тоді інвентар, а коли не було чого брати, забрали все зерно. Нас у батьків було семеро дітей і нас треба було годувати. Двоє старших поїхали від нас, але ж п'ятеро малих залишилося. Тоді тато і мама стали ходити по навколишніх селах, міняли усе, що можна було взяти з собою. Так обміняли навіть мамині золоті сережки та намисто. Але і це кінчилося, нема вже чого міняти. Пішов батько одного разу в Чигирин – може там дістане щось для своїх дітей їстівного. Назад батько не повернувся. Його знайшли учні, котрі йшли в школу. Поїхала мама з моїм братом Колею возиком забирати ледь живого батька. Привезли, а на вечір він помер. Залишилася мама і нас, дітей, он скільки біля неї. Потім померло наших двоє, брат Коля пішов у колонію, залишилися нас у мами двоє: я і старша сестра Валя. Я була мала, але дома не сиділа – кожного дня ходила де тільки можна і збирала все, що хоч трохи можна було їсти. Назбираю корінців, може деяке зернятко, листячко і все в торбинку та й несу додому. Одного разу за мною погнався чужий дядько з сокирою. Я все ж таки втекла, а він мені услід кричав: ”Щастя твоє, що ти утекла!” Багато хат у Стецівці стояли порожніми, люди які перемерли, а які виїхали. Не помер би і мій батько, якби не голод. Мої батьки до цього голоду робили все, щоб ми – діти, добре жили. Батьки працювали і ми біля них. Маленькі годували птицю, не сиділи без діла старші. Землі у нас було у полі немало, городу майже десятина, та дев'ять душ сім'ї. Посіяли жито і пшеницю, просо і гречку, кукурудзу. Ми все це робили з нашими батьками, допомагали їм. Хіба міг бути у нашій сім'ї голод, від якого скільки душ померло, якщо наша сім'я була працювитою, беручою?

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8036. – Д 4312.

БЕЗПАЛА Соломія Афанасіївна, *1914 року народження, жителька села Нова Осота. Записано учнями Новоосотської загальноосвітньої школи I – II ступенів у 2005 році.*

Жили ми в селі Татарівці Новоукраїнського району. Хазайнувала наша сім'я на своїй землі і працювали ми на ній з ранку до вечора, поверталися додому, коли вже сонце заходило. Жили добре, бо було що їсти і було в що одягтися.

А потім настала колективізація. Були збори, на яких записували до колгоспу. Записалися і ми, хоча наш батько був проти. Записався і наш рідний дядько Антон.

В 1932 році зібрали непоганий урожай. Хлібом були засипані колгоспні комори. А нам чомусь нічого не дали, сказали, що треба здати державі. Ми все віддали. Але нас знову обклали.

Батька до сільради викликають, хліб вимагають. Та його не було. Хто там вірив! Приходять удвір активісти, «буксирники», штрикають шпичками у скирту сіна, в солому, купу гною, на городі, на горіщі. Горі було тим, в кого заходили хоч зернину. Говорили, що приховали. Багато сімей оголосили куркулями, а в людей не було навіть в що одягтися і взутися. Як тільки глумилися з людей! На чорну дошку заносили, в «холодну» зачиняли тих, хто не здав хліба.

Ми і самі поробилися худі, як скелети, адже жили на мерзлій картоплі, та зрідка перепадала макуха. Батько, бачачи таке, вирішив тікати на Донбас. Але там щось не вийшло і ми незабаром повернулися додому. Страшну картину застали: хати порожні, порозвалювані, скрізь високий бур'ян. Багато людей, таких як і ми, кудись виїхали, багато повмирили. Помер і наш дядько Антон і його дві дочки.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8029. – Д 4304.

БУР'ЯНОВАТА Варвара Максимівна, 1910 року народження, жителька села Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

У роки голодомору нас в сім'ї було шестеро братів і я сама менша. Мій батько помер в 45 років. В 5 років я залишилася без батька. Я народилася в селі Дібрівка. Пам'ятаю, що в ті часи людей загиблих закопували всіх в одну яму, їх дуже багато гинуло.

В ті роки я була в Алчевську (тепер Луганська область) це мені і врятувало життя, а за ради матері я повернулася з міста, тому що мої брати старші були одружені і виїхали з села.

ВИХРИСТ Федоря Прохорівна, 1899 року народження, уродженка села Івангорода. Записав Білошапка Василь у 1978 році.

У нас з чоловіком у 1933 році було п'ятеро дітей: Іван, Тетяна, Михайло, Галина, Василь. Жили ми у селі Мотронівці Знам'янського району. Чоловік – Олексій Іванович Кваша - працював старшим конюхом. У нього знаходились ключі від коморі, де зберігалась патока.

У 1933 році голова колгоспу виписував голодуючим односельчанам ту патоку. Чоловік на документах дописував цифри, щоб багатодітним сім'ям допомогти вижити.

Одного дня, коли мене не було вдома, чоловіка заарештували за те, що розтринькав колгоспне добро і займався шкідництвом. Приїхали до нас в хату і все з неї забрали. Навіть сундук з дитячими речами у сільраду доставили. Діти сидять, плачуть.

Коли я повернулась додому, то побачила дітей, що плачуть і дізналась від них неприємну новину про арешт чоловіка.

Пішла у сільраду і почала просити повернути дитячі речі.

– Ні, – відповіли у сільраді.

Тоді я вирушила в окружний центр Зінов'ївськ (так тоді називався Кіровоград), де чоловік сидів, а там кажуть, що його вже погнали на Знам'янку.

Я приїхала на станцію Знам'янка. Люди лежать навколо мертві. Зустріла свого кума та й кажу йому: «Ти мені винен гроші. Віддай мені. Я хоч кип'ятку куплю, бо давно ні їла, ні пила».

Одержавши гроші, хотіла купити шматок хліба. Тільки віддала гроші за хліб і ще не встигла взяти його в руки, як якась дитина вихопила шматок і побігла.

Олексій Іванович Кваша (сидить) з товаришем. Фото початку ХХ століття.

Знайшла суд, а тут гонять і чоловіка-«злочинця», бо він патоку роздавав і спасав людей від голоду.

Вдалось порозмовляти з чоловіком:

– У нас же забрали все.

– Мене відпустять, то все віддадуть.

Суд у Знам'янци виправдав чоловіка. Повернувся він до Мотронівки і пішов до сільради, щоб повернули сундук. Там речі не віддали. Голова сільради сказав:

– Ти прийшов? Ми тебе на двадцять п'ять років посадимо.

– За що ж?..

Так йому стало погано від голоду і несправедливості. Вдома сім'я голодна. Діти просять їсти.

Я пішла до рідних у село Івангород роздобути хоч якоїсь їжі для дітей. Коли повернулась, то старший син і чоловік вже лежали мертві. Коло них стояла миска з бур'яном.

Я злякалась. Що ж робити? Пішла у сільську раду та й кажу:

– Я прийшла до вас, бо у мене чоловік і тринадцятирічний син померли.

– Молодице, - відповідає голова сільської ради, - а в тебе погріб є?

– Є.

– То візьми їх за ноги та вкинь у погріб!

– Не дай, Боже, щоб тебе довелося дружині за ноги в погріб кидати.

Повернулась я додому, плачучи.

Коли під'їжджає підвода.

То приїхав конюх, який працював з чоловіком. Дізнався він про смерть свого товариша та його сина і вирішив допомогти поховати померлих. Вкопав він десь невелику ямку. Потім повернувся до нас і виніс чоловіка й сина в тому, в чому вони були, поклав на воза.

Я хотіла вслід йти за підводою, а сил не було. Тільки пройшла кілька кроків та й упала. Так і не змогла дійти до цвинтаря...

Відвіз добрий чоловік мертвих на кладовище і закопав десь моїх рідних.

Наступного дня я хотіла у того чоловіка розпитати, де ж могила чоловіка й сина. Та не встигла: чоловіків товариш вже теж помер.

А в нашу сім'ю приходило горе за горем. Померла й решта – четверо дітей.

Тоді померлі нікому не були потрібні. Померли, то й померли. Лежать, то й лежать. Собаки тягають тіла, то нікому це не потрібне.

Дуже великий голод був. Люди вмирили, бо не було чого їсти. Їли траву, варили.

Хліб, правда, уродив, але через дощі його не зібрали.

Наприкінці серпня 1933 року у мене народилась дочка.

*Свідоцтво про народження Кваші
(Білошапки) Ганни Олексіївни за 1933 рік.*

Коли їй було три дні, мене виганяють на роботу.

– У мене ж маленька дитина.

– Йди. Як собі хочеш.

Закутала я дочку в ганчірки і понесла в поле на жнива. Тоді йшли дощі і потрібно було носити снопи.

Брала по три снопи і складала в копи. Дитину ж у вузлику поклала на полі. Тут прийшов голова колгоспу і хотів сісти на вузлик. Люди почали кричати на нього:

– Не сідайте, бо там же дитина!

– А чия?

– Та, ось, її.

– Йди сюди, молодице. Ти більше з дитиною не приходиш на роботу, а приходиш сама.

– А де ж я подіну дитину?

– То не моя справа. А на роботі щоб була.

Довелось мені залишати дитину вдома на печі. Лежала вона цілий день сама і голодна. Тільки, коли смеркне я поверталась додому. Світити немає чим. У якомусь черепку нагрівала води, мила дитину, годувала...

Тільки через три місяці доньку забрали в ясла. Коли її розгорнули, то пуп був, як кулак. Так вона виплакала за цей час.

Наступного дня понесла доньку за 15 кілометрів у район, тоді райцентром стала Єлизаветградка, до лікарні.

Лікарі дивувались:

– Хто ж вас, коли дитині три місяці, змушував йти на роботу?

– Ще дитині було три дні, то мене змусили йти на роботу. І голова, і бригадир приходили. По три рази приходили, щоб я йшла. Мали злобу на чоловіка, що навіть зароблених продуктів не давали. Як би мені хоч цукру дали, то я б випила солодкої водички й легше було б, не так хотілось їсти.

Дали медики ліки і сказали, щоб я більше не йшла на роботу, а лікувала дитину.

– То мене ж виганятимуть знову. Ви хоч якийсь папірець напишіть.

– Не хвилюйтесь. Ми вам допоможемо.

Й справді, потурбувались про нас добрі люди. Тільки я повернулась в Мотронівку, як покликали одержати цукор.

Коли дочка одужала, то я знову пішла на роботу. Так тривало до зими.

А їсти не було чого. От взимку вирішила я піти до родичів в Івангород по харчі. Коли повернулись, то дізнались, що влада відібрала хату.

В тій хаті оселили вчителя. Відганяє «педагог» нас від хати.

– Моя тепер це хата. Ти тут не живеш. Йди собі куди хочеш! – репетує.

Поневірялись ми, поневірялись по людях.

Ходила скаржитись у різні інстанції в район і в округ. Та хату не віддавали.

Того 1934 року столицю України перенесли з Харкова у Київ. Одна добра сусідка-вчителька і порадила поїхати до столиці і скаржитись самому Петровському, допомогла написати заяву.

От з дитиною на руках і поїхала в столицю.

Ходила по Києву і шукала Петровського, питала у людей, де його можна знайти.

Якось зустріла діда з бабою, які гонили козу. У них теж про Петровського питаю.

– От, дурна баба, я тут живу і не знаю, де він знаходиться, а ти хочеш знати, - відповів дід.

Дійшла до якогось адміністративного будинку, а там стоїть міліціонер.

– Можна у вас щось спитати?

– Питайте. Тільки я буду йти, а ви йдіть позаду і питайте.

– Де я можу Петровського знайти?

Міліціонер розповів, де знаходиться Петровський, назвав адресу, але, зазначив, що сьогодні вже пізно і його на роботі немає

- Переночуйте десь, а завтра приходьте до нього.

Ночувати прийшли на залізничну станцію. Тільки поклала дитину на сидіння, як прийшли міліціонери виганяти людей, щоб прибирати на вокзалі. Я відповіла їм, що нікуди не піду.

– У вас документи є?

– Ось, - показую на дитину.

– Тож не документ, а дитина.

– А де я вам документа візьму. Який у селі документ. У мене єдиний документ – дитина.

– А чого ви сюди приїхали?

– Приїхала правди шукати. Якщо я знайду правду в Києві, то вона є і в Радянському Союзі.

Не стали міліціонери мене виганяти, пожаліли. Тільки попросили розповісти, чи знайду правду.

Вранці взяла я дитину та й пішла знову шукати Петровського.

Знайшла будинок, де сидів Всеукраїнський староста. Мене пропустили в першу чергу, бо - маленька дитинка та й лист зі скаргою є.

Йду коридором, а дитина плаче. Вискочила секретарка і показала на двері до Петровського.

Зайшла до нього в кабінет, вклонилися, стала на коліна, плачу.

– Може, я й не достойна, що сюди прийшла.

Петровський вклонився у відповідь і, вислухавши скаргу, відповів:

– До восьми років вашій дитині – жодного податку. Хага – ваша. Їдьте додому. А гроші у вас на дорогу є?

– Та, грошки є.

– Ідьте. Вас посадять і ви поїдете безплатно.

Коли я прийшла на станцію, то зустріла тих же міліціонерів:

– Ви знайшли правду?

– Знайшла.

– Ми бачимо. Зараз ми вас безплатно посадимо у вагон.

Нас посадили у поїзд і ми повернулись додому.

Прийшла до своєї хати і чекаю, може вчитель, якому віддали хату, вийде. Врешті-решт той вийшов та й питає:

– Чого ти сюди прийшла?

– Я прийшла у свою хату.

– Я нікуди звідси не піду, - відповів учитель і схопив щось та почав мене бити. Так бив, що ребра поламав.

До лікарні на станції Трепівці ледве дійшла разом з дочкою на руках.

Лікар зняв побої і дав довідку. Вирушила з тим документом до прокурора.

Стою у прокурора, коли телефонний дзвінок. Прокурор відповідає комусь:

– То вона бреше, що в суд буде подавати. То вона меду та масла відвезла, та її й дали довідку про побої.

Поклала я дитину та й почала показувати побиті місця.

Судили вчителя. У державу він сплатив штраф, а мені, як боліло, так і болить. Ніхто нічого не поміг.

Згодом знову пішла в райцентр, бо хату ніхто не звільнив.

– То вам хату не звільнили? – запитують чиновники.

– Ні.

*Білошапка (Кваша)
Ганна Олексіївна
народилась у 1933 році.
Фото 1960 року.*

– Ідіть додому. Ми подзвонимо і хату звільнять. Хата ваша. Повернулась до своєї хати, а вчитель ніяк не хоче вибиратись. Довелось знову йти до сільради. З сільради подзвонили в район, а там нагримали:

– Видворіть терміново його з хати, бо у нас вже кілька чоловік познімали з роботи. З Києва прийшла вказівка. Всім дісталось по шапках і вам буде.

Тільки після цієї розмови працівники сільради видворили вчителя з хати. А вчитель той посадив раніше біля хати картоплю. Так посадив, що до самого порога. І не вийдеш.

Одного разу, з голоду, насмілились я викопати з свого городу два кущі чужої картоплі.

Дізнався про це вчитель і почав в мене стріляти. Тільки встигла заскочити в хату і засунути засовом двері.

Отак довелось сидіти весь час в хаті, бо вчитель постійно слідкував, щоб ніхто не зачепив його картоплі на чужому городі.

Восени вчитель вибрав картоплю і перестав ходити до двору, а я залишились у тій хаті.

Важко було жити, особливо взимку. У хаті холодно. Вода замерзає.

Пішла, одного разу рубати вербу. Рубаю-рубаю. П'ять дерев рубаю, а вони не піддаються і тільки шосту вербу зрубала.

Притягла дерево додому, а воно сире. Не горить. Роздмухую вогонь, а доньці так їсти хочеться. Підлізла вона до печі та й каже: «Гори-гори, жижа, бо Галя їсти хоче».

Плачу-плачу. Та вогонь розпалювати потрібно. Потрібно жити. Жити заради дитини...

Трохи дочка піросла, було їй років зо три, і йдемо ми з нею, одного разу вулицею Мотронівки. По обидва боки замість хат купи глини, зарослі бур'яном. Дочка й питає у мене, що воно таке. Відповідає: «То кладовище, могили. Там люди повмирали з голоду цілими сім'ями і хати з часом обвалились та їх прикидали. Стали хати могилами».

ГАРБУЗ Ксенія Омелянівна, 1922 року народження, жителька смт Олександрівки. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи І – ІІІ ступенів № 2 Демченко Вікторія у 2005 році.

У роки голоду наша сім'я жила в селі Камань Новгород-Сіверського району Чернігівської області.

Я пам'ятаю, як засуха у 1932 році знищила весь врожай, а того, що залишилось, не вистачало до весни. Вся сім'я з нетерпінням чекала весни, коли з'являються перші листочки та трава.

Як тільки зійшов сніг, ми всією сім'єю вирушали в поле, де збирали гнилу картоплю, рвали дикий щавель, траву. Вдома мама варила із цих продуктів таку-сяку юшку, щоб не бурчало в животах, хліб пекли з полови. Його неможливо було їсти, але коли хочеться їсти, радий будь-чому. Але їсти хотілося нестерпно. Були й свята серед цих страшних буднів, це коли тато приносили додому ворону чи голуба. Тоді юшка пахла смачно, а кожному діставався шматочок м'яса.

Але вижити в селі не всім поталанило. Особливо страждали багатодітні сім'ї. багато людей в нашому селі опинилася на цвинтарі.

Сьогодні, коли я приїжджаю в рідне, ходжу на могили тата й мами. Їм пощастило. Вони пережили голодомор і вберегли нас, дітей. Я вдячна їм.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8034. – Д 4309.

ГЛАДИРЬ Євдокія Тимофіївна, народилась у селі Мельниках Чигиринського району тепер Черкаської області, жителька с/мт Олександрівки. Записав учень Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 1 Тітченко Андрій у 2003 році.

В час голодомору у Мельниках померла велика кількість людей.

Коли наша сім'я сідала їсти, то зачиналася, бо ходило багато бродячих голодних людей, які могли забрати обід. Одного разу, коли ми обідали і не зачинилися, раптом зайшов у хату якийсь чоловік, а за ним ще декілька. Вони витягли ложки, все, що було на столі, швиденько з'їли. Ми залишилися голодними.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8047. – Д 4322.

ГУБАР Павло Самойлович, 1918 року народження, житель с. Красносілки. Записали учні Красносілківської загальноосвітньої школи.

Роки голодомору застали мене в селі Нехаївка Чернігівської області. На той час в селі працював крохмальний завод, тому місцевим жителям було трохи легше перенести той чорний час. Мешканці несли дрова на завод, а натомість отримували свіжий картопляний жом. Черга простягалася на 2-3 кілометри. Коли завод не працював, у їжу споживали віку, конюшину, осоку. На північ України юрбами йшли люди з Донбасу. Вони зупинялися біля кагату з жомом, що пролежав декілька років, розводили вогнище, пекли оладки з того жому, їли і тут же вмирили. Після голодомору багато сімей поїхало населяти Донбас, але більшість повернулася, тому що не було на

чому орати і сіяти, ~ коней поїли, а тракторів на той час ще не було.

ЗУБКО Олексій Корнійович, 1926 року народження, житель с/мт Олександрівки. Записано Тараненком Олександром Олександровичем у 2005 році.

Ми жили на хуторі Захаревщина в Сумській області. Я пам'ятаю, що люди пухли від голоду. Тоді була засуха, неврожай. Хліба зібрали мало. Але й те, що люди зібрали, відбирали активісти. Тим, хто доносив на сусідів, влада віддавала частину забраного. Ці люди стерегли колгоспні комори.

Зазвичай, активісти приходили до хати ввечері. Вони вигрібали всі продукти, забирали речі. Якщо люди опиралися, активісти застосовували силу. Селяни намагалися боронитися чим могли: зброєю, сільськогосподарськими знаряддями. Деякі з сусідів пробували ховати зерно у лісах, але його часто знаходили. Шукали сховки люди з комітету бідноти і сусіди-донощики.

Одним із виходів не померти з голоду був піти до колгоспу. Але пайок там був малий, а праця непосильною. А за те, що візьмеш колгоспні колоски - судили.

Одного разу, пам'ятаю, діти пішли на поле по колоски. Про це дізнався агроном. І поїхав конем ганяти дітей від поля. Кінь наскочив на одну дівчинку і сильно її покалічив. Наступного дня вона померла.

У людей забирали худобу до колгоспу, у нас забрали корову. Худобу не можна було сховати, її знаходили і відводили в колгосп.

Вже восени люди почали пухнути. На дорогах були вмираючі. Серед них були діти, сироти. На хуторі не голодували тільки активісти і ті, хто їм допомагав.

Хтось зміг піти на заводи, шахти. Там давали постійний пайок. Комусь допомагали вижити родичі, які менш голодували, вони забирали їх до себе.

Щоб вижити, ми збирали листя, корінці рослин. Я лазив на каштан, що ріс у саду, і зривав листя. Це листя потім сушили, товкли у ступі і робили з нього оладки. По хутору ловили собак і котів і їли. Померлих дітей у багатодітних сім'ях не відразу ховали. З'їдали плоть, а кістки закопували.

Ми вижили тоді тільки завдяки добрій людині, Івану Івановичу, прізвища на жаль не пам'ятаю. Він возив їжу худобі і відсипав нам цієї барди. Завдяки цій людині ми вижили. Наша родина дожила до весни, коли з'явилися перші пагінці.

Взагалі, тих, хто помер, забирали підводою і закопували у спільній братській могилі. Зараз невідомо, де ці могили. Роки зробили свою справу.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8043. – Д 4318.

КОВАЛЬ (Яковлєва) Поліна Федосіївна, 1925 року народження, село Попельнасте Олександрійського району, проживає в смт Олександрівці. Спогад записано Фощій Л. І. у 2005 році.

Наша сім'я складалася з чотирьох осіб – тато, мама і ми з братом. Тато працював у військкоматі і отримував продуктивний пайок, жили ми бідно і голодно. Виручала корова і татів пайок. Одні ми б ще прожили якось легше. Але трапилося так, що мамин рідний брат Озерний Григорій Захарович, що жив із своєю сім'єю навпроти нас, через берег, помер з голоду, померла незабаром і дядина Домна. Залишилося у них четверо дітей. Щоб не залишати дітей напризволяще, переселилася до них наша бабуся – дядька Григорія мати, яка жила біля свого меншого сина Василя. На родинному зібранні вирішили, що всі будуть допомагати сиротам, а бабуся буде давати їм раду. Але життя піднесло свої сюрпризи. Дядька Василя розкуркулили – забрали все, навіть сушений паслін, сушені кабаки в торбочках, що незабаром розсипали по снігу, перетоптали, в хаті навіть комин печі розвалили, і це серед зими! Нічого не залишили: ні їжі, ні теплої вдіванки, чумарки, платки теплі – все забрали. Коли їхній син Гриша помер з голоду, виїхав дядько Василь з сім'єю на Донбас. Не могла допомогти бабусі і сестра батька Явдоха, бо сама хворіла, достатку в сім'ї не було, але все-таки молока сиротам раз у тиждень давала. Інша рідна сестра батька тьотя Стьопа з чоловіком і двома дітьми теж виїхали з села, бо їх постійно переслідували. Залишилися у селі тільки мої батьки та наша бабуся з сиротами. Тому тим пайком, що отримував наш батько, ми ділилися ще з бабусею: давали і маторженики, і буряки, і сироватку. Наша мама завжди давала і бабусі, і нам з братом, а ще інколи трішки я носила і своїй хрещеній матері. Бабуся завжди варила великий казан їжі і кидала туди все, що могла найти в городі чи на березі їстівне: щавель, кропиву, лопухи, молочай, щиріцу, подорожник. Їли це вариво, але були голодні, животи – як барабан, а їсти хочеться завжди. Діти, як кротки, рилися в огороді чи на березі, шукаючи якихось їстівних корінчиків, приносили до бабусі, а вона все варила, варила... Легше стало, як з'явилися колоски, їх таємно зривали, їжа стала ситнішою, вже можна було інколи і кашу зварити. Але ноги попухли. Однак, слава Богу, якось вижили. Уже в легші роки приходили до тата і мами в гості з своїми сім'ями. Їх батьки зустрічали як рідних дітей. Завжди дякували татові, дякували плачучи, що допоміг їм вижити, а тато відповідав: «Вибачте, скільки зміг!..» і теж плакав.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8020. – Д 4295.

КУЗНЕЦЬ Софія Артемівна, народилась 1914 року в селі Ломоватому Черкаського району. Спогади записала Чудна Леся 12.03.1999 року.

Після закінчення школи в 1931 році я вступила до медичного технікуму в місті Черкасах. Там і застав мене голод.

Стипендії платили 35 карбованців, фунт хліба коштував 7 карбованців. Хліб продавали тільки на базарі. Не накупишся... Правда, були картки на хліб, але його видавали мало. У ідальні студентам давали нарізану капусту з кількома зернинками.

Але навчання ніхто не кидав. Пухлі студенти йшли на заняття. Я дуже голодувала і тільки й мріяла про те, як би наїстись хліба.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 4927. – Д 2605.

КУРПАЙ Марія Федорівна, 1924 року народження, жителька села Триліс. Записано 15 вересня 2005 року Гресь В. М. і Терзовою В. В.

Під час голоду я проживала в селі Верблужка Новгородківського району. У нас було двоє менших за мене дітей це сестра Ганна 1926 р. н. і брат Микола 1930 р. н. Ми дуже голодували.

Мій батько їхав на Білорусію і всі останні речі продавав. Виручала корова. Ми пили молоко. Мама була пухла від голоду, а ми ні. Мама і ми ходили в поле і рвали колоски.

Від нас через дві хати жив дядько Тихін. Він їв людей. У нього було двоє дітей, то він їх поїв. Хотів був украсти і мого брата. Сусідських хлопців Васю (майбутній мій чоловік) і Гришу закликав і пригощав їх м'ясом. Два дні їх манив, вони зайшли в другу кімнату, а там була вішалниця і яма повна крові. Вони потім зрозуміли, в яку халепу потрапили. Дядько Тихін їх запер, та нагодилася мама Гриші і випустила хлопців.

Тихін з'їв 5 сімей. Одна дівчинка ходила в перший клас і не повернулася додому. То Тихін казав, що м'ясо її смачне, бо ще молода. Він відрубав дівчинці руки, ноги і голову і викинув у посадку. Пізніше в нього на горищі знайшли 48 людських голів.

З 1932 на 1933 роки дуже мерли люди. Всі погребі, ями були закидані трупами. Ховали ті, хто був сильнішим.

Винною в голоді я вважаю Советську владь. Голодомор був штучний.

Приходили комісари й активісти і забирали все до останнього. У нас у плиті був закопаний мішок з кукурудзою, то й його забрали.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8005. – Д. 4280.

МАРКОВА Федора Лук'янівна, 1908 року народження, село Виступовичі Овруцького району Житомирської області. Записав учень Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 2 Антонович Євген.

У нас в 1933 році був великий голод. Та чиновники приходили до хати і шукали хліб, забирали все до крихти. Ходили з пльотками. Прийшли до нас, а я саме білила свою хату, то так їх побілила своєю щіткою, що вони втекли. Мене викликали до суду, але я мала троє малих дітей, то відпустили.

Худобу ховали люди на горищах, але і там знаходили і забирали.

Дуже багато умирало дітей.

Я ходила з сусідами до Бігор, це за 25 кілометрів від Виступовичів. Йшли пішки і просили милостиню. Білоруси нам давали все, їжу і одяг.

Не голодували лише ті, які мали корову, їх називали куркулями.

Люди збирали жолуді і сушили їх, а потім товкли і пекли пампушки.

Люди дуже опухали, рвали і їли зілля, лободу і кропиву. Варили борщ з цих трав. Збирали ягоди, гриби і це їм допомагало, щоб не вмерти.

Ставили капкани на диких тварин, таких як свині, зайці. Так їм вдавалося відтягти смерть від голоду.

Хоронили людей, де хто міг, на кладовищі не всі були в змозі хоронити. Хто був похований на кладовищі, ставили хрест, а в городі хрести не ставили.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8035. – Д. 4310.

НОВІКОВА Марія Іванівна, народилась у 1927 році в селі Жаботин тепер Кам'янського району. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 3 Семенченко Оксана у 2000 році.

Коли в 33 році був голодомор, мені було лише шість років. В той час я ще не дуже розуміла, що відбувалося насправді. Бо коли мені хотілося їсти, то мати говорила, що батько ще нічого не приніс. В той час було дуже сутужно з продуктами харчування і ми змушені були їсти бродячих собак і котів, жаб і пацюків. Звісно, це було не дуже смачно, але для того, щоб не померти з голоду і вижити, доводилось і це їсти.

Та бували дні, коли батькові щастило відловити в лісі якогось зайця. І тоді в нашій родині на столі з'являлась справжня їжа. Коли в такі щасливі дні батько дивився на нас малих, як ми їли цю страву, то у нього на очах виступали сльози. Я його запитувала, чого він плаче, то він відповідав мені, що це від щастя. Тоді, на початку цих важких часів, мені здавалося, що треба потерпіти трішки і все минеться.

Та надією ситий не будеш і поступово в селі не стало ні собак, ні котів. Та ще в сараях і повітках бігали пацюки. Всі люди і я, звісно, щоб вижити, були вимушені були їх теж їсти.

Хоча не було чим і годувати худобу, та батько десь дістав двох невеличких козеняток. Так поступово і в нашому обійсті почало налагоджуватися господарство.

Потім, як я стала старшою, мені розповідали, що у Жаботині були сім'ї, у яких батьки для того, щоб вижити, навіть убивали своїх дітей, а потім з'їдали їх.

Любі діти і дорослі, я вам не бажаю переживати таке горе, яке було в 33 році.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 6276. – Д 3205.

ОПАНАСЕНКО Петро Тимофійович, народився 1923 року в селі Підставках Золотоніського району Черкаської області, нині житель с/мт Олександрівки. Записано власноручно.

Пам'ятаю, як ранньої весни 1933 року ми всі сусідські діти гралися на вулиці. З нами гуляла і маленька Оксанка, яку мама щодня запинала чистенькою хустинкою, тепленько вдягала, взувала старенькі черевички.

Та ось одного дня Оксанка до нас не вийшла. А біля її двору ми побачили гурт людей. Серед них двох міліціонерів. Нас це зацікавило. А ще більше нас вразив крик і плач Оксанчиної мами, Особливо тоді, як поруч з хатою її тато почав копати яму. Потім опустил у неї ящик. Загорнув яму лопатою.

Потім міліціонери забрали його на підводу і повезли. Люди ще довго не розходились. Про щось серйозно розмовляли. Прислухавшись ми дізнались, що напередодні мама Оксанки пішла в своє рідне село до батьків, щоб роздобути щось з харчів. Ось тоді і трапилося непоправне горе. Батько Оксанки взяв її на руки, виніс у сні і відрубав їй голівку. Потім приготував їжу з неї. Про це першою довідалась тітка Марина, сусідка Оксанчиних батьків, у якої батько Оксанки позичав сокиру для скоєння цього

нелюдського злочину. Коли він повертав сокиру, сусідка помітила на ній плями крові.

Ось так розкрилася трагедія сім'ї, у якої не було що їсти. Заарештований убивця своєї рідної дитини в село більше не повернувся. Не повернулася більше і Оксанчина мати. Вона дуже хворіла і в тому ж 1933 році померла в пошуках їжі. Ми довго оберігали Оксанчину могилку. І це був не поодинокий випадок. Таке траплялося протягом двох років голодомору дуже часто. Тоді проходив, так би мовити, природній відбір. Виживав сильніший.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 8013. – Д4288.

ПИДАНЬ Петро Гнатович, 1911 року народження, село Матвіївка Чигиринського району. Записано Західовою Мариною 6.03.1999 року.

1933 року був страшний голод. У нас в сім'ї вмерло три душі: мій батько і дві сестри (одна старша за мене, а друга – менша). Я вижив, бо в той час поїхав до Кривого Рогу, де працював грабарем. Намагався і родині допомагати.

У той час у Матвіївці їли майже все: цвіт акації, листя з дерев, сушили жолуді, вживали лушпиння з картоплі...

У селі був випадок, коли жінка з'їла свою дочку.

Люди пухли з голоду, вмیرали сім'ями. Ближче до Знам'янки були села, де чи не всі вимерли з голоду.

Померлих закопували в одну яму по декілька чоловік.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 4919. – Д2597.

САВРАНСЬКИЙ Симон Климентійович, 1909 року народження, м. Ульяновка Кіровоградської області. Записано Редькою Людмилою 29.03.1999 року.

У 1932 році була засуха і урожай мали слабкий. Тому у 1933 році наступив голод. Хліба було мало. Його видавали по картках (400 грамів). Багато людей їздили в інші області, наприклад, у Вінницьку, і там купляли кукурудзяне борошно.

Я ледь йшов на роботу і не знав чи повернусь додому, чи вийду наступного дня на працю. Так хотілося їсти.

У нашій сім'ї було п'ятеро. Дуже голодували. Кожного дня не було де брати хліба. Ми хоч мали картоплю, але таку, як квасоля. По сусідству з

нами жила жінка, яка й картоплі не мала. Вона збирала по селу лушпиння і садила його.

Особливо тяжкими були травень-червень. Людина думала лише про їжу.

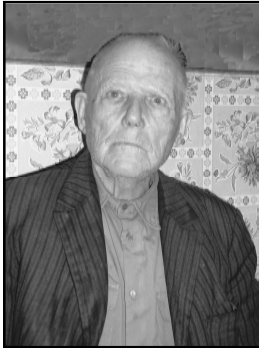
Люди сушили різну траву, ходили просити їжу.

Дорослі й діти лежали пухлі на вулицях. Одного разу зустрів на вулиці двох таких хлопчиків. Вони просили хліба. Як можна було не поділитись тим шматком хліба, що у мене був. Я дав дітям трохи хліба. З'ївши його, хлопчики померли, бо дуже довго нічого не їли.

Дуже багато людей повмирало. Були сім'ї, де всі розходились у різні боки просити щось поїсти. Йшли рятуватись, але ніхто додому так і не повертався.

Коли хтось вмирав, то викопували яму і кидали його туди навіть не обмотавши нічим.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 4920. – Д 2598.

СМАГА Степан Степанович, 1915 року народження, село Макіївка Ніжинського повіту Чернігівської губернії, житель смт Олександрівки. Спогади записали Білошапка Василь та Петренко Іван у 2005 році.

Я пережив голод 1932-1933 років. Тоді навчався на стаціонарі в Ніжинському педагогічному інституті.

З дому брали все, що нам давали: трохи хліба, картоплю, пекли цукровий буряк.

Принесуть, бувало, в інститутській їдальні каструлю зі студентським кандьором: вода, пшоно, сіль, без жирів. Давали 400 грамів хліба по картці. За час першої лекції з'їдали той хліб.

Я чув, що в місті в той час хлібина коштувала 1000 карбованців. Стипендії ж ми получали 60 карбованців, то звісно не могли купити того хліба.

Аудиторії у педінституті 1933 року були на п'ятдесят відсотків пусті. Тікали студенти, не витримували, бо було голодно. І я теж втік з Ніжина додому в Макіївку. Через п'ять днів отримав повістку з прокуратури. В ній говорилось, що за зрив підготовки кадрів я буду притягнутий до суворой відповідальності, якщо я терміново не повернусь на заняття в інститут. Вдома перелякались. Мені зібрали якихось харчів і я з товаришем пішов 40 кілометрів знову на Ніжин. Мене ніхто не покарав.

Вдома, у селі Макіївці, нас виручала корова. Влітку, коли зацвітала акація, то ми їли її цвіт. У колгоспі варили баланду. Береш із собою баночку і наливають туди воду з розмішаним борошном.

Тоді працювали «Торгсини». Цю назву у народі розшифровували так: «Товарищ, опомнись. Россия гибнет. Сталин истребляет народ». Довелось бувати в цих магазинах. Там таке біле борошно продавалось, але на нього ми могли тільки подивитись.

ТАРАНЕНКО Надія Андріївна, народилась у 1925 році в селі Шпаковому тепер Новомиргородського району Кіровоградської області. Спогади записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 Тетяна Бондаренко у 2000 році.

У 1933 році ми переживали голодомор. Люди падали і вмирали на очах.

Мій батько помер в часи голодомору від тяжкої хвороби. У нашої матері залишилось на руках троє дітей: я, мої брат і сестра. Від смерті нас врятувало те, що наша мати працювала на жорнах і приносила додому трішечки відходів від пшениці та кукурудзи. З них вона нам варила густесенький кулешик. А ще наша мама працювала на курятнику, хоча це важко було назвати курятником. Вона годувала курей різними відходами і сюди зліталось дуже багато горобців. Мама зробила пастку, закривала всі двері, накривала їх рядном, ловила і несла додому. Дома ми їх парили та скубли, клали в казан і посували їх у ніч. Для нас це було дуже смачно.

Для маленьких дітей в нашому селі були ясла. А для дітей-сиріт, в яких батьки померли під час голодомору, була маленька столова, в якій їм видавали юшку.

Мертвих та тих, хто вже не міг ходити, закопували в землю без трун.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6274. - Д 3203.

ШЕВЧЕНКО Раїса Андріївна, 1919 року народження. Народилася в селі Миролюбівка (тепер Кіровка) Маловисківського району. Нині проживає в смт Олександрівка. Спогади записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Куценко Тетяна у 2003 році.

Голод, це страшне лихо, не обминуло і нашу сім'ю, де було п'ять осіб – батько Андрій Довгань, мама Мотя (померла від тифу у 1930 році), я найстарша, та два брати. На той час я вже до школи ходила. Як і всі діти мала

одненьке старе полатане платтячко, а на ногах не було нічого. Пам'ятаю, біля нашої школи навесні щороку рясно зацвітав садок, але тієї жаклиивої весни 33 року він стояв чорний, ніби обвуглений або об'їдений гусінню. Тільки гусінню тією були ми – діти. Никаючи по тому садку, вилазили, в кого були ще сили, на дерево і рвали листя. Акуратненько складали листочок до листочка і з насолодою їли. А вже пізніше, з настанням літа, пішли ми в поле. Ох, яке то щастя було їсти молодого сирого гарбузика. І досі пам'ятаю смак оладок з “борошна”, яке ми виготовляли із засушеного цвіту білої акації – сушили суцвіття на підвіконні, лаві, припічку, а потім товкли в ступі. А вже в розпалі літа ходили на поле та вибирали в житниці колоски, але не дай бог тебе побачать та спіймають! Наша хата стояла неподалік кладовища. Ми – діти, ходили туди дивитися, кого ховають, Приїжджала брудна підвода, а з неї скидали, мовби якісь колоди, закоцоблені трупи. Скидали не до могил, а просто до будь-якої ями. Увечері я довго не могла заснути, і досі пам'ятаю все те, що бачила і пережила.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8027. – Д4302.

ХОРОШИЛОВА Ганна Антонівна, 1919 року народження, село Федюківка Лисянського району Черкаської області, де і мешкає. Записала учениця Олександрівської загальноосвітньої школи № 2 Тарануха Анна.

У людей відбирали все, що в них було. Лише деяким вдавалося щось приховати. Здебільшого цю справу виконували представники влади (так вони себе називали). Добре, якщо хтось встиг що-небудь приховати. Але траплялося й таке, що від заздрощів сусіди доповідали один на одного та отримували винагороду - 300-400 грамів якогось пшона чи хліба. Таких людей прозивали по-різному, наприклад: варвари, злодюги, нелюди і т.д. По-доброму, без бурхливих слів та висловів з ними ніхто не розмовляв.

Забирали все й без жодних документів, лише з погрозами та лайками. Люди не віддавали свої припаси і, звичайно, за те їх жорстоко карали. Їх били і навіть забивали до смерті. Проте люди не влаштовували загонів чи повстань, не було сили. Головною нашою метою було знайти хоч щось поїсти.

Їжу можна було приховати лише в землі. Ми сховали один горщик з зерном на городі, а інший, з мукою, у хаті. Коли прийшли коменданти, то вони його знайшли. Вже й забрали, але моя мати вхопилась у горщик й не віддавала. Під час цієї сварки горщик упав й розбився, мука висипалась. Після цього чоловіки пішли, а мати збрала борошно й спекла млинців з

листям шовковиці. Вони були такими смачними, що нам здавалось, що ми куштуємо найсмачнішу у світі страву.

Голодом людей змушували йти в колгосп. Деякі й ходили. Сапали буряки, картоплю, кукурудзу й отримували за це винагороду: юшку, зварену з померлої тварини.

З хат забирали не лише провізію, а й теплі речі, дорогоцінності. Хто зміг приховати щось, міг обміняти це у місті на хліб чи крупу.

Коли закінчились наші невеликі запаси зерна, я пішла на поле, щоб вкрасти пшениці. Вже й назбирала, йду до хати та раптом чую, що позаду мене щось рухається. Це був наїзник, який охороняв ці поля. За крадіжку я була покарана. Не дозволяли навіть збирати залишки городини.

Через декілька місяців в селі почали вмирати люди. Їх хоронили родичі або сусіди. Якщо залишалась одна дитина, її віддавали до притулку. Так трапилось й зі мною. Голод забрав найдорожчих для мене людей - маму і сестру. Після похорону я пішла до притулку, принаймні там я могла їсти гаряче, бодай, раз у тиждень.

Ми вживали різних заходів для виживання: ловили їжу, споживали все, що рухається.

Одного разу я дізналась, що в одній сім'ї був випадок людоїдства. Після такого серце завмирає.

У нашому селі до сих пір існує кладовище, де ховали померлих від голоду. Кожен, приходячи туди, плаче і сумує, тому що це велика трагедія, померли ні в чому не винні люди. І все заради якихось колгоспів, які через декілька десятків років розпалися. Вмирили люди! Померли дорогі мені люди.

Український народ має пам'ятати ці події, щоб не допустити подібних помилок у майбутньому. Про цей період в історії України я розповідала лише тим, кому це було справді цікаво. Не можна сміятись з голодомору, потрібно поважати тих, кому пощастило вижити.

Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 8039. – Д 4314.

ДОКУМЕНТИ

1921 – 1923 роки

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПРЕЗИДІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ГУБВИКОНКОМУ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬСТВОМ ЦЕНТРАЛЬНИХ І ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ РОСІЇ

21 червня 1921 р.

Присутствовали т.т. Кузнецов, Храмов, Шполянский, Сахно, Чайка, Геллер. Председатель тов. Кузнецов. Секретарь тов. Геллер.

СЛУШАЛИ: Телеграмму тов. Раковского о снабжении Севера хлебом.

ПОСТАНОВИЛИ: Несмотря на тяжелое продовольственное положение, в котором находится Николаевская губерния, особенно в связи с постигшим ее полным неурожаем, необходимо принять все меры к снабжению Центра и Севера возможным количеством хлеба. Поручить тов. Сахно выяснить вопрос о бронировании некоторого количества хлеба для вышеуказанных целей.

Заместитель председателя губисполкома	(Підпис)
В.Храмов	
Секретарь	(Підпис) Геллер

*Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО),
ф. Р-218, оп. 1, спр. 80, арк. 2-2 зв. . //*

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 11.

СТАТТЯ В ЧАСОПИСІ “ІЗВЕСТИЯ”

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТВИКОНКОМУ КП(Б)У № 198 “НА ДОПОМОГУ ГОЛОДУЮЧИМ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ ТА ПОВІТІ”

2 вересня 1921 р.

Коммунисты - голодающим.

На объединенном заседании президиума волисполкома, волпарткома, волкомнезаможа, волосной РКИ, профсоюза **Сентовской** волости 31 июля с.г. постановлено отчислить от каждого члена партии и советских служащих при исполкоме по 3 пуда хлеба и двухмесячный оклад жалованья.

Углекопы - голодающим.

На общем собрании рабочих и служащих государственного

Балашовского буроугольного рудника, после прослушивания доклада о положении Приволжского края, постановили отчислить в пользу голодающих полностью весь продовольственный паек за первую половину августа, а за вторую половину августа с каждого рабочего - по полфунта хлеба.

Горняки - голодающим.

Профсоюз "Горнотруд" на общем собрании постановил пожертвовать в пользу голодающих весь паек, причитающийся им за первую половину августа, а также отчислять ежедневно по полфунта хлеба с каждого в течение второй половины августа.

Металлисты - голодающим.

На конференции союза металлистов постановлено отчислить 2 % от месячного заработка всех рабочих и служащих. Кроме того, постановлено производить бесплатно сверхурочную работу и все сельскохозяйственные орудия и машины, сделанные за этот срок, передать комитету помощи голодающим.

ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, стр. 8, арк. 16а. // Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 14.

**ВІДЗВА ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТОВОГО КОМПІТЕТУ
ДОПОМОГИ ГОЛОДУЮЧИМ
“ПРО ПРОВЕДЕННЯ ТИЖНЯ ДОПОМОГИ ГОЛОДУЮЧИМ”**

жовтень 1921 р.

Стихийное бедствие - неурожай, разразившийся в хлебородном районе республики Поволжья требует максимального напряжения сил советской власти и всего трудящегося населения в борьбе с голодом. В течение 4-х лет революции Поволжье кормило Красную Армию и почти все население России. В нынешнем году неурожай постиг все Поволжье и заставил тридцатимиллионное население голодать. Рабочие и крестьяне советской России и Украины дали ему семенной материал для засева озимых полей, но ему нужно дать хлеб, чтобы дожидаться нового урожая.

Уездный комитет помощи голодающим Поволжья при Елисаветградском уисполкоме, в целях оказания реальной помощи голодающим, объявляет с 16 по 22 октября с.г. включительно “Неделю помощи голодающим Поволжья”. Задача предстоит огромная. По всей России и Украине проводится “Неделя помощи голодающим”. Все население откликнулось на зов рабоче-крестьянской власти, и из глухих

уголков республики поступают сведения об успешном проведении “Недели”, спеша все собранное отправить голодающему Поволжью, где с нетерпением ждут от нас помощи.

Товарищи рабочие, крестьяне и красноармейцы, советские сотрудники и честные граждане! Уездный комитет призывает Вас помочь голодающему Поволжью, ибо само положение обязывает нас сделать это. Жертвуйте что можете. (...)

*ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, спр. 12, арк. 61 – 61 зв. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С.
15- 16.*

**ДОПОВІДЬ
ГОЛОВИ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО КОМПІТЕТУ ДОПОМОГИ
ГОЛОДУЮЧИМ ЖУРЫНСЬКОГО НА З'ЇЗДІ ДОПГОЛУ ПРО
РОБОТУ КОМПІТЕТУ**

1 грудня 1921 р.

Елисаветградская комиссия помощи голодающим, приняв дела от бывшего отделения Всероссийского комитета общественной помощи голодающим, приступила первым делом к организации и созданию подкомиссии в городе и уезде. Таким образом, были организованы Устиновская, Новомиргородская, Новоукраинская, Бобринецкая, Плетеноташлыкская, Злынская и **Федварская** райкомиссии, имеющие свои вол- и селькомиссии. Кроме того, в Елисаветградском районе организованы Грузковская, Лелековская, Аннинская, Компанеевская, Губовская, Покровская, Владимировская волкомиссии, которые также имеют свои селькомиссии. Помимо этих комиссий, в уездных центрах, где имеются профорганизации, также организованы при них подкомиссии. К делу агитации привлечены уездные парторганизации и Про свиты, устраивающие митинги, спектакли, вечера и собеседования. В некоторых частях уезда произошло в связи с этим самообложение зерном подештаринно (2, 3 и 5 ф. с десятины). В городе организованы и продолжают организовываться комиссии при всех профорганизациях, отделах, учреждениях и воинских частях. С 16 по 23 октября была устроена “Неделя помощи”, прошедшая исключительно в городе, так как проведение таковой в уезде, одновременно с выполнением продналога, компомгол, по соглашению с упарткомом, нашел не вполне нормальным и не могущим дать желаемых результатов. “Неделя” в городе прошла не вполне успешно,

что нужно объяснить скудностью общего положения, хотя денежные поступления выразились в половинном размере всех поступлений за все время как по городу, так и по уезду. Продуктов в “Неделю” поступило очень мало. В настоящее время приступили к работе по открытию “Недели” в уезде, которую предполагают начать с 4 декабря и провести одновременно с “Неделей помощи детям”, так как устройство еще отдельной “Недели помощи детям”, может вызвать у жертвователей инертные отношения. План проведения этой “Недели” или “Двухнедельника” в данное время разрабатывается. Поступления из уезда в общем порядке поступают довольно успешно, тормозится только доставка ввиду отсутствия достаточных средств передвижения. В городе, согласно положений и инструкций, производятся процентные отчисления, сбор налогов и т.п. Переселенцы проходят через открытый уэвакомом питательный пункт, где получают продовольствие в сухом виде. При пункте имеется изолятор, и нужды переселенцев обслуживает также гарнизонная прачечная. Сейчас открываются при пункте дома-общегития, где переселенцы могли бы временно остановиться, поесть и обогреться. Открывается также кухня для варки горячей пищи и устраивается баня-прачечная. При уэваке работает подкомиссия помгола, способствующая развитию дела по улучшению снабжения и др. Но нужно отметить, что отсутствуют средства и не вполне нормально упродком исполняет наряды уэвака. Благодаря этим катастрофическим одно время положениям, комгол взял на себя ответственность и выдал заимообразно уэваку для ремонта и оборудования пункта питания один миллион рублей, а также, ввиду неисполнения упродкомом нарядов, отпущено было ему же пятьсот тридцать семь пудов картофеля. Одновременно с этим, необходимо указать, что уисполком не отпускает абсолютно никаких средств, ввиду того, что отсутствуют деньги, и, благодаря этому, комиссия произвела незаконный расход в сумме 2177741 руб. (два миллиона сто семьдесят семь тысяч семьсот сорок один руб.), выразившихся в уплате по счетам погрузки и отправки в Харьков трех вагонов пожертвований. Если так дело будет идти дальше, т.е., если уисполком при каждом требовании нами покрытия расходов будет в отпуске денег отказывать, то дело помощи будет тормозиться, так как расходы все-таки имеются, а расходовать пожертвования мы не имеем права. К делу помощи привлечены все лучшие силы проф- и парторганизаций, и есть надежда, что эта работа не будет пустой работой. В результате постигшего Елисаветградский уезд неурожая, в уезде имеется масса нуждающихся, требующих помощи. Кроме того, в уезде оседают проходящие переселенцы, поэтому 50 % могущих быть, согласно положения, оставленных пожертвований, мы уверены, не хватит

на удовлетворение местных нужд. В данное время производятся по этому вопросу обследования на местах, и, по получению данных, будет составлен и прислан на утверждение доклад и план. На 50 % отчислений из фонда комнезаможей рассчитывать тоже нельзя, ибо его не хватит даже для необходимых выдач комнезаможами на обсеменение. Пока есть возможность получения пожертвований, но можно заранее предвидеть, что особых надежд возлагать не приходится. Поступления продуктами могут быть еще месяц, два, может три. Денежные пожертвования, правда, будут, но в отношении продуктов может наступить недостаток. Благодаря тому, что Николаевская губерния признана голодающей, еще раз повторяем, что 50 % отчислений пожертвований не хватит для местных нужд. Надеемся, что съезд найдет выход из этого положения и укажет путь плановой работы.

За все время работы компомгола по 13 ноября с.г. включительно поступило:

денег 69056250 руб.
отправлено на текущий счет компомгола 60276764 “
выдано заимообразно уэваку 1000000 “
Выдано уэваку картофеля 537 пудов.

Просим телеграфно уведомить о получении настоящего доклада, а также дать по нему соответствующие указания.

израсходовано		2177741	“
остаток		5601745	“
Продуктами:			
пшеницы	1149 п.	23 ф.	кабаков 154 “
ржи	536 “	21 1/2”	капусты 5 п. 38 1/2 ф.
ячменя	77 “	26 “	свеклы 37 “ 10 1/2”
овса	11 “	38 “	соли 6 “ 39 “
разного зерна	121 “	11 “	крупы 1 п. 38 ф.
муки	722 “	38 “	кукурузы 3 “ 18 “
проса	495 “	39 “	семечек 1 “ 30 “
гречихи	9 “	27 “	сахара 4 “ 33 5/8”
пшена	131 “	35 “	махорки 2 “ 17 7/8”
картофеля	587 “	4 “	жиров 6 “ 39 3/4”
хлеба печеного	7 “	14 “	квбасы - “ 4 1/2 “
лука	“	2 “	кофе - “ 1
фасоли	“	28 “	сухарей 2 “ 7
яиц	444 шт.		суржика 50 “ 4 1/2”
1 пара ботинок и четыре гарнитура молотилок марки "Б-8" с 2.			
приводами №			
Направлено в Харьков ЦК			
Помголу:			
пшеницы	1049	пуд.	

ржи	400	“	39	фунт.
мужки	401	“	26 1/2	“
проса	463	“	39	“
пшеницы	53	“	29	“
ячменя	628	“	25	“
зерна смеси	64	“	30	“

Председатель компомгола
Секретарь

(Підпис)
(Підпис)

Журбинский

*ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, спр. 87, арк. 1-1 зв. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. -
С.17–19.*

ПОСТАНОВА № 44 МИКОЛАЇВСЬКОГО ГУБВИКОНКОМУ ПРО ВЖИТТЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ГОЛОДУ В ГУБЕРНІЇ

6 березня 1922 р.

С каждым днем размеры голода, как в городе Николаеве, так и в губернии, увеличиваются. Для предотвращения голода и вытекающих последствий, требуется принятие чрезвычайных мер.

Налагаемые налоги губкомпомголом плательщиками совершенно не выполняются или вносятся неаккуратно.

В целях урегулирования помощи голодающим и ускорения взноса налога, президиум губисполкома ПОСТАНОВИЛ:

Дела лиц, уклоняющихся от внесения налога, а равно своевременно не вносящих такового, установленного губкомпомголом для помощи голодающим, передавать в губревтрибунал.

Губревтрибуналу дела неплательщиков налога в пользу голодающих рассматривать в течение 48 часов, привлекая виновных к строгой ответственности.

Губкомпомголу в трехдневный срок представить списки лиц, не выполнивших установлен-ного налога, в губревтрибунал для привлечения к ответственности согласно § 2.

Укомпомголам на местах передавать дела неплательщиков в местные ревтрибуналы, послед-ним руководствоваться § 2.

Губревтрибуналу дать соответствующие указания уездным ревтрибуналам.

Наблюдение за выполнением настоящего постановления возлагается на губкомпомгол и губотдел управления, а на местах - на укомпомголы, уездные отделы, управления.

Настоящее постановление входит в силу со дня опубликования.

Предгубисполкома
Секретарь

Кин
Вольнец

ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, стр. 29, арк. 81. //

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 29.

**ЛИСТ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТОВОГО КОМПІТЕТУ
ДОПОМОГИ ГОЛУДУЮЧИМ РАЙОННИМ ВОЛОСНИМ І
СІЛЬСЬКИМ КОМДОНГОЛАМ**

6 березня 1922 р.

Ввиду непомерного роста голодающих в Елисаветградском уезде и поступления массовых ходатайств с мест об удовлетворении частичным пособием укомпомгол предлагает всем районным, волосным и сельским компомголам, при наличии числа голодающих не менее 50 душ, немедленно открыть пункты питания на местах, для чего разрешается выдавать из имеющегося фонда продукты, пожертвованные в пользу голодающих, а также поступившие по самообложению всех граждан согласно обязательного постановления от 20 января с.г. - 25 % из общего числа поступлений, не превышая голодной нормы на каждого. Остальные же 75 % немедленно надлежит отправлять в центральный склад укомпомгола.

Об открытии пунктов питания и количестве получающих обеды, а также зарегистрирован-ных, донести немедленно.

ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, стр. 29, арк. 29. //

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 29.

**ТЕЛЕГРАМА ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТКОМДОПГОЛУ
МИКОЛАЇВСЬКОМУ ГУБКОМДОПГОЛУ
ПРО ЗБИР ТА ВЖИВАННЯ СУРОГАТИВ В ЇЖУ**

31 жовтня 1922 р.

В период 1921-1922 годов питались следующими суррогатами: макухой подсолнечной, сурепкой, лободой, березкой, белой акацией, бузиной,

примешивали к хлебу полову просяную, гречневую, опилки коры с деревьев. В смысле удобоваримости подходила подсолнечная макуха, остальные суррогаты для питания непригодны.

В некоторых районах уезда были случаи питания кониной павших лошадей, а также собаками.

В настоящее время питаются огородными овощами, как-то: капустой, свеклой и др.

Поступило от сбора суррогатов: березки - 283 пуда, лободы - 20 пудов, сурепки - 12 пудов, макухи - 7 пудов.

По сбору суррогатов приняты решительные меры. Препятствием малого поступления является реорганизация рай- и волисполкомов. В настоящее время получены сведения из волостей о начавшейся кампании по сбору суррогатов.

По мере поступления Вам будет сообщено.

Председатель
Секретарь

ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, спр. 28, арк. 23. //

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 51 – 52.

ЛИСТІВКА МИКОЛАЇВСЬКОГО ГУБКМДОПГОЛУ ДО ГРОМАДЯН ГУБЕРНІЇ

1922 р.

Ты слышишь, гражданин!

Ты слышишь, гражданин, страны свободной, ты слышишь стоны стариков, женщин и детей!

Ты слышишь плеск воды холодной Волги, куда обезумевшая мать бросает своих измученных детей?

Велико, неизмеримо постигшее нашу страну бедствие. Миллионы людей, схваченные за горло костлявой рукой голода, в предсмертных судорогах обращают свой взор к тем, кого минула горькая чаша сия.

Их вопль: “Спасите, спасите нас, братья, от лютой смерти голодной!” Отвернуться от них может только изверг.

Всякий же, не потерявший совести, в ком еще бьется человеческое сердце, ни на минуту не забудет о голодных.

Как же помочь бедствию?

По расчету требуется не менее 85 миллионов пудов хлеба, и это равняется одной трети всей потребности в хлебе.

Советское правительство из государственных запасов сможет отпустить всего 72 млн пудов. Нехватка выражается в 13 миллионах. Каждый месяц вся республика должна собирать добровольными пожертвованиями 1,5-2 млн пудов, чтобы вырвать голодающих из объятий смерти.

Если каждые 10 человек (приблизительно) будут собирать паек в 30 фунтов хлеба, 1-3 фунтов жиров, 1 фунт крупы, 1 фунт вкусовых продуктов, то этот десяток граждан спасет от смерти одного голодающего. Это не так трудно. Такая обязанность должна лечь на всех граждан республики.

Так разобьемся мы, по мере достояния своего, на тройки, пятерки, десятки, двадцатки и спасем умирающего голодного брата.

Это наша обязанность, наш долг, долг всякого, кто желает достойно носить имя человека и гражданина. 11 декабря по Николаевской губернии начинается “Неделя помощи”, которая явится фундаментом регулярной и планомерной помощи голодающим.

Все, как один, на спасение от смерти страждущих, голодающих братьев.

Губпомгол Николаевщины

ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, стр. 74, арк. 4. //

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 54.

ЗВЕДЕННЯ ПРО КІЛЬКІСТЬ ГОЛОДУЮЧИХ ПО ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ПОВІТУ

15 лютого 1923 р.

№№ по пор.	Наименование волостей	Взрослых	Детей	Примечание
1.	Новомиргородская	1000	1175	
2.	Осипнянская	3498	1749	
3.	Андиская	2039	2538	
4.	Плещенко-шпильская	937	1376	
5.	Павловская	462	688	
6.	Зыньская	477	573	
7.	Кетрисановская	548	174	
8.	Делековская	314	307	
9.	Панчевская	1616	807	
10.	Компанеевская	1054	1061	
11.	Антоновская	438	526	
12.	Федварская		198	
13.	Большевиковская	1837	1311	
14.	Клиновская	1518	1498	
15.	Бобринецкая	11444	1414	
16.	Ворошиловская	1070	1001	
17.	Сентовская	600	1000	
18.	Эрделевская		23	

Предупоследгола

ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, стр. 68, арк. 11. //

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 57.

**СПИСОК ВОЛОСТЕЙ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ, ЯКІ
ВИЗНАНІ ГОЛОДУЮЧИМИ
ТРАВЕНЬ 1923 Р.**

№	Найменування волостей	За якої місяць	Взрослих	Дітей	Примітки
1.	Ситняжська	липень	100	1749	Означені волости признані голодуючими на основани отношенія от тубопоследгола 02.02.23г. за № 281.
2.	Кетрисановская	март	348	257	
3.	Пле тенташыльска	март	126	105	
4.	Компаневская	апрель	530	498	
5.	Семнастовская	март	415	313	
6.	Антинская	февраль	2039	2538	
7.	Клиничская	февраль	1518	1498	
8.	Эрделевская	февраль		23	
9.	Ворошиловская	февраль	1070	1001	
10.	Большевисковская	февраль	1237	1211	
	Итого		8233	9193	
1.	Аннотребиновская	март	400	500	
2.	Лельковская	март	210	290	
3.	Панчевская	март	425	627	
4.	Любомирская	март	1147	2123	
5.	Злынская	апрель	350	2779	
6.	Елисаветградская	апрель	327	252	
	Итого		2859	6571	

ДАКО, ф. Р-1074, оп. 1, стр. 94, арк. 137. //

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 58-59.

Допит людожерів, які вбили хлопчика. 1921 рік.

1932 – 1933 роки

ПОСТАНОВА ЦК КП(б)У ТА РАДНАРКОМУ УСРР ПРО ХЛІБЗАГОТІВЛІ ТА ВЕСНЯНУ ПОСІВНУ КАМПАНІЮ

18 березня 1932 р.

Щоб максимально використати всі сили та засоби для успішного проведення посівної кампанії, яка цього року, за умов весни, по-винна бути проведена у виключно короткі терміни, ЦК КП(б)У і Раднарком УСРР постановляють:

1. Незалежно від рівня виконання окремими колгоспами та районами плану хлібзаготівель, вважають заготівлі по колгоспному сектору закінчені.

Запропонувати всім сільським, районним та обласним організаціям зосередити свою увагу на виконанні планових завдань щодо посівної кампанії.

2. Запропонувати райвиконкомам, міськрадам, МТС та Колгоспцентру в районах, де насінневі фонди не забезпечено наявним громадським колгоспним зерном, провести мобілізацію посівматеріалу, що не вистачає колгоспам, із хлібних ресурсів, що були розподілені і знаходяться в особистому розпорядженні колгоспників, в спосіб позики, яка має бути обов'язково повернута натурою з нового врожаю.

3. Цю постанову негайно оголосити в центральній, обласній та районній пресі та довести до відома всіх колгоспів.

Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор
Голова РНК УСРР В. Чубар

*ПА ІІІ при ЦК Компартії України - Ф. 1, оп. 6, спр. 235, арк. 113,
129.*

ЗІНФОРМЗВЕДЕННЯ УКРКОЛГОСПЦЕНТРПРО ПРИХОВУВАННЯ ВРОЖАЮ ПІД ЧАС ХЛІБЗАГОТІВЛІ ПО КОЛГОСПНОМУ СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Не раніше 1 березня 1932 р.

Негайно викривати та вдарити «по комірницьких страхових фондах»

Ревізійні комісії останнім часом виявляють у ряді колгоспів своєрідну

«хлібозаготівельну політику» комірників. Є багато випадків, що комірники утворили «фонди», яких ніде не записано й про які не знають колгоспні маси.

В **Несватківській** артілі «Новий світ» Кам'янського р-ну таких «фондів» виявлено 72 ц жита та пшениці, що за них навіть не знала управа колгоспу.

ЦДАЖР України. - Ф. 559, оп. 1, спр. 1657, арк. 8–11. Копія. // Колективізація і голод на Україні, 1929–1933. – К.: Наукова думка, 1992. С. 326–327.

**ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(б)У С. В. КОСІОРА
СЕКРЕТАРЮ ЦК ВКП(б) Й. В. СТАЛІНУ
ПРО ЕКОНОМІЧНЕ І ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ В ПВДЕННІЙ
ЧАСТИНІ СТЕПОВИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ ТА ПРОДОВОЛЬЧІ
ТРУДНОЩІ**

26 квітня 1932 р.

Тов. СТАЛІН!

То, что я и ездившие со мною товарищи наблюдали в Южной части степных районов, а также сведения из других областей дают возможность судить о ходе и перспективах сева по Украине.

Если сравнить с прошлым годом, то сев пока что идет лучше прошлогоднего, однако причина тут не в хорошей работе, а в лучших метеорологических условиях. То, что мы наблюдали в Степи, говорит о том, что даже при нынешних тяжелых условиях с тяглом можно было бы работать значительно лучше.

В Степи имеется 10—15 особенно тяжелых районов, где, как теперь выясняется, *были* допущены серьезные ошибки в определении плана заготовок и серьезные искривления, и ни с чем несообразный нажим при проведении заготовок. У нас вскрылось еще 3—4 района, очень похожих на Драбовский и АМССР. Пришлось виновных посадить и судить так, чтобы об этом знало все население.

У нас есть отдельные случаи и даже отдельные села голодающие, однако это только результат местного головоуятства, перегибов, особенно в отношении колхозов. Всякие разговоры о «голоде» на Украине нужно категорически отбросить. Та серьезная помощь, которая Украине была оказана, дает нам возможность все такие очаги ликвидировать. В степных районах острые настроения в общем уже ликвидированы (Зиновьевский, Новопржский, Каховский и др. районы). Правда, мне приходилось еще встречать отдельные случаи (колхозы, села), но и это будет безусловно ликвидировано. Почти вся Степь взялась сейчас за севбу.

Последние 3-4 дня развитие массового сева задержали непрерывные дожди почти по всей Украине. Для Степи, Харьковской области, Донбасса и АМССР вопрос о семенах, как для ранних, так и для поздних, урегулирован удовлетворительно. Все семена уже на месте. Однако, по заявлениям Одесской и Днепропетровской областей получается, что тысяч 200—250 га ранних яровых все же недосеют, придется заменить поздними. Но говорить сейчас сколько-нибудь твердо о таком недосеве еще нельзя, ибо в Степи есть случаи, когда засевают ранних яровых значительно больше, чем числилось в наличии семян, а это значит, что не все семена были учтены.

Основной вопрос сейчас повсюду — это тягловая сила. В тех районах, где я был, около 1/4 числа лошадей пало. Остальные, как правило, находятся в очень тяжелом состоянии — кожа да кости. Основная причина и тут, конечно, не отсутствие кормов, а то обстоятельство, что крестьянин — и колхозник, и единоличник — ухаживать за лошадью и кормить ее на последние средства, как он делал это раньше, не хочет. Основное, что толкает его к этому — это повинности. Не случайно, что хуже всего обстоит дело там, где особенно много метали лошадей всю осень и зиму по перевозке хлеба, свеклы и т. п. Во многих местах до сих пор за эти перевозки еще не расплатились. Вся эта повинность, как правило, проводилась в порядке принудительной мобилизации. Лучше дело обстоит в лесных районах, где все-таки и платили, и давали фураж.

Сейчас участие лошадей в посеве в Степи очень незначительное, особенно там, где есть МТС, где имеются трактора. По всей Степи можно наблюдать картину, когда в поле работают, большей частью, только трактора — и пашут, и сеют, и боронуют. Там, где работают и лошади, производительность их раза в 2—3 ниже всякой нормы. Запряжка в 4—5 лошадей обрабатывает от 2 до 0.5 га в день. В общем нужно признать, что участие лошадей в полевых работах, даже учитывая их состояние, явно недостаточное. На местах слишком большой перегиб на трактор. Но и трактора работают с неудовлетворительной производительностью. Большой частью трактор ХТЗ или СТЗ обрабатывает 5—6 га и редко 8—10. В этом, прежде всего, выражается неудовлетворительность работы районных организаций, МТС и совхозов.

Словом, сейчас решает вопрос посевной кампании производительность трактора и степень участия в посеве лошади. Характерно, что в колхозах, не обслуживаемых МТС, лошади даже при неудовлетворительной кормежке, как правило, вырабатывают значительно больше и участвуют в посеве в большем количестве, чем там, где есть трактора. Крестьянин сейчас уверовал в то, что мы действительно дадим трактора и машины, и слишком поспешно бросает лошадь.

С кормежкой в колхозах в Степи дело обстоит большей частью — не особенно хорошо. Но многие колхозы все-таки живут не плохо. Наиболее туго везде с хлебом. Отсутствие хлеба, голод являются темой, в отношении которой кулак и его агентура развивают бешеную кампанию, пускаясь на всевозможные провокации. Озимые по всей Степи прямо блестящие, даже в приличном состоянии поздние посевы. В этом отношении весна оказалась для нас чрезвычайно благоприятной, ибо не только не приходится в Степи ничего пересевать, но и обычную гибель от вымерзания, вымачивания мы имеем значительно ниже нормального. Некоторое исключение составляет Харьковская область, где, по предварительным сведениям, имеется некоторая гибель озимых, но размеры этой гибели точно не выяснены. Во всяком случае ни о каком серьезном пересеве и здесь говорить не приходится. Южная часть Степи должна была кончить сев ранних яровых к 25 апреля, но, очевидно, дожди задержат.

В последние дни у нас несколько неожиданно расширился прорыв по Киевской области и районам бывших Белоцерковского и Уманского округов. По рассказам побывавших там товарищей в этих районах подавленное, а местами очень острое настроение. На днях в Плисковском районе было открытое контрреволюционное выступление открыто петлюровского характера, которое удалось быстро ликвидировать. Из этих районов сейчас больше всего ждут сообщения о том, что нечего есть, что сеять не будут. Особенно тревожные данные о плохом состоянии и падеже лошадей. Из полученной семенной ссуды мы полностью снабдили эти районы семенами, дали колхозам проса и кукурузы на кормежку, подбросили немного кормов для лошадей, помогаем тракторами. Командировали туда из области группу работников. Наша помощь в значительной степени может сорваться, если нам не дадут отгрузить до половины мая причитающийся нам остаток — около 500 тракторов — для Правобережья и погранполосы, ибо до сих пор мы приложили все усилия к тому, чтобы отгрузить в первую очередь трактора Степи и степным районам Харьковской и Киевской областей.

Два дня тому назад послали в Киевскую область для ознакомления с положением в наиболее тяжелых районах, а также с положением в Винницкой области, в частности в пограничных районах, секретаря ЦК КП(б)У т. Любченко. Очевидно, этим двум областям (Киевской, Винницкой), немного позже придется оказать дополнительную помощь просом. С этой просьбой мы вынуждены будем опять обратиться в ЦК.

С. Косиор

ПА ІІІ при ЦК Компартії України. Ф. І. Оп. І. Спр. 2029. Арк. 67—71.

**ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ОРГМАСОВОГО ВІДДІЛУ
ДО ПРАВЛІННЯ УКРКОЛГОСПЦЕНТРУ
ПРО ПРИЧИНИ ВИХОДУ СЕЛЯН З КОЛГОСПІВ УКРАЇНИ**

22 вересня 1932 р.

Не підлягає розголошенню.

...Київська обл. За зведенням 27 районів було подано заяв про виходи з колгоспів 6874, в тому числі: ...2. В Кам'янському районі 360 ...

*ЦДАЖР України. - Ф. 559, оп. 1, спр. 2572, арк. 4-15. Копія. //
Колективізація і голод на Україні, 1929–1933. – К.: Наукова думка, 1992. –
С. 525-526.*

**ІНФОРМАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ УКРКОЛГОСПЦЕНТРУ
ПРО ФАКТИ АДМІНІСТРУВАННЯ В УПРАВЛІННІ КОЛГОСПАМИ
ТА ЇХ ВНУТРІШНЬОМУ РОЗПОРЯДКУ**

Листопад 1932 р.

Списання трудоднів

Зразок механічного списання трудоднів у колгоспників, бувший Кам'янський р-н (на Шевченківщині). РКС дав директиву колгоспам:

а). списати за погану якість роботи та не вироблення норм, передбачених у нарядах;

б). позбавити ледарів, рвачів і симулянтів, зовсім вилучивши їх загальної кількості (колгоспників), що на них буде ділитися натурчастина;

в). за неякісну роботу знімати 10 – 15 % та ін.

...По окремих колгоспах списано майже половину трудоднів:

Артіль «Нове життя» с. **Бірки**, списано 23690, залишено 29000,

Артіль ім. Шевченка, с. **Верещаки**, списано 21448, залишено 33857,

Артіль «Червоний хлібороб», с. **Верещаки**, списано 23025, залишено 33434,

...Артіль «Червоний промінь» с. **Красносілка** (об'єднує 22 господарства). В цій артілі немає жодного господарства, щоб з нього не списали трудоднів. Комісія в складі 15 чоловік сиділи на цій роботі 12 день, і комісії за це записано 34920 трудоднів; загалом по колгоспу списано 34920 трудоднів, а залишено 113078.

Як загальне правило, знято всі трудодні за посів озимини минулого року. Таких трудоднів – 4389. Позбавили всіх трудоднів за обробіток усупільненої озимини (незважаючи на її якість) – 3007. Зняли всі трудодні (пропорційно з кожного за насаджений цього року садок) – 3000. Те ж за

будівництво птахарні та цегельні – 10000. Позбавили всіх трудоднів і списали тих, хто виключено з колгоспу (виключено 39 господарств, з них 15 за симуляцію) – 2354. Позбавили раніше вироблених трудоднів і списали всім відхідникам – 5160. За загальною формулюванням «симулянт», «ледар» списано – 5987. Зовсім скидали тим, що виробили менше 70 трудоднів. Списано цим, що на буряках не вчасно виконували доєдну до кожного норму – 2023.

Управлінському апарату скидали у % 10 – 25, але дехто наробив репету (бухгалтер, голова колгоспу) і залишилися трудодні без скидки.

ЦДАЖР України. - Ф. 559, оп. 1, спр. 2572, арк. 16-21. Копія. // Колективізація і голод на Україні, 1929–1933. – К.: Наукова думка, 1992. - С. 557-558.

**ТЕЛЕГРАМА ЦК ВКП(б) ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТУ КП(б)У З
ОГОЛОШЕННЯМ ПОСТАНОВИ ЦК ВКП(б) ВІД 1 СІЧНЯ 1933 р.
ПРО ДОБРОВІЛЬНУ ЗДАЧУ ДЕРЖАВИ КОЛГОСПАМИ,
КОЛГОСПНИКАМИ ТА ОДНООСІБНИКАМИ РАНІШЕ
ПРИХОВАНОГО ХЛІБА ТА ВЖИТТЯ СУВОРИХ ЗАХОДІВ ЩОДО
ТИХ, ХТО ПРОДОВЖУВАТИМЕ УКРИВАТИ ВІД ОБЛІКУ ХЛІБ**

1 січня 1933 р.

Сообщается постановление ЦК от 1 января 1933 г.: «Предложить ЦК КП(б)У и СНК УССР широко оповестить через сельсоветы, колхозы, колхозников и трудящихся единоличников, что:

а) те из них, которые добровольно сдают государству ранее расхищенный и скрытый хлеб*, не будут подвергаться репрессиям;

б) в отношении колхозников, колхозов и единоличников, упорно продолжающих укрывать расхищенный и скрытый от учета хлеб, будут применяться строжайшие меры взыскания, предусмотренные постановлением ЦИК и СНК СССР от 7 августа 1932 г. (об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной социалистической собственности).

Секретарь ЦК ВКП(б)

И. Сталин.

ПА ШП при ЦК Компартії України. Ф. 1, оп. 101, спр. 1257, арк. 14—15а.

* За свідченням секретаря ЦК КП(б)У М. М. Хатаєвича у 1932 р. приховуванням зерна займалися від 85% до 90% колгоспників.

Хліб – державі!

РАПОРТ ПЕРШОБІРЧАНСЬКОЇ СІЛЬРАДИ ПРО ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ХЛІБЗАГОТІВЛІ ПО ОДНООСІБНОМУ СЕКТОРУ

Рапорт
РПК, РВК, райгазеті
“Колективна праця”.

Перша Бірчанська сільрада повідомляє, що наданий план хлібзаготівлі по одноосібному сектору в 215 цнт виконано на 1.1.33 на 100 відсотків.

*Голова с-р Черкас.
Газета “Колективна праця”, 5 січня 1933 року*

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗВЕДЕННЯ ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙПАРТКОМУ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ ПО ВИЯВЛЕННЮ ТА ВИЛУЧЕННЮ РОЗКРАДЕНОГО ТА ПРИХОВАНОВОГО ХЛІБА В РАЙОНІ

6 січня 1933 р.

Вирішальним в нашому районі в справі вивершення хлібзаготівель в січні місяці буде викриття розкраденого та прихованого хліба. В практиці роботи ще не скрізь розпочали проводити цю роботу з притягненням широких кіл колгоспного активу та одноосібників, які виконали свої зобов'язання. Де зуміли по-новому zorganizувати колгоспний актив на викриття хліба у куркулів-ледарів, крадіїв хліба, де масова робота з колгоспним активом поставлена на відповідну височінь (Богданівка, Мотронівка, **Михайлівка**), там викрито прихованого та розкраденого хліба значна кількість.

Михайлівка.

1) У сторожа Гаращенка біля скирд знайдено 10 пудів муки, 4 пуди кукурудзи, 1,5 пуда пшона, 2,5 пуда сухарів, крадену макуху та інше. Сховано було під матрацем на ліжку, по куткам у хаті, на печі. Характерно, що

ця особа в минулому році теж займалася переховуванням хліба, в якого викрито 8 мішків жита, замуrowаного в хаті між двома стінками.

2) Гаращенко - середняк, залізничник, має 15 трудовнів, який замазав під пічкою 9 пудів кукурудзи, 6 пудів проса та ще й на горищі було 2,5 пуда.

3) Гавриш Т. не має зовсім трудовнів, спекулянтка, знайдено у печі до 5 цнт різних культур зерна.

4) Суржик — член правління колгоспу, агітував, що немає хліба у нього. Під час самоперевірки у нього було виявлено 2 пуди житньої муки, 3 пуди кукурудзи, 2 пуди бобових, 1 пуд крупи, 5 пудів насіння в клуні під соломою та 3 пуди бобових, закопаних у землю в сараї.

5) Односібник Майборода І. під час проробки постанови ЦК про добровільне відкриття ям, вирив з-під гною 7 пудів кукурудзи, здав у хлібозаготівлю, увійшов у бригаду по виявленню прихованого хліба та викликав для викриття ям таких громадян: Григора І., Діброву Секлету, Протинюк М., Кульбу Я., Бушу П., Бушу М, Гаращенко Т., Гавриш П., Тамрюк А., Романенко П.

6) Шуть - середняк, галасував що хліба немає і, коли артіль відмовила видавати як громадське харчування хліба, такий припинив виходити на роботу. При перевірці у нього виявлено 12 пудів кукурудзи, 1,5 пуда крупи, 1,5 пуда муки та 4 пуда соняхів.

Богданівка.

При настирливій роботі бригад колгоспного активу в Богданівці викрито низку випадків краденого та прихованого хліба у таких осіб:

1) Головченко Т. — колгоспник, знайдено в соломі 96 кг хліба.

2) Бочкова С. - службовка вантажного пункту Хирівського тартаку, виявлено краденого 3,6 кг кукурудзи та проса.

3) Неводнічий - кулак, виявлено прикопаного в сараї 4,12 цнт хліба.

4) Шевченко - колгоспник, знайдено під пічкою 72 кг кукурудзи.

Цвітне.

1) Хмара - односібник, перед порогом у хаті закопав 26 пудів жита і пшениці, залишивши дітей вдома, сам виїхав з дружиною (для відводу) в Донбас.

2) Іванюк - сторож овець, у якого виявлено прихованого хліба 1,5 цнт, взятий для перетримки у односібника, якого було засуджено за невиконання контракції.

3) Семиволос - односібник, в льоху було зарито в ямі 24 пуди зернових культур.

4) У колгоспниці Свороба знайдено закопаним під скринєю 1 цнт жита, 25 кг квасолі, 18 кг соняху.

5) Після арешту одноосібника Книша за невиконання своїх обов'язків по контрактації, його син на другий день виїздив у сусідній район, звідкля і привіз 9 мішків жита, яке і здав в хлібозаготівлю з тим, аби його батька було випущено з-під арешту.

Федвар.

1) У Чернова М. знайдено замуrowаним в комірчині в стінці 5 мішків із 15 пудов жита.

2) Медвідь Т. - одноосібник, в клуні і хаті замасковано 24 пуди жита, ячменю та проса.

3) У куркуля Миколенка на садибі, засіяній житом, викрита яма з хлібом в скрині 20 пудов.

4) Гаркуша - закопано на присадибі 1,83 цнт хліба.

5) Матвієнко - закопано на присадибі 3,73 цнт хліба.

6) Василев - кулак, закопана в ямі в сараї діжка з хлібом 2,15 цнт, яка була замаскована гноєм та соломною.

Красносілья.

Кузіна - бідняк, в хаті знайдено закопаним в землю 3,48 цнт хліба.

Мотронівка.

У колишнього сторожа Лужника біля скирди знайдено і викрито 9 ям, в яких містилося 2 цнт різного (ями в хаті). Справа розглянута судом, його засуджено на 8 років та дружину - на 5 років.

Оситняжка.

У Примака М. на городі в сіні, яке омито водою ставка, знайдено замороженим 1,5 пуда жита і 20 фунтів ячменю. Крім цього, по Оситняжці викрито низку ям з великою кількістю хліба.

Топило.

1) Баранник - колгоспник, знайдено 35 кг жита, замазаного у ямі.

2) Кононов - колгоспник, вирито закопаного в сараї та свинарнику 5 пудів колгоспної пшениці та 2 пуди проса, а разом 2,57 цнт.

Петрово-2.

1) У одноосібника Мельниченка М., вирито в гною 1,12 цнт жита та кукурудзи.

2) У одноосібника Січового діти викрили закопані на садибі 2 цнт жита та 1/2 цнт картоплі.

Цибулеве.

У Янового К., одноосібника, знайдено під соломою закопаними 30 пудів картоплі та бочку з 5 пудами проса.

Аналогічних випадків зареєстрованих мається більше сотні, але ми в цьому листі ! накреслили більш характерні. Такі характерні випадки більшістю партосередками, сільрадами не підхоплюються. Навіть, окремі уповноважені РПК не знають, скільки у кого і де зарито ям.

По таким селам, як Дмитрівка, Диківка, де актив ще не згуртовано, робота з активом перетворюється в тріскотно, про що свідчать такі факти, коли майже зовсім не викрито, в той час, коли по цих селах є велика кількість розкраденого, розбазареного хліба.

Партосередкам та уповноваженим РПК необхідно, у випадках виявлення ям розкраденого, про місце, кількість та у кого виявлено, повідомляти всю парторганізацію села, також поділитися досвідом в роботі окремих сіл, колгоспів та бригад. Партосередкам необхідно якомога частіше інформувати РПК про свою роботу.

Інформ. РГЖ

(Підпис)

Коваленко

*ДАКО, ф. П-68, оп. 1а, спр. 5, арк. 2-4. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С.
92 – 94.*

БЮЛЕТЕНЬ №4 ПАРТОСЕРЕДКУ МИХАЙЛІВСЬКОЇ СІЛЬРАДИ ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ ПРО ХІД ХЛІБЗАГОТІВЛІ

18 січня 1933 р.

Обіцянками прикривають саботаж хлібозаготівель.

Справа хлібозаготівлі в загрозовому стані по сільрадам. Рішення бюро парторганізації закінчити хлібозаготівлю до 20 січня 1933 року зірване. Керівна верхівка артілей ім. Леніна та “Комунар” (в особі Аніця та Пилипенка) ще й досі нічого не зробила в справі повернення незаконно розданого та розкраденого хліба. Не краще справа й з переобмолотом соломи. Молотарки не встановлено, працю в 2 зміни не організовано. Сотенні бригади, за винятком 1-ї та 6-ї бригад, припинили боротьбу за хліб.

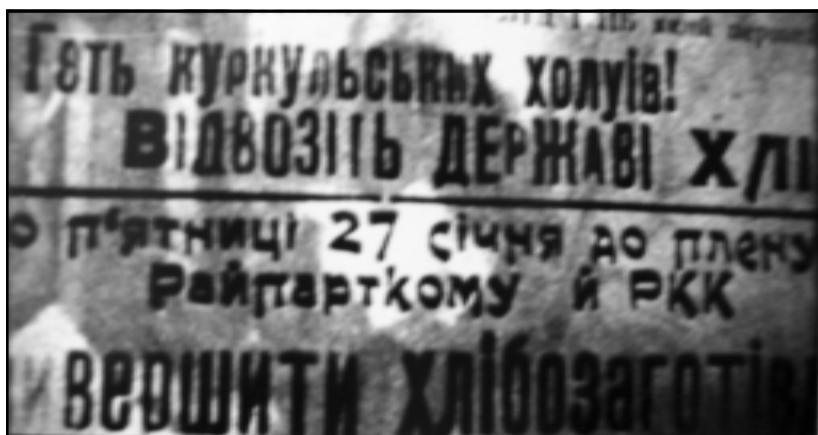
4-та бригада зовсім скотилась в багно куркульського саботажу. До злісних зривачів, що обіцянками прикривають саботаж, треба вжити рішучих заходів.

Зведення за 17 січня

Назва артілей	Здано за 17.01.33 р.	% виконання
ім. Леніна	11,92	69,3
"Комунар"	0,84	74,8
"Перемога"	-	102,1
Одноосібники	0,48	99,9
Куркулі	-	96,5
По сільраді	17,89	80,1

Зарубіжні газети писали про голод в Україні.

А радянські - про хлібозаготівлю.

Нещадно трошити куркуля та його прихвостня і підносити темпи на певне вивершення плану хлібозаготівлі.

Ось хто зриває хлібозаготівлі:

1. Брайко Михайло Федорович (куркуль), затуляючись тим, що син в Червоній Армії, приховав під соломі 2 копи проса та 1 копу ячменю.

2. Зосим Федір Ів. - куркуль, в хлібозаготівлю нічого не здав. Комісія перевірила оселю 3 рази і знайшла 1 пуд хліба, в 4-й раз виявлено 35 пудів муки.

3. Сміян Мехтод - міцний середняк, колишній хлібовоз в артїлі ім. Леніна, приховав 2 лантухи проса, 2 лантухи горохових стручків, 2 пуда бобових, 2 пуда насіння, 7 пудів муки.

4. Федоренко Сергій - член правління, комірник артїлі, кандидат партії, здав в хлібозаготівлю 10 кг зерна, 2 кг картоплі. Комісією виявлено на горіщі під стріхою 2 пуда проса, 6 пудів борошна, 4 пуда бобових, 2 пуда пшона, 2 пуда сухарів, яма з 80 пудами картоплі. Зрадника партії вилучено з лав партії, сільрадою застосовано до нього репресію в сумі 2.800 крб.

Об'ява.

Т.т. бригадири! Подавайте відомості про роботу ваших бригад в боротьбі за хліб, за виконання фінплану.

ДАКО, ф. П-68, оп. 1а, спр. 28, арк. 7. //

Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С. 95.

**БЮЛЕТЕНЬ № 9 ОСЕРЕДКУ КП(Б)У СІЛЬРАДИ ТА ПРОФСПІЛКИ
С. МИХАЙЛІВКИ ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ
“ВОРОГІВ НАРОДУ, КРАДІВ КОЛГОСПНОГО ХЛІБА -
ПОКАРАНО”**

2 лютого 1933 р.

Крадіїв колгоспного хліба - зривачів хлібозаготівлі по сільраді, спекулянтів, знищувачів кінського поголів'я в колгоспах покарано пролетарським судом, як ворогів народу.

Виїзна сесія нарсуду Знам'янського району в засіданні від 31 січня 1933 року розглянула справу слідуючих шкідників - ворогів соцбудівництва.

1. Брайко Михайло Федотович, куркуль, приховав 2 копи проса, 1 копу ячменю, біля 4 цнт різного зернозбіжжя. Засуджено на 10 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна.

2. Пішнік Тиміш Семенович. Знайдено 1 цнт різного зерна у вуликах, на горищі в горшках. З метою дискредитації бригади по хлібозаготівлі зробив наклеп на останню, що ніби бригада украла в нього 1500 крб. грошей. Засуджено на 10 років позбавлення волі.

3. Бакаляр Іван Ананійович закопав 4 пуди зерна в зруйнований погріб, одержував пайок, на виклик бригади не з'являвся. Засуджено на 10 років.

4. Попов Яким Ф. замурував біля лежанки в подвійній стіні біля 2 цнт різного зернозбіжжя. Засуджено на 8 років.

5. Брайко Лукія, дочка куркуля. Систематично крапа хліб з колгоспних ланів. 4 пуди пшениці згноїла в ямі, засуджено на 5 років.

6. Кошова Галка систематично спекулювала краденим зерном, засуджено на 5 років.

7. Гавриш Єфрем по-шкідницькому відносився до колгоспних коней. Бив, переобтяжував жеребних кобил, чим зривав розплід кінського поголів'я. Засуджено на 5 років.

Товариші колгоспники, одноосібники! Викривайте ворогів-куркулів, що зривають хлібозаготівлю та міць колгоспів.

*ДАКО, ф. П-68, оп. 1а, спр. 28, арк. 10. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С.
97.*

ЗАПИСКА ПО ПРЯМОМУ ПРОВОДУ КИЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛУ ДПУ ГОЛОВИ ДПУ УСРР ПРО КІЛЬКІСТЬ ГОЛОДУЮЧИХ РАЙОНІВ ТА НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ОБЛАСТІ ТА НАДАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ

Не раніше 1 березня 1933 р.

№ п/п	Найменування районів	Коліч. насел. пунктів	Коліч. голод. селян	Голод. доросл. (душ)	Голод. дітей (душ)	Коліч. болякых	Коліч. опущихся	Коліч. умирл.	Случає в людоедства	Случає в трупоедства
(...) 5.	Чигиринський	25	429	660	1050	-	283	-	-	-
(...) 15.	Кам'янський	11	609	1192	1407	-	2188	176	1	-
	(...) Всего	829	26525	93636	112199	15628	47392	12801	72	65

Сведения переданы только по 42 районам. Сведения по линии райисполкомов и райпарткомов превышают данные ГПУ.

Помимо продовольственной помощи из централизованных ресурсов областью по 42 районам мобилизовано из местных ресурсов:

Хлеба	3300 пудов	Крупы	900 пудов
Сахара	1500 »	Подсолнечного	
Повидла	1200 »	масла	150 »
Тростниковой	60 »	Толовна	180 »
платки			
Комсы	360 »	Консервов	35 тис. коробок
Томата	180 »	Мяса	180 пудов
Овощей	20 вагонов	Кондитерских изделий	120 »
Овощей квашеных	3 »	Овощей сушеных	2 вагона

Помимо этого выдавалась внутриколхозная помощь в среднем 10—15 ц на колхоз.

Начальник Киевского областного отдела ГПУ Розанов

ПА III при ЦК Компартії України. - Ф. 1, оп. 1, спр. 2191, арк. 96—97.

Роздають вузлики з пшоном.

**ЗІ СПЕЦЗВЕДЕННЯ НАЧАЛЬНИКА РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ
МІЛІЦІЇ ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ МІЩЕНІНА
ПРО ВИЯВЛЕННЯ ФАКТІВ ПРИХОВУВАННЯ
ТА КРАДІЖОК ПОСІВНОГО МАТЕРІАЛУ, НАВМИСНОГО
ПОШКОДЖЕННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ ТЯГЛОВОЇ СИЛИ ЗА ПЕРІОД З 10
ПО 15 БЕРЕЗНЯ 1933 РОКУ**

березень 1933 р.

Настоящим доношу, что работа Знаменской раймилиции за отчетную пятидневку выразилась в следующем:

1. Утайка посевного материала.

а) Выявлено скрытого хлеба в колхозах 22 пуда, у единоличников - 49 пудов.

б) По делам о скрытом посевматериале привлечено к ответственности по колхозам 2 человека-единоличника.

Скрытый хлеб выявленный, в основном, в ямах при следующих обстоятельствах:

а) У гр. села **Михайловки** Тарасенко Герасима Григорьевича, по социальному положению середняк, член колхоза, найдено 4 ямы в сарае в разных местах в метр глубины каждая, в которых найдено зерна кукурузы 3 пуда, семечек - 3 пуда, картошки - 6 пудов, буряков кормовых - 10 пудов. Означенное количество хлеба является с его посева. Заведено уголовное дело, каковое закончено и направлено в суд.

б) У гр. села **Красноселье** Бондаренко Родиона Сергеевича, по соцположению середняк-единоличник, на огороде обнаружена одна яма, в которой найдено хлеба ячменя 14 пудов, проса - 6 пудов. Означенный хлеб гр. Бондаренко зарыл в период проведения кампании по хлебозаготовке, заведено уголовное дело и направлено в суд.

г) У гр. села Шамовки Филиппова Ивана обнаружена одна яма, в которой найдено ячменя 2 пуда 20 фунтов, ржи - 1 пуд. По социальному положению гр. Филиппов кулак, хлеб этот он зарыл в период проведения кампании по хлебозаготовке. Последний скрылся до обнаружения ямы.

д) У гр. села **Федварь** Бондаренко Романа Антоновича, единоличник, по социальному положению середняк, на огороде обнаружена одна яма, в которой найдено хлеба ячменя - 15 пудов, проса - 10 пуд. Означенный хлеб гр. Бондаренко зарыл в период проведения хлебозаготовки. Свой хлеб гр. Бондаренко по контрактации не выполнил. Заведено уголовное дело и направлено в суд.

2. Хищения, кражи посевматериала.

За отчетную пятидневку заведено за хищения посевного материала 5

уголовных дел, по коим привлечено к ответственности 6 человек, все колхозники.

Из числа зарегистрированных случаев хищения посевматериала таковые характеризуются следующим образом:

а) У гр. села **Федварь** Старухина Степана Даниловича, середняка, члена колхоза им. 8-го Марта обнаружено кукурузы 5 пудов, пшеницы 3 пуда. Означенный хлеб гр. Старухин воровал в колхозе. Несмотря на то, что у последнего было обнаружено такое количество хлеба, гр. Старухин ежедневно ходил в колхоз, требуя от правления хлеба, мотивируя тем, что дома у него семья пухнет от голода. Обнаруженный хлеб у гр. Старухина найден на дворе в куче навоза. У Старухина за 32 год в колхозе всего лишь 50 трудодней со всем своим семейством. Заведено уголовное дело, направлено в суд.

б) Гр. села Долино-Каменки Мирошниченко Василий Семенович, бедняк, член колхоза “Коммунар”, работает свиномаром колхоза, во время чистки пшеницы от переобмолота украл один пуд таковой. Заведено уголовное дело и направлено в суд.

в) Гр. села Петрово Саржовская Федора, по социальному положению середнячка, член колхоза, 9 января во время чистки пшеницы от переобмолота украла 15 фунтов пшеницы.

Произведенным обыском на квартире у гр. Саржовской было обнаружено 30 фунтов муки также украденной в колхозе. Муку гр. Саржовская украла в кладовой во время выдачи продуктов селянам-колхозникам. Заведено уголовное дело и направлено в суд.

г) Привлечен к уголовной ответственности гр. села Диковки Лопата Иван Андреевич, по социальному положению середняк, член колхоза им. 8-го Марта за то, что во время перевозок посевматериала со станции Знаменка в колхозе совершил кражу посевматериала в количестве 20 фунтов. Кроме этого, во время перевозки посевматериала гр. Лопата, будучи ездовым, избивал лошадей, впоследствии чего одна лошадь заболела.

д) Привлечен к уголовной ответственности гр. села Шамовки Сиромаха Свиридов, середняк, член колхоза им. Карла Маркса за то, что последний во время перевозки посевматериала совершил кражу ячменя в количестве 3 пудов. Произведенным обыском на квартире гр. Сиромахи было обнаружено лишь 20 фунтов ячменя. Последний взят под стражу, дело направлено в суд.

3. Умышленная порча и уничтожение тягловой силы.

За отчетную пятидневку путем непосредственного посещения работниками раймилиции конюшен колхозов, а также на основе материалов, добытых в порядке обследования колхозов по выявлению

состояния тягловой силы, состояния охраны посевматериала, выявлено ряд безобразных явлений со стороны отдельных членов колхоза по уходу за лошадьми и сбережению таковых.

За отчетное время раймилицией заведено 12 уголовных дел, по которым привлекается к ответственности 18 человек.

а) Гр. села **Красноселья** Бондаренко Демьян Гаврилович, бедняк, член колхоза, умышленно зарезал свою лошадь, мясо каковой продавал на базаре, гр. Бондаренко старый барышник лошадей. Заведено уголовное дело и направлено в суд. Гражданин Бондаренко взят под стражу.

б) Задержан в селе **Красноселье** неизвестный гражданин, назвавший себя Малиновским Ильей Николаевичем, каковой, проезжая по селу Красноселье, по-зверски избивал лошадей. Произведенным по данному делу дознанием установлено, что эти лошади гр. Малиновский украл в совхозе “Аврора” Шамовского сельсовета. Дознание производится Знаменской раймилицией. Гражданин Малиновский взят под стражу.

в) Привлечен к уголовной ответственности и гр. села Зеленый Гай Терещенко Андрей Дмитриевич, бедняк, член колхоза “Красный Октябрь” за то, что последний, будучи старшим конюхом, халатно относился к своим обязанностям. Несмотря на то, что лошади кормом обеспечены достаточно, таковых не кормил, мотивируя тем, что солома и сено не есть корм для лошадей. Также лошадей своевременно не поил, вследствие чего довел лошадей в негодное состояние, одна из коих подохла. Гр. Терещенко взят под стражу и дело направлено в суд.

г) Привлечен к уголовной ответственности гр. села **Красноселье** Бобрыка Григорий Акимович, по социальному положению середняк-единоличник, каковой зарезал свою лошадь, мясо сбывал на рынке. Последний взят под стражу, дело направлено в суд.

е) Привлечен к уголовной ответственности и гр. села **Красноселье** Олисько Никифор Гнатович, бедняк, член колхоза за то, что зарезал свою лошадь, мясо сбывал на рынке. Олисько взят под стражу, дело направлено в суд.

Начальник РК милиции
Знаменского района
Уполномоченный

(Підпис)

Мишенин
Филимончик

*ДАКО, ф. П-68, оп. 1а, спр. 11, арк. 35-38. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С.
118 – 119.*

**ЛИСТ ОДЕСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У ТА ОБЛВИКОНКОМУ
ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ НАДАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ДОПОМОГИ
НАСЕЛЕННЮ**

20 березня 1933 р.

Несмотря на отпущенную значительную продовольственную помощь, до сего времени в ряде районов имеет место совершенно недопустимое медлительное отношение в деле выявления и быстрой ликвидации отдельных случаев голодания на селе.

Кроме этого, отпущенная районам продовольственная помощь распределяется, зачастую, между всеми колхозниками без достаточного учета действительной нуждаемости.

Имеют место случаи, когда продссуда выдается в счет трудодней за прошлое время, без учета нуждаемости в настоящий момент, или просто распределяется между всеми поровну, в некоторых случаях преступно разбазаривается в районных центрах.

Обком и облисполком предупреждают, что за все тяжелые последствия голодовки, за несерьезное и безответственное отношение к расходованию продссуды, за неправильное ее распределение по действительно нуждающимся колхозам и колхозникам будем привлекать районных руководителей к суровой партийной и судебной ответственности.

Для того, чтобы дело продовольственной помощи действительно привело к немедленной ликвидации всех случаев недоедания, обком и облисполком предлагают:

Продовольственную помощь выдавать только действительно нуждающимся в ней и, в первую очередь, колхозникам, имеющим большое количество трудодней и оказавшимся без хлеба, в связи с плохим хозяйствованием колхоза, а также семьям красноармейцев (колхозников и единоличников) и, во вторую очередь, остальным колхозникам и единоличникам, находящимся в исключительно тяжелом положении.

Предлагаем выдачу продпомощи в марте месяце направить, главным образом, для колхозников, работающих по очистке полей от бурьянов, причем, продпомощь выдавать в полном соответствии с вырабатываемыми ими нормами.

Особо же пострадавшим от недоедания и потерявшим трудоспособность, ссуду можно выдавать и без привлечения к работе, до восстановления их трудоспособности.

Выдача хлебной ссуды должна производиться непосредственно колхознику.

Выдачу ссуды единоличникам проводить исключительно через ближайший колхоз по справкам сельсоветов. Для этого, при выдаче ссуды, колхозу необходимо учесть количество нуждающихся единоличников, которые будут получать ссуду в данном колхозе.

С началом сева продпомощь выдавать исключительно колхозникам, работающим на полях, с полным учетом действительной их нуждаемости.

Райпарткомы и райисполкомы должны в продовольственной помощи не ограничиваться только фондами, отпускаемыми областью, а обязаны непосредственно у себя в районе развернуть максимальную самодеятельность по мобилизации внутриколхозных ресурсов. Кроме того, обком и облисполком обязывают все районы немедленно развернуть через систему потребкооперации децентрализованные заготовки в более благополучных селах и колхозах для колхозов неблагополучных таких продуктов: мясо, масло, овощи, картофель и т.д.

Наряду с этим обком и облисполком предлагают Вам уделить исключительное внимание вопросу помощи питания детей в тех селах, где случаи недоедания имеют место и помощь которым абсолютно необходима.

Для этой цели обком и облисполком выделили Вашему району продовольственную помощь.

Отпуская Вам это количество продуктов на апрель месяц, обком и облисполком особенно подчеркивают, что это является только дополнением к тем основным ресурсам, которые Вы должны мобилизовать внутри района.

Вам необходимо немедленно развернуть мобилизацию внутренних ресурсов района и, в первую очередь, молока, мяса, жиров, картофеля, овощей и прочее.

Нужно немедленно развернуть работу по охвату детскими яслями, детплощадками детей дошкольного возраста, а также горячими завтраками школьников.

Темпы работы по охвату детей должны быть такими, чтобы к 1 апреля все нуждающиеся дети и школьники были обеспечены самым необходимым питанием.

Организация детских яслей должна производиться органами здравоохранения.

Организация детплощадок проводится областным комитетом Красного Креста, который также обеспечивает обслуживающим воспитательским и медицинским персоналом каждую площадку.

Как общее правило и, в первую очередь, и, главным образом, в детские ясли и на детплощадки должны быть размещены дети колхозников, имеющих большое количество трудодней, и дети красноармейцев

(колхозников и единоличников) и, во вторую очередь, дети остальных нуждающихся колхозников, дети единоличников, находящихся в исключительно тяжелом положении.

Отпускаемые Вам продовольственные ресурсы для детского населения выдаются детским учреждениям, яслям и детплощадкам (через колхоз).

Установленные количества охватываемых детей для каждого колхоза, а следовательно, и распределение продуктов ни в коем случае не должно носить характера уравниловки, а необходимо учитывать действительную нуждаемость колхозников данного колхоза.

Выдачу продуктов для организации горячих завтраков проводит райпотребсоюз, которому облпотребсоюзом занаряжены продукты.

Райпотребсоюз, по Вашему распределению количества завтраков по школам, проводит выдачу через свои сельпо.

Хлебные ресурсы для горячих завтраков колхоз передает из полученной продовольственной ссуды сельпо по количеству детей школьников данного колхоза по установленным нормам.

Для того, чтобы отпускаемые продукты были направлены исключительно на питание детей, Вам необходимо организовать самый тщательный контроль за выдачей и расходом продуктов.

Всю выдаваемую продссуду необходимо оформлять соответствующими обязательствами колхозов о возврате осенью после урожая.

Обком и облисполком особо подчеркивает, что от того, как Вы быстро и умело организуете работу, как по продпомощи нуждающимся колхозникам, так и по разворачиванию питания детей, от того, как Вы организуете мобилизацию внутренних ресурсов в значительной степени будет зависеть и ход весеннего сева. Поэтому мы предупреждаем, что за медлительность и нерешительность в этой работе, за неумелую организацию питания, несвоевременное выявление и ликвидацию всех случаев недоедания, Вы будете нести суровую партийную ответственность.

Не позже 28 марта представьте исчерпывающий материал обкому и облисполкому, что Вами предпринято и как выполнена настоящая директива.

Секретарь обкома КП(б)У
Председатель облисполкома

Верер
Паховов

*ДАКО, ф. П-2591, оп. 1, спр. 4, арк. 34-36. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С.
120 – 121.*

ГАЗЕТНА ЗАМІТКА ПРО КРАДІЖКУ З КГ ЗЕРНА

30.III під час обідньої перерви при наборі посівного зерна в коморі **олександрівського** колгоспу “Іскра” бригадир 6 бригади Волошаненко Іван украв 3 кг посівнасія.

Колгоспники-ударники, догнавши його, примусили повернути соціалістичне майно. Колгоспники вимагають найсуворішої кари Волошаненкові.

Газета “Коллективна праця”, 6 квітня 1933 року

ЗВЕДЕННЯ З ЛИСТІВ, ЩО НАДІСЛАНІ ДО ЦК ВКП(б)У – ТОВАРИШУ СТАЛІНУ Й ЦК КП(б)У (Одержані поміж 17-23 квітня)

(...) «В Долинському районі існує по багатьох селах голодовка, все це тому, що місцева влада недооцінила розпорядків Радвледи, а бажала краще виповнити пляни.

В селах таке враження складається, що страшно даже говорити: «коли б тільки що, зразу повернули б гвинтівки проти».

«Повідоляє Вас Тарасюк Іван - учінь школи ФЗС станція Долинська. Зараз я працюю по виявленню антирадянських подій».

(Лист до ЦК ВКП(б) від Тарасюка ст. Долинська).

«Чому це так, що з сусідніх районів возять хліб, продають, а в Знам'янському районі з голоду пропадають, нема чого їсти. По других селах дають хоч не пшеницю, не жито, а дають пшінку, сою, макуху, а в нас нічого, а керівники колгоспу їдять хліб, молоко, сало, ще й продають борошно на базарі, а ти сиди голодний, пропадай. От я хочу знати, чи це по всьому ССРСР робиться чи тільки в Знам'янському районі. Чому робочі получають, а колгоспники – ні. І що це таке, що особливо в 1932 році коні дохнуть, люди без хліба сидять, сказати би недорід, посуха, коли ж ні, урожай був гарний, і **коли забирали, то казали, що Советська власть не дасть загинуть колгоспнику, а чому колгоспники голодують, голодні не хочуть йти на роботу**, а керівники колгоспу свої шлунки забезпечили і за людність нічого не дбають, бо самі наїлись, то їм не дуже і боляче. У зв'язку з чим це хліба нема, чи може цей хліб отправили у посушливі райони, чи може для робочих нашого Союзу чи роблять запас для війни, чи може одвезли за кордон та набрали тракторів, а тепер з тракторами голодними сидить. І чому, коли в нас нема, держава не допоможе, що кажуть в Радянському Союзі не дадуть пропасти». (Лист тов. Сталіну, колгоспник Давиденко Знам'янського району).

Чорна книга України: Збірник документів, архівних матеріалів, доповідей, статей, досліджень, есе). – К.: Вид. центр «Просвіта», 1998. – С. 162.

Оголошення зразка 1933 року.

**ЛИСТ ПРОКУРОРА ЗНАМ'ЯНСЬКОЇ ДІЛЬНИЦІ МЕЛЬНИЧЕНКА
ДО ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ПРОКУРАТУРИ
ТА ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙПАРТКОМУ
ПРО ПЕРЕГЛЯД ПИТАННЯ ЩОДО ПОСЛІДОВНОСТІ РОЗГЛЯДУ
СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗБИРАЛЬНОЮ КАМПАНІЄЮ**

30 червня 1933 р.

У вашому відношенні до всіх дільничних прокурорів та голів в'їзних сесій облсуду від 21 червня 1933 року на другому аркуші зазначено, що визначати підсудність тієї або іншої справи, пов'язаної зі збиральною кампанією, надається уповноваженому облпрокуратури.

Знам'янська дільнична прокуратура прохає вас переглянути цей пункт як такий, що не відповідає постанові облвиконкому про надані терміни для суду для розгляду справ, а саме:

1. 29 червня 1933 року в Знам'янському районі виникли актуальні справи по **Рексинській** сільраді (одноосібник викосив 40 метрів пшениці, яка належить колгоспу).

2. По **Сентовській** сільраді два випадки зрізання колосків злодіями-рецидивістами. Аналогічного змісту є випадок по **Федварській** сільраді. Злочинець, який минулі роки займався зрізанням колосків, також продовжує свою злочинну діяльність і в цьому році.

Маючи такі дані, Знам'янська прокуратура повинна була б направити дві сесії суду для розв'язання зазначених справ та опублікувати вироки в

пресі для попередження інших, але позбавлені цього права, тому що повинна спочатку сама розглянути ці справи.

Прокурор Знам'янської дільниці

(Підпис)

Мельниченко

*ДАКО, ф. П-68, оп. 1а, стр. 11, арк. 11. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С.
158 – 159.*

**СПЕЦОНЕСЕННЯ НАЧАЛЬНИКА РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ
МІЛІЦІЇ ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ МШЕНІНА
ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ ПО БОРОТЬБІ ЗІ СПЕКУЛЯЦІЄЮ
ЗЕРНОХЛІБОМ, ПРОДУКТАМИ
ТА ПРОМИСЛОВИМИ ТОВАРАМИ У ЗНАМ'ЯНСЬКОМУ РАЙОНІ**

9 вересня 1933 р.

О ходе работы по борьбе со спекуляцией зернохлебом, продуктами и промтоварами по Знаменскому району за время с 5 по 9 сентября 1933 г. включительно.

1. Состояние рынков.

За истекшую пятидневку случаев вывоза зернохлеба, муки на базары района не зарегистрировано. Имелись лишь 15 случаев выноса на рынок печеного хлеба, картошки, промтоваров и других продуктов единоличниками, а также рабочими железнодорожного транспорта, среди которых имелся один случай привоза печеного хлеба из г. Зиновьевска, купленного в коммерческом магазине в количестве 10 кг с целью спекуляции.

За истекшую пятидневку заведено одно следственное дело за спекуляцию печеным хлебом на гр. с. Знаменки Григорьеву Наталку Ивановну. По социоложению беднячка-единоличница, которая с целью спекуляции привезла из г. Зиновьевска 10 кг печеного хлеба и продавала последний на базаре ст. Знаменка по повышенным ценам. Хлеб был у последней конфискован, дознание в производстве.

Наряду с этим привлечено в административном порядке 15 лиц, изблеченных в покупке и продаже хлебных продуктов, у коих было конфисковано:

а) печеного хлеба

18 кг

- б) картофеля 12 кг
- в) муки 1 кг
- г) масляничных культур 16 кг
- д) кукурузы 15 кг
- е) прочих продуктов - 47 кг 500 г, среди которых было изъято промтоваров на сумму 227 руб. по рыночным ценам.

2. Мероприятия раймилиции.

Меры по усилению борьбы со спекуляцией хлебом и другими продуктами в истекшей пятидневке выражается в активно-оперативных действиях со стороны раймилиции и усилении внимания осведомителей на выявление перекупщиков, спекулянтов хлеба и продуктов, которые с целью наживы, не останавливаясь и не считаясь с постановлением правительства о запрещении спекуляции, продолжают свои действия - спекуляцию нелегальным порядком.

В результате чего в истекшую пятидневку имеется 7 случаев агентурного выявления спекуляции. Из вышеуказанных зарегистрировано 16.

За истекшую пятидневку силами РК милиции Знаменского района в обеспечении охраны урожая и хлебосдачи 1933 г., а также охраны личного имущества колхозников проделана следующая работа:

3. Состояние охраны.

За истекшую пятидневку отсева из охраны неблагонадежного элемента не было. При проверке охраны токов, скирд и амбаров в нижеследующих объектах за отчетную пятидневку было выявлено следующее.

а) В колхозе “Комуна вперед” Знаменского сельсовета охрана, как таковая, оказалась полностью на своих местах и в порядке. Что же касается противопожарных мероприятий, то таких не имеется. Проверяющим работником милиции на месте предложено правлению колхоза немедленно обеспечить токи и зернохранилища необходимым противопожарным инвентарем, расставив последний в соответствии для возможности действий на случай пожара, о чем отобрана подписка правления колхоза.

б) В колхозе им. Ленина Цибулевского сельсовета как охрана, так и противопожарный инвентарь обнаружен на своих местах и в порядке.

в) В колхозе им. Сталина Цибулевского сельсовета из имеющихся 7 человек сторожевой охраны при проверке оказалось только 3, а остальные работают в бригадах. Противопожарный инвентарь имеется, он находится в исправности и расставлен в соответствующих местах на случай пожара.

г) При проверке охраны коопхоза ТПО, последняя обнаружена на местах и в порядке.

д) При проверке охраны зерноскладов ссыпункта заготзерно ст. Знаменка, охрана, как таковая, обнаружена на своих местах, противопожарные мероприятия находятся в полной исправности и расставлены в соответствии борьбы, на случай пожара.

е) В колхозе “Коммунар” Великосеверинского сельсовета охрана обнаружена на своих местах и противопожарный инвентарь в порядке.

Наряду с этим, проинструктирована охрана, а также пожарные команды по предотвращению хищений и пожаров.

Степень обеспеченности оружием и огнеприпасами охраны урожая, а также охраны внутри села, по состоянию на 9 сентября 1933 г. составляет 181 ружье и соответствующее количество огнеприпасов к ним.

4. Противодействующие проявления.

В колхозе “Коммунар” Великосеверинского ссельсовета вследствие халатного ухода за лошадьми со стороны конюха Крадожона Романа Андреевича (середняка, члена колхоза) пала одна лошадь. Крадожон привлечен к ответственности, дело закончено и передано в суд.

В колхозе “8 Марта” Диковского сельсовета вследствие неумелого руководства по отношению расстановки сил возле молотбы сорвано выполнение августовского плана хлебопоставки государству. Правление данного колхоза привлекается к ответственности. Дознание в производстве.

Гр. г. Знаменки Буйлук Федот (бедняк, плотник), работая в Знаменском горсовете, украл с кладовой один пуд ячменя, дознание производится.

В артели им. Фрунзе Дмитровского сельсовета жительница с. Дмитровки Волкова Катя украла два снопа ржи. Последняя привлекается к ответственности, дознание производится.

Гр. с. Чигрина того же района Пидорыч Федосей Яковлевич, Ключник Катря Свиридовна, Дубова Хвесья Сергеевна, работая в зерносовхозе “Соцреконструктор” возле молотарки, украли 10 кг зерна. Последние по социположению бедняки-единоличники. Привлечены к ответственности. Дело закончено и послано в суд, который 8 сентября состоялся. Последние осуждены по 6 месяцев принудительных работ каждая.

Гр. ст. Знаменка Малиновский Иосиф Иванович (бедняк, чернорабочий), работая грузчиком при погрузке зерна на ссыпункте Знаменского заготзерна, украл 3 кг пшеницы. Последний привлекается к ответственности, дознание в производстве.

Гр. с. **Красноселья** Белокрыницкий Роман и Белокрыницкий Петр (по социположению бедняки-единоличники) злостно уклонились от выполнения плана хлебопоставки государству. Последние привлекаются к ответственности, дознание производится.

5. Кража личного имущества колхозников и единоличников.

Гр. села Великосеверинки Малюк Хотина Яковлевна (среднячка-единоличница) на огороде у гр. того же села Жабокрицкого (бедняка-единоличника) украла 8 кг картошки. Малюк привлечена к ответственности, дело закончено и передано в суд.

Гр. г. Сталина Доманенко Василий Иванович по соцположению рабочий, проездом через Знаменку, у гр. Козюка Павла (бедняка-чернорабочего) украл носильные вещи стоимостью 100 руб. Последний привлечен к ответственности, дело закончено и передано в суд.

Гр. села **Федварь** Мельниченко Грицько и Мирошник Яков (бедняки, рецидивисты) совершили кражу вещей у гр. того же села Ивановой (беднячки, колхозницы) на суму 50 руб. Последние привлекаются к ответственности, дело в производстве.

Гр. с. Цибулево Довженко Алексей Васильевич, Довженко Мария Васильевна и Волошан Химка Даниловна (бедняки, члены колхоза) занимались кражей колосков из копны колхоза им. Ленина Цибулевского сельсовета. Последние привлекаются к ответственности, дознание в производстве.

За истекшую пятидневку по району совершено:

краж простых - 5, раскрыто - 4.

краж квалифицированных - 2, раскрыто - 2.

другие преступления - 10, раскрыто - 7.

6. Результаты борьбы с противодействующими элементами.

За истекшую пятидневку отобрано оружия: обрезов - 1, охотничьих ружей - 1.

В отчетной пятидневке задержано лиц, бежавших с мест заключения и находящихся на нелегальном положении: кулаков - 1, растратчиков - 1.

По всем делам, связанным с уборочной и хлебосдачей в истекшей пятидневке заведено всего 11 дел, из них на единоличников - 8 и колхозников - 3.

За отчетную пятидневку изъято и передано для полевых работ колхозов и совхозов празднующегося элемента 69 чел.

Результаты приговоров суда в отчетной пятидневке: осуждено до 3 лет - 1, от 3 до 5 лет - 1.

По состоянию на 9 сентября 1933 г. в камерах раймилиции вверенного мне района содержится арестованных 19 человек, из них под следствием ГПУ - 10 и под следствием ПКО - 9.

7. Мероприятия раймилиции.

За истекшую пятидневку обращено внимание работников милиции на систематическую проверку охраны и противопожарного инвентаря возле складов и зернохранилищ на ссыпных пунктах заготовлено, а также возле молотарок на токах. Одновременно усилена бдительность агентурно-осведомительной сети в сторону выявления лиц, занимающихся хищением зернохлеба возле молотарок и при перевозке. Наряду с этим, приступлено к проверке подготовки к осенней посевкампании (тягловой силы, инвентаря, а также посевматериала).

Начальник РК милиции
Знаменского района

(Підпис)

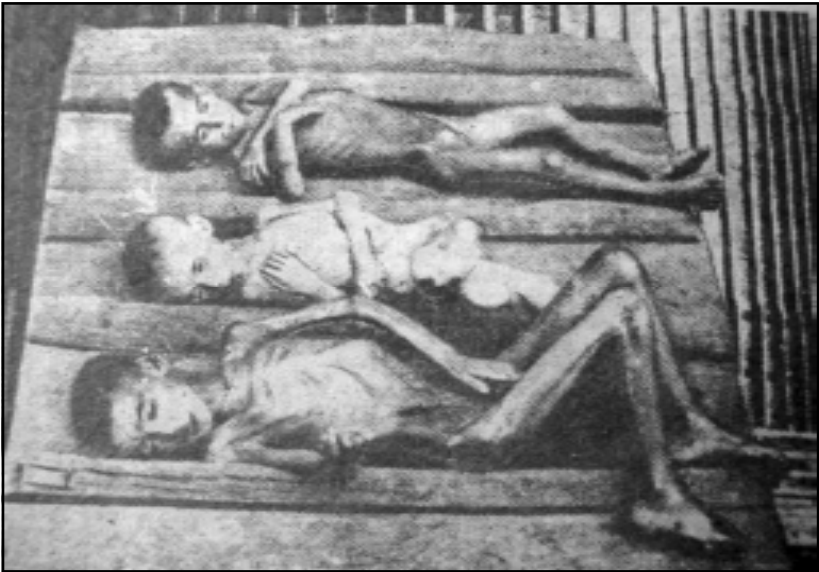
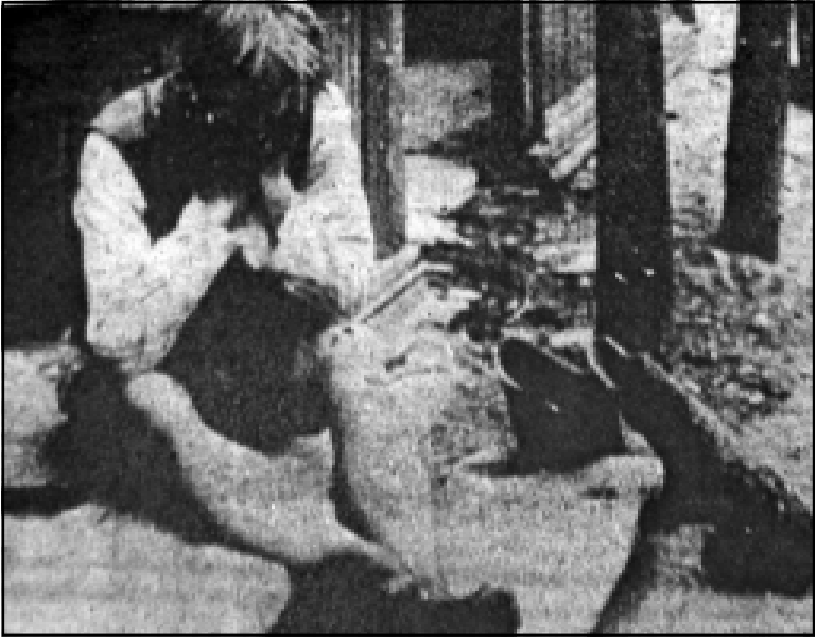
Мишенин

*ДАКО, ф. П-68, оп. 1а, спр. 11, арк. 171-174. //
Безкровна війна: мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932-
1933 рр. (Збірник документів і матеріалів) – Кіровоград: ДАКО, 2003. - С.
163 – 166.*

СТРАШНЕ ОБЛИЧЧЯ ГОЛОДУ

ПАНАХИДА ЗА ПОМЕРЛИМИ З ГОЛОДУ

(1922, 1932, 1933, 1946)

Вірші Дмитра ПАВЛИЧКА. Музика Євгена СТАНКОВИЧА.

The image shows a musical score for a panachida. It consists of two systems of staves. The first system includes a Soprano (Sopr.) part with lyrics: "МА-МО, МА-МО И ГОС- ПО- ДИ ПИ- МЯ- ЛЯИ". Below it are three vocal parts (Alto, Tenor, Bass) with lyrics: "ГОС- ПО- ДИ ПО- МИ- ЛЯИ", "ГОС- ПО- ДИ ПО- МИ- ЛЯИ", and "ГОС- ПО- ДИ ПО- МИ- ЛЯИ". The second system includes a Soprano part with lyrics: "НЕ РИГУЙТЕ МЯ- НЕ НЕ ТИ-". Below it are three vocal parts with lyrics: "ГОСПОДИ ПО- МИ- ЛЯИ", "ГОСПОДИ ПО- МИ- ЛЯИ", and "ГОСПОДИ ПО- МИ- ЛЯИ". The score includes musical notation with notes, rests, and dynamic markings like *mf* and *ff*.

I.

Відкрийтесь, небеса!
Зійдіть на землю
Всі українські села, присілки та хутори,
Повстаньте всі, кому сказали: вми!
Засяйте над планетою, невинні душі!
Зійдіть на води й суші,
Збудуйте пам'яті неvigасний собор!
Це двадцять другий рік.
Це тридцять другий рік.
Це тридцять третій рік.
Це сорок шостий рік.
Голодомор. Голодомор. Голодомор.

II.

Благословенний труд	Немов своє дитя.
Для щастя і добра —	Ми пестили рілляю,
Хліботворящий люд	Кохали ми життя,
На берегах Дніпра.	Вклонялись мозолю.
Це ми, о Господи,	Вдихали чорнозем.
Твої плугатарі,	Вгорталися в лани,
Орали, сіяли,	Не знали, що помрем
Молились на зорі.	З наказу сатани.

III.

Котилась Україною скривавлена зоря.
Як вовки, шугали селами — сатрапи, — найманці
Червоного царя.
Свободу, правду, людяність вони загнали в гріб.
Були ми небезпечними, бо мали власний хліб.
Цвіли сади, мов савани, — на всю небесну твердь,
Ми знали, що приймаємо за Україну смерть.

IV.

Їдуть, їдуть людомори	Світ виносять із халупи,
У червоних прапорах.	Що віками там горів,
Забирають із комори	І складають поміж трупи
Порох, знидлий на прах.	Недовмерлих матерів.
Вимітають пил зі скрині,	Їдуть, їдуть без осмуги,

Зерен запашні сліди.
Залишають Україні
Хліб з кропиви и лободи.

Борошно везуть вочу
І співають, щоб не чути
З ями стогону й плачу.

V.

Не забудемо ніколи, не забудьте й ви,
Як ми тяжко помирили з веління Москви.
Як опухлі та болящі ми повзли в міста.
Як благали — ради Бога та ради Христа.
Як штиками завертали нас у бур'яни,
Як нас потайки ховали без мольби й труни.
Як з могили видихали ми життя своє
З непочутною клятьбою, що тирана вб'є.

VI.

Мамо, мамо, я скоро помру,
Не рятуйте мене, не треба.
Не ріжте ні брата мого, ні сестру,
Бо не випустить нас бозя до неба.
А як серце моє навіки засне,
Не вбивайтеся з горя, нене.
Покладіть біля вишні в садочку мене
І лягайте самі коло мене.
Забринить понад нами бджола золота,
А та вишня весняної ночі
Накриватиме цвітом наші чола й уста,
І росою вмиватиме очі.

VII.

Тихо, як свіча,
Догорів народ,
Бо не мав меча
На чужих заброд.
Бо Господь йому
Скинув з неба плуг,
На ганьбу й страху
Дав покірний дух.
О, народе, встань,
Сам собі порадь,
Бо з чужих старань
Будеш помирать,

Буде знов душа
Йти на смертну креш,
Доки з лемеша
Зброї не скуєш.
Оберни сто суш
В золоті хліба,
Вийми з наших душ
Страх і плач раба.
Господи, прийди
В нашу непроглядь,
Дзвони розбуди,
Що в землі лежать!

VIII.

Боже великий, всевладний,
Яви нам свою могуть,
Дай розпізнати правду,
Праведників не забудь.
Дивляться в Твої очі
Мільйони скатованих душ.
Пригорни їх, посели на спочинок,
Та їхнього сну не наруш.
Заступи нас і нашу державу
Од кривавих, лютих негод.
Всі ми — суцці, усопші, прийдешні —
Твій пшеничний, безсмертний народ.

Прем'єра Панахиди відбулась в Палаці культури «Україна» (м. Київ) 11 вересня 1993 року на вечорі Скорботи і Пам'яті у зв'язку з 60-річчям голодомору в Україні. Твір виконали Державна академічна хорова капела «Думка» (художній керівник Євген Савчук), Український народний академічний хор імені Г. Верьовки (художній керівник, уродженець села Підлісного Анатолій Авдієвський). Солісти — Ніна Матвієнко, Богодар Которович, Леонід Тищенко, читець — Богдан Ступка. Диригент — Володимир Кожухар.

Газета «Голос України», 9 вересня 1993 року.

Молитва за убієнних голодом

Небо! Поможи! Дай манни небесної нагодувати помираючих! Саде! Сотвори диво! Плоду дай помираючим! Місяцю! Сили дай помираючим! Земле! Жита дай, гречки дай, проса дай не в липні, а у весняну пору дай! Сину Божий! Ісусе Христе! Спасителю наш! Порятуй від голодної смерті народ мій, у якого дика сарана забрала до зернини! Ти ж умів двома рибинами і п'ятьма хлібинами нагодувати п'ять тисяч. Сотвори диво - нагодуй! Порятуй!

Богородице! Матір наша небесна! Свята Покрово, покровителько люду святоруського! Куди ж ви всі відійшли? Чого ж залишили мою землю і народ мій на поталу червоних дияволів? Чи ж не бачите, що вони доточують кров із могутнього українського дерева? Чи ж не бачите криниці, повної українських сліз? Чи ж не бачите, що то не Україна вже, а велетенська могила? Де ж ви, сили небесні?

Роде наш небесний! Народе Божий, неоплаканий! Лика неціловані, руки не перехрещені! Душі рідні перед господніми воротами не поблагословенні! Прости, народе Божий! Прости цю прокляту землю, цей милий рай, на якому оселився диявол. Усіх нас грішних прости, що мовчали, за упокій твій молебнів не справляли, поминальних свічок не світили, обідів за тебе не робили.

І ми покарані за безпам'ятство. І до нас озвалося лихо. Нагодовано і нас смертоносним плодом, горить і над нами лиховісна непогасна свіча. Прости ж нас, роде наш замордований, лише сирою землею зігрітий. Царствіє небесне вам, Душі убієнні!

Господи! Страждання, муки і горе мого народу до Всевишньої скорботи зарахуй, і біди й погибель від землі й народу сущого відведи. Нині, прісно і навіки вічні відведи!

Амінь!

Катерина Мотрич

ПІСЛЯМОВА

Актуальність пропонованого читачам видання - поза сумнівом.

Категорія пам'яті як основа національного буття сьогодні має чітко виражений державницький характер. У складному протиборстві різновекторних політичних сил історичний факт набуває особливої сили й енергетики. Його функція потроюється необхідністю повертати ліниву пам'ять українців до реальних трагедійних подій, аби вивітрити з наших голів радянську міфологію про успішне й радісне будівництво комуністичного раю. Тим необхідніші подібні зібрання живих голосів очевидців у час, коли тих, хто пережив трагедію голодомору, стає все менше.

Енергетика живих фактів, які збережені спогадами жителів Олександрівщини, має, на перший погляд, локальний характер. Проте екстраполяція загальної тенденції до знищення нації, її найпотужніших носіїв - селянства, криє в собі далеко не регіональний потенціал. Конкретні події, долі конкретних людей, загублених страшними тридцятими, засвідчують масштаби загальноукраїнської трагедії в її болоче осяжній конкретиці. Хоча сьогодні маємо серйозну літературу з цієї проблеми - і белетристики, і документалістику, й публіцистику - кожне наступне зусилля повернути нам правду викликає повагу до авторів нового видання.

У цьому аспекті робота Василя Білошапки та Івана Петренка набуває особливого значення як документальний реєстр реального фактажу.

За сторінками книги стоїть потужна й печальна робота збирачів матеріалів. Чеснотами цієї праці називаємо: вірність фактові, точна географічна прив'язка спогадів, документалізація кожної особистості, яка має слово, промовистий фотографічний матеріал, різножанровість опрацювання фактів - і публіцистична, й емоційна.

Цифри, прізвища, фотодокументи у комплексі справляють неймовірно гірке враження. Це і мало стати надзавданням пропонованого читачеві документа.

Композиційно видання «Голодомор 1932-1933: олександрівський вимір» серйозно продумане, логіка фактів переконлива. Стиль спогадів звучить сильним аргументом і для тих, хто відав про сказане, і для неофітів.

Світлана БАРАБАШ,

доктор філологічних наук, професор,
член Національної Спілки письменників України,
заслужений працівник освіти України

ЗМІСТ

Голод в Україні.....	3
Бірківська сільська рада.....	10
Бовтиська сільська рада.....	15
Букварська сільська рада.....	23
Вищеверещаківська сільська рада.....	28
Голиківська сільська рада.....	42
Єлисаветградківська селищна рада.....	50
Івангородська сільська рада.....	62
Красносілківська сільська рада.....	72
Красносільська сільська рада.....	105
Михайлівська сільська рада.....	113
Несватківська сільська рада.....	118
Олександрівська селищна рада.....	122
Підлісненська сільська рада.....	146
Родниківська сільська рада.....	152
Розумівська сільська рада.....	163
Соснівська сільська рада.....	174
Ставидлянська сільська рада.....	185
Староосотська сільська рада.....	187
Трилеська сільська рада.....	205
Цвітненська сільська рада.....	213
Ясинівська сільська рада.....	217
Інші райони України.....	220
Документи	
1921-1923 роки.....	240
1932-1933 роки.....	251
Страшне обличчя голоду.....	278
Панахида за померлих з голоду.....	289
Молитва за убієнних голодом.....	293
Післямова.....	295

Документально-публіцистичне видання

Василь Білошанка, Іван Петренко

Голодомор 1931-1933: Олександрівський вимір

Українською мовою

Редактор С. Янчуков
Художник Ф. Лагно
Верстка А.Тараненка
Коректор Л. Латій

Здано до набору 23.08.2006 р.
Підписано до друку 21.10.2006 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Гарнітура Times.
Ум.друк.арк. 17,2. Тираж 850. Зам. 352.

Комунальне підприємство “Центрально-Українське видавництво”.
Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.
Тел.: (0522) 24-25-96, 24-48-51.

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 27.12.2004 р., серія ДК № 2051.

Надруковано в КП “Центрально-Українське видавництво”.
Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.
Тел.: (0522) 24-25-96, 24-48-51.